

Міністерство освіти і науки України

**Національний університет
«Одеська юридична академія»**

О. П. Ващук

**НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ**

Монографія

Одеса
2017

УДК 343.98+343.98.06:316.774
В 235

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 1 від 29.08.2016 р.)

Рецензенти:

А. В. Іщенко – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ;

І. І. Когутич – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського університету імені Івана Франка;

О. О. Подобний – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету.

Науковий редактор:

В. В. Тищенко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки та техніки України, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Вашук О. П.

В 235 Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи : монографія / О. П. Вашук. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 430 с.

ISBN 978-966-916-412-4

У монографії досліджено теоретичні та методологічні основи невербальної інформації в кримінальному провадженні. Висвітлено становлення положень про невербальну інформацію та чинники її введення в криміналістику, охарактеризовано сучасний стан та перспективи наукових досліджень невербальної інформації в кримінальному провадженні. Визначено поняття, значення та структуру антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Увагу приділено особливостям традиційних методів дослідження антроподжерельної невербальної інформації та обґрунтуванню доцільності використання інноваційних методів пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Визначено зміст та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Подано авторську класифікацію невербальної інформації в кримінальному провадженні. Охарактеризовано функції та принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, а також психофізіологічні засади дослідження антроподжерельної невербальної інформації.

Видання призначене для науковців, практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

УДК 343.98+343.98.06:316.774

ISBN 978-966-916-412-4

© Вашук О. П., 2017
© Національний університет «Одеська юридична академія», 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО НЕВЕРБАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	10
1.1. Наукова розробленість проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці	10
1.2. Логіко-філософські підходи щодо феномену невербальної інформації в криміналістиці	34
1.3. Формування наукових положень щодо неverbальної інформації у кримінальному провадженні	43
РОЗДІЛ 2.	
ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	76
2.1. Поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	76
2.2. Класифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	91
2.3. Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	114

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМА МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ

НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 123

3.1. Загальна характеристика системи методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	123
---	-----

3.2. Традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	130
---	-----

3.2.1. Чуттєво-раціональні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	130
---	-----

3.2.2. Технічні засоби і методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	180
---	-----

3.3. Інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	195
---	-----

3.3.1. Верифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	195
--	-----

3.3.2. Валідація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	237
--	-----

3.3.3. Психофізіологічний метод дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні	246
---	-----

РОЗДІЛ 4.	
ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ	
НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	
НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	275
4.1. Загальні положення тактики використання	
антроподжерельної невербальної інформації	
на досудовому розслідуванні	275
4.2. Специфіка сприйняття і використання	
антроподжерельної невербальної інформації	
під час проведення допиту	289
4.3. Особливості сприйняття і використання	
антроподжерельної невербальної інформації	
під час проведення обшуку	313
ВИСНОВКИ	319
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	333
ДОДАТКИ	392

ПЕРЕДМОВА

Визначення Україною пріоритетних напрямів розвитку, зокрема в галузі вищої освіти, спонукало науковців-правників до пошуку нових сфер знань для ефективного покращення правотворчої і правозастосовної діяльності. На цьому тлі криміналістика, уже маючи багатий синтезуючий досвід свого розвитку, прямувала, по-перше, у бік психологічних знань та, по-друге, – застосування технічних здобутків XX і XXI століть. Результатами такого розвитку стало розроблення нових форм та видів знань у криміналістиці.

У теорії криміналістики однією з найменш розроблених проблем є невербальна інформація як вид криміналістичної інформації, а також її використання в кримінальному провадженні. Новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК України) та низка змін у нормативному забезпеченні кримінального провадження створили фундамент для розширення можливостей вирішення нагальних питань досудового розслідування і судового провадження. Одним із них є можливість розроблення теоретичних основ та методичних рекомендацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні. Проте проблемні питання щодо застосування невербальної інформації залишилися дискусійними серед науковців і практиків не лише України, а й інших держав, оскільки застосування такої інформації залишається нормативно не врегульованою діяльністю та теоретично недостатньо розробленою.

В Україні, яка прагне стати інформаційною державою, вибудовуються власні напрями дослідження невербальної інформації в кримінальному провадженні. Незважаючи на відсутність вітчизняних розробок щодо застосування теоретичних засад невербальної інформації в криміналістиці, практичні працівники при виконанні

своїх обов'язків намагаються використовувати відомі їм психологічні знання у сфері невербальної інформації. Опитування слідчих, прокурорів, суддів, експертів та майбутніх фахівців – студентів показало перспективність розроблення нових комплексних методик дослідження особистості і необхідність удосконалення існуючих. Більшість опитаних визнає, що ознаки та властивості зовнішності й поведінки людини здатні нести невербальну інформацію (див. Додатки). Також позитивні відгуки отримало питання щодо власних здібностей опитаних у верифікації невербальних проявів співрозмовника (див. Додатки). Проте більшість опитаних визнає, що у них виникають ускладнення при сприйнятті, дослідженні і використанні невербальної інформації (див. Додатки).

Отже, теоретичний аналіз і практичне використання невербальної інформації в криміналістиці перебувають на етапі становлення. Для оптимізації застосування невербальної інформації в кримінальному провадженні постає нагальна потреба в науковому узагальненні методологічних і практичних підходів до цієї складної теоретико-прикладної проблеми й у визначенні напрямів і шляхів її вирішення.

Основою таких узагальнень слугують ґрунтовні наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, О. М. Бандурки, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, Р.Л.Бірдвістелла (R. Birdwhistell), В. В. Бірюкова, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. К. Весельського, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, П. Екмана (P. Ekman), В. А. Журавля, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, М. Л. Кнаппа (M. L. Knapp), І. І. Когутича, О. Н. Колесніченка, І. І. Котюка, В. А. Колесника, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, В. К. Лисиченка, В. Т. Нора, Д. Й. Никифорчука, М. І. Порубова, М. А. Погорецького, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, В. М. Стратонова, В. В. Тищенко, М. В. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, Е. Т. Холла (E. T. Hall Jr.), К. О. Чаплінського, О. М. Цільмак, П. В. Цимбала, В. Ю. Шепітька та ін.

Незважаючи на певну кількість наукових праць, публікацій та пропозицій, комплексного монографічного дослідження невербальної інформації в правозастосовній діяльності і визначення її місця у кримінальному провадженні досі не здійснено. Недостатньо розробленими залишаються криміналістичні проблеми, зокрема щодо сучасного стану наукових досліджень невербальної інформації; організаційних і практичних питань, пов'язаних із сприйняттям і дослідженням невербальної інформації; методичних і процесуальних питань щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні та ін.

Мета дослідження – розроблення теоретичних та праксеологічних засад щодо використання антроподжерельної невербальної інформації у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

1. Визначити ступінь наукової розробленості проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці;
2. Обґрунтувати логіко-філософський підхід щодо феномену невербальної інформації;
3. Охарактеризувати наукові положення щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні;
4. Визначити поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;
5. Класифікувати антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні;
6. Сформулювати принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;
7. Здійснити поділ методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;
8. Охарактеризувати традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;
9. Запропонувати інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному

провадженні (верифікація, валідація та психофізіологічний метод);

10. Визначити загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні;

11. Окреслити специфіку сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту;

12. Сформулювати практичні рекомендації щодо особливостей сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку.

У роботі використано: аналітичні огляди щодо вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду використання невербальної інформації; систематизовані статистичні матеріали Генеральної прокуратури України про стан злочинності в Україні упродовж 2005-2015 рр.; статистичні дані МВС України щодо розслідування злочинів упродовж 2005-2015 рр.; статистичні дані Головного слідчого управління МВС України про стан злочинності з 2005 по 2015 р.; опитування слідчих, прокурорів, суддів, експертів, студентів (див. Додатки); узагальнені результати вивчення 486 кримінальних справ (проваджень), у розкритті яких використовувалася невербальна інформація; зведені дані результатів діяльності дослідницької групи «De mendacio veritas» кафедри криміналістики Інституту кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» щодо напрямку «невербальна інформація»; аналітичні огляди судової практики; довідкову літературу.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО НЕВЕРБАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

1.1. Наукова розробленість проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці

Актуальність вивчення особливостей невербальної комунікації в цілому, та невербальної інформації зокрема, неухильно зростає. Багато досліджень стають суміжними, тобто перебувають на стику декількох наук. Спостерігається підвищений інтерес до різних аспектів невербальної поведінки, особливо до тих, які несуть інформацію про індивідуально-особистісні характеристики людини і про комунікацію в цілому, але здебільшого такі аспекти досліджуються в рамках психологічних наук.

Більшість дослідників сходиться на тому, що невербальна поведінка поліфункціональна, та в людському спілкуванні має такі функції: вираження емоцій, передача міжособистісних установок, уявлень людини іншим людям, супроводження мовлення¹. Загалом невербальна система поряд із вербальною

---

¹ Див. також:

Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. – К. : Вид-во «Освіта України», 2014. – С. 26-27.

Ekman P. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding / P. Ekman, W. V. Friesen // *Semiotica*. – 1969. – Iss. 1. – № 1. – P. 49-98.

Knapp M. L. Nonverbal communication in human interaction / M. L. Knapp, J. A. Hall, T. G. Horgan. – Wadsworth Publishing, 2013. – 528 p.

Burgoon J. K. The unspoken dialogue: An introduction to nonverbal communication / J. K. Burgoon, T. P. Saine. – Houghton Mifflin Harcourt (HMH), 1978. – 368 p.

Leathers D. G. Successful nonverbal communication: Principles and applications / D. G. Leathers, M. Eaves. – Routledge, 2007. – 413 p.

Bull P. Body Movement and Interpersonal Communication / P. Bull. – Chichester, Sussex, UK : John Wiley & Sons, 1983. – 209 p.

складають єдиний процес комунікації, при цьому вербальна поведінка тісно переплітається з невербальною і межі між ними деколи повністю стираються. У зв'язку із цим вчені-криміналісти тривалий час займалися проблемами вербальної комунікації, звертаючись і до сфери невербальної комунікації, розуміючи під самою комунікацією процеси перекодування вербальної в невербальну і невербальної у вербальну сфери. Усвідомлення того, що чинники, які безпосередньо супроводжують мову, потрібно включити до сфери криміналістичного дослідження, було вже досить чітко виражено в працях В. В. Семенова², Л. Д. Удалової³ та ін. Неодноразово зверталася увага на те, що варто систематично вивчати жести, які супроводжують і доповнюють усні прояви людей при їх безпосередньому спілкуванні⁴.

Однією з причин звернення криміналістів до проблематики невербальної інформації став той факт, що без вирішення питань про те, як відбувається невербальна комунікативна діяльність учасників кримінального провадження і яке її співвідношення з вербальною діяльністю, значення і відповідність невербальних даних вербальним, немислиме моделювання комунікативних систем діяльності з підготовки, вчинення і приховання злочинів яке би відповідало дійсності та розкривало зміст події, що мала місце в минулому.

---

² Див.: Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – 240 с.

³ Див.: Удалова Л. Д. Теория и практика получения вербальной информации в криминальному процесі України : [монографія] / Л. Д. Удалова. – Київ : Изд-во Паливода А.В., 2005. – 324 с.

⁴ Див. також:
Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.
Алексеев Л. Г. Психопсихология детекции лжи. Методология / Л. Г. Алексеев. – Москва, 2011. – 108 с.

Trager G. Culture and Communication: A Model and an Analysis / G. Trager, E. Hall // Explorations: Studies in Culture and Communication. – N.-Y., 1954. – № 3. – P. 137-149.
Birdwhistell R. L. Kinesics and Context / Essays on Body Motion Communication. 5th ed. / R. Birdwhistell. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – 338 p.

Вербальну і невербальну інформацію можна розглядати як певні знаки⁵. Отже, інформація матиме знаковий характер і являтиме собою основу для спільної комунікативної діяльності суб'єктів кримінального провадження. Так званий семіотичний підхід до знаку дозволяє виявити в межах кримінального провадження закономірності функціонування невербальної і вербальної інформації як типів знаків у комунікації. Оскільки будь-якій комунікації властиве поєднання декількох каналів для передачі інформації та емоцій, важливою для вивчення у криміналістиці виявляється проблема взаємодії невербальної і вербальної складової. Залежно від цього, наприклад, відповідно до голосу учасника кримінального провадження, можна розрізняти конгруентні і неконгруентні висловлювання.

Розглядаючи існуючі загальні напрями досліджень невербальної інформації, що складають невербальну поведінку учасника кримінального провадження, звернемося до дослідження розвитку наукових поглядів у вивченні невербальної інформації в криміналістиці.

Наприкінці 50-х років XX ст. серйозний поштовх у своєму розвитку отримала невербальна інформація, інтерес до якої стимулювався відкриттями інформаційних функцій тіла в психології, психіатрії, фізіології та антропології. Однак перші кроки в цьому напрямі були зроблені ще на початку XX ст. такими вченими, як Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell, кінесика)⁶, Е. Холл

---

⁵ Див. також:

Крейдлін Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва : НЛЮ, 2002. – 581 с.

Kendon A. Nonverbal communication, interaction, and gesture: selections from Semiotica / A. Kendon, T. A. Sebeok, J. Umiker-Sebeok. – Walter de Gruyter, 1981. – Book. 41. Approaches to Semiotics. – De Gruyter Mouton. – 1981. – 549 p.

Sebeok T. A. Nonverbal communication / T. A. Sebeok // In: Copley P. The Routledge companion to semiotics and linguistics. – Routledge, 2001. – P. 14-27.

Sebeok T. A. Signs: An introduction to semiotics / T. A. Sebeok. – University of Toronto Press, 2001. – 156 p.

⁶ Див. також:

Birdwhistell R. L. Kinesics and Context / Essays on Body Motion Communication. 5th ed. / R. Birdwhistell. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – 338 p.

Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics / An annotation system for analysis of body motion and gesture / R. Birdwhistell. – Louisville : University of Louisville, 1952. – 88 p.

(Е. Hall, проксемика)⁷. При цьому найбільше поширення набули підходи, що базувалися на класифікаційно-описовому підході до комунікації, тому і першим кроком дослідження невербальної інформації на той момент став аналіз комунікації, у рамках якої вона має місце. Питанням загальної комунікації присвятили свої роботи Н. І. Зражевська, А. Акайомова, Н. М. Фурманкевич, С. М. Квіт⁸. Окремими питаннями комунікації в кримінальному провадженні займалися І. В. Мудрак⁹, М. М. Логунова¹⁰, М. Г. Лашкіна¹¹, П. О. Гвоздик¹², В. Сухонос¹³. Проте, ці дослідження, хоча і заклали основи вивчення невербальної інформації в кримінальному процесі та криміналістиці, не утворили цілісної завершеної системи дослідження цієї проблематики.

Проблематика невербальної інформації справедливо може називатися однією з найменш досліджених у сучасній криміналістиці (XX – поч. XXI ст.ст.). Сформовані в цей період

---

⁷ Див. також:

Hall E. T. *The Silent Language*. – New York : Doubleday & Co, 1959. – 248 p.

Hall E. T. *The Hidden Dimension*. – New York : Doubleday & Co, 1966. – 270 p.

Trager G. *Culture and Communication: A Model and an Analysis* / G. Trager, E. Hall // *Explorations: Studies in Culture and Communication*. – N.-Y., 1954. – № 3. – P. 137-149.

⁸ Див. також:

Зражевська Н. І. *Комунікаційні технології: лекції* / Н. І. Зражевська. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 224 с.

Акайомова А. *Теорія комунікації як проблема теоретичної ідентифікації* / А. Акайомова // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. – 2012. – № 5. – С. 364-372.

Фурманкевич Н. М. *Теорія масової комунікації : гендерний аспект* / Н. М. Фурманкевич // *Молодий вчений*. – 2015. – № 11(1). – С. 156-159.

Квіт С. М. *Масові комунікації: підручник* / С. М. Квіт. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.

⁹ Див.: Мудрак І. В. *Комунікативний процес в судових дебатах у кримінальному судочинстві України* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Мудрак; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2011. – 20 с.

¹⁰ Див.: Логунова М. М. *Комунікації судової влади: науково-практичний посібник* / М. М. Логунова, М. Г. Лашкіна, П. О. Гвоздик, А. Г. Алексєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/article/communications.pdf>

¹¹ Див.: Там само.

¹² Див.: Там само.

¹³ Див.: Сухонос В. *Комунікативний аспект обвинувальної промови у судових дебатах* / В. Сухонос, О. Звірко // *Вісник прокуратури*. – 2012. – № 9. – С. 86-92.

криміналістична кібернетика¹⁴, теорія інформації¹⁵ та теорія емоцій¹⁶ певний період трималися виключно позиції вивчення шифрування даних і технік її дешифрування, тобто обмежувалися лише однією характеристикою інформації. З іншого боку, розвиток психології¹⁷, фізіології¹⁸, соціології¹⁹, лінгвістики²⁰, антропології²¹ і цілого ряду інших наук, що орієнтовані на дослідження комунікацій, призвів до зосередження наукових досліджень на інформаційно-комунікативному аспекті. Саме в цей період спостеріга-

---

¹⁴ Див. також:

Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика : учебное пособие. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 208 с.

Полевой Н. С. Правовая информатика и кибернетика. – Москва, 1993. – 528 с.

¹⁵ Див.: Cover T. M. Elements of information theory / T. M. Cover, J. A. Thomas. – New York : Wiley, 1991. – 792 p.

¹⁶ Див.: Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.

¹⁷ Див. також:

Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – Київ : «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.

Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування : навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка. – Харків : НФаУ, 2011. – 132 с.

Ковалинська І. В. Невербальна комунікація / І. В. Ковалинська. – Київ : Освіта України, 2014. – 289 с.

¹⁸ Див. також:

Психофизиология профессиональной деятельности : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / Заварзина О. О., Козьяков Р. В., Коро Н. Р., Орлова Е. А., Рышлякова Н. В. – Москва-Берлин : Directmedia, 2015. – 546 с.

Алексеев Л. Г. Психофизиология детекции лжи. Методология. – Москва, 2011. – 108 с.

Луценко О. Л. Психофізіологія: прикладні аспекти: навчально-методичний посібник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 55 с.

Кокун О. М. Психофізіологія. Навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

¹⁹ Див. також:

Гіденс Е. Соціологія ; пер. з англ. – Київ : Основи, 1999. – 726 с.

Лагун А. Е. Невербальное поведение: к методике использования в социологическом исследовании / А. Е. Лагун // Социологические исследования. – 2004. – № 2. – С. 115-123.

Алферов Ю. А. Пенитенциарная социология: невербальная диагностика личности (нетрадиционные методы). / Ю. А. Алферов. Монография. – Домодедово: РИО РИПК работников МВД России, 1996. – 122 с.

²⁰ Див. також:

Слащук А. Невербальна комунікація як складова мовної комунікації у системі мови / А. Слащук // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – 2011. – Вип. 3. – С. 132-141.

Козинець І. Особливості формування засобів невербальної комунікації / І. Козинець // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 63. – С. 20-25.

²¹ Див.: Ахьямова И. А. Основные подходы к исследованию невербального поведения : история и современность / И. А. Ахьямова // Образование и наука. – 2009. – № 7(64). – С. 122-130.

ється розвиток нових вчень у психології²² (вербально-невербальні вчення²³, конфліктологія²⁴, психофізіологія²⁵), лінгвістиці²⁶ (нейролінгвістичне програмування²⁷, лінгвістична дисципліна²⁸), філософії (конструктивізм²⁹), соціології³⁰, антропології, фізіології.

Закордонні вчені приділяли питанню дослідження та використання невербальної інформації більше уваги: від виявлення

²² Див. також:

Бачинська С. В. Теоретичні засади психологічних особливостей спілкування / С. В. Бачинська, Н. В. Волинець // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. – № 2. – С. 16-22.

Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / М. М. Філоненко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

²³ Див. також:

Морозов В. П. Невербальная коммуникация. Экспериментально-психологические исследования Серия «Достижения в психологии». – Москва, 2011. – 528 с.

Бабинець М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті / М. Бабинець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – № 30. – С. 13-14.

²⁴ Див. також:

Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів. Навч. посіб. / Яхно Т. П., Куревіна І. О. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.

Павлова А. В. Вербальные и невербальные способы манипулирования в дискурсе и возможности их классификаций по различным основаниям / А. В. Павлова // ACTA LINGUISTICA. – 2014. – Vol. 8. – Iss. 1. – P. 16-45.

²⁵ Див. також:

Алексеев Л. Г. Психофизиология детекции лжи. Методология / Л. Г. Алексеев. – Москва, 2011. – 108 с.

Кокун О. М. Психофізіологія. Навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

²⁶ Див.: Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник. – Київ : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.

²⁷ Див.: Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська // Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.

²⁸ Див. також:

Брига Т. Р. Прикладна лінгвістика як галузь мовознавства [Електронний ресурс] / Т. Р. Брига // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2014. – Вип. 38. – С. 11-16.

Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.12.19 / Российский гос. гуманитарный ун-т. – М., 2000. – 68 с.

Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 42-45.

²⁹ Див. також:

Вархотов Т. А. Методологические проблемы исследования невербального аспекта коммуникативного взаимодействия : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.08. – Москва, 2003. – 178 с.

Фейгенберг И. М. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации: за порогом рациональности / Фейгенберг И. М., Асмолов А. Г. // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 6. – С. 58-66.

³⁰ Див.: Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва : НЛЮ, 2002. – 581 с.

безпосередньої ролі невербальної інформації в кримінальному провадженні до особливостей отримання невербальної інформації на кожній його стадії. При цьому, якщо у вітчизняній доктрині і практиці тематика невербальної інформації лише в 2000-ні роки почала отримувати певний розвиток, то закордонна наука концентрує увагу на зазначеній проблематиці вже тривалий час. Так, особливості використання невербальної інформації у різних сферах отримали розвиток у працях таких дослідників, як Г. Г. Почепцов³¹, В. А. Лабунська³², Р. Хорст (R. Horst)³³, Я. В. Комісарова³⁴, О. Фрай (A. Vrij)³⁵, Н. А. Багдасарова³⁶, Д. Лі (D. Lee)³⁷, В. Біркенбіл (V. Birkenbihl)³⁸, І. Н. Горелов³⁹, С. Ю. Алесковський⁴⁰,

---

³¹ Див.: Почепцов Г. Теория коммуникации / Г. Почепцов. – М.: Ваклер; К.: Рефл-бук, 2001. – 656 с.

³² Див.: Лабунская В. А. Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. – 342 с.

³³ Див.: Хорст Р. Ваше тайное оружие в общении: мимика, жест, движение – Москва : АО «Интерэксперт», 1996. – 417 с.

³⁴ Див.:

Комиссарова Я. В. Криминалистическое изучение личности [Текст] : научно-практическое пособие для магистров / [Бедризов А. Г. и др.] ; отв. ред. Я. В. Комиссарова. – Москва : Проспект, 2017. – 224 с.

Комиссарова Я. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов. – М. : Юрлитинформ, 2004. – С. 22.

Комиссарова Я. В. Полиграф в России и США: проблемы применения [Текст] / Я. В. Комиссарова, Н. И. Мягких, А. Б. Пеленицын. – Москва : Юрлитинформ, 2012. – 222 с.

³⁵ Див.: Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Front Cover. Aldert Vrij. Wiley, Apr 15, 2008 – Psychology – 502 p.

³⁶ Див.:

Багдасарова Н. А. Невербальные формы выражения эмоций в контексте разных культур: универсальное и национальное // Материалы межвузовского семинара по лингвострановедению [Текст] / Надежда А. Багдасарова. – МГИМОИД РФ, 2006. – С. 117–120.

Багдасарова Н. А. Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Н. А. Багдасарова. – Москва, 2004. – 205 с.

³⁷ Див.: Ли Д. Практика группового тренинга : Вербал. и невербал. коммуникации. Со-владение со стрессом визуал. поддержка. Оценка результатов тренинга / Дэвид Ли; [Пер. с англ. А. Маслов]. – СПб. [и др.] : Питер, 2002. – 221, [1] с. : ил., табл.

³⁸ Див.: Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер, 1997. – 224 с.

³⁹ Див. також:

Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. Отв. ред. В. Н. Ярцева; Предисл. В. И. Карасика. Изд. 4-е. – М.: Либроком, 2009. – 112 с.

Горелов И. Н. Безмолвный мысли знак : Рассказы о невербал. коммуникации / И. Горелов, В. Енгальчев. – М. : Мол. гвардия, 1991. – 238 с.

⁴⁰ Див.: Алесковский С. Ю. Основы графологии : [учебно-методическое пособие] / С. Ю. Алесковский, Я. В. Комиссарова. – Москва : Юрлитинформ, 2008. – 211 с.

В. П. Морозов⁴¹, П. Екман (P. Ekman)⁴², С. В. Поповичев⁴³,
О. В. Белюшина⁴⁴, І. Кертес (I. Kertész)⁴⁵, А. Піз (A. Pease)⁴⁶,
В. О. Образцов⁴⁷, Д. Е. Рейд (J. E. Reid)⁴⁸, О. О. Суроєдова⁴⁹, та ін.

Криміналістичний підхід до вивчення невербальної інформації бере свій початок із методології криміналістики⁵⁰. Окремими дослідженнями невербальної інформації в кримінальному провадженні займалися вітчизняні вчені К. В. Беляєва⁵¹, С. Г. Качурін⁵²,

⁴¹ Див.: Морозов В. П. Искусство и наука общения : Невербал. коммуникация / В. П. Морозов; Под общ. ред. чл.-кор. РАН В. И. Медведева; РАН. Ин-т психологии. Центр "Искусство и наука". – М.: Ин-т психологии РАН, 1998. – 164 с.: ил.

⁴² Див.: Ekman P. & Friesen, W. V (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1, 49-98.

⁴³ Див.: Поповичев С. В. Легко солгать тяжело. Ин-струментальная детекция лжи: от идеологии к техно-логии / С. В. Поповичев. – М., 2011. – 400 с.

⁴⁴ Див.: Белюшина О. В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.09. – Москва, 1998. – 172 с.

⁴⁵ Див.: Кертес И. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертес. – Москва : Юрид. лит., 1965. – 168 с.

⁴⁶ Див.: Пиз А. Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. – Москва : Изд-во. Эксмо, 2006. – 416 с.

⁴⁷ Див.: Криминалистика: избранные труды. Сборник научных трудов. Front Cover · Образцов В.А. «Издательство «Проспект»», Nov. 21, 2016 – Law. – 447 p.
Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2002. – 448 с.

⁴⁸ Див.: Reid J. E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique). 2nd ed. / J. E. Reid. – Williams & Wilkins, 1977. – 360 p.

⁴⁹ Див.: Суроєдова Е. А. Роль вербальных и невербальных средств смыслопередачи в процессе решения студентами профессиональных задач : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.13 / Суроєдова Елена Александровна; [Место защиты: Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2011. – 217 с.

⁵⁰ Див. також:
Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. д-ра юрид. наук / Л. Е. Ароцкер ; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – Москва, 1965. – 43 с.
Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.
Луггин И. М. Методологические проблемы расследования преступлений / Игорь Михайлович Луггин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

⁵¹ Див.:
Беляєва К. В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3. – С. 142-147.
Беляєва К. В. Етапи зародження та розвитку юридичної психології / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 1. – С. 80-86.

⁵² Див.: Качурін С. Г. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру / С. Г. Качурін // Право України. – 2004. – № 1. – С. 110-113.

М. П. Климчук⁵³, О. І. Мотлях⁵⁴, Ю. М. Туровець⁵⁵, Л. Д. Удалова⁵⁶ та ін. Проте, як і було зазначено вище, ці дослідження фрагментарні та не відображають повноти методів використання невербальної інформації в криміналістиці.

Для дослідження невербальної інформації в криміналістиці важливе значення мають дисертаційні роботи В. В. Семенова⁵⁷ щодо процесуальних та криміналістичних проблем використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів та С. Б. Россинського⁵⁸ щодо основоположних засад формування результатів «невербальних» слідчих дій у доказуванні в кримінальному провадженні.

В. В. Семенов наголошує на тому, що в сучасній криміналістиці має місце тенденція до психологізації, що виражається, зокрема, у розробленні тактико-криміналістичних прийомів та рекомендацій, методів та засобів, що засновані іншими науковими галу-

---

⁵³ Див.: Климчук М.П. Особливості отримання та використання інформації в ході досудового слідства / М. П. Климчук // Правова інформатика, N 3-4(31), 2011. – С. 4-12.

⁵⁴ Див.: Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування [Текст] : монографія / О. І. Мотлях. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.

⁵⁵ Див.: Туровець Ю. М. Проблемні аспекти та перспективи використання в Україні поліграфа для досягнення цілей кримінального судочинства / Ю. М. Туровець // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4. – С. 192-203.

Туровець Ю. М. Тактика проведення допиту на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля / Ю. М.Туровець // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3. – С. 330-336.

⁵⁶ Див.: Удалова Л. Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : монографія / Л. Д. Удалова, І. В. Бабій. – Київ : КНТ, 2010. – 192 с.

Удалова Л. Д. Панчук О. В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : монографія. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – Київ : Изд-во Паливода А.В., 2005. – 324 с.

⁵⁷ Див.: Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – 22 с.

⁵⁸ Див.: Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Москва, 2015. – 40 с.

зями (психологією, психофізіологією, кібернетикою, інформацією та ін.)⁵⁹.

У цьому контексті, як наголошує В. В. Семенов, дедалі більшу увагу привертають методи отримання криміналістичної інформації, засновані на вивченні внутрішніх і зовнішніх психофізіологічних та інших невербальних проявів учасників розслідування. Одним із напрямів подібних досліджень, що динамічно розвиваються, є метод опитування з використанням поліграфа, який пройшов шлях від огульного звинувачення до практичного впровадження в криміналістичну практику. Сьогодні проблема поліграфа, по суті, перейшла зі сфери суто теоретичних міркувань до сфери практичної діяльності, що спонукає дослідників пильніше взятися за розроблення різних конкретних аспектів поліграфології.⁶⁰

Сфера використання поліграфа в нашій державі отримала значний науковий відгук: поліграфологічні дослідження стали предметом вивчення як криміналістів, так і процесуалістів, проте, зважаючи на взаємопов'язаність цих двох площин, умовно зводимо їх в одну. На науково-теоретичному рівні проблематика використання поліграфа отримала розвиток у численних працях та монографії О. І. Мотляха⁶¹, а також у публікаціях О. В. Вагіної⁶², О. М. Дуфенюк⁶³ та інших дослідників, напрацювання яких були відображені в окремому колективному виданні⁶⁴. Зокрема,

---

⁵⁹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 4.

⁶⁰ Там же. – С. 5.

⁶¹ Див.: Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та межі застосування. Монографія. – Київ : Освіта України, 2012. – 394 с.

⁶² Див.: Вагіна О. В. Поліграф як засіб протидії корупції в державних відомствах України / О. В. Вагіна // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 86-89.

⁶³ Див.: Дуфенюк О. М. Судова практика оцінки результатів використання поліграфа на стадії досудового розслідування / О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 2. – С. 119-121.

⁶⁴ Див.: Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр.справ, 2015. – 244 с.

можливості поліграфологічних досліджень характеризувалися і в працях інших вчених⁶⁵.

Знання про невербальні прояви спілкування: жести, міміка, голос і інші, які супроводжують мовленнєву діяльність є менш дослідженими. За рахунок невербальних засобів вираження може здійснюватися більша частина комунікації, до того ж вони можуть не тільки супроводжувати мовлення, а й виконувати роль основного носія інформації, який замінює вербальний компонент, виконуючи ті ж функції, що й мовні засоби спілкування в кримінальному провадженні. Тому сьогодні, постає необхідність розроблення системи тактичних прийомів вербально-невербального характеру і рекомендації з їх реалізації в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій.⁶⁶

Дослідник розглядає невербальну інформацію в кримінальному провадженні як відомості про біологічні, соціальні, психологічні та інші властивості і стани осіб, залучених у розслідування злочину, що отримуються за допомогою дослідження й оцінки використовуваних ними немовних засобів спілкування⁶⁷. Також В. В. Семенов вважає, що невербальна інформація є складовою криміналістичної інформації⁶⁸, у чому погоджуємося з деякими застереженнями, про які мова піде в наступних розділах.

Узагалі слід визнати, що дисертаційне дослідження В. В. Семенова заклало певне підґрунтя для подальшого роз-

---

⁶⁵ Див. також:

Белюшина О. Что такое полиграф? // О. Белюшина. – Правозащитник., 1997. – № 4. – С. 64-67.

Белюшина О. В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений: дис. канд. юрид. наук. – М., 1998. – 172 с.

Варламов В. А., Варламов Г. В. Психофизиология полиграфных проверок / Под ред. А. Г. Сапунова. – Краснодар: ГУВД Краснодар. края, 2000. – 241 с.

Яни С. А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа / С. А. Яни // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. – Вып. 8. М., 1977. – С. 125-138.

⁶⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 4, 5, 10, 12.

⁶⁷ Там само. – С. 12-13.

⁶⁸ Там само. – С. 26.

витку положень про використання невербальної інформації в кримінальному провадженні, із тим зауваженням, що дослідник зробив наголос більше на інструментальних методах отримання невербальної інформації (зокрема поліграфологічні дослідження), у той час як необхідність оцінки й використання такої інформації в кримінальному провадженні залишилося майже поза увагою.

С. Б. Россинський розглядає невербальну інформацію (у загальних рисах) як засіб доказування⁶⁹. Проте, уточнюємо це визначення підкреслюючи те, що невербальна інформація є перш за все криміналістичною інформацією, а вже потім може виявляти ознаки доказової. Також дослідник пропонує не стільки вивчення невербальної складової кримінального провадження, скільки гносеологічну (пізнавальну) значимість невербальної інформації, що міститься в доказах, для кримінального провадження. До того ж С. Б. Россинський наголошує на тому, що невербальна складова є способом пізнання: «Невербальний» спосіб пізнання в кримінальному провадженні – це система гносеологічних і психофізіологічних закономірностей чуттєвого (зорового чи за допомогою інших органів почуттів) сприйняття дізнавачем, слідчим або судом матеріальних фрагментів об'єктивної реальності, елементів речової обстановки, схильних до трансформації у відповідні уявні образи за допомогою наочно-образного мислення. У протоколі «невербальної» слідчої дії (судового засідання) відбивається словесна форма вираження уявних образів, сформованих у свідомості суб'єкта пізнання. Перевагами «невербального» способу пізнання є первинний об'єктивізм сприймання фрагментів реальності і, отже, порівняно невеликий рівень гностичної похибки (тобто високий ступінь адекватності реального об'єкта уявному). До недоліків «невербального» способу процесуального пізнання можна віднести відносну невідтворюваність сформованих доказів

---

⁶⁹ Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Москва, 2015. – С. 40.

і високий рівень суб'єктивності при формуванні результатів відповідних слідчих (судових) дій»⁷⁰.

Невербальна інформація, являючи собою пізнавальний компонент, має більше значення як джерело орієнтування слідчого/прокурора/судді щодо того, яку саме тактику обрати для певної процесуальної дії, як перевірити отриману інформацію та її відповідність події, що мала місце (верифікація та валідація) і т. ін. Саме тому невербальну інформацію неможливо розглядати як виключно гносеологічне явище. Зокрема, Є. Д. Лук'янчиков підкреслює, що інформація про особу і інші об'єкти міститься у слідах, які є її джерелами.⁷¹

Говорячи про сферу невербальної комунікації загалом, не можна оминати увагою праці П. Екмана (P. Ekman) та його колег. Серед великої кількості публікацій авторів виокремлено одну з основоположних, яка стосується методологічних засад вивчення невербальної поведінки.⁷²

На початку дослідження автори звертаються до історичних засад дослідження невербальної інформації, посилаються на можливого засновника цього наукового напрямку – Ч. Дарвіна (C. R. Darwin), який свого часу опублікував працю щодо порівняння вираження емоцій у людини і тварин (1872 р.)⁷³.

Автори приділяють значну увагу дослідженням кореляції емоцій людини і тварин, зокрема вираженню їх на обличчі, наголошують на тому, що Ч. Дарвін (C. R. Darwin) наділяв мімічне вираження емоцій комунікативним потенціалом. Далі дослідники досить детально подають еволюцію поглядів науковців на роль невербальної кому-

---

⁷⁰ Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Москва, 2015. – С. 11.

⁷¹ Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Євген Дмитрович Лук'янчиков. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 79.

⁷² Див.: Sherer K. R. Handbook of methods in nonverbal behavior research / K. R. Sherer, P. Ekman. – New York : Cambridge University Press, 1982. – P. 45-135.

⁷³ Див.: Darwin C. The expression of the emotions in man and animals. – London : John Murray, 1872. – 374 p.

нікації. У роботі наголошується на головному принципі дослідження невербальних проявів – поділ на дві сфери: вивчення невербальних проявів особистості і вивчення невербальної комунікації (взаємодії).⁷⁴ З цим твердженням неможливо не погодитися, оскільки будь-які невербальні сигнали можуть бути виявлені лише через взаємодію, але кожен невербальний прояв особи є досить індивідуальним. Саме тому такий поділ є доцільним.

Загалом дослідження П. Екмана (P. Ekman), звісно, мають велике значення для положень про невербальну інформацію в цілому, на них заснована більшість сучасних досліджень невербальних проявів. Однак, окремі дослідники не визнають якісно-кількісні особливості невербального компонента комунікативної взаємодії, відмінності від вербального та можливості дослідження і розшифрування першого, що у свою чергу створило певну методологічну проблему.⁷⁵ У такій ситуації особливо гостро відчувається потреба в єдиному підході до дослідження невербальних і вербальних засобів поведінки людей в криміналістиці, оскільки тільки в рамках такого підходу невербальна поведінка учасника кримінального провадження може отримати максимально багатостороннє і адекватне пояснення.

Мабуть тому, сьогодні в цьому напрямі спостерігається актуалізація дослідження невербальної інформації у сфері психології⁷⁶,

---

⁷⁴ Sherer K. R. Handbook of methods in nonverbal behavior research / K. R. Sherer, P. Ekman. – New York : Cambridge University Press, 1982. – P. 51.

⁷⁵ Зинин А. М. Внешность человека в криминалистике и судебной экспертизе : монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 124.

⁷⁶ Див. також:

Botting N. Non-verbal cognitive development and language impairment / N. Botting // Journal of child psychology and psychiatry. – 2005. – Iss. 46. – № 3. – P. 317-326.

Argyle M. The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and non-verbal signals / M. Argyle, F. Alkema, R. Gilmour // European Journal of Social Psychology. – 1971. – Iss. 1. – № 3. – P. 385-402.

Forbes R. J. Non-verbal behavior and the outcome of selection interviews / R. J. Forbes, P. R. Jackson // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 1980. – Iss. 53. – № 1. – P. 65-72.

Newman R. Non-Verbal Presence: How Changing Your Behaviour Can Increase Your Ratings for Persuasion, Leadership and Confidence // Psychology. – 2016. – Iss. 7. – P. 488-499.

соціології⁷⁷ (герменевтика, символічний інтеракціонізм), філософії (конструктивізм)⁷⁸. У цьому аспекті окремий інтерес представляє дослідження М. Гавриш щодо невербальної поведінки в ситуаціях соціального і ситуативного домінування. Дослідник наголошує на значній ролі модифікацій голосу, візуального контакту та дистанції спілкування, положення тіла в просторі, розкутості в жестах і міміці як невербальних компонентів комунікації в асиметричних ситуаціях спілкування.⁷⁹

До того ж, на сьогодні існує чимало підходів у дослідженні невербальної інформації в різних суспільних науках, але вони мають розрізнений і фрагментарний характер⁸⁰. Тому досі відсутні адекватні моделі невербальної взаємодії, що дозволили б ефективно фіксувати й аналізувати рівноцінно як вербальні, так і невербальні компоненти. Окремі аспекти розглянуті в працях таких дослідників, як В. Г. Гончаренко⁸¹, Г. Почепцов⁸², В. А. Лабунська⁸³,

---

⁷⁷ Див. також:

Thompson A. E. Sex differences in the ability to recognise non-verbal displays of emotion: A meta-analysis / A. E. Thompson, D. Voyer // *Cognition and Emotion*. – 2014. – Iss. 28. – № 7. – P. 1164-1195.

Amini R. Learning data-driven models of non-verbal behaviors for building rapport using an intelligent virtual agent : PhD dissertation / R. Amini ; Florida International University. – 2015. – 252 p.

Wallbott H. G. Nonverbal Phenomena / H. G. Wallbott // *Soziolinguistik, part 1: ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gessellschaft*. – 2004. – P. 666-677.

Knoblauch H. Kommunikation im Kontext : John J. Gumpertz und die Interaktional Soziolinguistik / H. Knoblauch // *Zeitschrift für Soziologie*. – 1991. – Iss. 20. – Vol. 6 – P. 446-462.

⁷⁸ Див.: Wright J. Art as a function of cognitive development: Constructivism, evolution, and communication / J Wright // *Open Journal of Art and Communication*. – 2014. – Iss. 1. – Vol. 1. – P. 1-7.

⁷⁹ Див.: Гавриш М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування / М. Гавриш // *Мова і суспільство*. – 2010. – Вип. 1. – С. 208-215.

⁸⁰ Див.: Nankova M. Evolution Of The Research In The Field Of Nonverbal Communication / M. Nankova // *Economics and Management*. – 2007. – Iss. 3. – № 2. – P. 61-64.

⁸¹ Див.: Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В. Г. Гончаренко. – Київ, 2008. – 280 с.

⁸² Див.: Почепцов Г. Г. Теория коммуникации – Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2001. – 656 с.

⁸³ Див. також:

Лабунская В. А. Проблема обучения кодированию-интерпретации невербального поведения / В. А. Лабунская // *Психологический журнал*. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 85-94.
Лабунская В. А. Интерпретация невербального поведения в межличностном общении :

Р. Хорст (R. Horst)⁸⁴, Я. В. Комиссарова⁸⁵, В. Г. Лукашевич⁸⁶,
О. Фрай (A. Vrij)⁸⁷, Н. А. Багдасарова⁸⁸, В. Біркенбіл (V. Birkenbihl)⁸⁹,
І. Н. Горелов⁹⁰, С. Ю. Алесковський⁹¹, П. В. Козловський⁹², В. П. Морозов⁹³,
П. Екман (P. Ekman)⁹⁴, С. В. Поповичев⁹⁵, О. В. Белюшина⁹⁶

автореферат дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1989. – 43 с.

⁸⁴ Див.: Хорст Р. Ваше тайное оружие в общении: мимика, жест, движение – Москва : АО «Интерэксперт», 1996. – 417 с.

⁸⁵ Див.: Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.

⁸⁶ Див.: Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявления для опознания, проверка показаний на месте): учеб. пособ. / В. Лукашевич. – Киев : Киевск. высш. шк. МВД, 1989. – 86 с.

⁸⁷ Див.: Фрай О. Детекция лжи и обмана. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2005. – 320 с.

⁸⁸ Див. також:

Багдасарова Н. А. Невербальные формы выражения эмоций в контексте разных культур: универсальное и национальное / Н. А. Багдасарова // Материалы межвузовского семинара по лингвострановедению ; МГИМО МИД РФ, 2006. – МГИМО-Университет, 2006. – 450 с.
Багдасарова Н. А. Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н. А. Багдасарова. – Москва, 2004. – 205 с.

⁸⁹ Див.: Биркенбил В. Ф. Язык интонации, мимики, жестов: принципы распознавания неречевых сигналов. – Мюнхен, 1979. – 87 с.

⁹⁰ Див.:

Горелов И. Н. О вербальных и невербальных составляющих речевого поведения / И. Н. Горелов // Вопросы психолингвистики. – 2003. – № 1. – С. 13-18.
Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности / И. Н. Горелов // Исследование речевого мышления в психолингвистике. – Москва : Наука. – 1985. – С. 16-149.

⁹¹ Див.: Алесковский С. Ю. Нетрадиционные аспекты криминалистического изучения личности: учебное пособие / С. Ю. Алесковский, Я. В. Комиссарова. – Алматы : АЮ – ВШП «Эдшет», 2006. – 188 с.

⁹² Див.: Козловский П. В. Использование результатов оценки невербального поведения в доказывании / П. В. Козловский // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2010. – № 1(40). – С. 17-20.

⁹³ Див. також:

Морозов В. П. Искусство и наука общения : Невербал. коммуникация / В. П. Морозов; Под общ. ред. чл.-кор. РАН В. И. Медведева; РАН. Ин-т психологии. Центр "Искусство и наука". – М. : Ин-т психологии РАН, 1998. – 164 с. : ил.
Морозов В. П. Невербальная коммуникация. Экспериментально-психологические исследования. Серия «Достижения в психологии». – Москва, 2011. – 528 с.

⁹⁴ Див. також :

Экман П. Психология лжи. 4-е изд. / пер. с англ. – СПб., 2010. – 288 с.
Ekman P. Nonverbal leakage and clues to deception / P. Ekman, W. V. Friesen // Psychiatry. – 1969. – Vol. 32. – № 2. – P. 88-106.

⁹⁵ Див.: Поповичев С. В. Взаимосвязь потребности в безопасности субъекта и вероятности распознавания лжи в опросе с применением полиграфа : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / С. В. Поповичев. – Москва, 2011. – 184 с.

⁹⁶ Кокорев Д. А. Психофизиологическая экспертиза с применением полиграфа / Д. А. Кокорев, О. В. Белюшина // Адвокат. – 2005. – № 7. – С. 17.

О. Ю. Косьянова⁹⁷, І. Кертес (I. Kertész)⁹⁸, А. Піз (A. Pease)⁹⁹, В. О. Образцов¹⁰⁰ та ін. Свого часу, В. Штерн проводить експерименти з визначення достовірності показань. Проте, не можна погодитися з його думкою щодо визначення показань свідків, як принципово недостовірних. Не можливо, завчасно та упереджено визнавати будь-які показання недостовірними. Будь-які показання підлягають верифікації, перш ніж вони будуть визнані чи то достовірними, чи то навпаки.¹⁰¹

Привертає до себе увагу дослідження, проведене О. М. Габелко щодо невербальних засобів комунікації, у якому автор аналізує знаки невербальної семіотики¹⁰².

Окремий пласт складають дослідження жестикуляції, особливо в психологічній сфері щодо актуалізації емоційного стану роздратування¹⁰³. До її видів належить фізіогноміка¹⁰⁴ (зовнішній вигляд, рухи обличчя та інших частин тіла), з якої потім відокремились окулесика (погляд, мова очей) та кінесика (міміка, рухи тіла,

⁹⁷ Див.: Kosyanova O. Polygraph method in psychological research of human emotions / O. Kosyanova // Computer modelling & new technologies. – 2015. – 19(4C). – P. 10-12.

⁹⁸ Див.: Кертес І. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертес. – Москва : Юрид. лит., 1965. – 168 с.

⁹⁹ Див.: Пиз А. Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. – Москва : Изд-во. Эксмо, 2006. – 416 с.

¹⁰⁰ Див.: Образцов В. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. // Труды МГЮА. – Вып. 2. – 1997. – С. 227-243.

¹⁰¹ Штерн В. Психология свидетельского показания (экспериментальные исследования верности воспоминания) / В. Штерн // Вестник права. – 1902. – № 2. – С. 110.

¹⁰² Див.: Габелко О. М. Невербальні засоби комунікації [Електронний ресурс] / О. М. Габелко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 37-39.

¹⁰³ Див.: Гурецька М. В. Роль комунікативно значущих жестів у актуалізації емоційного стану роздратування / М. В. Гурецька // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 49. – С. 34-36.

¹⁰⁴ Див.: The importance of non-verbal communication in professional interpretation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aiic.net/page/1662/the-importance-of-non-verbal-communication-in-professio/lang/1>

Zebrowitz L. A. Face and body physiognomy: nonverbal cues for trait impressions / L. A. Zebrowitz, J. M. Montepare, M. A. Strom // Nonverbal Communication. – 2013. – Iss. 2. – № 10. – P. 263-295.

Hassin R. Facing faces: studies on the cognitive aspects of physiognomy / R. Hassin, Y. Trope // Journal of personality and social psychology. – 2000. – Iss. 78. – № 5. – P. 837-852.

жести, поза, хода); просодика (голос, інтонація, паузи); такесика (дотики); проксемика (дистанція, простір, відстань); артефакти (одяг, прикраси)¹⁰⁵. За І. І. Серяковою, ці категорії можуть бути згруповані в три сфери: кінесика (рухи обличчя та тіла), паралінгвістика чи просодика (використання голосу) та проксемика (просторові параметри)¹⁰⁶. О. М. Зінін стверджує, що фізіогноміку навряд варто розглядати як сукупність методичних рекомендацій оперативним працівникам і слідчим, навіть якщо її назвати «фізіогномікою»¹⁰⁷. Однак, мова не йде про введення нової категорії «криміналістична фізіогноміка» в криміналістику і не про іменування нової сфери знань. Тут має місце накопичення емпіричного матеріалу за великий проміжок часу, що з його плином змінювався, актуалізувався і на разі, є дієвим інформаційним фундаментом щодо зовнішності будь-якого учасника кримінального провадження.

Але попри ці факти увагу в рамках даного дослідження варто зосередити на більш адаптованих для юридичної науки теоретичних розробках. Переважна більшість публікацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні сконцентрована навколо судового засідання, відбору присяжних та впливу на них. На жаль, майже поза увагою вітчизняних дослідників залишаються не менш важливі питання ролі невербальної інформації в досудовому розслідуванні.

Водночас у працях деяких дослідників, зокрема Н. Оту (N. Otu), розглядається проблематика декодування невербальної інформації в процесі правозастосування. Значне висвітлення отримало

---

¹⁰⁵ Див.: Harper R. G. Nonverbal communication: The state of the art / R. G. Harper, A. N. Wiens, J. D. Matarazzo. – John Wiley & Sons, 1978. – 355 p.

¹⁰⁶ Див. також:

Серякова І. І. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : моногр. / И. И. Серякова. – Киев : Вид. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.

Серякова І. І. Типология невербальных знаков коммуникации / И. И. Серякова // Science and Education a New Dimension. Philology, II(5). – Issue 28. – 2014. – С. 84-88.

Серякова І. І. Семіозис невербальних знаків комунікації / І. І. Серякова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 2013. – Т. 16. – № 2. – С. 121-126

¹⁰⁷ Зинин А. М. Внешность человека в криминалистике и судебной экспертизе : монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 124.

обґрунтування важливості та необхідності невербальної комунікації в правозастосуванні. Н. Оту стверджує, що під час комунікації в кримінальному провадженні, основна увага завжди акцентується на словесних твердженнях учасників провадження, а не на тому, що може «розповісти» їхнє тіло засобами невербальних сигналів. Автор наголошує на необхідності застосування інтегрованого підходу, згідно з яким слідчі, прокурори та інші суб'єкти правозастосування мають усвідомлювати, що й самі спілкуються, також і невербально. «Використання невербальної комунікації вкрай необхідне, – вважає Н. Оту (N. Otu), – оскільки саме воно може допомогти в установленні, наприклад, авторитетності та домінування слідчого під час спілкування з підозрюваним, або навіть забезпечити таке спілкування».¹⁰⁸

Розвиваючи таку гіпотезу, Н. Оту (N. Otu) стверджує, що працівники правоохоронних органів мають бути впевнені, що вони можуть спілкуватися невербально та декодувати невербальні прояви кожного учасника незалежно. Оскільки невербальне спілкування становить дві третини всього спілкування¹⁰⁹, існує потреба в тому, щоб працівники правоохоронних органів мали можливість інтерпретувати свідомий та несвідомий невербальний зв'язок. Дослідники також наголошують на особливостях інтерпретації невербальних сигналів осіб різних національностей та культур.¹¹⁰

Узагалі численні закордонні дослідження невербального спілкування в рамках судового засідання¹¹¹ розглядають в основ-

---

¹⁰⁸ Otu N. Decoding nonverbal communication in law enforcement / N. Otu // *Salus Journal*. – 2015. – Iss. 3. – № 2. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.salusjournal.com/wp-content/uploads/sites/29/2015/06/Otu_Salus_Journal_Issue_3_Number_2_2015_pp_1-16.pdf

¹⁰⁹ Див.: Trompenaars F. *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. – London: Nicholas Brealey Publishing, 1993. – 275 p.

¹¹⁰ Див.: Kupperbusch C. Cultural Influences on Nonverbal Expression of Emotion / C. Kupperbusch, D. Matsumoto, K. Kookan, S. Locaringer, H. Uchinda, C. Wilson-Cohn, N. Yrizarry // In : Philippot P., Feldman R. S., and Erik J. C. (eds) *The Social Context of Nonverbal Behavior*. Cambridge: University of Cambridge, The Press Syndicate, 1999. – P. 17-44.

¹¹¹ Див. також: Waltman J. L. Nonverbal elements in courtroom demeanor / J. L. Waltman // *FBI Law Enforcement Bulletin*. – 1984. – Iss. 53. – P. 21-23.

ному вплив на присяжних або суддю. Зокрема, отримав розвиток напрям виявлення зв'язку між зовнішнім виглядом підсудного і вироком, між невербальним спілкуванням учасників судового провадження. Звісно, ці дослідження мають місце у вченні про невербальну інформацію в кримінальному провадженні, але не несуть настільки важливого сутнісного навантаження для методології криміналістики.

Дж. Л. Баркай зауважує, що основна увага до невербальної комунікації в правовій сфері полягає в читанні мови тіла в залі суду. Однак дослідження свідчать, що невербальна комунікація може суттєво вплинути на якість професійних відносин. Обрання правильної стратегії невербальної комунікації є більше ніж необхідною для будь-якого представника юридичної професії.¹¹² Я. В. Комісарова, В. В. Семенов під невербальною комунікацією при розслідуванні злочинів розглядають процес передачі, прийому, інтерпретації і перетворення інформації, що здійсню-

---

Remland M. S. The effects of nonverbal involvement and communication apprehension on state anxiety, interpersonal attraction, and speech duration / M. S. Remland, T. S. Jones // *Communication Quarterly*. – 1989. – Iss. 37. – P. 71-81.

Matlon R. J. Communication in the legal process / P. J. Matlon. – New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1988. – 384 p.

LeVan E. A. Nonverbal Communication in the Courtroom: Attorney Beware / E. A. LeVan // *Law & Psychology Review*. – 1984. – Iss. 8. – P. 83-84.

Blanck P. D. Nonverbal behavior in the courtroom / P. D. Blanck, R. Rosenthal // In: R. S. Feldman (Ed.), *Applications of nonverbal behavioral theories and research*. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 89-115.

Burgoon J. K. The unspoken dialogue: An introduction to nonverbal communication / J. K. Burgoon, T. P. Saine. – Houghton Mifflin Harcourt (HMH), 1978. – 368 p.

Burgoon J. K. Relational Messages Associated with Nonverbal Behavior / J. K. Burgoon, D. B. Buller, J. L. Hale, M. A. deTurck // *Human Communication Research*. – 1984. – Iss. 10. – P. 351-378.

Burgoon J. K. Relational Message Interpretations of Touch, Conversational Distance, and Posture / J. K. Burgoon // *Journal of Human Behavior*. – 1991. – Vol. 15. – Iss. 4. – P. 233-259.

The importance of non-verbal communication in professional interpretation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aiic.net/page/1662/the-importance-of-non-verbal-communication-in-professio/lang/1>

Levenson L. L. Courtroom Demeanor: The Theater of the Courtroom / *Minnesota Law Review*. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=999471

¹¹² Див.: Barkai J. L. Nonverbal Communication From The Other Side: Speaking Body Language / J. L. Barkai // *San Diego Law Review*. – 1990. – Vol. 27. – P. 101-125.

ється учасниками кримінального провадження за допомогою немовних засобів спілкування¹¹³.

Таким чином, варто погодитися з важливістю розвитку дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні та особливо невербальної комунікації кожного окремо взятого слідчого, прокурора чи судді. Такий висновок впливає, перш за все, із того, що саме невербальна комунікація є джерелом первинної інформації про особистість учасника кримінального провадження.

Засновниками напряду дослідження невербальної інформації в судовому провадженні можна назвати П. Д. Бланка (P. D. Blanck) та Р. Розенталя (R. Rosenthal), які чи не першими почали наголошувати на важливості невербальної інформації в судовому провадженні. Дослідники у своїх перших роботах окреслили особливості невербальної поведінки судді та присяжних¹¹⁴, згодом зробили більш загальне дослідження невербальної поведінки в судовому засіданні.¹¹⁵

П. Д. Бланк (P. D. Blanck) та Р. Розенталь (R. Rosenthal) дійшли висновку, що поведінка судді може впливати на рішення суду присяжних, що позбавляє підсудного конституційного права на справедливий і неупереджений судовий розгляд. У дослідженні автори запропонували й емпірично підтвердили загальну модель для вивчення залежності вироків присяжних від вербальної і невербальної поведінки суддів. Дослідники виявили, що очікування присяжних за результатами судового розгляду передбачають словесну та невербальну поведінку суддів, і ця поведінка також пов'язана з вердиктами присяжних. Такі дослідження можуть допомогти в розробленні стандартів судового розгляду,

---

¹¹³ Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – С. 13-14.

¹¹⁴ Див.: Blanck P. D. The appearance of justice: Judge's verbal and nonverbal behavior in criminal jury trials / P. D. Blanck, R. Rosenthal, L. H. Cordell // Stanford Law Review. – 1985. – Iss. 38. – P. 89-164.

¹¹⁵ Див.: Blanck P. D. Nonverbal behavior in the courtroom / P. D. Blanck, R. Rosenthal // In: R. S. Feldman (Ed.), Applications of nonverbal behavioral theories and research. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 89-115.

які дадуть судам змогу більш систематично оцінювати допустимі межі вербальної і невербальної поведінки та надати керівництво для майбутнього вивчення суддями, присяжними та захисниками наслідків комунікативної поведінки в судовому засіданні.¹¹⁶

Практичної точки зору на роль невербальної інформації в судовому провадженні дотримуються Дж. Л. Хоффман (J. L. Hoffman) та Е. Вейнер (A. Weiner). Автори розглядають невербальну інформацію в першу чергу як засіб впливу на присяжних, описуючи випадки з власної практики. Якщо, за словами авторів, судове засідання порівнювати з театральним дійством, то, наприклад, показання свідка є «сценою», а супроводжуючі невербальні прояви є в такому разі «за лаштунками», присяжні ж є головними «глядачами». Але, на відміну від театру, у судовому засіданні присяжні можуть безперешкодно оцінювати невербальні прояви кожного з присутніх, незалежно від того, чи говорить ця особа зараз. З іншого боку, саме таке становище призводить до можливого невербального впливу на присяжних.¹¹⁷

Продовжуючи проблематику невербального спілкування в судовому провадженні, слід приділити увагу працям М. С. Ремланда (M. S. Remland). Інтерес для даної наукової праці становить дослідження важливості невербальної комунікації в судовому засіданні. Автором обґрунтовується роль невербальної інформації в декількох судових діях та основні патерни поведінки учасників судового провадження. М. С. Ремланд (M. S. Remland) дає рекомендації щодо невербальної комунікації в судовому засіданні, зокрема щодо поведінки захисника, судді, присяжних тощо. Також дослідник пропонує умовні моделі невербальної комунікації учасників судового провадження і дотримується гіпотези про вплив у першу чергу зовнішнього вигляду (серед інших невербальних

---

¹¹⁶ Див.: Blanck P. D. The appearance of justice: Judge's verbal and nonverbal behavior in criminal jury trials / P. D. Blanck, R. Rosenthal, L. H. Cordell // Stanford Law Review. – 1985. – Iss. 38. – P. 89-164.

¹¹⁷ Див.: Hoffman J. L. The Juror as Audience: The Impact of Non-verbal Communication at Trial / J. L. Hoffman, A. Weiner // Litigation Journal. – 2013. – Vol. 32. – № 3. – P. 1-9.

проявів) на рішення суду присяжних.¹¹⁸ Так, О. Г. Тимофеев акцентує увагу на різних аспектах мови сторін у кримінальному провадженні¹¹⁹.

Отже, зважаючи на вищезначені аспекти теоретичного і практичного дослідження невербальної інформації, доцільно виділити певні етапи формування й утвердження наукових підходів до розробки проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці:

I етап – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг;

II етап – екстраполяція і адаптація методів та засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях;

III етап – введення в криміналістичну термінологію і методологію нетрадиційних концепцій, зокрема застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження.

Вищезначені етапи формування наукових підходів до розробленості проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці знайшли своє відображення у таких трьох напрямках:

- психологічному;
- кримінальному процесуальному;
- криміналістичному.

У рамках першого напрямку розкривається широке коло питань вивчення психічних явищ та поведінки особистості, що виходить далеко за межі правозастосовної діяльності та даного дослідження. Проте, слід відзначити, що значною мірою заяв-

---

¹¹⁸ Див.: Remland M. S. The importance of nonverbal communication in the courtroom / M. S. Remland // *Atlantic Journal of Communication*. – 1994. – Iss. 2. – № 2. – P. 124-145.

¹¹⁹ Див.: Тимофеев А. Г. Речи сторон в уголовном процессе. Практическое руководство (извлечение) / А. Г. Тимофеев // *Судебное красноречие русских юристов прошлого*. – М.: МГП «Фемида», 1992. – С. 255-256.

лена проблематика, пов'язана з дослідженням невербальної інформації розглянута в наукових працях, які відображають психологічні дослідження інформаційної комунікації.

Другий напрям розкриває особливості кримінального процесуального забезпечення сприйняття та використання невербальної інформації (В. В. Семенов, С. Б. Россинський, О. І. Мотлях).

Третій напрям має в розробці низку проблем, пов'язаних з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, які потребують системного вивчення й вирішення. Він висвітлений лише деякими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а саме: Т. Р. Морозовою, П. Ю. Тимошенком, О. В. Белюшиною, Я. В. Комісаровою, І. Ф. Машленко, Л. І. Полтавцевою, С. В. Поповичевим, І. І. Чистяковим; В. К. Кирвельом; С. Б. Коваленком, П. Д. Бланком (P. D. Blanck), Р. Розенталем (R. Rosenthal), Дж. Бургуном (J. K. Burgoon), С. Фіжнаутом (C. J. C. F. Fijnaut), А. Кноесоном (A. L. Knoesen), Е. ЛеВан (E. A. LeVan), Л. Л. Левенсоном (L. L. Levenson), Н. Оту (N. Otu), М. С. Ремландом (M. S. Remland), Дж. Вальтманом (J. L. Waltman) та іншими.

У подальшому питання, які потребують вирішення в рамках даної проблематики, пов'язані з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці та мають теоретичний і практичний рівні.

На теоретичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці слід зосередити на вивченні таких двох напрямів, як:

1. Визначення та характеристика основоположних засад щодо невербальної інформації в криміналістиці;
2. Формування наукових положень щодо сприйняття та використання невербальної інформації у кримінальному провадженні.

На практичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці слід зосередити на вивченні таких двох напрямів, як:

1. Визначення та характеристика змісту найбільш ефективних методів і засобів дослідження невербальної інформації в криміналістиці;

2. Розробка тактичних рекомендацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

1.2. Логіко-філософські підходи щодо феномену невербальної інформації в криміналістиці

Розглядаючи як предмет дослідження невербальну інформацію в криміналістиці, важливо пізнати її крізь призму філософії та логіки. Усвідомлюючи всю глибину, обсяг та історичну генезу існуючого доробку в цій сфері, вважаємо доречним дослідити їх розвиток саме останніми роками.

Цікавими для вивчення процесу інтегрування невербальної інформації в криміналістику стали праці таких авторів, як М. М. Непейвода щодо формалізації неформалізованих понять¹²⁰, В. М. Попова щодо занурення класичної логіки у паралогіки¹²¹, В. Х. Хаханяна про властивість поділу у класичній пропозиційній логіці¹²², Н. Л. Архієреєва щодо трикутника протилежностей¹²³, В. Л. Васюкова про нефрегевські ігри і контекстуальність¹²⁴ та ключ до гіперсиллогістики Д. Д. Мордухай-Болтовського¹²⁵,

---

¹²⁰ Див.: Непейвода Н. Н. О формализации неформализуемого / Н. Н. Непейвода // Логические исследования. – 2001. – №8. – С. 129-144.

¹²¹ Див.: Попов В. М. Погружение классической пропозициональной логики в паралогики, родственные логике Par / В. М. Попов // Логические исследования. – 2014. – 20. – С. 151-160.

¹²² Див.: Хаханян В. Х. О свойстве отделимости в классической пропозициональной логике / В. Х. Хаханян // Логико-философские исследования. – 2014. – Т. 6. – С. 252-253.

¹²³ Див.: Архиреев Н. Л. Треугольник противоположностей / Н. Л. Архиреев // Логико-философские исследования. – 2014. – № 6. – С. 93-100.

¹²⁴ Див.: Васюков В. Л. Нефрегевские игры и контекстуальность / В. Л. Васюков // Логико-философские исследования. – 2013. – № 6. – С. 105-118.

¹²⁵ Див.: Васюков В. Л. Ключ к гиперсиллогистике Д. Д. Мордухай-Болтовского / В. Л. Васюков // Логико-философские исследования. – 2012. – № 5. – С. 134-143.

Ю. В. Івлєва та В. Ю. Івлєва про об'єктивний зміст логічних знань¹²⁶ та Ю. В. Івлєва щодо логічної характеристики питань¹²⁷, Т. О. Шиян щодо сучасного становлення математики, філософії і логіки у Стародавній Греції¹²⁸, О. В. Попова про номіналістське трактування висловлювань науки і проблему інтерпретації умовних висловлювань¹²⁹, Д. В. Зайцева про інтенсивну кон'юнкцію і слідування¹³⁰ та змістовну семантику системи Е, поняття реального й ідеального типу і питання про експлікацію протиріччя пізнання в методології науки¹³¹. Однак більш змістовне розуміння логіко-філософського сприйняття невербальної інформації в криміналістиці вбачається в працях Г. Х. Врігта, О. Д. Смирнової та Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein).

Фінський логік та філософ фон Г. Х. Врігт (G. H. Wright, у деяких джерелах фон Райт) у своїх працях у сфері логіко-філософських досліджень зазначав, що плодом його досліджень із теорії дії був інтерес до аналізу норм і оцінок та формально-логічних аспектів поняття «діяння». Від логіки діяння його інтереси перемістилися до розкриття сутності самого «діяння». Учений підкреслив вплив у цей момент праці Ч. Тейлора «Пояснення поведінки» на його подальші відкриття та бачення глибини цього питання, що стосувалося не тільки філософії науки, але й філософії в цілому. Дослідник намагається з'ясувати поняття «діяння», «причини» у вузькому та широкому значенні; порівнюючи з досліджен-

---

¹²⁶ Див.: Івлєв Ю. В. Объективное содержание логических знаний / Ю. В. Ивлєв, В. Ю. Ивлєв // Логико-философские исследования. – 2012. – № 5. – С. 34-49.

¹²⁷ Див.: Івлєв Ю. В. Логическая характеристика вопросов / Ю. В. Ивлєв // Логико-философские исследования. – 1991. – № 2. – С. 142-146.

¹²⁸ Див.: Шиян Т. О. О совместном становлении математики, философии и логики в Древней Греции / Т. О. Шиян // Логико-философские исследования. – 2011. – № 5. – С. 270-283.

¹²⁹ Див.: Попов О. В. Номиналистская трактовка высказываний науки и проблема интерпретации условных высказываний / О. В. Попов // Логико-философские исследования. – 2010. – № 4. – С. 182-186.

¹³⁰ Див.: Зайцев Д. В. Интенциональная конъюнкция и следование / Д. В. Зайцев // Логико-философские исследования. – 1991. – № 2. – С. 52-61.

¹³¹ Див.: Зайцев Д. В. Содержательная семантика системы Е, понятия реального и идеального типа и вопрос об экспликации противоречия познания в методологии науки / Д. В. Зайцев // Логико-философские исследования. – 1989. – № 1 – С. 141-147.

нями, які були проведені до нього. Проте саме він один із перших обґрунтував необхідність розроблення таких напрямів у логіці, як деонтична логіка, логіка норм і дій. До праць фон Г. Х. Врігта (G. H. Wright) включаються його розробки з пояснення та розуміння; причинності та казуального пояснення; інтенціональності і телеологічного пояснення; логіка норм і діянь; норми, істина і логіка; новий підхід до логіки уподобання; гетерологічний парадокс; парадокси підтвердження; епістемологія суб'єктивної вірогідності; час, зміни і протиріччя; детермінізм і висловлювання про майбутні події; логіка істини.¹³²

Проводячи паралелі з доробком фон Г. Х. Врігта (G. H. Wright) щодо невербальної інформації, отримуємо тлумачення поняття «невербальна інформація» у вузькому і широкому значенні та його різне тлумачення іншими вченими залежно від сфери застосування і поставлених ними цілей. Як наслідок, отримуємо різне наповнення терміна «невербальна інформація», яке суттєво відрізняється одне від одного, унаслідок цього різні дослідники говорять про різну кількість його складових. При цьому у вузькому і спеціалізованому розумінні поняття невербальної інформації відносять до явищ, які відрізняються від мови.¹³³ Цими явищами є міміка, жести, пози, положення тіла. У більш широкому розумінні в термін «невербальна інформація» включається також безліч аспектів мовлення (паралінгвістичні або голосові явища: основний частотний діапазон і діапазон інтенсивності, мовленнєві помилки або паузи, швидкість і тривалість мовлення).¹³⁴ Вбачається не обґрунтованою, висловлена думка

---

¹³² Див. також:

Von Wright G. H. *Explanation and Understanding*. – Cornell University Press, 2004. – 256 p.
Врігт Г. Х. фон. *Логико-философские исследования: Избранные труды*. Пер. с англ.;
Общ. ред. Г. И. Рузавина и В. А. Смирнова; Сост. и авт. предисл. В. А. Смирнов. – Москва :
Прогресс, 1986. – 600 с.

¹³³ Див.: Fichten C. S. Verbal and nonverbal communication cues in daily conversations and dating / C. S. Fichten, V. Tagalakakis, J. Darlene et al. // *The Journal of Social Psychology*. – 1992. – Iss. 132. – № 6. – P. 751-769.

¹³⁴ Див.: Seron X. Decoding paralinguistic signals: effect of semantic and prosodic cues on aphasics' comprehension // *Journal of Communication Disorders*. – 1982. – Iss. 15. – № 3. – P. 223-231.

Я. В. Комісарової та В. В. Семенова, щодо неможливості існування самого терміну «невербальна інформація» з наукової точки зору¹³⁵ з огляду на те, що цей термін широко використовується в працях психологів, лінгвістів, педагогів, істориків, філологів, соціологів та представників інших наук¹³⁶.

В останні роки простежується тенденція включення до структури невербальних засобів спілкування навколишніх соціально-побутових умов, інтер'єру, архітектурного стилю, кольору, температури, шуму, музики; об'єктів, які використовуються особою для зв'язків із навколишнім світом: одягу, супутніх предметів, косметики, прикрас та ін.¹³⁷ Це свідчить про ще більш розширене тлумачення поняття «невербальна інформація», яке

---

¹³⁵ Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – С. 17.

¹³⁶ Див. також:

В. П. Морозов. Невербальная коммуникация [Текст] : экспериментально-психологические исследования / В. П. Морозов ; Российская акад. наук, Ин-т психологии. – Москва : Ин-т психологии РАН, 2011. – 526 с. : ил., портр., табл.

Барлас Т. В. Невербальные компоненты деятельности человека в системах отображения информации: диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.03. – Москва, 1984. – 180 с.

Дюндик Ю. Б. Наречие оценки и категоризация опыта [Текст] : монография / Ю. Б. Дюндик ; М-во образования и науки Российской Федерации, ФГБОУ ВПО "Иркутский гос. лингвистический ун-т". – Иркутск : ИГЛУ, 2011. – 178 с. : табл.; 21 см. – Семенченко И. В. Психолого-педагогическая коррекция средствами сказкотерапии восприятия и понимания невербальной информации младшими школьниками с интеллектуальной недостаточностью : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.03. – Бийск, 2003. – 233 с. : ил.

Эм Е. А. Развитие умений декодирования невербальной информации у учителей общеобразовательных школ : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01. – Карачаевск, 2005. – 177 с. : ил.

Кулакова И. П. Музейные ресурсы и невербальная информация как поле для историко-культурного исследования / И. П. Кулакова // Роль музеев в информационном обеспечении исторической науки = Role of museums in information support of historical science: [сборник статей]. – [Вып. 1]. – Москва: Этерна, 2015. – С. 395-404.

Калёных Е. В. Невербальное относительно вербального в рецепции поликодового текста веб-сайта : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Калёных Евгения Владимировна; [Место защиты: Бурят. гос. ун-т]. – Улан-Удэ, 2013. – 24 с.

Лагун А. Е. Невербальное поведение как источник информации в групповом фокусированном интервью : диссертация ... кандидата социологических наук : 22.00.08, 22.00.01. – Москва, 2004. – 149 с.

¹³⁷ Див.: Leathers D. G. Successful nonverbal communication: Principles and applications / D. G. Leathers, M. Eaves. – Routledge, 2007. – 413 p.

не слід ототожнювати з поняттям «невербальна комунікація»¹³⁸ або «невербальна поведінка»¹³⁹.

Однак це не заважає його різносторонньому використанню. Навпаки, це дає можливість побачити нові горизонти застосування невербальної інформації в майбутньому. У той же час неправильним буде бачення лише термінологічної різниці, оскільки кожен наведений авторський термін матиме свої компоненти, які будуть своїм змістом наповнювати його. Одні вчені підкреслюватимуть одні сторони невербальної інформації, інші намагатимуться зосередитися на протилежних, маючи власні причини та переслідуючи поставлену теоретичну та практичну мету.

Дослідження невербальної інформації в криміналістиці найбільш ефективно при застосуванні невербальної інформації у таких двох ракурсах:

1. Невербальна інформація, де її джерелом/засобом передачі даних є особистість (тобто антроподжерельна невербальна інформація);
2. Невербальна інформація, де її джерелом/засобом передачі даних є навколишня обстановка (тобто енвайроментджерельна невербальна інформація).

У даному дослідженні, у відповідності до мети і поставлених завдань, розкривається зміст першого ракурсу, як один з найбільш складних, інформаційно об'ємних і змістовних елементів в криміналістиці та відповідно до якого в криміналістиці поки відсутнє комплексне монографічне дослідження.

У межах дослідження невербальної інформації в криміналістиці виявляється цікавою також праця О. Д. Смирнової «Логіка

---

¹³⁸ Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Поголша В. М. Межличностное общение: учебник для вузов. – СПб: Питер, 2003. – С. 68-69.

¹³⁹ Див. також:

Лабунская В. А. Невербальное поведение : (Социал.-перцептив. подход) / В. А. Лабунская; Отв. ред. И. П. Шкуратова; Рост. гос. ун-т им. М. А. Суслова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 135 с.

Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения / А. Меграбян. – СПб. : Речь, 2001. – 253 с. : табл.

і філософія»¹⁴⁰, де на основі досягнень сучасної логіки досліджуються філософські проблеми онтології і теорії пізнання та роль логіки в обґрунтуванні теоретичного знання. О. Д. Смирнова розкриває своє бачення проблеми онтології і теорії пізнання та роль логіки через:

- формальні обчислення, мову і логічні системи (історичні передумови виникнення загальної теорії знакових систем; синтаксичний, семантичний і прагматичний аспекти мови; штучні та природні мови; конструктивні об'єкти, обчислення літер алфавіту; багатoshарові конструктивні об'єкти; використання терміна «мова» в логіці);
- теорія семантичних категорій і поняття логічної форми (логічні мови без операторів; логічні мови з операторами; мови з невизначено-місцевими функторами; класифікація мов);
- істинність у референціональній семантиці, виразні і дедуктивні можливості формалізмів (класичне поняття істинності та його роль у логіці; референціональна семантика для першопорядкових мов; виразні і дедуктивні можливості формалізмів; філософський зміст теорем про виразні і дедуктивні можливості формалізмів);
- зростання знання, конкретність істини, семантика можливих світів і мови з інтенціональними предикатами (істинність тверджень про майбутнє, можливе і необхідне; реляційна семантика інтуїціоністської логіки і проблема зростання і нагромадження знань; семантика можливих світів і інтенціональні контексти; мови з інтенціональними знаками; семантика першопорядкової інтенціональної логіки; проблема конкретності істини в логічній семантиці);
- нестандартні семантики і проблеми семантичних парадоксів (розширення неортодоксальної семантики; семантика з перенасиченими оцінками; модальні і релевантні імплікації; неортодоксальні розгляди семантичних антиномій);

---

¹⁴⁰ Див.: Смирнова Е. Д. Логика и философия / Е. Д. Смирнова. – Москва : РОССПЭН, 1996. – 304 с.

- мова, семантика і онтологія (структура формалізованих мов і онтологічні припущення, семантика і питання обґрунтування логічних систем).¹⁴¹

У рамках проведених О. Д. Смирновою досліджень та зроблених нею висновків акцентуємо свою увагу на співвідношенні мови (вербальної інформації) і невербальної інформації, де невербальну інформацію звужимо до значення невербальної мови. У результаті отримуємо нестандартне бачення такої сторони невербальної інформації, як людська мова, та її можливостей у використанні невербальної інформації в кримінальному провадженні (шифрування-дешифрування).

У той же час, невербальна інформація крізь призму логіки та філософії найбільш адаптовано буде сприйматися як положення, що структурно відповідає відомому трактату Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein)¹⁴². Учений у своїх роботах запропонував принципово нову філософію мови з власною системою пояснюючих термінів. Головна ідея його праць полягає у вирішенні філософських проблем через співвідношення мови і світу. У цьому значенні ним виділено сім тверджень, які можна розглянути в такому вигляді:

- мова і світ – центральні поняття всієї філософії Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein). У «Трактаті» вони віддзеркалюють одне одного: мова відображає світ, оскільки логічна побудова мови повторює онтологічну структуру існуючого світу;

- світ є сукупністю простих і складних фактів, а не об'єктів;
- об'єкти у взаємодії утворюють факти і мають свою логічну форму – сукупність властивостей, які дозволяють їм вступати у ті чи інші відносини;

- у мові прості факти описуються простими реченнями, які є простими мовними одиницями, а складним фактам відповідають складні речення;

---

¹⁴¹ Див: Смирнова Е. Д. Логика и философия / Е. Д. Смирнова. – Москва : РОССПЭН, 1996. – 304 с.

¹⁴² Див.: Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein. – London : Routledge & Kegan Paul, 1922 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Wittgenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu

- уся мова – це повний опис навколишнього світу, тобто всіх його фактів;
- мова також допускає опис можливих фактів, така уявна мова підпорядковується законам логіки і піддається формалізації;
- речення, що порушують закони логіки або не стосуються спостережуваних фактів, є безглуздими: речення етики, естетики і метафізики.¹⁴³

Розглядаючи положення про невербальну інформацію крізь призму тверджень Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), отримуємо новий креативний погляд на сутність та значення невербальної інформації в криміналістиці, який полягатиме в такому:

- мова (у формі вербальної та невербальної інформації) і навколишній світ віддзеркалюють один одного, де вербальна та невербальна інформація онтологічно відображають навколишній світ, а кореляційно навколишній світ відображає вербальну та невербальну інформацію;
- оточуючий світ складається з існуючих та новостворених фактів, які можна класифікувати за різними підставами (ознаки і властивості фактів розкриваються за допомогою вербальної та невербальної інформації);
- об'єкти, які вступають у взаємодію, володіють властивостями в логічній формі в навколишньому середовищі та утворюють або змінюють є самі ці факти (вони шифруються-дешифруються за допомогою вербальної та невербальної інформації);
- у мові факти описуються простими та складними реченнями (невербальну інформацію також, можна дешифрувати та описати ними);
- різним фактам відповідають різні речення (за допомогою яких теж можна описати невербальну інформацію);
- уся мова – є повним описом усього, тобто всіх фактів (також і невербальної інформації);

---

¹⁴³ Див.: Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein. – London : Routledge & Kegan Paul, 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Wittgenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu

- мова, в свою чергу, містить опис можливих і уявних фактів;
- уявна мова діє відповідно до законів логіки, піддаючись формалізації (тобто під час дешифрування невербальної інформації може відбуватися опис можливого її значення).

Ця філософія Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein) є робочим набором методів для відокремлення невербальної інформації від вербальної й дослідження на цій підставі можливості її більш ефективного застосування в криміналістиці, хоча окремі твердження представляють складність в інтерпретації до сучасних практичних реалій.

Різниця між поглядом Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein) та традиційними думками філософів полягає в тому, що, на думку других, нерозв'язані проблеми філософії необхідно вирішити з використанням логічного аналізу, Л. Вітгенштайн (L. Wittgenstein) же причину виникнення нерозв'язаних проблем філософії бачив у неправильному використанні самої мови. Можливо, в його працях слід бачити розуміння більш глибокого значення мови, ніж сьогодні передається з виокремленням її видів (сучасна класифікація), та значення для людства.

Наприклад, на погляд Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), мова нерозривно вплетена в тканину життя і як складова частина цієї тканини вона працює порівняно без проблем. Філософські проблеми виникають тоді, коли мову змушують покинути власний простір і відправляють у метафізичне середовище, де всі звичні й потрібні складові та контекстуальні підказки відсутні, можливо навмисне усунуті з причин, які здаються для філософів розумними, але саме з яких, за Л. Вітгенштайном (L. Wittgenstein), випливають труднощі.¹⁴⁴

Л. Вітгенштайн (L. Wittgenstein) описує метафізичне середовище як крижану ковзанку без тертя, де здавалося б існують ідеальні умови для філософської й логічно досконалої мови (мови «Трактату»), де всі філософські проблеми можна розв'я-

---

¹⁴⁴ Див.: Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* / L. Wittgenstein. – London : Routledge & Kegan Paul, 1922 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Wittgenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu

зати без плутанини й неясності щоденного контексту, але де, саме через відсутність тертя, мова власне не може взагалі виконати жодної корисної роботи. В його «Трактаті» часто говориться про «холостий хід» і про те, що мова «на канікулах», або виступає просто «прикрасою» – усе для того, щоб виразити ідею відсутності того, чого бракує в філософському контексті. Щоб розв’язати зазначені проблеми, на думку Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), філософ повинен покинути крижану ковзанку й повернутися на «грубу землю» буденної мови, тобто філософ повинен повернути словам щоденний вжиток, відмовившись від метафізичного.¹⁴⁵

Саме таке логіко-філософське бачення і надає підґрунтя для використання невербальної складової як обов’язкового елементу спілкування в криміналістиці без додаткового його філософського обвантаження. Де мова уявляється системою знаків, що передає певну інформацію, як окремо вербальну і невербальну, так і їх сукупність.

1.3. Формування наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні

Формування наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні бере свій початок з терміну «інформація» в юриспруденції. Де він тлумачиться в різних аспектах, що у свою чергу веде до формування таких відносно специфічних понять, як «правова інформація», «судова інформація», «криміналістична інформація», «криміналістично значуща інформація», «доказова інформація», «орієнтуюча інформація», «вербальна інформація», «невербальна інформація». Однак, саме термін «інформація» виражає багатогранність і багатомірність

---

¹⁴⁵ Див.: Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein. – London : Routledge & Kegan Paul, 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Wittgenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu

відомостей про подію злочину¹⁴⁶, дозволяючи отримувати, досліджувати і використовувати інформацію, як засіб інформаційного забезпечення на досудовому розслідуванні¹⁴⁷.

Вчені-криміналісти поряд із загальнонауковим поняттям інформації використовують поняття криміналістичної інформації¹⁴⁸. Р. С. Белкін підкреслював, що інформація не може існувати без матеріальної основи¹⁴⁹. Зокрема, В. В. Бірюков зауважує, що криміналістична інформація – це відомості про подію

---

¹⁴⁶ Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В. В. Тищенко // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 97.

¹⁴⁷ Див. також:

Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – К., 1992. – 24 с.

Иерусалимов И. А. Информационное обеспечение научно-технических достижений в расследовании преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Иерусалимов. – К., 1997. – 239 с.

Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 36 с.

Попов Ю. В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / Ю. В. Попов. – К., 1989. – 24 с.

Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Д. И. Сулейманов. – К., 1997. – 43 с.

¹⁴⁸ Колдин В. Я. Криминалистическое знание о преступной деятельности: функции моделирования / П. В. Козловский // Советское государство и право. – 1987. – № 2. – С. 64.

Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого. – К.: Атіка, 1999. – С. 65.

Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1993. – С. 92; Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – К., 1992. – С. 9.

Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: 1989. – С. 59. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 97.

¹⁴⁹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – С. 55.

злочину, отримані в результаті цілеспрямованого пізнання криміналістичними засобами і методами з метою використання в розслідуванні для встановлення механізму та визначення ролі кожного причетного до нього об'єкта¹⁵⁰. І. І. Когутич стверджує про потребу розширення меж використання криміналістичних знань, де сучасному вивченню підлягає значно більший обсяг даних¹⁵¹. Є. Д. Лук'янчиков зосередив свого часу, увагу на методологічних засадах інформаційного забезпечення розслідування злочинів¹⁵². В. І. Галаган розуміє під криміналістичною інформацією – будь-якого роду відомості у синтезованому вигляді, що мають відношення до розслідуваної події, отримані процесуальним і непроцесуальним шляхом у процесі розслідування злочину відповідно до рекомендацій, розроблених криміналістикою¹⁵³. В. В. Тіщенко приходить до висновку, що під криміналістичною інформацією розуміються відомості процесуального і непроцесуального характеру про розслідувану подію і її учасників, отримані слідчим чи іншим суб'єктом кримінально-процесуальної й оперативно-розшукової діяльності в ході розслідування за допомогою методів, прийомів і засобів, що рекомендуються криміналістикою, можуть використовуватися як докази, характеризувати їх джерела, слугувати засобами доказування й сприяти вирішенню методичних і тактико-організаційних завдань¹⁵⁴.

---

¹⁵⁰ Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія / Бірюков В. В.; Луган. держ. ун-т ім. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – С. 97.

¹⁵¹ Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / Когутич І. І. – Львів: Тріада Плюс, 2008. – С. 23.

¹⁵² Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

¹⁵³ Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – К., 1992. – С. 9.

¹⁵⁴ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 97-98.

Проте, Ю. М. Чорноус підкреслює, що у криміналістиці, незважаючи на велику кількість робіт з цієї проблематики, не сформовано єдиного поняття інформації¹⁵⁵.

Криміналістична інформація представляє собою результат гносеологічної діяльності із запобігання, виявлення та розслідування кримінально-караних діянь, шляхом виявлення, фіксації, збереження, дослідження й використання інформації, що відображає обставини події, яка досліджується. Так, В. В. Тіщенко зазначає, що «процес послідовного формування доказової інформації відбувається шляхом первісного пошуку та виявлення джерел криміналістично-значущої інформації, поступового її дослідження, належного кримінально-процесуального оформлення та подальшого використання як доказів»¹⁵⁶.

Класифікуючи криміналістичну інформацію, одні вчені виділяють вербальну і невербальну інформацію¹⁵⁷. М. С. Полевий в залежності від форми представництва поділяє криміналістичну інформацію на вербальну та знакову, цифрову, графічну т. ін.¹⁵⁸ С. А. Шейфер класифікує криміналістичну інформацію на вербальну і інформацію у фізичних ознаках матеріальних об'єктів¹⁵⁹. М. М. Хлинцов¹⁶⁰, М. С. Полевий¹⁶¹ формулюючи поняття «криміналістична інформація» включають в її зміст будь-які дані, що стосуються злочинної події, отримані процесуальним і непро-

---

¹⁵⁵ Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – С. 334.

¹⁵⁶ Тіщенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 67.

¹⁵⁷ Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – С. 17-19.

¹⁵⁸ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: 1989. – С. 73-75.

¹⁵⁹ Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – С. 15.

¹⁶⁰ Хлинцов М. Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. – С. 38.

¹⁶¹ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: 1989. – С. 59-77.

цесуальним шляхом. Взагалі у криміналістичній літературі вказується на необхідність класифікації криміналістичної інформації за низкою умов¹⁶².

За процесуальним значенням криміналістична інформація поділяється на доказову та орієнтуючу (поняття «орієнтуюча інформація» було запропоновано Р. С. Белкіним і А. І. Вінбергом¹⁶³).

Частиною криміналістичної інформації є доказова інформація¹⁶⁴. Доказова інформація є фундаментом для прийняття будь-якого процесуального рішення в кримінальному провадженні, в тому числі і рішення суду. Проте в кримінальному провадженні процес пізнання кримінально-релевантної події не обмежується доказовою інформацією. До того ж в ході кримінального провадження під час накопичення доказової інформації, вона не одразу отримується в повному обсязі і в належному стані.¹⁶⁵

Під час досудового розслідування і судового провадження накопичується великий масив орієнтуючої інформації, яка після перевірки може здобути статус – доказової інформації. Орієнтуюча інформація надається з багатьох джерел (оперативні канали, думки, версії), тобто всі дані, які надійшли в неофіційному порядку в кримінальному провадженні, які не знайшли відповідного закріплення в документах, отримані поза рамками процесуальних дій або у зв'язку з їх виконанням. Саме орієнтуюча інформація дозволяє учасникам кримінального провадження орієнтуватися в сутності і обставинах події, що мала місце.

---

¹⁶² Тищенко В. В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності. Информационное обеспечение противодействие организованной преступности : сб. науч. ст. / ОНЮА и др. – О., 2003. – С. 59-61.

¹⁶³ Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 181-182.

¹⁶⁴ Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 98. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. – М. – Юристь, 1999. – С. 31.

¹⁶⁵ Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – С. 10.

В. О. Образцов виділяє ще третій вид інформації – допоміжну, що міститься в зразках об'єктів, що надаються для проведення експертних досліджень¹⁶⁶.

Отже, безумовно, форми, види та способи отримання інформації сьогодні перебувають на стадії вдосконалення й формування нових, однак найбільш поширене значення набули такі напрями:

1. Вербальний (мовний) – джерелом яких є показання учасників кримінального провадження;

2. Невербальний (немовний) – джерелом яких є місця події та інші місця проведення процесуальних дій, предмети, документи, учасники кримінального провадження.

У криміналістиці прийнято досліджувати невербальну інформацію паралельно з вербальною, яка має місце в людському спілкуванні під час злочинної події, але набуває особливого значення в процесі кримінального провадження. Тобто окрім мовної інформації в акті людського спілкування значна роль належить різним видам немовної інформації. Можливість і необхідність отримання та дослідження джерел і змісту невербальної інформації зазначається низкою вчених (Л. Д. Удалова, С. Б. Россинський, В. В. Семенов і т. ін.).¹⁶⁷

Одним із аспектів положень про невербальну інформацію є уявлення про зв'язок між внутрішніми і зовнішніми ознаками та властивостями людини. Цей зв'язок проявляється в тому, що морфологічні й функціональні ознаки та властивості особи є формою і змістом людського організму. Ознаки і властивості особистості відрізняються за своїми фізіологічними та психо-

---

¹⁶⁶ Образцов В. А. Криминалистика : Курс лекций. – М. – 1996. – С. 61-65.

¹⁶⁷ Див. також:

Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – Київ : Вид-во Паливода А. В., 2005. – 324 с.
Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Москва, 2015. – 40 с.

Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – 240 с.

логічними процесами й реакціями відповідно до кількісних і якісних показників. Це поняття слід інтегрувати в криміналістику, попередньо виокрепивши джерела, складові й особливості невербальної інформації в злочинній діяльності та діяльності із запобігання, виявлення, розслідування та розкриття злочинів.

При визначенні самого терміна «невербальна інформація» слід виокремити його характерні ознаки, що зумовлюють його специфіку та особливе місце як криміналістичної інформації:

1. Невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження (особистісний характер відомостей);
2. Невербальна інформація, джерелом якої є навколишня обстановка (відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано);
3. Невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження і навколишня обстановка (особистісний характер відомостей та відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано);
4. Невербальну інформацію формують внутрішні і зовнішні ознаки й властивості учасника кримінального провадження;
5. Прояви невербальної інформації зумовлені фізіологічними, психологічними та соціальними чинниками (способи і засоби).

Про можливість отримання ключової інформації особистісного характеру шляхом сприймання і пізнання невербальних проявів стверджувалося багатьма фахівцями в галузі психології і криміналістики. Так, наприклад, на думку І. А. Матусевича, значна частина властивостей людини проявляється в її зовнішності й поведінці.¹⁶⁸

Вказівку на невербальні засоби як на джерело отримання значимої для підготовки, ходу і результатів кримінального

---

¹⁶⁸ Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / Матусевич И. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – С. 66-67.

провадження інформації бачимо ще в низці робіт. Виділяє немовні (невербальні) засоби комунікації поряд із вербальними (мовними) і В. Л. Васильєв, при цьому зазначаючи, що невербальні засоби здатні виконувати як допоміжну функцію відносно вербальних засобів (підвищуючи тим самим семантичну значимість мовного повідомлення), такі самостійно передавати змістовну інформацію (виступаючи в цьому випадку в ролі знака)¹⁶⁹. Отримання від потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених відомих їм даних із приводу досліджуваних у провадженні обставин здійснюється, як уважають В. О. Образцов і А. А. Протасевич, на основі мовного спілкування з ними і немовних способів комунікації (за допомогою мови жестів, міміки, рухів тощо)¹⁷⁰. Виділяється дослідження гомологічної інформації, тобто інформації про властивості учасника кримінального провадження¹⁷¹.

Приділяється увага змісту і формам інформаційних сигналів учасників кримінального провадження¹⁷². А стосовно допиту надане таке зауваження: «При всій значущості вербальної комунікації, із криміналістичної точки зору важливо і те, що допит являє собою не тільки процес обміну вербальною, а й невербальною інформацією учасників слідчої дії»¹⁷³.

Подібні оцінки науковців повністю підтверджуються враженнями практичних працівників, які досліджувалися в ході інтерв'ювання та анкетування співробітників (всього 600 осіб)

---

¹⁶⁹ Див.: Васильєв В. Л. Юридическая психология : Учебник для вузов. 6-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2009. – 608 с.

¹⁷⁰ Образцов В. А. Криминалистические характеристики следственного действия / В. А. Образцов, А. А. Протасевич // Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. – Москва : Юристъ, 1999. – С. 21.

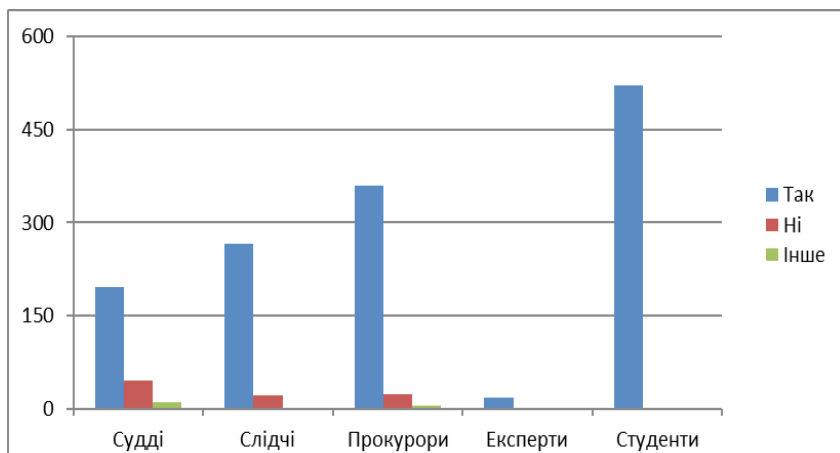
¹⁷¹ Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – С. 139-140.

¹⁷² Див.: Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология. – М. : Юнити-Дана, Закон и право, 2002. – 448 с.

¹⁷³ Див.: Насонов С. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирной информации по уголовным делам / С. А. Насонов, В. А. Образцов, Т. Ю. Рзаев // Труды Московской государственной юридической академии. – 1997. № 2. – С. 227-243.

органів внутрішніх справ і прокуратури. Опитувані зазначили, що зовнішність і поведінка людини здатні нести про неї певну значиму для розслідування інформацію.¹⁷⁴

У зв'язку з цим в анкетуванні було поставлене запитання: чи здатні ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини нести невербальну інформацію? Одностайними у відповіді виявилися студенти й експерти (відповідно 521 і 19 «так»), 197 суддів, 266 слідчих та 359 прокурорів вважають, що ознаки зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію. Відповідно 46 суддів, 21 слідчий та 24 прокурори не бачать в ознаках зовнішності та поведінці людини проявів невербальної інформації, 11 суддів, 1 слідчий та 5 прокурорів мають власне бачення цього питання (див. діаграму 1).

**Діаграма 1. Здатність ознак та властивостей зовнішності
і поведінки людини нести невербальну інформацію**

¹⁷⁴ Див.: Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : [монографія] / Л. Д. Удалова. – Київ : Вид-во Паливода А. В., 2005. – С. 16.

Отже, переважна більшість респондентів вважає, що зовнішність і поведінка людини несе в собі навантаження у вигляді невербальної інформації, яка може бути корисною в кримінальному провадженні. Більше того, більшість опитаних практичних працівників не бачить перешкод для використання можливостей невербального каналу спілкування при виконанні різних завдань організаційного й управлінського характеру в процесі розкриття і розслідування злочинів.¹⁷⁵ Аналіз слідчої практики дозволяє встановити конкретні напрями її використання.

Наприклад, *під час проведення допиту свідка П. у кримінальному провадженні про розбійний напад, учинений двома невідомими особами щодо громадянина Т., слідчий звернув увагу на особливості поведінки свідка П., які не відповідали його статусу свідка та показанням, які він надавав. Зосередившись на невербальних складових, що супроводжували його мовлення, слідчий звернув увагу на те, що коли свідок розповідав про знаряддя злочину, то намагався якомога точніше його описати, наче малюючи зображення, розводячи руками та хитаючи головою. Проте коли йшла мова про нападників, то обходився лише декількома загальними словами, як то «високі, незграбні, погано вдягнені». На що слідчий в один із тактично обраних моментів запитав: «То й скільки разів Ви його вдарили по голові?». Як результат, свідок П. роззубився та автоматично відповів, а далі зізнався в вчиненні злочину.*

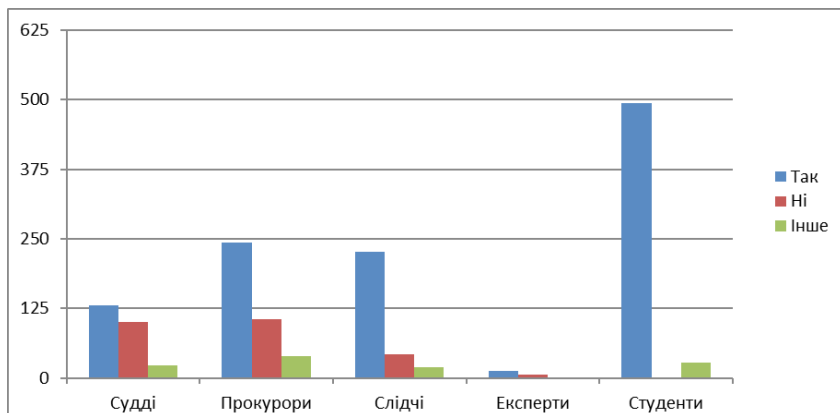
Анкетування слідчих, прокурорів, суддів, експертів та студентів також засвідчило, що більшість опитаних вважає можливим використовувати при проведенні слідчих та інших дій можливостей невербальної інформації. Зокрема, 227 слідчих, 12 експертів, 494 студенти, 243 прокурори та 131 суддя одностайно вважають таке доцільним. Навпаки, певна частина опитаних не вважає за потрібне використовувати невербальну інформацію у власній роботі (100 суддів, 106 прокурорів, 6 експертів та 42 слідчі).

---

¹⁷⁵ Див.: Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : [монографія] / Л. Д. Удалова. – Київ : Вид-во Паливода А. В., 2005. – С. 16.

Невелика частина анкетованих має власний погляд на використання можливостей невербальної інформації в кримінальному провадженні (23 судді, 39 прокурорів, 27 студентів, 1 експерт та 19 слідчих) (див. діаграму 2).

У цьому зв'язку психофізіолог М. А. Белов зазначав, що «наука дає можливість розпізнавати багато характерних психічних та фізіологічних особливостей особистості на підставі зовнішності індивіда. Визнаючи наявність кореляції між усіма органами і тканинами організму, не можна не допускати того, що і нервово-психічна система розвивається в точній відповідності з іншими частинами людського організму».¹⁷⁶ Прихильники цих поглядів сформували цілу галузь наукового знання, названу фізіогномікою, яка претендує на визначення психологічних властивостей людини за рисами її обличчя, а в широкому розумінні – і за будовою тіла в цілому.

Діаграма 2. Можливість використання невербальної інформації в кримінальному провадженні

¹⁷⁶ Белов Н. А. Физиология типов. Опыт исследования психофизических особенностей личности в зависимости от эргогенеза. – Орел, 1924. – 245 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychoambulanz.ru/article/2015/prof-belov-physyologia-typov-orel-1924-god>

З іншої точки зору, безсумнівний інформаційний потенціал містять динамічні прояви антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження, які супроводжують мовлення (або проявляються поза мовним спілкуванням). Такі антроподжерельні невербальні прояви можуть мати багатозначний характер і свідчити про навички і вміння, що спостерігаються в поведінці учасника кримінального провадження через функціонально-динамічні ознаки та властивості. Наприклад, інформувати про наявність медичного захворювання, свідчити про психічний стан. Нарешті, антроподжерельні невербальні прояви з'являються у відповідь на емоційні переживання відповідно до перебігу комунікації, указуючи на джерело, зміст і напрям таких психічних переживань.¹⁷⁷ У цьому зв'язку Керрол Е. Ізард указує, що «емоція передбачає співробітництво психічного і тілесного, задіюються всі рівні особистості»¹⁷⁸. Поведінка учасника кримінального провадження будується на емоціях. Емоції організують сприйняття, мислення і устремління, впливають на тіло і розум на всіх аспектах життєдіяльності, безпосередньо визначаючи психічні процеси, оброблюючи інформацію, яку учасник кримінального провадження отримує за допомогою органів почуттів.

Загальновизнано, що людина за своєю природою є соціальною істотою, а шляхом спілкування із собі подібними має можливість самовираження. Спілкування ж є взаємодією двох пов'язаних площин – вербальної і невербальної, які, відповідно, виражаються через усне чи письмове мовлення.

Звичайно, дослідники найрізноманітніших сфер знань зверталися до проблеми пізнання та застосування невербальної інформації в певному аспекті, так само як від психології до права й інших наукових знань. Проте досі ці спроби не мали відповід-

---

¹⁷⁷ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 22.

¹⁷⁸ Див.: Ізард К. Эмоции человека / К. Изард. – Москва : Директ-Медиа, 2008. – 954 с.

ного рівня розвитку і залишаються розрізненими та фрагментарними. Якщо ж говорити про наукове обґрунтування застосування невербальної інформації у сфері правових наук та суміжних галузей, зокрема криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, то ця сфера є *tabula rasa* для більшості дослідників, і криміналістів зокрема.

Слідуючи предмету та меті даного дослідження необхідно виявити особливості власне комунікативного процесу як основоположного компоненту цього дослідження, а потім перейти до характеристик вербального і невербального компонентів інформації, розглянувши невербальну інформацію та її зміст у кримінальному провадженні.

Неможливо уявити сучасну людину, яка б не брала участі в комунікативних процесах. Сам процес спілкування (комунікації) представляє собою складний психологічний феномен. До виявлення сутності комунікативного процесу існує безліч підходів, серед яких варто приділити увагу **інформаційному, інтеракційному, реляційному**.¹⁷⁹

Специфіка **інформаційного підходу** виявлялася в тому, що комунікативний процес поставав сукупністю змісту інформації (формування, структурування, трансформація інформації у вербальну і невербальну) та самої людини як своєрідного повідомлення (інформація в якому є прояв думок та емоцій). У рамках інформаційного підходу здійснювалося дослідження К. Шеннона, яке заклало основу базової моделі комунікації: джерело інформації – передача інформації – канал передачі інформації – приймач інформації – одержувач інформації.¹⁸⁰ Як зазначає В. І. Гордієнко, ця модель була лінійною, але надто простою, тому була значно перероблена пізніше.¹⁸¹

---

¹⁷⁹ Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування / В. І. Гордієнко // Наукові записки НАУКМА. – Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 55-56.

¹⁸⁰ Див.: Shannon C. E. The mathematical theory of communication / C. E. Shannon, W. Weaver. – The University of Illinois press ; Urbana, 1964. – Р. 7. – 125 р.

¹⁸¹ Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування / В. І. Гордієнко // Наукові записки

Інтеракційний підхід передбачає, що комунікативний процес представляє собою трансакцію з передачі інформації, а також сукупність окремих комунікативних актів. Такий підхід ґрунтується на тому, якими семантичними засобами структурується ситуація спілкування, організація ситуації соціальної присутності і які поведінкові засоби вживаються. У рамках цього підходу інтерес представляє лінгвістична модель, яка мало не вперше привернула увагу до проблематики невербального спілкування: Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) запропонував теорію, що процес комунікації включає в себе набір 50-60 базових рухів, жестів і поз, які в сукупності утворюють поведінку подібно до мовотворення за допомогою звуків, слів тощо.¹⁸²

Реляційний підхід дозволяє стверджувати, що соціальний контекст і оточення утворюють системи спілкування та взаємовідносин, а будь-яка зміна в системі є інформацією.¹⁸³ Люди в цій системі є елементами глобальної циклової системи, а комунікативний акт є розвитком взаємовідносин і переведенням їх на інший рівень.

До комунікативного процесу варто застосувати четвертий підхід – **комплексний**, який міг би врахувати всі сильні сторони інформаційного, інтеракційного та реляційного підходів.

Із комплексним підходом корелює *системний підхід*, який виділяє Л. О. Осипенко: комунікативний процес розглядається як єдина цілісна система з точки зору соціально-філософського аналізу, у контексті якого комунікація розглядається: як один з основних ресурсів економічного розвитку і зростання; галузі, що

НаУКМА. – Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 56.

Бабайцев А. Ю. Коммуникация // Всемирная энциклопедия: Философия. / Гл. научн. редактор Грицанов А. А. М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 495.

¹⁸² Див. також:

Birdwhistell R. L. The language of the body: the natural environment of words // Human communication: Theoretical explorations. Ed. by A. Silverstein. – Routledge, 1974. – P. 203-220.
Birdwhistell R. L. An Approach to Communication / R. L. Birdwhistell // Family process. – 1962. – Iss. 2. – Vol. 1. – P. 194-201.

¹⁸³ Див.: Bateson G. The logical categories of learning and communication / G. Bateson // Steps to an Ecology of Mind. – The University of Chicago Press, 1972. – P. 279-308.

базуються на знаннях і комунікаціях, стають провідними галузями в сучасній економіці; комунікативний процес як цілісна система формується на основі ефективного використання всіх видів капіталу шляхом організації комунікативного простору, забезпечення конкурентоспроможності економічної і соціальної системи; комунікативного процесу, у контексті якого будь-яка система розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів.¹⁸⁴ Ю. В. Чуфаровський зазначає, що комунікація – є окремим аспектом спілкування, а спілкування носить конфліктний, рефлексивний характер¹⁸⁵. Але, попри врахування багатьох аспектів комунікативного процесу всіма вищепереліченими підходами, лише *лінгвістична модель* у рамках інтеракційного підходу врахувала специфіку структури комунікативного процесу: вербальну і невербальну складову. Тому виділяємо саме цю модель, як *основу комплексного підходу до комунікативного процесу в кримінальному провадженні*, в рамках якої буде охарактеризовано такі складові, як інформаційно-комунікативний процес у кримінальному провадженні, його механізм, суб'єкти, вербальні і невербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу і т. ін.

Логічним видається твердження, що взаємодія учасників кримінального провадження є певним комунікативним процесом, а у зв'язку з його основним навантаженням у вигляді інформаційного обміну учасників називаємо цей процес інформаційно-комунікативним. Отже, під **інформаційно-комунікативним процесом у кримінальному провадженні** розуміється спілкуюча та поведінкова діяльність суб'єктів кримінального провадження, що виражається в зовнішній комунікації та має криміналістичний характер. Звідси, під *механізмом інформаційно-комунікативного*

---

¹⁸⁴ Осипенко Л. О. Комунікативний процес як цілісна соціокультурна система: соціально-філософський аналіз / Л. О. Осипенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 241.

¹⁸⁵ Чуфаровський Ю. В. Юридическая психология: учебн. пособие / Юрий Валентинович Чуфаровский. – М.: Право и Закон, 1997. – С. 207.

процесу в кримінальному провадженні слід розуміти комплекс обумовлених елементів, що складається із суб'єктів (надавач – одержувач даних), власне інформаційного поля (канали зв'язку, зміст даних) і наслідків (фіксовані – нефіксовані).

Сам же інформаційний обмін учасників кримінального провадження є складовою інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу – комунікацією особи або декількох осіб, що супроводжується обміном даних (вербально-невербальних). *Вербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу* в кримінальному провадженні являють собою відомості (інформацію), що передаються вербальним шляхом, тобто за допомогою мови. У свою чергу, *невербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу* в кримінальному провадженні – це відомості (інформація), що передаються невербальним шляхом, тобто за допомогою знаків (міміка, жести, пози, погляди тощо) та емоцій.

Суб'єктами інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні, відповідно, слід уважати всіх учасників, що задіяні в кримінальному провадженні. Загалом про комунікативну поведінку учасників кримінального провадження і способи їх мовного спілкування досі відомо вкрай мало. Уявлення про мотиви, цілі і характер навіть власних дій, висловлювань та проявів почуттів, не кажучи вже про поведінку реального чи уявного учасника кримінального провадження в багатьох випадках, нечіткі, поверхневі і плутані, а зміст і глибина знань про мовленнєву діалогічну поведінку ніяк не відповідають сьогоdnішньому рівню розвитку і можливостям криміналістики. Що ж стосується невербальних аспектів людської поведінки в ситуації комунікативної взаємодії та проблем співвідношення невербальних мовних кодів із вербальною мовою, які складають основний предмет даного дослідження, то вони не тільки не описані систематично, але в цілому ряді відносин просто не отримали вирішення в криміналістиці.

Існуючі формальні методи аналізу вербальної інформації (наприклад, бесіда, інтерв'ю, анкетування, біографічний і т. ін.) постійно продовжують переноситися й на невербальну інформацію. Підтримуючи структурну програму має місце накладання невербальної інформації на вже існуючі й апробовані вербальною сферою матеріали, які є доступними. Проте, завдяки цьому вбачається низка відмінностей у цих видах інформації, не кажучи вже про відмінності в її отриманні та подальшому використанні. Дана проблематика поглиблюється у зв'язку з відсутністю фундаментальних методологічних досліджень у криміналістиці з цього питання та практики використання зазначених методів у цій сфері.

Однією з фундаментальних і практично непереборною проблемою для положень про невербальну інформацію в кримінальному провадженні є двохаспектність предмета дослідження: з одного боку, проблема невербальної інформації належить до психофізіології, з іншого – до вивчення мисленевої сфери людини. Однак саме проблема невербальної інформації вимагає включення до сфери аналізу людське тіло, яке належить до числа природних об'єктів, є об'єктом біологічних наук¹⁸⁶ і дискусії про співвідношення свідомості і тіла¹⁸⁷, та предметом дослідження криміналістики.

Якщо брати до уваги більшість існуючих досліджень невербальної інформації в криміналістичній та кримінально-процесуальній площині, усі вони базуються на певних підходах. Надалі в цьому підрозділі наведемо аналіз та результати апробації двох

---

¹⁸⁶ Див. також:

Schefflen A. E. *Body Language and the Social Order; Communication as Behavioral Control*. – Prentice Hall Trade, 1972. – 192 p.

Knapp M. L. *Essentials of nonverbal communication*. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1980. – P. 203-229.

Burgoon J. K. *The unspoken dialogue: An introduction to nonverbal communication* / J. K. Burgoon, T. P. Saine. – Houghton Mifflin Harcourt (HMH), 1978. – 368 p.

¹⁸⁷ Див. також:

Kenny A. *The metaphysics of mind*. – Oxford University Press, 1992. – 164 p.

Lambek M. *Body and mind in mind, body and mind in body: Some anthropological interventions in a long conversation* // *Bodies and persons: Comparative perspectives from Africa and Melanesia*. – 1998. – P. 103-123.

Johnson M. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason* / M. Johnson. – University of Chicago Press, 1990. – 272 p.

найбільш відомих підходів до вивчення невербальної інформації з висуненням нового, третього, авторського підходу.

Отже, наразі доцільно виокремити такі **підходи до вивчення невербальної інформації:**

- антропологічний;
- лінгвістичний;
- криміналістичний.

Системоутворюючим та базовим варто визнати **антропологічний підхід**¹⁸⁸, у рамках якого вивчення особистості відбувається в чотирьох напрямках:

- біологічний (фізіологічний), що вивчає тіло людини, базуючись на теорії адаптації, теорії еволюції, теорії популяційної генетики тощо¹⁸⁹;
- соціальний, що висвітлює культуру етносів та суспільств (Ф. Боас (Franz Uri Boas), Б. Малиновський)¹⁹⁰;
- лінгвістичний¹⁹¹, що висвітлює мовну антропологію вивчення соціальної комунікації шляхом дослідження взаємо-

---

¹⁸⁸ Див. також:

Середа С. Антропологія: Навч. посібник. – Київ: Либідь, 2001. – 336 с.

Воропаєва В. Г. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти: теоретико-методологічний аналіз / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2008. – Вип. – 2008. – Т. 33. – С. 169-177.

¹⁸⁹ Див.: Harris M. Division of anthropology: adaptation in biological and cultural science / M. Harris // Transactions of the New York Academy of Sciences. – 1960. – Iss. 23. – № 1 Series II. – P. 59-65.

¹⁹⁰ Див. також:

Boas F. Anthropology and modern life / F. Boas. – New York, 1928. – 268 p.

Malinovski B. A Scientific Theory of Culture / B. A. Malinovski. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1990. – 238 p.

Малиновский Б. Научная теория культуры / Пер. с англ. И. В. Утехина; сост. и вступ. ст. А. К. Байбурина. 2-е изд., испр. – Москва: ОГИ, 2005. – 184 с.

Потапенко Я. Людська тілесність як фундаментальна категорія культурно-антропологічних студій // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – № 39. – С. 11-16.

Данилюк І. В. Становлення етнічної психології як галузі наукового знання історико-теоретичний вимір: дис.... д-ра психол. наук: 19.00.01 / І. В. Данилюк. – Київ, 2010. – 36 с.

¹⁹¹ В даному випадку під лінгвістичним напрямом антропологічного підходу розуміється, мовна антропологія вивчення соціальної комунікації шляхом дослідження взаємозв'язку мови та культури, історії та змін мови в суспільстві в межах певних національностей. Даний напрям не є частиною лінгвістичного підходу до вивчення невербальної інформації, маючи власний предмет дослідження як антропологія вивчення соціальної комунікації.

зв'язку мови та культури, історії та змін мови в суспільстві в межах певних національностей¹⁹²;

- археологічний, що висвітлює історичний розвиток людини на основі дослідження розкопок та вивчення пам'яток історії¹⁹³.

Найбільший розвиток антропологічний підхід отримав у такій дисципліні, як біологія людини (вивчення генетичних, фізіологічних, біохімічних показників людського тіла), де невербальна інформація розглядалася як невід'ємна складова людського організму. У правовій сфері антропологічний підхід докладно поданий у роботах В. В. Завальнюка, зокрема дослідник наголошує на тому, що людина, будучи найвищою цінністю права, одночасно є об'єктом вивчення багатьох наук¹⁹⁴.

Лінгвістичний підхід¹⁹⁵ до вивчення невербальної інформації впливає з його історичного поділу на:

- теоретичну лінгвістику: емпірична, нормативна, загальна та конкретна лінгвістика (формування лінгвістичних теорій)¹⁹⁶;
- прикладну лінгвістику: методика навчання, лексикографія, переклад, дешифрування, орфографія, транслітерація

---

¹⁹² Див.: Голубовська І. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження / І. Голубовська // Вісник Львівського нац. ун-ту. Сер. іноземні мови. – 2010. – Т. 122. – С. 14-19.

¹⁹³ Див.: Сегеда С. Антропологія: Навч. посібник. – Київ : Либідь, 2001. – 336 с.

¹⁹⁴ Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 47. – С. 311-312.

Завальнюк В. Галузеві дослідження в антропології права / В. В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 4-8.

¹⁹⁵ Див. також:

Глушенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура // Мовознавство. – Київ : Академперіодика. – 2010. – № 6. – С. 32-45.

Poyatos F. New perspectives in nonverbal communication: studies in cultural anthropology, social psychology, linguistics, literature, and semiotics. – Pergamon, 1983. – 408 p.

Segerstrale U. C. E. Nonverbal communication: Where nature meets culture / U. C. E. Segerstrale, P. E. Molnar. – Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1997. – 320 p.

Folger J. P. Nonverbal cues as linguistic context: An information-processing view / J. P. Folger, W. G. Woodall // Annals of the International Communication Association. – 1982. – Iss. 6. – № 1. – P. 63-91.

¹⁹⁶ Див.: Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студ. філол. спец. вузів / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1999. – 288 с.

(практичне виконання завдань мови та застосування лінгвістичних теорій)¹⁹⁷;

- практичну лінгвістику: інтроспективна лінгвістика, експериментальна лінгвістика (проведення лінгвістичних експериментів із метою верифікації теорій теоретичної лінгвістики і валідації результатів прикладної лінгвістики)¹⁹⁸.

Із лінгвістичного підходу виокремлюється площина дослідження невербальної інформації в рамках нейролінгвістичного програмування¹⁹⁹, яке сполучає з одного боку лінгвістичний підхід, а з іншого – акцентує увагу на антропологічному.

Невербальна інформація як невід’ємний засіб спілкування в лінгвістиці досліджується у тому ж напрямі, що й вербальна, тобто самого пізнання і передачі результатів цього пізнання іншим людям. До того ж, саме лінгвістичний підхід до невербальної інформації надав можливість виявити цілий ряд фундаментальних ускладнень, самотійно подолати які лінгвістика вже не в змозі. Найбільш проблемним виявилось виділення компонентів невербальної інформації як певних одиниць людського тіла (сегментація, тобто поділ людського тіла на певну кількість сегментів), виявлення характерного зв’язку між означаючим і означуваним в умовах статички й динаміки (шифру-

---

¹⁹⁷ Див.: Філіппова Н. М. Вступ до прикладної лінгвістики. Моделювання у мові : навч. посібник / Н. М. Філіппова. – Миколаїв : НУК, 2004. – 36 с.

¹⁹⁸ Див. також:

Експериментальні методи в психолінгвістиці : методичні вказівки до наукового семінару «Основи психолінгвістики» для студентів IV курсу денної форми навчання спеціальності «Прикладна лінгвістика» / укл. Н. М. Галунова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 28 с.

Ягунова Е. В. Експеримент в психолінгвістике : конспект лекцій и метод. рекомендації: учеб. пособ. для вузов / Е. В. Ягунова. – СПб. : Остров, 2005. – 38 с.

¹⁹⁹ Див. також:

Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.

Frieden F. P. Speaking the client's language: The effects of neuro linguistic programming (predicate matching) on verbal and nonverbal behaviors in psychotherapy: A single case design : PhD dissertation. – ProQuest Information & Learning, 1981.

Mann S. The direction of deception: Neuro-linguistic programming as a lie detection tool // Journal of Police and Criminal Psychology. – 2012. – Iss. 27. – № 2. – P. 160-166.

вання – дешифрування) та можливість верифікації між учасниками кримінального провадження невербальної комунікативної взаємодії. Тобто яким може бути рівень валідації невербальної інформації, що має унікальний характер, якщо неможливо поділити її на такі компоненти, не маючи стійкої семантичної та синтаксичної структури, які в подальшому можна розшифрувати? Саме тому засоби невербального (несловесного) спілкування потребують знання психологічних особливостей людей, закономірності рухів їхнього тіла, жестів рук, м'язів обличчя, виразу очей, висоти голосу з метою розуміння того, як передбачити поведінку опонентів.²⁰⁰

Недивно, що в умовах практично повного панування лінгвістичних методів і проблематики дослідження мови, аналіз невербальної поведінки також став розвиватися в напрямі виявлення за невербальною поведінкою певної мовної або близької до неї за функцією і організацією структури. Невербальна поведінка або має представляти собою певний текст, або просто не є об'єктом гуманітарної науки, а є «природничим явищем».²⁰¹

Відповідно, із початку свого існування дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні закономірним чином пішли шляхом розроблення опису мови невербальної поведінки, коли позамовна реальність може розглядатися також як певна мова, оскільки їй властива структурованість і можливість бути змістом виразів.

---

²⁰⁰ Див. також:

Тарнавський М. Т. Невербальні засоби ділового спілкування та управління персоналом [Електронний ресурс] / М. Т. Тарнавський // Економіка харчової промисловості. – 2015. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_1

Knapp M. L. Nonverbal communication in human interaction / M. L. Knapp, J. A. Hall, T. G. Horgan. – Wadsworth Publishing, 2013. – 528 p.

Rapoport A. The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach / A. Rapoport. – University of Arizona Press, 1990. – 253 p.

Leathers D. G. Successful nonverbal communication: Principles and applications / D. G. Leathers, M. Eaves. – Routledge, 2007. – 413 p.

²⁰¹ Див.: Гусева О. А. Вербализация невербальных реакций (к постановке проблемы) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 20(706). – С. 81-89.

Піонером у цій царині виступив американський антрополог Р. Л. Бірдвістелл (R. Birdwhistell)²⁰², напрям думки якого в цілому виявився дуже близьким поглядам М. Мосса (M. Mauss)²⁰³. Узагальнивши свої спостереження за поведінкою індіанців Західної Канади, Р. Л. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) поставив завдання створення мови адекватного опису тілесної поведінки і, відповідно, певної науки, що досліджує знакові функції людської тілесної поведінки. Відповідна наука була названа Р. Л. Бірдвістеллом (R. Birdwhistell) «кінесика» (тобто наукою про «кін» і «кінем» – елементарні одиниці тілесної поведінки).

Для даного дослідження принциповим є те, що центральним завданням дослідження жестової комунікації, на думку Р. Бірдвістелла (R. Birdwhistell), була сегментація тілесної поведінки, виділення елементарних одиниць із наступною каталогізацією інваріантних випадків уживання тих чи інших кінем і створенням семантичного словника жестів. Як неважко зауважити, хід думки Р. Л. Бірдвістелла (R. Birdwhistell) передбачає сутнісну схожість вербальної і невербальної комунікативної поведінки, що дозволяє вивчати новий об'єкт (тілесну поведінку) за аналогією з природною мовою. Кінцевою метою при цьому є повний семантичний і граматичний опис «мови жестів», зафіксований у відповідному словнику і граматиці.²⁰⁴

Проте, незважаючи на важливість даного аспекту невербальної комунікації, сьогодні в цьому напрямі досліджень існує

---

²⁰² Див. також:

Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics / An annotation system for analysis of body motion and gesture / R. Birdwhistell. – Louisville : University of Louisville, 1952. – 88 p.
Birdwhistell R. L. Kinesics and Context / Essays on Body Motion Communication. 5th ed. / R. Birdwhistell. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – 338 p.

²⁰³ Див.: Мосс М. Техники тела // Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. – М.: Восточная литература, 1996. – 413 с.

²⁰⁴ Див.: Birdwhistell R. L. Implications of Recent Developments in Communication Research for Evolutionary Theory. In: W. M. Austin (Ed.), Report of the Ninth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study. – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1960. – P. 149-155.

значна прогалина. Це пояснюється тим, що, на відміну, наприклад, від жестів, мімічних рухів, фізіогноміки, багато з яких часом мають більш-менш однозначне трактування, пози кожної людини суто індивідуальні і вивчення їх пов'язане з певними труднощами²⁰⁵. Основні труднощі, з якими довелося зіткнутися дослідникам, – це нестійкий і недискретний характер тілесної поведінки, яка, виключаючи окремі випадки використання тіла в «ритуалах» (наприклад, жест простягнутої руки як привітання), не дає критеріїв для сегментації і реконструкції синтаксичної структури. У результаті більшість дослідників пішла шляхом схематизації поведінки до рівня спрощених локомоторних схем із подальшим вичленовуванням стійких інваріантів, аналогічних кінемам Р. Л. Бірдвістелла (R. Birdwhistell). Як зазначає М. С. Андріанов, усі подальші дослідження поз фактично спиралися на цю класифікацію і мало що могли додати як до її вихідної інтерпретації, так і до вивчення цього аспекту невербальної комунікації.²⁰⁶

Даний підхід, який спирається на максимально повну класифікацію формалізованих елементів тілесної поведінки, чудово поданий у доробку сучасного фахівця і дослідника невербальної комунікації і семиотики Г. Є. Крейдліна²⁰⁷, позиція якого більш детально розглядається нижче.

Дещо інший підхід до аналізу невербальної комунікації намагаються розвивати дослідники, які прагнуть розробити *динамічну модель взаємодії учасників комунікації*, яка враховувала би процесуальний характер досліджуваного об'єкта і нестійкість

---

²⁰⁵ Див.: Андріанов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право : монография / М. С. Андріанов. – Москва : Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. – 251 с.

²⁰⁶ Там само.

²⁰⁷ Див. також:

Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва : НЛЮ, 2002. – 581 с.

Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. – Москва : Языки славянской культуры, 2005. – 255 с.

використовуваних у ході невербальної комунікації «знаків». Можливість підійти таким чином до аналізу невербальної взаємодії з'явилася лише після появи в лінгвістиці та психології моделей семантики і комунікації, альтернативних кодовій моделі. Однією з таких моделей є фрейм-аналіз, спочатку розроблений у соціології і надалі адаптований для побудови семантичних систем Ч. Філлмором (Charles J. Fillmore).²⁰⁸

Чітке визначення фрейму в літературі відсутнє, що легко пояснює непевність того змісту, який покликаний зафіксувати це поняття. Фрейм являє собою якийсь семантичний інваріант²⁰⁹, що надає базовий зміст і встановлює семантичні зв'язки між групою елементів висловлювання (не обов'язково мови). Як указує Ч. Філлмор (Charles J. Fillmore), «групи слів утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або пов'язаними схемами досвіду, для яких можна використовувати загальний термін фрейм». Ч. Філлмор (Charles J. Fillmore) наводить також довгий список синонімічних або близьких за змістом поняттю «фрейм» термінів (схема, глобальна модель, когнітивна модель, псевдотекст та ін.), а також зазначає в рамках лінгвістичної семантики спорідненість даного поняття з поняттям «поле».²¹⁰

---

²⁰⁸ Див. також:

Філлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1988. – Вып. 23. – С. 52-92.

Fillmore C. J. Frames Approach to Semantic Analysis / C. J. Fillmore, C. A. Baker // The Oxford Handbook of Linguistic Analysis / B. Heine, H. Narrog (Eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2010. – P. 313-340.

Хайруллин В. И. Перевод и фреймы: Учеб. пос. – Москва : Книжн. дом «Либроком», 2010. – 144 с.

Минский М. Фреймы для представления знаний. – Москва : Энергия, 1979. – 152 с.

²⁰⁹ Див.: Алієва О. Семантичне поле терміна та його структура / О. Алієва // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2012. – № 10. – С. 12-18.

²¹⁰ Див.: Fillmore C. J. Frames Approach to Semantic Analysis / C. J. Fillmore, C. A. Baker // The Oxford Handbook of Linguistic Analysis / B. Heine, H. Narrog (Eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2010. – P. 313-340.

Велика кількість синонімів при відсутності чіткого визначення вказує на невиразність змісту поняття і його недостатнє концептуальне опрацювання, що відразу ставить під сумнів ефективність інструментальної застосовності фрейм-аналізу для дослідження невербальної комунікації. Разом із тим, деякі дослідники намагаються використовувати семантику фреймів, яку для побудови динамічної моделі комунікації доповнюють уявленнями про стратегічний характер процесів оброблення інформації в ході невербальної комунікативної взаємодії. Прагнучи подолати властиву більшості моделей комунікації орієнтацію на формальну семантику, що створює неминучі труднощі при моделюванні невербальної взаємодії, М. С. Андріанов уводить розрізнення «паралінгвістичного тексту» і «паралінгвістичного дискурсу».²¹¹ В свою чергу, В. О. Коновалова відмічає властивості паралінгвістики в розслідуванні²¹². Так, Н. І. Смірнова підкреслює, що паралінгвістичні прояви несуть в собі різносторонню інформацію про людину і відображають не тільки її стан, тип нервової системи, але і поведінку в зв'язку з обраною нею соціальною роллю²¹³. Мова йде про жести, міміку, рухи тіла, які супроводжують мову людини і являються в відповідній мірі відображенням його стану, настрою, відношення до чогось²¹⁴.

«Паралінгвістичний текст» представляє собою стійку структуру, елементами якої є відносно ясні, як із формальної, так і із семантичної точки зору елементи, що чітко відсилають до того чи іншого кадру. «Паралінгвістичний дискурс», навпаки, являє собою процес комунікації, узятий у контексті різних намірів, переживань, психічних установок тощо, які характеризують

---

²¹¹ Андріанов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право : монография / М. С. Андріанов. – Москва : Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. – С. 34.

²¹² Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова, Харьков, издательское объединение «Вища школа», 1978. – С. 67.

²¹³ Смирнова Н. И. О возможности использования паралингвизмов в процессе следствия. – В кн. – Вопросы судебной психологии. – М., 1971. – С. 102-103.

²¹⁴ Левитов Н. Д. Вопросы психологии характера. – М., 1962. – С. 176-177.

конкретних учасників у ході конкретної взаємодії. Розуміння при цьому є процесом стратегічного оброблення паралінгвістичного дискурсу, в ході якого учасники «будують свої попередні інтерпретаційні гіпотези (стратегії), які можуть змінюватися на основі додаткової інформації і плавно переходити один в одного» з урахуванням ситуаційного контексту, особливостей пресупозицій учасників і т. ін.²¹⁵

Незважаючи на претензію М. С. Андріанова на те, що «саме такий підхід до дослідження мови тіла відповідає духу сучасних наукових уявлень про процес вербальної комунікації», не цілком зрозуміло, чому запропонована ним експериментальна методика і її інтерпретація принципово відрізняються від справедливо поставлених ним під сумнів підходів, заснованих на побудові словника одиниць «паралінгвістичного тексту»²¹⁶. У даному випадку використана система фіксації елементів активності особистості. Фактори групової ідентифікації та міжгрупового сприйняття: «...якщо текст вербального повідомлення розгортається послідовно, то більшість невербальних «повідомлень» здійснюється одночасно. Крім того, той чи інший активований фрейм веде до жорстко обумовленої, підпорядкованої певному алгоритму інтерпретації, що іноді й проявляється в помилках і обмеженості подібної інтерпретації в цілому за допомогою ускладнених у порівнянні з «кийовими» малюнками, які разом із тим також є схемами, як із формальної, так і з функціональної точки зору. А результатом дослідження є узагальнений опис семантичних характеристик пропонованого стимульного матеріалу». При цьому М. С. Андріанов ігнорує той факт, що результати перегляду стимульного матеріалу не можуть інтерпретуватися як результати комунікативної взаємодії: візуальне вивчення картини ні в якому розумінні не еквівалентне особистій участі в

---

²¹⁵ Андріанов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право : монография / М. С. Андріанов. – Москва : Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. – С. 34-35.

²¹⁶ Там само. – С. 34-35.

ситуації, до якої відсилає картина. У першому випадку йдеться про чисте сприйняття, характер якого зумовлений жорстко заданим контекстом: перед нами матеріал для спостереження. У другому випадку йдеться про співучасть і, відповідно, неминучу координацію спостерігача (який є таким у досить умовному розумінні, зважаючи на втрату ним виділеної з контексту події позиції) з усіма елементами структури ситуації.²¹⁷

«Невербальна комунікація є переважно вираженням смислової сфери особистості. Вона являє собою безпосередній канал передачі особистісних смислів. Розуміння невербальної комунікації дозволяє пояснити безуспішність численних спроб створення коду словника, дискретного алфавіту мови невербальної комунікації, спровокованих лінгвоцентричною установкою. Немоżliвість здійснення симультанних динамічних смислових систем особистості в дискретних байдужих значеннях заздалегідь прирікає на невдачу будь-які пошуки дискретних формалізованих словників жестів і рухів тіла», – пишуть О. Г. Асмолов і І. М. Фейгенберг²¹⁸.

На думку цих авторів, «невербальні прояви смислових установок виконують компенсаторну функцію при порушенні мовного спілкування», – у таких випадках, коли з яких-небудь причин мова не може бути використана, відповідні насущним комунікативним потребам особистості смисли «знаходять вираження в проявах активності»²¹⁹.

Критикуючи лінгвоцентризм в аналізі невербальної комунікації, О. Г. Асмолов і І. М. Фейгенберг посилаються на експериментальний матеріал, дані якого свідчать на користь відсут-

---

²¹⁷ Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право : монография / М. С. Андрианов. – М. : Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. – С. 34-35.

²¹⁸ Див.: Фейгенберг И. М. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации: за порогом рациональности / Фейгенберг И. М., Асмолов А. Г. // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 6. – С. 58-66.

²¹⁹ Див.: Асмолов А. Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – Москва : Смысл, 2002. – 480 с.

ності прямого зв'язку між порушеннями в сприйнятті мови і, наприклад, пантоміми. Проаналізований авторами різно-
рідний експериментальний матеріал дозволив їм аргументо-
вано стверджувати, що «в принципі не може існувати прямий
зв'язок між порушеннями мови і невербального спілкування,
оскільки за допомогою останнього в поведінці людини виража-
ються її смислові установки; через мову передаються перш за
все значення».²²⁰

До безперечних достоїнств позиції О. Г. Асмолова і
І. М. Фейгенберга слід віднести такі особливості, як урахування
принципової самостійності невербального аспекту комуніка-
тивної взаємодії, наявності в ньому не тільки формальної, а й
семантичної специфіки, а також прагнення розглядати невер-
бальну комунікацію динамічно, як вираження особистісного сенсу
суб'єкта в конкретній ситуації.

Значним кроком в дослідженні розслідування злочинів як
процесу пізнання людини стали роботи І. М. Лузгіна, де він звер-
нувся до методологічних проблем розслідування, формалі-
зації ознак, що утворюють противоправну поведінку людини²²¹.
Окремі питання невербальної інформації містилися в дослі-
дженнях групи вчених під час вивчення особистості злочинця²²².
В. Г. Лукашевич розробив власну криміналістичну теорію спілку-

---

²²⁰ Див. також:

Фейгенберг И. М. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации: за порогом рациональности / Фейгенберг И. М., Асмолов А. Г. // Психологический жур-
нал. – 1989. – Т. 10. – № 6. – С. 58-66.

Фейгенберг И. М. Культурно-историческая концепция и возможности использования
невербальной коммуникации в восстановительном воспитании личности / Фейген-
берг И. М., Асмолов А. Г. // Вопросы психологии. – 1994. – Т. 1994. – С. 75-80.

Асмолов А. За порогом рациональности: лингвоцентризм и парадоксы невербальной
коммуникации / А. Асмолов, И. Фейгенберг. – Режим доступа: [http://www.ashtay.ru/
main/texts/asmolov.htm](http://www.ashtay.ru/main/texts/asmolov.htm)

²²¹ Див. також: Лузгин И. М. Расследование как процес познания / Игорь Михайлович
Лузгин. – М., 1969. – 178 с.

Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования преступлений / Игорь Ми-
хайлович Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

²²² Див.: Личность преступника: Монография / Авт. кол.: Н. И. Кондрашков, В. Н. Ку-
дрявцев, Н. С. Лейкина и др. – М.: Юрид. лит., 1971. – 356 с.

вання²²³. Ще у 20-30 роках ХХ ст. характеристиці брехні і правди, способам їх встановлення в кримінальному захисті присвятив свої дослідження М. М. Полянський²²⁴.

З огляду, на вищезначені праці робимо висновок, що більшість криміналістичних досліджень зосереджено на багатосуб'єктних моделях, де комунікація описується як процес відправлення повідомлень у зовнішнє середовище, чи навпаки, моделях, що ігнорують суб'єктів спілкування, досліджуючи тільки процес руху інформації. В обох випадках не враховується сама подія комунікації, яка передбачає спілкування двох або більше суб'єктів – учасників кримінального провадження, при цьому спілкування здійснюється не за аналогією з комунікацією механізмів, що послідовно обмінюються інформацією по заданих каналах, а заповнюється обстановкою, ситуацією, психічним станом осіб, включає до себе різні засоби, обмін інформацією за допомогою якої комунікація набуває нелінійного та недискретного характеру. В. О. Коновалова підкреслює, що одержання інформації слідчим передбачає необхідність комунікації (соціальної взаємодії, спілкування) з охопленням таких функціональних напрямів, як встановлення психологічного контакту, керуванням спілкуванням, здійснення психологічного впливу, одержання слідчим інформації.²²⁵

Ця методологічна ситуація, що склалася в дослідженні інформаційної комунікації в криміналістиці, призводить до такої проблематики, де відправною точкою аналізу є:

- суб'єкт, який є джерелом невербальної інформації, чи суб'єкт, який сприймає та розшифровує цю інформацію;
- структура комунікації, що складається з декількох елементів (учасники, обстановка, механізм, засоби і т. ін.).

---

²²³ Див.: Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.

²²⁴ Полянський Н. Н. Правда и ложь в уголовной защите. Репринтное воспроизведение изд. 1927 г. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2003. – 120 с.

²²⁵ Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Акад. курс: Підручник. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – С. 143-144.

Іншими словами, окремо існує суб'єкт чи взаємодія суб'єктів, або, можливо, і перше і друге в системі взаємодії. Має місце і протилежна думка щодо неможливості одночасного існування першого і другого. Така позиція, на жаль, повністю перекриває можливість створення окремого підходу щодо отримання та використання невербальної інформації і є радикальною проблемою для дослідження одночасно як вербальної, так і невербальної інформації в криміналістиці.

З'ясування сутності невербальної інформації може відбутися лише за умови вирішення наріжних питань природи невербальної інформації, історично зумовлених та сучасних підходів до її вивчення у кримінальному провадженні. І. І. Когутич зазначає, що криміналістика, забезпечуючи процес доказування розробляє, методи і технічні й тактичні засоби, що забезпечують перевірку та оцінку інформації про факти та які полегшують, роблячи ефективною цю діяльність²²⁶.

Такою і виявляє свою природу положення про невербальну інформацію у кримінальному провадженні що, у свою чергу, є третім, авторським підходом – **криміналістичним** – відносно положень про невербальну інформацію.

Процес і характер спілкування в кримінальному провадженні має такі властивості:

- правозастосовний характер²²⁷ (відповідно до норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), КПК України та ін.);
- науковий характер (підґрунтя – знання у сфері кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, оперативно-розшукової діяльності, кримінології);

---

²²⁶ Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. – Львів: «Тріада плюс», 2008. – С. 88.

²²⁷ Правозастосовний характер відповідно до норм КК України обумовлений тим, як зазначив Є. Л. Стрельцов, що кримінальне законодавство має формальну визначеність і «точно визначає в законних приписах у гранично формалізованому вигляді в письмовій формі ознаки злочинів і покарань за них, тобто вимоги, які ставляться до поведінки людей, межі та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій або бездіяльності». Розслідування злочинів проти особи : керівництво для слідчих / С. В. Ківалов, Ю. П. Аленін, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тищенко ; відп. ред.: С. В. Ківалов, Є. Л. Стрельцов. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 45.

- інформаційний характер (підґрунтя – інформація, що стосується злочинної події);
- людський компонент (підґрунтя – діяльність людей).

Структура комунікації в кримінальному провадженні виглядає таким чином:

1. Мінімум двоє учасників кримінального провадження, які наділені свідомістю і володіють загальною мовою спілкування;
2. Наявність криміналістичної ситуації, де учасники намагаються зрозуміти і досягнути обставини кримінального провадження;
3. Наявність матеріалу (тексту), який виражає смисл криміналістичної ситуації за допомогою мови, інших семантичних сигналів;
4. Мотиви і мета учасників кримінального провадження, які роблять матеріал (текст) спрямованим, тобто те, що спонукає учасників кримінального провадження до спілкування один з одним;
5. Процес матеріальної передачі матеріалу (тексту) комунікації, її фіксація (відображення) в документах кримінального провадження.

Таким чином, варто виділити тенденції, які посприяли становленню предметної основи наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні.

По-перше, розвиток та перегляд уявлень про людину як об'єкт медицини та психології пройшов еволюцію від картезіанства і жорсткого поділу свідомого і тілесного до психічного і фізіологічного. У такий спосіб зародилося вчення, де людина розглядається як цілісна система, в якій фізіологічне і психічне є двома сторонами одного і того ж процесу. Ці сторони стали основою для формування одночасного дослідження свідомості і тіла, а також кореляційного вираження одного через інше, тобто комунікативних функцій тілесності людини.

По-друге, із психосоматичного підходу впливає твердження про психічні процеси, що впливають на тіло учасника кримінального провадження й залишають сліди в його фізіологічній

організації. Тобто стало можливим дослідження тіла учасника кримінального провадження як джерела достовірної інформації про його психологічний стан.

По-третє, спостерігається розвиток підходів до невербальної інформації у філософії, антропології, соціології, психології і як результат – розвиток окремих вчень у цьому напрямі, зокрема положень про невербальну інформацію в криміналістиці. Залежно від злочинної події, яка мала місце, дані про вербально-невербальні складові ознак, властивостей і стану учасників кримінального провадження сприятимуть орієнтації в ситуації, що склалася.

Використання наукових положень щодо невербальної інформації в кримінальному провадженні:

- сприятиме ефективній діагностиці емоційного й інформаційного стану учасників кримінального провадження;
- допоможе встановленню психологічного й емоційного контакту з учасниками кримінального провадження;
- допоможе виявити ознаки інформаційної обізнаності учасників кримінального провадження про обставини події злочину;
- створюватиме передумови для виявлення рівнів протидії в встановленні обставин кримінального провадження;
- підвищуватиме ефективність керуючого впливу слідчого/прокурора/судді на психоемоційний стан і поведінку інших учасників кримінального провадження.

Вищезазначене підводить до висновку, що, незважаючи на інтерес, який виник понад сто років тому до проблематики невербальної інформації, питання її дослідження все ж таки залишаються недостатньо вивченими. До того ж методологія вивчення невербальної інформації в криміналістиці досі тяжіє до запозичення методології дослідження вербальної інформації, що докорінно нівелює особливості використання та застосування невербальної інформації під час кримінального провадження.

Багато важливих проблем у сучасній криміналістиці можна вирішити не інакше, як у рамках комплексного наукового підходу,

що включає використання даних про невербальну інформацію. Серед цих проблем виділимо:

1) осмислення загальних програм і способів поведінки учасника кримінального провадження на досудовому розслідуванні і судовому провадженні;

2) теоретичні та практичні описи різних особливостей конкретних моделей поведінки, виявлення вербальних і невербальних корелятивів, переданих у процесі комунікації значень і встановлення правил взаємодії учасників кримінального провадження у діалозі;

3) формальний і семантичний аналіз невербальних проявів в їх зіставленні з вербальними, зокрема дослідження явного і визначення прихованого змісту невербальних засобів різної природи, які заміщають або супроводжують природно-вербальні засоби в кримінальному провадженні;

4) власне лінгвістичні, соціолінгвістичні та психолінгвістичні аналітичні розробки, спрямовані на розпізнавання за невербальними і вербальними ключами психологічних станів і емоцій учасників кримінального провадження, ставлення один до одного і до криміналістичної ситуації та їх адаптація в кримінальне провадження;

5) аналіз способів та значення відображення невербальної поведінки учасника кримінального провадження і елементів невербального мовлення в документах і матеріалах кримінального провадження.

Таким чином, положення щодо невербальної інформації займають важливе місце в криміналістиці, перебуваючи на стику теорії методології криміналістики, криміналістичної техніки і тактики, оперують їхнім категоріальним апаратом, сприяють виконанню завдання кримінального провадження, а також забезпеченню ефективного, оперативного, повного розслідування і судового розгляду.

РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Кримінальне провадження є складним, етапним і специфічним процесом пізнання слідчим/прокурором/суддею кримінально-релевантної події. Будь-який злочин залишає матеріальні й ідеальні джерела інформації. Разом вони являють собою *інформаційну модель події*.

Сенс невербальної інформації в кримінальному провадженні зумовлений виконанням перш за все організаційно-тактичних завдань, виступаючи одним із засобів із виявлення, збирання, фіксації, дослідження, аналізу та оцінки криміналістичної інформації в кримінальному провадженні. Важливе значення в кримінальному провадженні має так званий людський фактор щодо інформаційної взаємодії осіб на вербальному і невербальному рівнях. Як правило, злочинець використовує на досудовому розслідуванні та судовому провадженні спеціальний психологічний і тактичний захист, що покликаний забезпечити збереження від видачі ним даних про факт особистої причетності до злочинної події та її приховання. Можливість отримати ці дані та їх отримання свідчить про викриття приховуваного. На жаль, загальноприйняті криміналістичні методи, способи та прийоми виявлення психофізіологічного стану особи, що дає можливість викрити неправдиві показання, не завжди виявляються результа-

тивними і водночас ефективними. У цьому напрямі дедалі більшого значення набувають методи отримання криміналістичної інформації, що ґрунтуються на вивченні внутрішніх і зовнішніх невербальних проявів учасників кримінального провадження.

Формування завдань вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні ґрунтується на загальних завданнях кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому примусу, а до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна процедура²²⁸. В. О. Коновалова підкреслює, що дотримання законності є важливим принципом, який повинен неукліпно здійснюватись у всій діяльності слідчих і судових органів²²⁹. Вимоги кримінальних процесуальних норм підлягають виконанню не тільки особами, які ведуть провадження, а й тими, що залучаються до нього²³⁰.

Джерелом антроподжерельної невербальної інформації виступає зовнішність учасника кримінального провадження в її статичних характеристиках. Окремо варто визначити зміст антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні як дані, що свідомо або підсвідомо передаються невербальним шляхом за допомогою знаків та емоцій немовними

²²⁸ Див.: Ст. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

²²⁹ Коновалова В. Е. Психологическое воздействие в судопроизводстве: допустимость и правомерность / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми юридичної психології: Тези доповідей Всеукраїнської наук.-прак. конф. (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). – Київ : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 19.

²³⁰ Удалова Л. Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : монографія / Л. Д. Удалова, І. В. Бабій. – Київ : КНТ, 2010. – С. 8.

засобами спілкування особистого характеру і свідчать про фізіологічні, психологічні, соціальні ознаки та властивості учасників кримінального провадження.

У такому аспекті варто говорити про декілька підходів до формування поняття «антроподжерельна невербальна інформація», її змісту та джерел. Можна почати з такого класичного погляду на один з таких підходів, що міститься у **картезіанській програмі**. Саме вона впливає з розуміння свідомості і тіла (мислячої і тілесної складової) учасника кримінального провадження. Тобто бачимо універсальний характер цього підходу, що складається з таких принципів:

- логічне мислення ставиться вище здорового глузду;
- учасник кримінального провадження має привілейовану позицію відносно свого тіла;
- тіло учасника кримінального провадження без свідомості та душі є простим фізичним об'єктом, що не містить ніяких властивостей, окрім заповнення простору, тобто мається на увазі можливість дослідження тіла учасника кримінального провадження без необхідності аналізу її свідомості;
- тіло і свідомість учасника кримінального провадження можуть і повинні бути досліджені окремо.²³¹

Другим підходом є **відкриття функціональності тіла й формування передумов** для дослідження антроподжерельної невербальної інформації, що включало пошук загальних законів, певної фундаментальної основи людини, окремі випадки яких повинні розглядатися як реалізація базової загальної людської природи, а ті частини, які їй не належать, – як малозначимі випадковості. Тому майже до початку ХХ століття філософський пошук трансцендентальних основ заважав дослідженню таких випадковостей, як індивідуально-

---

²³¹ Див. також:
Коллінз Г. Социальное картезианство и онтологическая асимметрия / Г. Коллинз // Epistemology & Philosophy of Science. – 2011. – №3. – С. 17-34.
Цвібель А. О. Особливості методологічних принципів прагматизму / А. О. Цвібель // Гілея: науковий вісник. – 2016. – № 112. – С. 216-219.

особисті тілесні прояви людського тіла. Тобто людина розумілася через свідомість, а не її тілесну характеристику, предметом дослідження було або тіло людини, або її свідомість (психіка). При цьому явною була спроба обидві складові розуміти крізь одну призму – причинно-аналітичну.²³²

У подальшому в цьому напрямі розвивається психологія, яка відмовилася від пояснювального методу, попри те, що об'єкт її дослідження неможливо ані спостерегти, ані повторити. Це можна назвати розвитком універсальності в предметі психології, який включив дослідження «стимул-реакцій», психологічних механізмів, когнітивних схем.²³³ Саме ці підходи стали початковими для розуміння тілесної людини та відповідно антроподжерельної невербальної інформації зокрема.

Вивчення людського тіла як об'єкта гуманітарного дослідження стало можливим завдяки критиці у сфері теоретичної культури (Ф. Ніцше (Friedrich Wilhelm Nietzsche), А. Бергсона (Henri Bergson)), однак суттєвий поштовх у цьому напрямі відбувся через розвиток антропології, психіатрії та психоаналізу, завдяки яким відбулося нагромадження емпіричних даних, які відкрили перед людством функціональну роль тіла і феномен несвідомого.

Третій підхід – антропологічний, який відкрив техніку тіла як носія і транслятора інформації. М. Мосс (Marcel Mauss) першим зауважив суттєві та стійкі відмінності в одних і тих же діях представників різних культур²³⁴. Таким чином наука отримала тіло для дослідження як інформаційного об'єкта, а не предмета медицини чи біології. Далі набуло розвитку інтерпретування соціологічного

---

²³² Див.: Чілікіна Н. Сучасні аспекти філософії тілесності як ключ до мови тіла / Н. Чілікіна // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2016. – № 12. – С. 234-241.

²³³ Див.: Александровская В. Н. Структурно-функциональный анализ идеального образа в современной психологии // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – 2013. – № 2. – С. 271-281.

²³⁴ Див. також:

Mauss M. A category of the human mind: the notion of person; the notion of self / M. A. Mauss // The category of the person: Anthropology, philosophy, history. – 1985. – P. 1-25.

Mauss M. Sociology and psychology: Essays / M. Mauss. – Routledge, 1979. – 135 p.

дослідження людини в аспекті соціальних механізмів П. Бурдьє (Pierre Bourdieu) висловив доцільність існування нового соціологічного підходу до інформаційної функції тіла, де поступово проходить заміна біологічного тіла соціальним.²³⁵ Однак саме завдяки цьому підходу людина втрачає свою індивідуальність, робиться безтілесною, стаючи соціальною.

Четвертий підхід – інформаційний, де на основі психіатрії та психоаналізу, що взаємодіють і займаються проблематикою аналізу невербальної інформації, яку несе в собі один суб'єкт сумісно зі своїм тілом. У цьому аспекті цікавою видається робота Е. Кречмера (Ernst Kretschmer) «Строение тела и характер»²³⁶, у якій він виділяє чотири основні типи статури (пікнічний, атлетичний, лептосомний, диспластичний), що пов'язані з відповідним темпераментом, який може призвести до відповідних психічних розладів. Саме в його роботах спостерігається необхідність перегляду традиційного погляду на взаємовідносини тілесного і психологічного, що в подальшому призвело до неможливості «відділити» тіло від психіки, говорячи про їх взаємодію.²³⁷ Однак, тут краще говорити про взаємовплив, тобто зумовленість психіки тілом і тіла психікою.

Більшість учених у сфері психосоматичної медицини в цілому погоджується, що психічні процеси мають невід'ємні соматичні кореляти, а соматичні процеси відображаються на рівні психіки у формі емоцій, переживань, психічних розладів, змін настроїв тощо. Саме інформаційний підхід дозволив об'єднати криміналістику, медицину, психологію, біологію, соціологію та філософію, які своїм предметом дослідження визначали людину, що дозволило перейти до вивчення людини як цілісної системи, яку неможливо поділити на певні механічні

---

²³⁵ Див.: Бурдьє П. О символической власти // Бурдьє П. Социология социального пространства. – Москва, 2007. – С. 87-96.

²³⁶ Див.: Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. – Москва : Книга по Требованию, 2012. – 168 с.

²³⁷ Див.: Там само.

деталі та яка виступає на рівні психічної діяльності і діяльності фізіологічної.²³⁸

Саме такий погляд дозволив розглянути людську тілесну сутність як джерело інформації про її психічний стан, що представляє собою інформаційну складову тілесної поведінки учасника кримінального провадження. Саме із цього моменту не тільки мова учасника кримінального провадження вказувала на її стан, а й фізіологічні якості і властивості вказували на психологічний стан. На даному етапі можна зробити висновок, що психологічний стан виражається тілом, при цьому антроподжерельна невербальна інформація, яку несе тілесна система учасника кримінального провадження, у такому випадку більша, повніша й точніша, ніж інформація, яку здатна нести людина на вербальному рівні.

Таким чином, під **антроподжерельною невербальною інформацією** в кримінальному провадженні, слід розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану осіб та їхнього мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням), залучених до кримінального провадження з метою з'ясування їхнього відношення до розслідуваної події.

З поняття «антроподжерельна невербальна інформація» впливає сама характеристика антроподжерельної невербальної інформації, дослідження та застосування якої набуває специфіки в залежності від стадій кримінального провадження:

- невербальна інформація як складова криміналістичної інформації;
- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної з моменту вчинення злочинного правопорушення;
- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної на досудовому розслідуванні;

---

²³⁸ Див.: Lipowski Z. J. Psychosomatic medicine in a changing society: Some current trends in theory and research / Z. J. Lipowski // Comprehensive psychiatry. – 1973. – Iss. 14. – № 3. – P. 203-215.

- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної у судовому провадженні.

Звичайно, застосування антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні залежить від низки чинників. Такими базовими чинниками є:

- злочинна подія, що мала місце;
- обставини, які необхідно встановити в межах кримінального провадження;
- особисті ознаки та властивості учасників кримінального провадження;
- професійні знання, уміння та навички посадових осіб – учасників кримінального провадження.

Вищеперелічені напрями дослідження та корелюючі чинники антроподжерельної невербальної інформації формують можливості використання невербальної інформації в кримінальному провадженні для:

- діагностування інформаційного й емоційного стану учасників кримінального провадження та їх відношення до події злочину;
- верифікації даних у кримінальному провадженні;
- валідації даних у кримінальному провадженні;
- зменшення та припинення протидії з боку учасників кримінального провадження.

Одним із джерел антроподжерельної невербальної інформації є зовнішній вигляд учасника кримінального провадження. Зовнішній вигляд – це індивідуальний, унікальний комплекс рис зовнішності учасника кримінального провадження. Це система елементів, які виділяються при візуальному спостереженні, надаючи можливість ідентифікувати будь-якого учасника кримінального провадження за рисами її зовнішності, як за окремими критеріями, так і загальними.²³⁹

---

²³⁹ Вашук О. П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект / О. П. Вашук // Криміналістика і судебная экспертиза. – 2013. – Вып. 58(2). – С. 32.

Для отримання повної та детальної інформаційної антроподжерельної криміналістичної характеристики ознак зовнішності учасника кримінального провадження з метою ефективного використання цих даних при виявленні, розслідуванні, розкритті злочину варто взяти за основу усталену криміналістичну класифікацію елементів зовнішності учасника кримінального провадження²⁴⁰. Наявна криміналістична класифікація надає можливість виділити такі підстави для антроподжерельної криміналістичної класифікації ознак зовнішності учасника кримінального провадження та сформуванню такої антроподжерельної криміналістичної класифікації:

- 1) залежно від статі учасника кримінального провадження: чоловік; жінка; особа, яка змінила стать;
- 2) залежно від структурних частин тіла учасника кримінального провадження: голова; тулуб; верхні кінцівки; нижні кінцівки;
- 3) залежно від будови тіла учасника кримінального провадження: розмір; симетрія; форма; контур; конфігурація; колір тощо;
- 4) залежно від особливостей елементів зовнішності: фас; профіль (правий бік); профіль (лівий бік); потилиця; тім'яна ділянка;
- 5) залежно від узагальненості елементи зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на: загальні; окремі, які є невід'ємними складовими загальних елементів (певні ознаки, тобто їхні характеристики (наприклад, ніс – елемент, короткий – ознака; брови – елемент, тонкі – ознака); окремі, які є окремими від складових загальних елементів (наприклад, вуха – елемент, червона шапка – ознака; рука – елемент, довга рукавиця – ознака);

---

²⁴⁰ Див. також:

Криміналістика : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : ВД «Ін Юре», 2004. – 728 с.
Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2008. – 888 с.
Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002. – 990 с.
Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. – М. : Юрист, 2005. – 174 с.
Ищенко Е. П. Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. – 748 с.

6) залежно від структури та функцій криміналістичні ознаки зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на: анатомічні (зовнішня, внутрішня будова тіла); функціональні (стан і зовнішнє вираження: мізансцена, поза, хода, жестикуляція, міміка); додаткові (супутні);

7) залежно від прикмет у спеціальну групу анатомічних і функціональних ознак виділяють особливі помітні прикмети і особливі непомітні прикмети;

8) залежно від тривалості: постійні упродовж життєдіяльності людини, які є вродженими; постійні упродовж життєдіяльності людини, які є набутими; тимчасові (від 1 дня до 1 місяця); тимчасові (від 1 місяця до 3 місяців); тимчасові (від 3 місяців до 6 місяців); тимчасові (від 6 місяців до 9 місяців); тимчасові (від 9 місяців до 12 місяців); тимчасові (від 12 місяців до 15 місяців); тимчасові (від 15 місяців до 18 місяців); тимчасові (від 18 місяців до 21 місяця); тимчасові (від 21 місяця до 24 місяців);

9) залежно від походження на: ознаки природного походження; ознаки неприродного (штучного) походження; ознаки патологічного походження;

10) залежно від типізації ознак зовнішності учасника кримінального провадження: групові; індивідуальні; змішані;

11) залежно від розташовування ознак зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на периферійні і локальні;

12) залежно від сфери загального і конкретного: на загальні (тіло учасника кримінального провадження, певна частина тіла в цілому) і конкретні (окремі частини загальних елементів зовнішності).²⁴¹

Ознаки зовнішності учасника кримінального провадження залежать від будови тіла в цілому, але із часом, підтримуючи кореляційний зв'язок із навколишнім оточуючим середовищем, вони отримують певну індивідуалізацію щодо окремих його ознак і

---

²⁴¹ Вашук О. П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект / О. П. Вашук // Криміналістика і судебна експертиза. – 2013. – Вип. 58(2). – С. 33-34.

властивостей. Кожен учасник кримінального провадження відрізняється від іншого окремими ознаками зовнішньої будови тіла в цілому і його окремими елементами. Можливість такої класифікації ознак зовнішності учасника кримінального провадження за певними критеріями у подальшому охарактеризує антроподжерельно криміналістичну характеристику кожного його елементу як окремо, так і в сукупності при формуванні психофізіологічного портрету. У свою чергу, антроподжерельні криміналістичні ознаки зовнішності учасника кримінального провадження індивідуалізують його в цілому або його елементи окремо чи в сукупності. На даний момент такі дані використовуються при розслідуванні злочинів (для розшуку відомих, невідомих осіб, які вчинили злочин; для розшуку безвісти зниклих; для ідентифікації живих людей; для ідентифікації трупів).²⁴²

Наступним джерелом антроподжерельної невербальної інформації є емоційний стан учасника кримінального провадження. Емоційний стан учасників кримінального провадження зумовлюється специфічною процедурою досудового розслідування і судового провадження (відповідно до КПК України) та його відношенням до кримінально-релевантної події, що розслідується. Саме емоційний стан учасника кримінального провадження в цілому утворюється такими сферами людської діяльності, як діяльність з вчинення злочину, діяльність на досудовому розслідуванні і судовому провадженні цих злочинних дій. Ці окремі та одночасно взаємозалежні види діяльності в сукупності із зовнішніми і внутрішніми чинниками й умовами впливають на психофізіологічний стан кожного учасника кримінального провадження, що позначається на його емоційному стані до, під час та після вчинення злочину. Однак це не є кінцевим етапом: після впливу на емоційний стан учасника кримінального провадження вони отримують відповідь-імпульс і починають рухатись у зворотному

---

²⁴² Ващук О. П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект / О. П. Ващук // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2013. – Вып. 58(2). – С. 34.

напрямі, уже впливаючи на діяння цієї особи в теперішньому й майбутньому. Далі процес повторюється, знову йде імпульс і знову рухається по колу. Тобто маємо справу з окремим колом психофізіологічного стану учасника кримінального провадження, який бере свій початок із моменту вчинення злочину і закінчується після його розкриття в розумінні теорії криміналістики.

На психофізіологічному рівні емоції проявляються в зовнішній поведінці учасника кримінального провадження, а у внутрішньому середовищі проходять окремі процеси, які її детермінують і формують.

Емоційний стан учасника кримінального провадження є психічним процесом імпульсивної регуляції, заснованим на чуттєвому відображенні зовнішніх і внутрішніх чинників, що формується як суб'єктивне ставлення до навколишнього середовища та бачення свого місця в ньому. Важливо цей емоційний стан дослідити для встановлення обставин кримінально-релевантної події як загального завдання, так і виконання окремих завдань: конструювання версій, визначення напрямів та завдань розслідування, тактики проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів із виокремленням суб'єктивної складової кожного учасника кримінального провадження, де кожен учасник кримінального провадження характеризується комплексом загальних і окремих ознак та властивостей (статичними і динамічними, вербальними і невербальними). За загальними ознаками є можливість віднесення до певної групи, а за окремими – ідентифікувати та діагностувати конкретну особу.

Складовими емоційного стану є емоції (види, властивості, функції) і потреби. Зауважимо, що ці поняття різні за змістом, але в них спільний вихідний об'єкт.

Емоції класифікуються на підставі: потреб; схематичності; якості (результативності); тривалості; сфери явищ, що визначають їх появу; часової ознаки; ставлення до джерела впливу; ознаки їх виникнення і відтворення; причини виникнення; емоційного тону; характеру взаємодії.

Найбільш узагальнений поділ емоцій залежить від впливу на психофізіологічний стан: фундаментальні і окремі. Фундаментальна емоція є специфічним, внутрішньо детермінованим, нервовим процесом із характерними зовнішніми проявами міміки обличчя і відмінною суб'єктивною якістю (ступенем, тривалістю тощо). Наприклад: страх; гнів; радість; сум; огиду; здивування; сором; відразу; цікавість та провину. Водночас кожна з перелічених фундаментальних емоцій має власні окремі емоції з набором унікальних якостей кожного учасника кримінального провадження.

Особливостями емоцій учасника кримінального провадження є їх індикаторний характер, тобто певна здатність до формування їх емоційного стану до чогось, когось у вимірі минулого, теперішнього і майбутнього, їх узагальнення й комунікації (співпереживання) та верифікації іншими особами. У свою чергу емоції спрямовані на виконання сигнальних, оціночних, прогностичних, відображаючих, комунікативних, мотиваційних, спонукальних, профілактичних, маніпулятивних та пізнавальних завдань.

Властивості емоцій учасників кримінального провадження впливають на можливість їх дослідження в природних (на місці вчинення злочину, роботи або місця проживання тощо) та лабораторних умовах (при проведенні процесуальних і судових дій та інших заходів тощо). Саме вони утворюють унікальність емоційного стану кожного учасника кримінального провадження, як окремого явища, у певний проміжок часу до, під час і після вчинення злочину. Однак складові емоційного стану учасника кримінального провадження (кількість, види, якість) із часом змінюються завдяки таким властивостям, як суб'єктивність, універсальність, пластичність, динамічність, домінантність, адаптованість, фіксованість.²⁴³

---

²⁴³ Див.: Вашук О. П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження / Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Грищенко (голова), к.ю.н. І. С. Сахару (відп. ред.) та ін. – К.: Прінт-Сервіс, 2015. – С. 410-412.

Отже, складові емоційного стану особи формують її поведінку до, під час та після вчинення злочину, детермінують її мотиваційні чинники, спонукають до вчинення або, навпаки, до утримання від певних дій, які в подальшому впливають на механізм злочину, діяльність із розслідування злочину та судове провадження.

Нарешті, не можна не зазначити, що багато даних про учасника кримінального провадження може бути отримано зі спостереження за супутніми ознаками (оформлення зовнішності, одягу, побуту). Такі супутні ознаки можуть бути використані для формування попередніх висновків про фізіологічні, психологічні і соціальні характеристики учасника кримінального провадження, оскільки його речі сприяють виявленню індивідуальних особливостей учасника кримінального провадження.

Наведемо приклад. *При розслідуванні серії крадіжок у приватному секторі невеликого міста, був затриманий громадянин В. у зв'язку з обставинами, що не стосувалися серії крадіжок. Слідчий опитуючи громадянина В., не проінформував його про причетність до вчинення будь-якого злочину, зосередившись на питаннях місцезнаходження громадянина В. за останні тижні. Громадянин В. демонстрував спокій, впевненість. Показання надавав впевнено, повільно і виважено. Слідчий робив помітки у блокноті в ті моменти, коли голос громадянина В. переривався, коли він змінював позу, відводив погляд та, навпаки, дивився у вічі слідчому. Спіставивши отримані дані зі злочинами, що мали місце за останній місяць в цій місцевості слідчий обрав найбільш пікові емоційні моменти у розповіді громадянина В. і різко перервавши його розповідь почав допитувати відповідно до цих подій. Обрана тактика дій слідчого не підвела. Невдовзі громадянин В. надав зізнавальні показання.*

Оскільки інформація, яка здобута на основі вивчення антроположерельної невербальної сторони спілкування учасників кримінального провадження, отримана в ході розслідування злочину і

судового провадження, тобто в процесі криміналістичної діяльності, тому вона є складовою частиною самої криміналістичної інформації. У зв'язку з цим варто виділити такі характерні особливості змісту антроподжерельної невербальної інформації, що визначають її специфіку і відмінність від інших видів криміналістичної інформації:

1. Це відомості антропологічного характеру (дані про обставини злочину, сприйняті людиною. У такому випадку до неї також можливо віднести, наприклад, виявлені під час обшуку відомості про місцезнаходження схованих предметів);

2. Сигнали антроподжерельної невербальної інформації, що виступають свого роду формою вираження внутрішнього змісту особистості, її психологічних, фізіологічних, соціальних та інших якостей. У силу цього антроподжерельна невербальна інформація містить відомості про психологічні, фізіологічні, соціальні й інші властивості і якості особистості.

3. Джерелами (засобами передачі) антроподжерельної невербальної інформації виступають ознаки і властивості зовнішнього вигляду учасника кримінального провадження, а також особливості функціонування його частин тіла, а саме:

1) анатомічні ознаки учасника кримінального провадження, які проявляються в будові тіла;

2) функціональні властивості, які виражаються, у демонстрованій під час процесуальної дії поведінці та у змінах діяльності внутрішніх органів учасника кримінального провадження;

3) супутні ознаки та властивості, що відображають особливості зовнішнього вигляду особистості.²⁴⁴

Унікальністю антроподжерельної невербальної інформації є те, що одні й ті ж аспекти (ознаки і властивості) зовнішності і поведінки учасника кримінального провадження можуть розглядатися і як джерела, і як засоби передачі антроподжерельної невербальної інформації. Залишивши осторонь етимо-

---

²⁴⁴ Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – К іїв : Изд-во Паливода А.В., 2005. – С. 21.

логію понять «джерело» і «засіб», зауважимо лише, що доречність використання того чи іншого терміна по відношенню до особливостей зовнішності і поведінки конкретного учасника кримінального провадження визначається тим, в якості кого – одержувача або відправника антроподжерельної невербальної інформації – виступає він у даний момент. Джерело інформації є категорією, що має характер як вірогідності, якщо вона відбиває вірогідні знання про об'єкт пізнання і ймовірності, якщо такі знання є ймовірними²⁴⁵.

Таким чином, ключовим джерелом антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є учасники кримінального провадження (сторони, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач та інші особи) відповідно до ст. 3 КПК України.

Джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні класифікуються за такими підходами:

- ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід);
- ознаки та властивості функціональних ознак зовнішності особи (динамічний підхід);
- супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід).

Практичне застосування знань про зміст та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє комплексному дослідженню інформації в межах кримінального провадження та можливостей її використання в інформаційно-емоційній взаємодії учасників кримінального провадження з метою формування рекомендацій із визначення ефективної загальної стратегії та окремої тактики поведінки учасників кримінального провадження.

---

²⁴⁵ Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1(3). – С. 21.

2.2. Класифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Положення про антроподжерельну невербальну інформацію на сьогодні стають об'єктом все ширшого кола застосування, поступово формуючись в самостійне вчення. Це узагальнення емпіричних даних, отриманих природним шляхом та (або) у лабораторних умовах, структурування системи знань відносно діяльності з вчинення злочинів і діяльності з розслідування злочинів, виокремлення предмета, принципів, функцій, законів розвитку і методів дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні.

Класифікації даного предмета, які є в криміналістичній літературі, зводяться в основному до диференціації за різними підставами, а частіше – до простого перераховування антроподжерельних невербальних засобів комунікації. Подібна практика не позбавлена підстав, оскільки невербальна інформація не може бути отримана інакше, як шляхом аналізу невербальних засобів спілкування людини²⁴⁶.

М. В. Хітина називає такі невербальні засоби спілкування людини, як обличчя людини в цілому, її жести, лексика, загальний стиль поведінки, хода, манера стояти, сидіти, звичні пози, їх зміна в ході розмови, просторова орієнтація відносно партнера комунікації і різноманітні їх поєднання²⁴⁷. Слід зауважити, що лексика належить до вербальних засобів спілкування. І. А. Матусевич представляє різнорівневу класифікацію невербальних засобів спілкування, серед яких наголошує на об'єктах активної уваги слідчого при спілкуванні: фізичні дані людини, супутні ознаки (одяг, зачіска, прикраси тощо) і поведінку (міміка, жести, пантоміміка)²⁴⁸.

²⁴⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 27.

²⁴⁷ Див.: Хитина М. В. Об использовании невербальных средств в экспертной практике // Международная конференция «Информатизация правоохранительных систем» (2-3 июля 1997 г., г. Москва) : тезисы докладов: В 3 ч. – Часть. 2. – Москва : Акад. упр. МВД РФ, 1997. – С. 129-131.

²⁴⁸ Див.: Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / Матусевич И. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 128 с.

Л. А. Єрмакова вважає, що основним каналом передачі невербальної інформації слугує зовнішній вигляд людини²⁴⁹.

А. Ю. Лаговський та інші дослідники пропонують також дворівневу структуру невербальних засобів спілкування та одержуваної інформації, виходячи з тієї послідовності, в якій вони сприймаються й пізнаються людиною: основні (загальнофізичні властивості і загальні особливості статури) і додаткові (дрібні деталі статури і динамічні прояви) відомості про людину²⁵⁰.

Т. Ю. Рзаєв дещо відходить від традиційного підходу, пропонуючи покладати в основу класифікації одночасно два критерії – вираження психологічних процесів і ступінь криміналістичної значущості, і поділяючи всі засоби невербальної комунікації на дві великі групи – пози (пантоміма) і жести (міміка). Таким чином, на думку Т. Ю. Рзаєва, необхідно виділяти і враховувати серед засобів невербальної комунікації ті невербальні сигнали, які свідчать про перебіг психологічних процесів у спостережуваного суб'єкта, причому не будь-яких процесів, а лише тих, які найбільш важливі з криміналістичної точки зору. Маються на увазі психологічні процеси, пов'язані з брехнею, агресією, невпевненістю і пригніченістю.²⁵¹ Практична цінність даного підходу виражається у, на перший погляд, спрощеному орієнтуванні у системі невербальної поведінки людини²⁵². Проте, як слушно зазначає В. В. Семенов у цьому зв'язку, не дуже обґрунтованим виглядає виділення лише двох (а по суті чотирьох) груп невербальних сигналів людини (поз, пантоміміки, жестів і міміки), і

---

²⁴⁹ Єрмакова Л. А. Информация, передаваемая невербальным путем, и возможности ее использования в ходе допроса // Российский следователь. – 2001. – № 5. – С. 6-7.

Див. також:

Ратинов А. Р. Правовая психология и преступное поведение: теория и методология исследования / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1998. – 253 с.

²⁵⁰ Див.: Лаговский А. Ю. Составление психологического портрета преступника. Учеб.-метод. пособие / Лаговский А. Ю., Скрыпников А. И., Тележникова В. Н., Бегунова Л. А. – Москва: ВНИИ МВД России, 2000. – 112 с.

²⁵¹ Див.: Рзаев Т. Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2002. – С. 21.

²⁵² Див.: Там само.

майже повне ігнорування інших засобів невербальної комунікації (просторової орієнтації, особливостей мовної жестикуляції тощо). Такий підхід може призвести до неповноти сприйняття невербальної поведінки особи і як наслідок до помилок в інтерпретації невербальної інформації. По-друге, загострюючи увагу на необхідності дослідження невербальних проявів учасника слідчих (розшукових) дій, що вказують на динаміку його психологічних процесів, Т. Ю. Рзаєв оминає питання вивчення інших блоків інформації про суб'єкта, які також можуть бути отримані шляхом спостереження за ним та несуть у собі відомості про більш стійкі психічні і функціональні стани людини, а саме відомості про особливості характеру, типи темпераменту, соціальний статус, стан здоров'я і т. ін.²⁵³

При цьому Т. Г. Морщакова вважає, що перешкодою для прийняття правильного рішення може бути психологічна установка судді та емоційні стани різного роду²⁵⁴.

Види невербальної інформації в кримінальному провадженні:

1. Невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища);
2. Невербальна інформація, що поступає зі зовнішності учасника кримінального провадження;
3. Невербальна інформація у вигляді динамічних проявів почуттів, думок, які відображаються у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, виразу очей, що виражається і сприймається у ході комунікативного процесу.

З позиції максимальної деталізації та охоплення типів невербальних засобів спілкування, найдоцільнішим видається підхід В. А. Лабунської, яка виходить з притаманних людині і відповідних їй органів почуттів систем сприйняття інформації, серед яких

---

²⁵³ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 28-29.

²⁵⁴ Морщакова Т. Г. Психологические истоки судебных ошибок и внутреннее убеждение судей // Эффективность правосудия и проблемы устранения судебных ошибок. – М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1975. – С. 12-43.

виділяються оптична (зорова), акустична (слухова), тактильна (дотикова) і запахова (нюхова) системи²⁵⁵.

Робоча класифікація антроподжерельної невербальної інформації, запропонована відповідно до цілей і завдань сучасної криміналістики, ґрунтується на базі існуючих класифікацій дослідників, включає різні види антроподжерельної невербальної інформації:

1. Кінесичні види антроподжерельної невербальної інформації:

- жестові;
- мімічні;
- пантомімічні;
- тактильні;
- міремічні.

2. Паралінгвістичні види антроподжерельної невербальної інформації:

- фонаційні;
- респіраторні.

В основі класифікації перебувають два класи антроподжерельної невербальної інформації: кінесичний і паралінгвістичний, до складу яких входять окремі її види. Кінесичний клас невербальної інформації отримав свою назву від терміна «кінесика», який запропонував американський антрополог Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) із метою вивчення спілкування за допомогою аналізу рухів тіла²⁵⁶. Більшість учених вважає, що кінесика є вченням про жести, насамперед про жести рук і пози ніг. Крім того, до її сфери включають мімічні жести, пози і знакові рухи тіла. Кінесичні види невербальної

---

²⁵⁵ Див.: Лабунская В. А. Невербальное поведение : (Социал.-перцептив. подход) / В. А. Лабунская; Отв. ред. И. П. Шкуратова; Рост. гос. ун-т им. М. А. Суслова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1986. – С. 5-35.

²⁵⁶ Див. також:
Birdwhistell R. L. Kinesics / R. L. Birdwhistell // International Encyclopedia of the Social Sciences. – 1968. – Iss. 8. – P. 379-385.
Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics / An annotation system for analysis of body motion and gesture / R. Birdwhistell. – Louisville : University of Louisville, 1952. – 88 p.
Birdwhistell R. L. Kinesics and Context / Essays on Body Motion Communication. 5th ed. / R. Birdwhistell. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – 338 p.

інформації є одними з найбільш вивчених. Дослідники виробили декілька типів класифікацій кінесичних засобів на семіотичні, експресивні й описові. За типом руху підрозділяють кінесичні засоби на жести, особливого роду руху тіла і міміку. Можна зазначити, що в дослідженнях відсутня будь-яка загальна класифікація кінесичних невербальних засобів, що використовуються в комунікації в межах кримінального провадження, а створені різні семіотичні та функціональні класифікації в ньому, як правило, спираються не тільки на формальні ознаки, а й на змістові.²⁵⁷

У рамках даного дослідження доцільно розрізняти такі види кінесичного класу невербальної комунікації: жестові²⁵⁸, мімічні²⁵⁹, пантомімічні²⁶⁰, тактильні²⁶¹, міремічні²⁶².

Важливу роль у кримінальному провадженні відіграють жести учасників кримінального провадження. Відомо, що протягом усієї своєї діяльності учасник кримінального провадження застосовує

---

²⁵⁷ Див.: Ekman P. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding / P. Ekman, W. V. Friesen // *Semiotica*. – 1969. – Iss. 1. – № 1. – P. 49-98.

²⁵⁸ Див. також:

Krauss R. M. Nonverbal behavior and nonverbal communication: What do conversational hand gestures tell us? / R. M. Krauss, Y. Chen, P. Chawla // *Advances in experimental social psychology*. – 1996. – Iss. 28. – P. 389-450.

McNeill D. So you think gestures are nonverbal? / D. McNeill // *Psychological review*. – 1985. – Iss. 92. – № 3. – P. 350-371.

²⁵⁹ Див. також:

Busso C. Analysis of emotion recognition using facial expressions, speech and multimodal information / C. Busso, Z. Deng, S. Yildirim et al. // *Proceedings of the 6th international conference on Multimodal interfaces*. – ACM, 2004. – P. 205-211.

Marsh A. A. Nonverbal “accents” cultural differences in facial expressions of emotion / A. A. Marsh, H. A. Effenbein, N. Ambady // *Psychological Science*. – 2003. – Iss. 14. – № 4. – P. 373-376.

²⁶⁰ Див. також:

Buck R. Verbal and nonverbal communication: Distinguishing symbolic, spontaneous, and pseudo-spontaneous nonverbal behavior / R. Buck, C. A. Van Lear // *Journal of communication*. – 2002. – Iss. 52. – № 3. – P. 522-541.

Fernandez-Dols J. M. Nonverbal communication: origins, adaptation, and functionality // *Handbook of nonverbal communication*. – 2013. – P. 69-92.

²⁶¹ Див. також:

Leathers D. G. Nonverbal communication systems. – Allyn and Bacon, 1976. – 273 p.
Deethardt J. F. Tactile communication and personality differences / J. F. Deethardt, D. G. Hines // *Journal of Nonverbal Behavior*. – 1983. – Iss. 8. – № 2. – P. 143-156.

²⁶² Див.: Scherer H. S. Sprechen im situativen Kontext: Theorie und Praxis der Analyse spontanen Sprachgebrauchs. – Stauffenberg, 1984. – 362 p.

жестові канали спілкування, розуміючи й оцінюючи стан одне одного за рухами рук і ніг та тіла в цілому.

У кримінальному провадженні жести учасника кримінального провадження виконують різні функції:

- 1) повтор мовної інформації;
- 2) протиставлення мовному висловлюванню;
- 3) заміщення мовного висловлювання;
- 4) підсилення вербальних засобів;
- 5) доповнення вербального в змістовому плані;
- 6) виконання ролі «лакмуса» вербального спілкування.

Жести можна класифікувати за різними підставами. У морфологічній класифікації жестів основним є те, які органи людського тіла є головними в їх виконанні. Існує класифікація жестів за активними (робочими) органами і класифікація жестів за місцем здійснення, або за пасивними органами. Жести, що виконуються автономно, можна назвати соматичними, а такі, що залучають інші предмети, – комбінованими. Відповідно до класифікації, перші, які здійснюються без участі будь-яких інших осіб і матеріальних об'єктів, можна називати вільними, а останні жести – зв'язаними.²⁶³

Жестикуляція є важливим засобом діагностики учасника кримінального провадження. Учасник кримінального провадження може жестикулювати довільно і мимоволі. Жести для будь-якого учасника кримінального провадження можуть бути типовими і зовсім нехарактерними для неї або виражати ставлення до певної ситуації. Тривога, невпевненість учасника кримінального провадження часто супроводжуються одноманітними рухами рук, хаотичними жестами і позами.

---

²⁶³ Див. також:

Gupta L. Gesture-based interaction and communication: automated classification of hand gesture contours / L. Gupta, S. Ma // IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews). – 2001. – Iss. 31. – № 1. – P. 114-120.
Partan S. R. Issues in the classification of multimodal communication signals / S. R. Partan, P. Marler // The American Naturalist. – 2005. – Iss. 166. – № 2. – P. 231-245.
Obermeier C. The benefit of gestures during communication: evidence from hearing and hearing-impaired individuals / C. Obermeier, T. Dolk, T. C. Gunter // Cortex. – 2012. – Iss. 48. – № 7. – P. 857-870.

Зазвичай учасникам кримінального провадження представлено кілька характеристик жестів (їх направлення, форма, вид, інтенсивність, тощо). На основі сукупності цих характеристик жестикуляції в учасника кримінального провадження формується загальна оцінка жестів іншого учасника. Жестикуляція являє собою сукупність рухів рук і кистей рук, виступаючи, по суті, окремим типом пантоміміки учасника кримінального провадження. У силу великого інформаційного навантаження В. В. Семенов жестикуляцію виділяє в самостійну групу виразних рухів учасника кримінального провадження, з чим, безперечно, слід погодитися.²⁶⁴ Із цього ж приводу Г. Вейнрайт зазначає, що жести дозволяють досягти того ступеня виразності і передати ті відтінки емоцій, які не підвладні іншим інструментам невербальної комунікації²⁶⁵. При цьому нерідко саме здатність жестів передавати різноманітну інформацію мається на увазі, коли йдеться про мову тіла.

Жести можуть відображати різну інформацію. Особливості жестикуляції, які спостерігаються деякий час, можуть стати однією з підстав для висновку про схильності учасника кримінального провадження (схильність до драматизування подій, метушливість тощо), а також для визначення характеру емоцій, які переживає учасник кримінального провадження, виявлення особливостей відносин.²⁶⁶ Останнє варто проілюструвати таким прикладом:

У кримінальному провадженні щодо вчинення вбивства проводився обшук у підозрюваної особи за місцем проживання. Під час обшуку підозрюваний сидів на стільці в кухні, зчепивши руки на

---

²⁶⁴ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 32.

²⁶⁵ Див.: Wainwright G. R. Body language / G. R. Wainwright. – McGraw-Hill / Contemporary Books, 1985. – 208 p.

²⁶⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 32.

колінах. При приближенні слідчого до холодильника він щоразу відводив погляд, розминав пальці та трохи розвертав у зворотний бік тулуб. При запитанні слідчого: «Що у Вас у холодильнику?» він і зовсім збліднів та спітнів. Цього було достатньо щоб детально дослідити вміст холодильника. Результат: оперативні працівники виявили знаряддя злочину у тушці індички.

Мімічні жести є окремим видом кінесичної структури невербальної інформації. Учасник кримінального провадження – носій великих комунікативних можливостей. При дослідженні мімічних особливостей можуть ураховуватися риси обличчя і інші фізіологічні реакції (збліднення, спітніння, почервоніння обличчя або покриття червоними плямами). Вважається, що особа, яка спостерігається, посилає такі сигнали:

- статичні (розмір і форма обличчя, їх особливості, колір шкіри і т. ін.);
- динамічні (рух бровами і губами, зміна обрисів підборіддя і т. ін.).

Для отримання детальної інформації іноді варто розглядати всі частини обличчя окремо. Однак необхідно зазначити, що головними характеристиками міміки є цілісність і динамічність, при цьому окремі мімічні зони діють як ланки єдиної цілісної системи. Психологи зауважують, що міміка несе комунікативний потенціал, за її відсутності найчастіше спілкування виявляється неможливим. Обличчя людини і його різні вирази мають важливе значення, оскільки є основним каналом передачі людських емоцій.²⁶⁷ Окремі вчені вважають, що міміка разом з жестами не тільки можуть комбінуватися з мовою чи супроводжувати її, але навіть замінити її повністю або частково²⁶⁸.

Міміка є динамікою виразів обличчя, зумовлених скороченнями м'язів обличчя і зазвичай свідчить про пережиті учасником

---

²⁶⁷ Див.: Носенко Е. Л. Диагностика личности средствами невербального общения : моногр. / Е. Л. Носенко, Т. М. Петренко. – Київ : Освіта України, 2013. – 191 с.

²⁶⁸ Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977. – С. 44-45.

кримінального провадження емоції або про бажання співрозмовника приховати негативні емоції або ставлення. Однак деякі аспекти емоційного стану учасника кримінального провадження важко контролювати, наприклад миттєві вираження прихованих почуттів.

Міміка здатна передати багато відтінків переживань учасника кримінального провадження. У спеціальній літературі є понад 20 000 тис. описів виразу обличчя, що несуть те чи інше інформаційне навантаження. При цьому є дані, які дозволяють стверджувати, що в міміці основні емоції (страх, радість, біль тощо) однаково виявляються в представників різних культур. Щирі мімічні вирази зазвичай вкрай нетривалі в часі (не більше декількох секунд). У дорослих вони найчастіше менш виражені, ніж у дітей, і нерідко виявляються змінами тільки в одній із ділянок обличчя. Тому в ході практичної діяльності аналізувати слід не тільки мімічний вираз обличчя в цілому, але й вираз окремих його частин (чола, очей, носа і вух, рота і підборіддя).²⁶⁹

Пантомімічні невербальні компоненти учасника кримінального провадження є наступним видом кінесичних невербальних засобів.

Під пантомімікою розуміються особливості рухів тіла, характерні пози, особливості постави і ходи. Пози, яка є елементом пантомімічної підструктури невербальної інформації, як певне положення людського тіла в просторі – є елементарною одиницею просторової поведінки учасника кримінального провадження. Відомо більше тисячі різноманітних положень людського тіла як способів його сприйняття. Однак у силу культурної традиції і різних расових, статевих та етичних табу на певні пози їх число помітно знижується залежно від різних чинників.²⁷⁰

---

²⁶⁹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 30.

²⁷⁰ Див.: Siegman A. W. Nonverbal behavior and communication / A. W. Siegman. – Psychology Press, 2014. – 640 p.

Пантоміміка – це рухи голови, ніг, тулуба, прийняті пози і постави, а також хода. Більшою мірою пантоміміка зумовлена культурним середовищем виховання учасника кримінального провадження. У силу цього елементи пантоміміки нерідко використовуються учасником кримінального провадження для свідомої передачі тієї чи іншої інформації, що не залишається без уваги слідства чи суду.²⁷¹

В. В. Семенов наводить такі приклади застосування невербальної інформації, яку можна отримати із пантоміміки: «постава, що надає загальний вигляд фігурі і зумовлена положенням корпусу і голови учасника кримінального провадження, часто вказує на ті чи інші міжособисті взаємини, на соціальне становище взаємодіючих суб'єктів, а також на їхній фоновий емоційний стан. Хода також здатна збагатити загальне враження про учасника кримінального провадження. Зокрема, вивчення ходи дозволяє встановлювати загальний психологічний стан учасника кримінального провадження (наприклад, пригніченість, радість тощо), її фізичне здоров'я, іноді характер перенесених нею захворювань, можливий рід занять (хода моряка, військова постава тощо). Рухи голови (кивки, нахили) зазвичай виступають супровідниками слів і висловлюють підтвердження, схвалення, прагнення до продовження розмови, інтерес або, навпаки, заперечення, несхвалення, прагнення до припинення контакту, відсутність інтересу. Рухи ніг (маються на увазі рухи, що супроводжують стан спокою учасника кримінального провадження, тобто ситуації, коли він сидить або стоїть), як правило, несуть інформацію про ставлення учасника кримінального провадження до іншого учасника (наприклад, про наявність або відсутність інтересу до нього), про здійснення самоконтролю при спілкуванні або про відсутність такого».²⁷² Дійсно, такі дані можуть мати цінність для пізнання у кримінальному

---

²⁷¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 31.

²⁷² Там само.

провадженні, тому пантоміміку не слід вважати другорядним засобом невербального спілкування.

Пози, як і інші жести (з якими поза тісно пов'язана), по-різному характеризуються, класифікуються й оцінюються. У змістовому відношенні пози сприяють передачі між учасниками кримінального провадження взаємин та емоцій. Слід зазначити, що часто поза сприймається разом з іншими невербальними засобами (із поглядом і виразом обличчя, із жестами рук і ніг сукупно). Проте, поза – найменш підконтрольний невербальний засіб людської свідомості. Постійне спостереження за позами учасника кримінального провадження дає важливі дані про його стан (напруженість, розкутість і т. ін.).

Іншим елементом кінесичної структури, пов'язаним із позою, вважається хода. Характеристика ходи свідчить про фізичний і психічний стан учасника кримінального провадження. Елементи ходи: постановка ступні, довжина кроку, тиск на поверхню, ритм, повторюваність, швидкість. Прийнято розрізняти кілька типів ходи: ритмічна, рівномірна; швидка, повільна; широкі кроки, короткі кроки; підкреслено широка і повільна; напружена, розслаблена; сильна, слабка; човгаюча, важка і «горда», тверда, незграбна, ходульна, неприродно рвучка та ін.

Тактильний вид невербальної комунікації є наступним видом кінесичної форми невербальної поведінки. Фізичний контакт у вигляді дотику, погладжуваль, поплескувань є важливим джерелом взаємодії учасника кримінального провадження.

Дотик – є формою поведінки. Його трактування залежить від контексту ситуації, характеру взаємовідносин учасників кримінального провадження і манери виконання. Використання учасником кримінального провадження в спілкуванні тактильного виду невербальної поведінки визначається декількома факторами: статус учасників кримінального провадження, вік, стать, ступінь знайомства тощо. У цілому, найбільш поширеними, в теорії, вважаються такі типи дотиків: легке поплескування, що

виражає схвалення, тичок кулаком, щипок, погладжування, струшування, утримування, обійми, зчеплення, накладення, стусани, лоскіт. Розрізняються культурні та побутові види дотиків. В останнього виду дотиків в межах кримінального провадження виділяються кілька функцій в акті комунікації:

- вираження підтримки, співчуття або турботи;
- відображення ставлення;
- відображення керуючого становища на певних процесуальних діях.²⁷³

Таким чином, до тактильних невербальних компонентів в кримінальному провадженні належать жести вітання і прощання, а також ситуації, коли учасник кримінального провадження утримує когось або щось, погладжує.

Наступним класом невербальної поведінки є міремічні невербальні компоненти. Термін «міремічний» взято з дослідження Х. Шерера, який пропонує назвати погляд міремою²⁷⁴.

Очі є важливим у фізіологічних, психологічних, соціальних та багатьох інших відносинах органом не тільки тому, що учасник кримінального провадження сприймає ними приблизно 80% усіх своїх вражень, а й насамперед як орган прояву емоцій, почуттів. Для дослідження і правильного декодування поглядів як невербальних проявів у кримінальному провадженні мають значення як статичні параметри, так і їх зміна. У дослідженнях із психології приділяється увага ступеню розплющення очей. Так виділяються широко розплющені (вирачені очі) і середньо розплющені, повністю розплющені, прикриті, примружені, заплющені. Очі своїми рухами і реакцією зіниці сигналізують про емоційний, психологічний і фізичний стан індивіда. Рухи очей учасника кримінального провадження мають бути об'єктом пильної уваги слідчого/прокурора/судді. Загально-визнано, що сигнали очей відображають ступінь щирості особи, а щире спілку-

---

²⁷³ Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. – Київ : Освіта України, 2014. – С. 200-201.

²⁷⁴ Див.: Scherer H. S. Sprechen im situativen Kontext: Theorie und Praxis der Analyse spontanen Sprachgebrauchs. – Stauffenberg, 1984. – 362 p.

вання супроводжується контактом очей протягом тривалого часу. Крім того, досягнення нейрофізіології останніх років свідчать, що по рухах очних яблук можливо достовірне судження про процеси, що протікають у психіці людини.²⁷⁵

Установлено, що звернення до різних видів пам'яті (зорової, слухової, тактильної та ін.) зумовлює збудження різних ділянок мозку, які у свою чергу безпосередньо пов'язані з рухами очей. Ураховуючи, що для вирішення того чи іншого питання учасник кримінального провадження змушений звертатися до власної пам'яті, тобто до того обсягу інформації, який нагромаджено впродовж злочинної події, спостереження за окоруховими реакціями учасника кримінального провадження дозволяє з високою часткою ймовірності робити судження про його внутрішню стратегію отримання й організації інформації, про напрям його розумової діяльності, зрушення в результаті повідомлення йому якихось відомостей і, зокрема, про те, чи пригадує він події, що насправді мали місце.²⁷⁶

Не менш важливим виявляється дослідження погляду учасника кримінального провадження. Напрямок погляду в процесі спілкування між учасниками кримінального провадження залежить від його функціональної спрямованості. У напрямку погляду розрізняють прямий, знизу або знизу вгору, збоку й ухилення.

У рамках антроподжерельної невербальної інформації виділяємо п'ять функцій погляду учасника кримінального провадження:

- 1) регулювання процесу комунікації в кримінальному провадженні;
- 2) перевірка зворотного зв'язку;
- 3) відображення когнітивної активності учасників кримінального провадження;

---

²⁷⁵ Див.: Hall E. T. A System for the Notation of Proxemic Behaviour / E. T. Hall // American Anthropologist. – 1963. – Iss. 65. – № 5. – P. 1003-1026.

²⁷⁶ Алдер Х. Н/П: современные психотехнологии / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – С. 50-52.

- 4) вираження емоцій учасників кримінального провадження;
- 5) вираження характеру міжособистісних взаємин учасників кримінального провадження.

Спираючись на виділені функції очей і поглядів, можна виокремити такі смисли, які передаються учасниками кримінального провадження в процесі комунікації:

- готовність до комунікації;
- придушення волі або вплив іншого і контроль над процесом комунікації та над поведінкою іншого учасника кримінального провадження;
- бажання встановлення контакту.

Наступним класом невербальних компонентів є паралінгвістичний вид невербальних компонентів учасників кримінального провадження. Необхідно зазначити, що різні фахівці вкладають різний зміст у термін «паралінгвістика», трактуючи його в широкому і вузькому розумінні. Так до паралінгвістичних явищ належать «властивості звукової фонації, а також міміка, жести й інші виразні рухи, що супроводжують мовне висловлювання і несуть додаткову до його змісту інформацію»²⁷⁷. Однак первородним явищем паралінгвістичного виду є фонація (властивості голосового апарату і фонематичні властивості мовлення) учасника кримінального провадження.

Г. Є. Крейдлін пропонує тлумачити паралінгвістику як науку, предметом якої є парамова – додаткові до мовлення звукові коди, включені в процес мовної комунікації, що можуть передавати в зазначеному процесі змістову інформацію²⁷⁸. Уявляється доцільним виділити в класі паралінгвістичних невербальних компонентів два види: фонаційні невербальні компоненти та респіраторні невербальні компоненти.

---

²⁷⁷ Див. також:

Горелов І. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – Москва : Наука, 1980. – 104 с.
Панченко І. Б. Місце і роль паралінгвістичних засобів у процесі спілкування / І. Б. Панченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 1999. – № 4. – С. 80-83.

²⁷⁸ Див.: Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва : НЛО, 2002. – 581 с.

Основними фонаційними (тобто акустичними) засобами передачі різних видів невербальної інформації є: тембр голосу, мелодика мовлення (висота голосу), енергетична характеристика (його сила, зростання). Ритміко-інтонаційні явища мовлення (висоту, тривалість, гучність голосового тону, силу, тембр, інтонацію) відносять до просодичної структури, яку відрізняють від екстралінгвістичної.²⁷⁹

Загальні фонаційні властивості (сила, тон, тембр, висота, гучність та ін.) за своєю природою пов'язані з фізіологічними особливостями учасника кримінального провадження і залежать від його психологічного стану в цілому та емоційного, зокрема. Отже, голос є важливим засобом вираження цілого діапазону суб'єктивних почуттів і смислів, та поряд з особою він сприймається як найбільш персональний, тісно пов'язаний з особистістю учасника кримінального провадження канал. Так висота голосу і її зміна під час мовлення виступає носієм таких видів антроподжерельної невербальної інформації, як вікова, статева і індивідуально-особистісна.

Антроподжерельна невербальна інформація успішно може бути закодована акустичним чином щодо основних емоцій (страх, гнів, радість, сум, подив і т. ін.) і емоційних станів (доброзичливість, тривожність, упевненість і т. ін.). При цьому для оцінок емоційної експресії учасника кримінального провадження найбільш важливими факторами виявлялися темп і висота.

Різні психофізіологічні прояви (плач, кашель, сміх, зітхання, шепіт тощо) віднесені до екстралінгвістичної системи²⁸⁰. До поняття респіраторних антроподжерельних невербальних компонентів відносяться такі елементи парамови, у виробленні

---

²⁷⁹ Див. також:

Харченко Л. П. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 4. – С. 58-65.

Poyatos F. Nonverbal Communication Across Disciplines: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction. – John Benjamins Publishing, 2002. – 458 p.

²⁸⁰ Див.: Морозов А. В. Деловая психология. Курс лекций: Учебник для высших и средних специальных учебных заведений. – Санкт-Петербург : Союз, 2000. – 576 с.

яких бере активну участь дихальна система учасника кримінального провадження. Отже, до цього виду невербальних компонентів належить глибокий (можливо утруднений) вдих повітря, нехарактерне для нормального стану дихання, різного роду пирхання або гучний видих, покашлювання, заїкання, схлипування та ін. Такий вид невербальних компонентів, що виділяються в паралінгвістичному класі, отримав у рамках даного дослідження назву *респіраторних*. Як окремий вид невербальних компонентів у кримінальному провадженні він поданий у науковій розробці вперше, проте важливість його використання в процесі комунікації беззаперечна.²⁸¹

Труднощі психологічного вивчення сприйняття слідчим/прокурором/суддею окремих характеристик антроподжерельної невербальної інформації полягає в тому, що всі вони подаються в процесі спілкування одночасно і тісно переплетені один з одним, унаслідок чого виділити ключову комунікативну складову якого-небудь одного параметра досить важко.

Однак, необхідно зазначити, що в процесі вивчення антроподжерельної невербальної поведінки дослідники, як правило, виділяють окремі види невербальних компонентів, призначених для передачі будь-якої інформації від одного комуніканта іншому. Проте в реальній комунікації невербальні компоненти рідко вживаються ізольовано. Наприклад, жести в природі практично не існують в ізольованому вигляді. Більш складна комунікація включає одночасне використання декількох каналів: голосового, мімічного, жестового та ін.

Так у роботі І. Н. Горєлова виділено групу змішаних невербальних компонентів, тобто таких, які можуть включати фона-

---

²⁸¹ Див. також:

McFarland D. H. Respiratory markers of conversational interaction / D. H. McFarland // Journal of Speech, Language, and Hearing Research. – 2001. – Iss. 44. – № 1. – P. 128-143.

Włodarczak M. Communicative needs and respiratory constraints / M. Włodarczak, M. Heldner, J. Edlund. – Proceedings of Interspeech, 2015. – P. 3051-3055.

ційні, мімічно-жестові і пантомімічні засоби²⁸². Поєднання декількох видів невербальних компонентів відоме під терміном «внутрішній синтаксис жестів», який передбачає комбінацію або особливості сполучуваності й упорядкування жестових елементів різних видів при утворенні комплексних жестових виражень словосполучення. Дана проблема є важливою, оскільки саме розгляд різних видів невербальних компонентів в їх сукупності, а не ізольовано один від одного, дозволяє досліднику отримати правильні відомості про ситуацію в цілому і про стан самого учасника кримінального провадження.

При розгляді антроподжерельної невербальної інформації порушується суттєва проблема її декодування або інтерпретації, складність якої зумовлюється особливостями самої невербальної інформації: її багатокомпонентністю і великою різноманітністю процесів, за допомогою яких вона формується. Із точки зору психології, правильне декодування невербальних сигналів сприяє вірному розумінню стану учасника кримінального провадження. В антроподжерельній невербальній комунікації важливі натяки можуть бути виявлені швидше, ніж у словах, оскільки учасники кримінального провадження часто реагують раніше, ніж опиняються готові або здатні висловитися вербально. Необхідно враховувати унікальність антроподжерельної невербальної інформації при декодуванні невербальних сигналів; неможливість уникнення протиріч між вербальним і невербальним супроводженням; мінливість засобів антроподжерельного невербального вираження.

Дослідники також можуть підходити диференційовано до різних засобів антроподжерельної невербальної інформації, ураховуючи ряд контекстуальних змінних. Як відомо, контекст справедливо вважається вирішальним фактором і умовою для виявлення й розуміння антроподжерельних невербальних компонентів; тільки в контексті уточнюються значення і функції, що

---

²⁸² Див.: Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – Москва : Наука, 1980. – 104 с.

беруть участь у комунікативному процесі кримінального провадження. Такий підхід дозволяє говорити про мінливість психологічної однозначності антроподжерельного невербального коду учасника кримінального провадження.

Слід додати, що спеціалісти в галузі антроподжерельної невербальної комунікації при декодуванні різних компонентів антроподжерельної невербальної поведінки вважають за необхідне враховувати ступінь контролювання учасником кримінального провадження каналів, по яких передаються антроподжерельні невербальні повідомлення. Даний факт було враховано в ряді робіт П. Екмана (P. Ekman) і колег при розробленні концепції про невербальні витоки інформації.²⁸³

Аналіз літератури з психології спілкування призводить до висновку, що найбільш інформаційно значимими є виразні рухи тіла, що представляють собою певні сприймані і описувані властивості загальної моторики тіла в цілому і окремих його частин (обличчя – міміка, усього тіла – пантоміміка, рук і кистей рук – жестикуляція, а також очей)²⁸⁴. Дані засоби невербальної комунікації вивчені досить глибоко, що забезпечує високу надійність їх інтерпретації.

Вираз обличчя, як правило, узгоджується з мовленням. О. В. Аграшенков зазначає, що слухач безперервно коментує те, що чує, ледь помітними рухами брів, губ (висловлюючи збентеження, здивування, незгоду, задоволення тощо). Мовець також супроводжує своє мовлення мімікою, яка ілюструє, що мається на увазі: смішне, серйозне, важливе.²⁸⁵

У кримінальному провадженні варто розглядати міміку кожного учасника як джерело отримання значимої інформації

---

²⁸³ Див. також:

Екман П. Психология лжи. 4-е изд. / пер. с англ. – Санкт-Петербург, 2010. – 288 с.
Ekman P. Nonverbal leakage and clues to deception / P. Ekman, W. V. Friesen // *Psychiatry*. – 1969. – Vol. 32. – № 2. – P. 88-106.

²⁸⁴ Там само.

²⁸⁵ Див.: Аграшенков А. В. Психология на каждый день: советы, рекомендации, тесты / А. В. Аграшенков. – Москва : Вече : АСТ, 1997. – 480 с.

про неї і про її ставлення до подій. Об'єктами спостереження слідчого/прокурора/судді мають виступати також ознаки додаткового оформлення (іміджу) зовнішності учасника кримінального провадження, серед яких можуть бути виділені такі засоби передачі невербальної інформації, як зачіска, макіяж, прикраси, татуювання, одяг (покрій, колір), взуття, а також автомобіль, дизайн квартири, оформлення робочого місця і т. ін.

На думку В. В. Семенова, значна частина рухів тіла учасника кримінального провадження має не тільки просторовий вимір, але й звукове забарвлення, тобто супроводжується різними шумами – стуком, скрипом, стогоном тощо. Для цих рухів можуть використовуватися як частини тіла учасника (плескіт у долоні, удари по стегнам тощо), так і оточуючі предмети (удари по предметам, грюкання дверима тощо). Такі рухи одночасно можуть сприйматися зором і слухом, і у психології отримали назву авербальних, тобто фактично поєднують у собі невербальну і вербальну (звукову) складову. З'являючись одночасно з іншими яскраво вираженими невербальними сигналами, авербальні дії виступають досить точними сигналами сильного, іноді навіть хворобливого, емоційного збудження, причому їх поява є результатом свого роду саморозрядки організму, іноді свідченням прийнятого рішення.²⁸⁶

Просторова організація поведінки, рухів учасників кримінального провадження відіграє значну роль у ході самого провадження. В. В. Семенов у її структурі виділяє дві основні групи невербальних сигналів:

- 1) орієнтація учасника кримінального провадження при спілкуванні;
- 2) відстань між учасниками кримінального провадження.²⁸⁷

---

²⁸⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 33.

²⁸⁷ Там само. – С. 35.

Займані при спілкуванні позиції, тобто як учасники кримінального провадження сидять або стоять один відносно одного, достовірно відображає ступінь їхнього знайомства, статусу, характер міжособистісних взаємин і т. ін. При цьому інформаційно значиме взаємне розташування не тільки самих учасників у цілому, але і їх частин тіла (голови, тулуба, колін тощо).²⁸⁸

Між учасниками кримінального провадження відстань завжди виступає фактором, що суттєво впливає на взаємини між ними. Дослідження Е. Холла та інших фахівців показують, що між людьми, які спілкуються, тобто навколо них утворюються унікальні просторові зони, окреслюються певні невидимі психологічні кордони, яких слід дотримуватися залежно від взаємин сторін, комунікативної ситуації, соціального статусу партнерів і т. ін.²⁸⁹

Виділяють чотири основні просторові зони комунікативної ситуації, які повністю зіставлені відповідно кримінального провадження:

1) інтимна зона (складова простору приблизно 45 см), до неї допускаються лише близькі люди, тобто ті, кому надається особлива довіра;

2) особиста або персональна зона (простір радіусом від 45 до 120 см), використовується під час спілкування в офіційній або неофіційній обстановці;

3) соціальна зона (простір радіусом 120-400 см), найчастіше дотримується при діловому спілкуванні;

4) громадська зона (простір від 400 см і більше) дотримується під час виступів перед групами людей.²⁹⁰

Як слушно зауважує В. В. Семенов, особливості психології окремих людей, їх належність до тої чи іншої культури можуть

---

²⁸⁸ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. Наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 34-35.

²⁸⁹ Див.: Hall E. T. The Hidden Dimension. – New York : Doubleday & Co, 1966. – 270 p.

²⁹⁰ A Primer on Communication Studies (v. 1.0) / R. G. Jones. – 2013. – 951 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/a-primer-on-communication-studies/s01-introduction-to-communication-.pdf>

призводити до зміни (збільшення або зменшення) розмірів зон, однак у всіх випадках недозволене вторгнення стороннього в особисту, а особливо інтимну, зону учасника кримінального провадження призводить до виникнення сильних негативних емоцій²⁹¹.

У рамках даного дослідження, підтримуючи та розкриваючи думку В. А. Лабунської, виділяємо такі системи сприйняття антроподжерельної невербальної інформації учасників кримінального провадження:

І. Оптична система сприйняття. За її допомогою здійснюється фіксація рухової активності об'єкта дослідження, просторової і часової організації його поведінки, особливостей його зовнішності й її оформлення (іміджу). Вона дає можливість, серед іншого, реєструвати також ті психофізіологічні реакції учасника кримінального провадження, які зумовлені змінами, що відбуваються під впливом пережитих емоцій у нервовій системі. Ці реакції проявляються як внутрішньо – змінами у здійсненні ряду функцій організму (дихання, кров'яного тиску та інше), так і ззовні (зміна кольору обличчя (почервоніння, збліднення), поява поту, тремор кінцівок). Дані реакції мають значення та обробляються з метою отримання інформації не тільки на професійному, але й на буденному рівні.

Наприклад, при проведенні слідчого експерименту в кримінальному провадженні щодо незаконного виготовлення та збуту наркотичної речовини (макової соломки) підозрюваний при відтворенні обстановки вчинення злочину поведився тривожно, торкався різного посуду на місці події, нервово відкривав та закривав шухляди, пітнів. Слідчий не заважав йому, тільки уважно спостерігав, аналізуючи всі деталі його поведінки. В один із моментів слідчий помітив зміни в його поведінці. Він випростався, опустил плечі та продовжив свої дії більш повільно. На цьому його слідчий

---

²⁹¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 35.

зупинив та, провівши огляд останнього периметру та самого підозрюваного, виявив у його кишенях розфасовану наркотичну речовину (героїн);

II. Акустична (слухова) система сприймає звукові сигнали (переважно голос), які надходять від учасника кримінального провадження. Власне голос у контексті його значення для вивчення антроподжерельної невербальної інформації є сукупністю всього того, що утворює мовлення, окрім слів. Характеристики голосу (тон, сила звуку, наголоси, тембр, паузи, ритм, інтенсивність, темп), а також звукові явища, що супроводжують їх (плач, кашель, сміх, зітхання), утворюють специфіку мовлення учасника кримінального провадження, сприяють розпізнаванню його станів, виявленню психологічної індивідуальності. У цілому такі сигнали виконують функції доповнення, заміщення, передування мовному висловлюванню, регулювання мовленнєвого потоку, акцентування уваги на тій чи іншій частині антроподжерельного вербального повідомлення;

III. Тактильна (дотикова) система сприйняття надає менше антроподжерельної невербальної інформації про зовнішній світ у порівнянні, наприклад, із зором, однак, при спілкуванні тактильні відчуття від дотиків зазвичай відображають взаємини між учасниками кримінального провадження. Невірно, некоректне використання дотиків у відносинах з учасниками кримінального провадження, особливо їх демонстративний прояв, може призвести до складних конфліктних ситуацій та непорозумінь з одного боку; проте з іншого боку, адекватне застосування дотикових реакцій може позитивно вплинути на поведінку учасника кримінального провадження;

IV. Запахова (нюхова) система дозволяє сприймати таку частину антроподжерельних невербальних сигналів, як запахи, які хоча і не мають такої переваги у порівнянні із зором чи слухом, все ж відображають в першу чергу психофізіологічні реакції учасника кримінального провадження і виявляють свою детермінуючу

силу тільки при дуже специфічних обставинах, таких як ситуації соціальної, сенсорної ізоляції, близького (інтимного) спілкування і т. ін.²⁹²

Під час кримінального провадження важливо враховувати ступінь участі свідомості учасника кримінального провадження у прояві його відношення до певної події. Тому, залежно від ступеня усвідомлення власних реакцій, усі антроподжерельні невербальні прояви доцільно класифікувати на такі, що *свідомо контролюються* суб'єктом спілкування, і такі, що *не контролюються свідомістю* учасника (довільні і мимовільні відповідно). Крім того, за характером набуття антроподжерельні невербальні прояви можуть поділятися на вроджені (характерні для особи чи групи осіб з народження) та набуті (отримані особою в результаті спілкування у певній групі осіб – культурний, етнічний тощо). Саме сприйняття антроподжерельних невербальних проявів породжує їх поділ на власне сприйняті та передані в залежності від суб'єкта, тобто учасника кримінального провадження. У свою чергу, сприйняті невербальні прояви доцільно поділити на сприйняті природно та сприйняті з використанням інструментів.²⁹³

Звісно, такі класифікації антроподжерельної невербальної інформації носять досить умовний та декларативний характер, і більш того, не є вичерпними. Проте, деякі з наведених підстав класифікації антроподжерельної невербальної інформації є важливими з огляду на їх практичну цінність та можливість застосування у практичній діяльності вже сьогодні.

---

²⁹² Лабунская В. А. Невербальное поведение : (Социал.-перцептив. подход) / В. А. Лабунская; Отв. ред. И. П. Шкуратова; Рост. гос. ун-т им. М. А. Сушкова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1986. – С. 6-33.

Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 29-41.

²⁹³ Див. також:

Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навчальний посібник / В. Г. Пасинок. – К иїв : Центр учбової літератури, 2012. – 184 с.

Рзаев Т. Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – М, 2002. – С. 18-20.

2.3. Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Одним із загальних завдань криміналістики є розроблення і систематизація об'єктивних знань про психофізіологічний стан учасника кримінального провадження. Таке знання розглядається як результат пізнавальної діяльності психофізіологічної сутності учасника кримінального провадження в її взаємозв'язку з вербальною та невербальною поведінкою, що охоплюється криміналістикою як форма усвідомленого пошуку і пізнання істини (теоретичне, прикладне, фундаментальне, експериментальне) у кримінальному провадженні.

Положення про антроподжерельну невербальну інформація містять дані щодо антроподжерельної невербальної комунікативності учасника кримінального провадження як сукупності взаємообумовлених спільних дій між учасниками кримінального провадження у вигляді процесу, який підпорядковується певним закономірностям і має причинно-наслідковий результат. У цьому відношенні варто визначити критерії наукового пізнання як виокремлення принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Кримінальне провадження як специфічна людська діяльність передбачає нормативно врегульовану діяльність учасників. У рамках кримінального провадження проведення процесуальних дій надає можливість отримати інформацію про злочинну подію, яка мала місце. Під час досудового розслідування основною процесуальною дією є слідча (розшукова) дія, у судовому провадженні – судова дія. Обидві форми є засобом збирання, фіксації та перевірки як доказової, так і орієнтуючої інформації. Результати процесуальних дій стратегічно визначають напрями і тактично виокремлюють першочергові завдання. М. А. Погорецький стверджує, що виходячи з аналізу

норм доказового права, можемо зробити висновок, що докази – це суб'єктивна правова категорія²⁹⁴.

Вербальна інформація, що здобувається в ході досудового розслідування, є основним джерелом отримання доказів, а також джерелом орієнтуючої інформації, необхідної для повного й об'єктивного розслідування кримінального провадження. Наприклад, при розслідуванні в кримінальному провадженні слідчий провадить таку слідчу (розшукову) дію, як допит, у ході якої отримує одночасно антроподжерельну невербальну і вербальну інформацію про злочин від потерпілого, свідків, а також підозрюваного.

Учасники кримінального провадження отримують, обробляють і оцінюють дані одночасно у двох паралелях людської комунікації (вербальній і невербальній). Вербальна сторона комунікації найчастіше визначається вченими як отримання, оброблення і дослідження даних, які використовуються як докази в кримінальному провадженні. Вербальні засоби комунікації в процесі обміну інформацією завдяки мовленню (усному, писемному тощо) вимагають від учасника кримінального провадження активної розумової діяльності, базуючись на системі усталених норм. Антроподжерельні невербальні засоби комунікації, у свою чергу, є своєрідним лакмусом вербальних, доповнюючи, супроводжуючи і розкриваючи їх справжню суть.

Антроподжерельна невербальна інформація при розкритті та розслідуванні злочинів може бути отримана в результаті спілкування слідчого/прокурора з іншими учасниками кримінального провадження, тобто двостороннього обміну інформацією, і тому слідчий/прокурор має добре володіти навичками спілкування, забезпечити доступність розуміння свого мовлення і вміти адекватно відобразити в протоколі слідчої (розшукової) дії отриману антроподжерельну невербальну інформацію.

---

²⁹⁴ Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1(3). – С. 24.

Основною складовою невербальної комунікації є антроподжерельна невербальна інформація. Не останню роль вона відіграє абсолютно на всіх стадіях кримінального провадження, починаючи з процесу дослідження злочинної події в цілому і її обставин зокрема та завершуючи прийняттям судового рішення. У рамках дослідження антроподжерельної невербальної інформації про злочинну подію учасник кримінального провадження має реальну можливість вивчити зовнішній і внутрішній стан іншого учасника в конкретний момент кримінального провадження, а також постійно аналізувати емоційний стан співрозмовників на різних стадіях кримінального провадження при обміні будь-якою інформацією.

Аналіз широкого кола досліджень із питань антроподжерельної невербальної інформації показує, що цій проблемі, на жаль, приділено недостатньо уваги з боку зарубіжних і вітчизняних вчених-криміналістів. При цьому постійні правові реформи, що проводяться в Україні, не могли не позначитися на практиці боротьби зі злочинністю у вигляді якісних та кількісних змін, при цьому висунувши низку нових напрямів, що мають велике практичне і теоретичне значення. Одним із таких напрямів є дослідження категорій, принципів і законів антроподжерельної невербальної інформації²⁹⁵ і вироблення практичних рекомендацій із її ефективного використання²⁹⁶. Умови дослідження в цій площині потребують комплексного підходу до вивчення явищ, пов'язаних зі злочинами, використання досягнень і об'єднання зусиль спеціалістів різних галузей наук, що представляють як власне психологію і криміналістику, так і всю систему суміжних із ними наук. Такий підхід до проблеми сприйняття і дослідження антроподже-

---

²⁹⁵ Див.: Вашук О. П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике. Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем : сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: Н. В. Сильченко (гл. редактор). – Гродно : ГРГМУ, 2013. – С. 376-379.

²⁹⁶ Вашук О. П. Проблеми класифікації невербальної інформації в криміналістиці / О. П. Вашук // Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 лютого 2013 р.). У 2-х частинах. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Ч. II. – С. 76-77.

рельної невербальної інформації необхідний, перш за все, у зв'язку з тим, що її основи базуються на стику юридичних, природничих і технічних наук.

Антроподжерельна невербальна інформація як предмет наукового вивчення не може бути вичерпана раз і назавжди, це впливає з логіки розвитку сфери пізнання оточуючої дійсності в кримінальному провадженні, у динаміці криміналізації діянь, зростанні і професіоналізації злочинності. У цьому відношенні принципи використання антроподжерельної невербальної інформації уявляються вихідним пунктом дослідження.

Виходячи із загальних концепцій поняття «принцип», під ним слід тлумачити вихідне положення теорії, вчення, науки²⁹⁷ чи внутрішню упевненість людини, її стійкий погляд на певні речі²⁹⁸. Деякі вчені схильні вважати, що принцип є гносеологічним феноменом, який не існує в природі, у ролі якого може бути закон, таким чином замінюючи його²⁹⁹. Полісемічність поняття «принцип» призводить до різного змістового вживання його в різних науках, також і в криміналістиці.

Таким чином, розуміння поняття «принцип» наводить на думку щодо існування різних тлумачень його в науковому світі, також маючи на увазі його поділ на принципи теорії в цілому і практичної діяльності. Вивчаючи можливості використання антроподжерельної невербальної інформації в рамках кримінального провадження, неможливо не провести паралель і не базуватись на принципах кримінального процесу і криміналістики як основоположних засад. Тобто можна і необхідно вивчати й порівнювати основні та спеціалізовані принципи стосовно суміжних кримінально-правових наук (криміналістика, кримінальний процес, кримінальне право, кримінологія та ін.).

---

²⁹⁷ Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002. – С. 53-54.

²⁹⁸ Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – 1949-1957. – Т. 20. – С. 588.

²⁹⁹ Див.: Голованов В. Н. Законы в системе научного знания / В. Н. Голованов. – Москва : Мысль, 1970. – 231 с.

Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні формуються на базі практичної діяльності з виявлення, розслідування, розкриття, запобігання злочинам на стадіях досудового розслідування і судового провадження.

Під принципами використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні слід розуміти основоположні засади (начала, ідеї, рекомендації) використання невербальної комунікації щодо практичної діяльності з виявлення, фіксації, збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістичної інформації. Важливо зазначити, що процес формування і виділення принципів – це результат наукових досліджень, перевірених практикою, а не гучні висловлювання теоретиків.

Уявляється, що система принципів використання антроподжерельної невербальної інформації виходить із системи принципів криміналістики, запропонованої А. Я. Гінзбургом³⁰⁰. При цьому А. Я. Гінзбург до загальних принципів криміналістики відносить систему основних висновків пізнавальної діяльності, які є спільними для всіх наук або для групи наук, інтегрованих у криміналістиці, які, у свою чергу, поділені на дві підгрупи: принципи, спільні для всіх наук, і принципи, спільні для суміжних із криміналістикою наук. Під конкретними принципами А. Я. Гінзбург розуміє принципи криміналістики та криміналістичних рекомендацій, а під спеціальними – принципи, які належать до окремих питань криміналістики.³⁰¹

Неможливо не зазначити і те, що деякі основи містяться й у законодавчій базі, а саме виокремлення основних принципів інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією,

---

³⁰⁰ Принципы советской криминалистики / Гинзбург А. Я.; Отв. ред.: Лившиц Ю. Д. – Караганда: Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. – С. 19.

³⁰¹ Див.: Принципы советской криминалистики / Гинзбург А. Я.; Отв. ред.: Лившиц Ю. Д. – Караганда: Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. – С. 20-32.

достовірність і повнота інформації, свобода вираження поглядів, правомірність отримання, використання, поширення, збереження і захисту інформації, захищеність особистості від втручання в її особисте та сімейне життя³⁰².

Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації належать до спеціальних принципів криміналістики, де цінність практичного застосування принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в значній мірі залежить від умілого їх упровадження. Ці принципи розкривають основоположні засади і можливості подальшого використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні для підвищення ефективності виконання її завдань.

До принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні слід віднести такі:

- принцип єдності діяльності і свідомості (будь-яка діяльність учасника кримінального провадження свідомо, при цьому свідомість проявляється через діяльність, відповідно, між ними існує кореляційний стійкий зв'язок. Проте винятками є різноманітні захворювання учасника кримінального провадження);
- принципи об'єктивності (об'єкт антроподжерельної невербальної інформації досліджується неупереджено, незалежно від ознак та властивостей учасника кримінального провадження, його вивчення, інших зовнішніх причин і умов, та пізнається як через дію, так і через бездіяльність);
- принцип обліку єдності фізіології і психології учасника кримінального провадження в інтерпретації антроподжерельної невербальної комунікації;
- принцип історичного підходу до вивчення антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження (дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження з урахуванням часових показників);

---

³⁰² Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – С. 650.

- принцип розвитку (розкриває витоки психофізіологічної діяльності учасника кримінального провадження як динамічного явища в усій комунікації кримінального провадження як сторони, що пізнає, так і сторони, що пізнається, володіючи багатьма потенціальними напрямками, на фоні яких проходить мобілізація психофізіологічних проявів і активний пошук нових шляхів розвитку);

- принцип об'єктивності відображення дійсності (розкриває сутність психофізіологічного стану учасника кримінального провадження стосовно конкретних обставин злочину з його ознаками та властивостями, інтерпретованого навколишньою дійсністю і неможливістю її подальшого відображення поза кримінальним провадженням);

- принцип детермінізму (антроподжерельна невербальна і вербальна інформація взаємопов'язані і взаємозумовлені, перебуваючи в постійному реверсивному русі, відображаючись у матеріальному світі у вигляді слідів, які можуть бути вивчені і пояснені);

- принцип активності (діяльнісне зчитування психофізіологічних ознак та властивостей учасника кримінального провадження, зовнішніх та інших обставин, які відображаються у його свідомості цілеспрямовано, а не тільки дзеркально);

- принцип єдності (виділення двох аспектів проявлення учасника кримінального провадження, антроподжерельної вербальної і антроподжерельної невербальної поведінки відносно суб'єктивних і об'єктивних факторів-подразників на обставини, що підлягають встановленню);

- принцип системного підходу (вивчення взаємопов'язаних і взаємозумовлених психофізіологічних проявів, орієнтування на свідомість учасника кримінального провадження як цілісного кумулятивного явища, яке неможливо розділити, вивчати окремо, оцінюючи її окремі властивості);

- принцип відносної самостійності використання антроподжерельної невербальної інформації (указує на те, що будь-який

психофізіологічний прояв відповідає власним закономірностям, а також має образну своєрідність, відмінну в деталях);

- принцип особистісного підходу (учасник кримінального провадження має комплекс як спільних, так і індивідуальних ознак та властивостей, і, досліджуючи його, слід індивідуалізувати як сам процес дослідження, так і отримані результати);

- принцип урахування суспільних цінностей, інтересів і потреб, рівня розвитку учасника кримінального провадження (вивчення антроподжерельної невербальної інформації адекватно дійсності при врахуванні психофізіології учасника кримінального провадження в сукупності з його навколишнім середовищем (цілі, інтереси, потреби, пропозиції, досвід тощо));

- принцип обумовленості (прояви антроподжерельної невербальної інформації є системою взаємопов'язаних просторово-часових свідомих і несвідомих елементів, між якими існує емоційно-інформаційна взаємодія всередині учасника кримінального провадження, характер якої визначають зовнішні і внутрішні чинники й подразники. Також цей принцип свідчить про обумовленість дослідження антроподжерельної невербальної інформації потребами правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з протиправними діями);

- принцип позитивності та інтегративності використання антроподжерельної невербальної інформації передбачає концентрування діянь учасників кримінального провадження на позитивних емоціях з метою налагодження психологічного контакту і отримання довірливих проявів антроподжерельної невербальної інформації, ураховуючи інтегративне застосування тактичних і психологічних прийомів з боку суб'єкта, що пізнає;

- принцип співвіднесеності (відповідність форми, характеру й інтенсивності впливу технологій на рівень зрілості учасника кримінального провадження та ступінь розвитку його психофізіологічних ознак і властивостей);

- принцип потенційності чи можливості дослідження і розкриття змісту більшості антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження.

Система принципів використання невербальної інформації утворює ту основу, на якій будується практичне використання положень про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні. Зміст і значення принципів використання антроподжерельної невербальної інформації, виділення і розвиток при цьому її положень, специфічних для даної категорії, відображає як її багатогранність, так і визначає місце сукупності названих принципів у системі загальних принципів теорії невербальної криміналістики. У зв'язку із цим не можна говорити про виокремлення загального чи універсального єдиного принципу використання антроподжерельної невербальної інформації. Однак і вищезазначені принципи можуть об'єднуватися чи поділятися в подальшому у зв'язку з розробленням даних положень і застосування його в практичній діяльності.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Загальна характеристика системи методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Технічний та науковий прогрес ХХ-ХХІ ст. призвів до пошуку і розроблення нових методів і засобів дослідження, які використовуються одночасно і правоохоронцями, і злочинцями, які намагаються «випередити» одне одного. При цьому і ті, й інші швидко продовжують створювати, удосконалювати та впроваджувати у свою діяльність різні нововведення, що забезпечують досягнення свого бажаного результату. Широкий розвиток на цьому тлі отримали методологічні та організаційні проблеми криміналістичних наукових досліджень.³⁰³

При формулюванні поняття нових методів і засобів дослідження необхідно враховувати зміст даного поняття й значення, яке воно несе в собі, і вплив його на подальший розвиток криміналістики. Таким чином, нові методи і засоби дослідження в криміналістиці – це нові криміналістичні чи синтезовані знання (методи і засоби) з інших галузей наук, які застосовуються у вирішенні криміналістичних ситуацій при виявленні, запобіганні, розслідуванні та розкритті злочинів, із дотриманням умови, що даний метод, засіб не загальноновизнаний вченими-криміналістами

---

³⁰³ Див.: Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Іщенко Андрій Володимирович ; Українська академія внутрішніх справ. – Київ, 1996. – 415 с.

і наукою криміналістикою та не прийнятий ще як постійний практиками, але процес його впровадження може перебувати в активній фазі.

Питання методології наукового пізнання, зокрема питання про методи дослідження дійсності щодо обставин, що мали місце в минулому, є ключовими для криміналістики, а тому вимагають кореляційного наукового підходу та синтезу знань з інших наукових сфер. Серед таких методів, які перенесені із психології і використовуються в криміналістиці є психологічні методи вивчення особистості, методи психологічного впливу та методи перевірки психологічних властивостей особистості.³⁰⁴

Варто підкреслити, що науковий метод (або методи наукового дослідження) – це сукупність методів установлення параметрів, структури й інших характеристик досліджуваних об'єктів, явищ, фактів, процесів³⁰⁵. Визначення методу будується на пізнаних людиною закономірностях об'єктивного і суб'єктивного світу та слугує прийомом поглибленого й спеціалізованого вивчення процесів пізнання навколишнього світу³⁰⁶. Проте лише досліджена об'єктивна закономірність із застосуванням методу перетворюється в подальшому на цілісну систему прийомів, способів та засобів, які, ґрунтуючись на принципах, укомплектовують пізнавальну діяльність у певну послідовність дій при здійсненні пізнання і руху до наміченого результату.³⁰⁷

Положення про комплексне застосування методів дослідження в слідчій діяльності знайшло відображення в криміналіс-

---

³⁰⁴ Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – С. 12.

³⁰⁵ Scientific method / Merriam-Webster, Incorporated : Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/scientific%20method>.

³⁰⁶ Див. також:

Ackoff R. L. Scientific method: Optimizing applied research decisions / R. L. Ackoff. – Wiley, 1962. – 464 p.

Nickell J. Crime science: methods of forensic detection / J. Nickell, J. F. Fischer. – University Press of Kentucky, 2013. – 312 p.

³⁰⁷ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 44.

тичний літературі. Так Р. С. Белкін підкреслює, що ніякий окремо взятий метод доказування ніколи не вичерпує всього змісту тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, хоча і може відігравати при його проведенні або головну, або другорядну роль³⁰⁸. Жоден із методів пізнання, які використовуються в практиці, не можна абсолютизувати: «Жоден із методів, узятий ізольовано, не може привести до успіху ні в науковому дослідженні, ні в практичній діяльності по доказуванню. Тільки сукупність методів пізнання може забезпечити досягнення істини, чи то істина наукова чи істина, яка досягається в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень»³⁰⁹.

Слід підкреслити, що в теорії криміналістики ізольований розгляд окремих методів викликано тільки зручністю теоретичного аналізу і викладу матеріалу. Практично жоден з методів будь-якого рівня не використовується ізольовано і їх практичне застосування можливо тільки в системах криміналістичних методик, адаптованих до особливостей завдань, об'єктів і умов криміналістичного дослідження.³¹⁰

Одним з аспектів діяльності з вивчення конкретної особи в рамках кримінального провадження є дослідження слідчим/прокурором, засобами вербального і невербального спілкування будь-якого учасника цього кримінального провадження незалежно від його процесуального статусу. Необхідність такого дослідження впливає з нормативно-правових актів щодо забезпечення кримінального провадження, що, у свою чергу, формує окремі методи криміналістичної тактики, покликані досягти такої мети, як вибір найбільш вдалих методів і засобів і їх засто-

---

³⁰⁸ Див.: Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002. – 990 с.

³⁰⁹ Див.: Теория доказательств в советском уголовном процессе / [отв. редактор Н. В. Жогин]. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 736 с.

³¹⁰ Крестовников О. А. Системно-деятельностный анализ методологии криминалистики: монография / под общ. ред. профессора В. Я. Колдина. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С. 23.

сування на практиці для отримання достовірних даних із метою успішного розкриття злочину. Також у більш широкому розумінні діяльність щодо пізнання антроподжерельної невербальної інформації в ході кримінального провадження необхідно розглядати крізь призму індивідуальних і окремих випадків пізнання явищ об'єктивного світу. Тому для цієї діяльності в повній мірі прийнятна розроблена криміналістичною наукою методологія, яка включає в себе великий перелік класифікаційних систем наукових методів.³¹¹

Криміналістика виконує свої завдання, реалізуючи свої функції для досягнення своєї головної мети, використовуючи методи пізнання та наукового дослідження об'єктів, явищ, процесів і т. ін. Саме вчення про методи криміналістики є складовою загальної теорії та її методології. Традиційно поширеною серед науковців є класифікація методів криміналістики як науки за принципом узагальненості на три великі групи:

- загальний (діалектичний) метод пізнання³¹²;
- загальнонаукові (загальні) методи³¹³;

---

³¹¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 45.

³¹² Див. також:

Захарцев С. И. Диалектический метод в оперативно-розыскной деятельности / С. И. Захарцев // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 7. – С. 62-69.

Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу) / В. О. Коновалова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2012. – № 1. – С. 185-192.

Смахтин Е. В. Некоторые аспекты методологии криминалистических научных исследований / Е. В. Смахтин // Российский юридический журнал. – 2010. – № 1. – С. 122-125.

Nickell J. Crime science: methods of forensic detection / J. Nickell, J. F. Fischer. – University Press of Kentucky, 2013. – 312 p.

³¹³ Див.:

Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.

Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования преступлений / Игорь Михайлович Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

Maxfield M. G. Basics of research methods for criminal justice and criminology / M. G. Maxfield. – Cengage Learning, 2011. – 335 p.

- спеціальні (окремі) методи³¹⁴.

Досліджуються й інші підстави класифікації методів у криміналістиці, які визнаються багатьма вченими³¹⁵. Так, за джерелами походження розрізняють криміналістичні, психологічні, психофізіологічні, тактичні, логічні та ін., залежно від робочих версій тощо³¹⁶. Прагматичне значення мають методи судово-психологічної експертизи, серед яких найбільш відомі: психологічний аналіз матеріалів кримінального провадження, психологічний аналіз злочину, психологічний аналіз ситуації, метод психоаналізу, метод тестування, метод бесіди з підекспертним³¹⁷.

Із точки зору дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, аналізу загальної та спеціальної наукової літератури методи і засоби варто поділити на:

- чуттєво-раціональні (чуттєво-раціональне пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні). До чуттєво-раціональних відносяться:

- метод спостереження;
- метод порівняння;
- метод експерименту;
- метод моделювання;
- метод вербалізації;
- метод мовної комунікації;
- описування і т. ін.

---

³¹⁴ Див.:

Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.

Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования преступлений / Игорь Михайлович Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

Nickell J. Crime science: methods of forensic detection / J. Nickell, J. F. Fischer. – University Press of Kentucky, 2013. – 312 p.

³¹⁵ Див.: Bradford L. W. Research and Development Needs in Criminalistics / L. W. Bradford, A. H. Samuel // Law Enforcement Science and Technology III. – 1970. – 12 p.

³¹⁶ Див.: Цільмак О. М. Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання / О. М. Цільмак // Публічне право. – 2016. – № 1. – С. 185-192.

³¹⁷ Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – С. 12-13.

Використання технічних засобів під час застосування чуттєво-раціональних методів має суто допоміжний характер і не має визначального значення для перебігу й результатів дослідження або при цьому взагалі не застосовується³¹⁸.

- технічні, засновані на сприйнятті за допомогою засобів (пристроїв, приладів, пристосувань, механізмів, апаратури тощо) антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Тобто технічні засоби і методи досліджень антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні формуються на основі знань природничих, технічних та інших наук. Вони розширюють можливості людського сприйняття, знижують рівень суб'єктивності отриманих результатів, підвищують їхню достовірність, повноту. Найвідомішими із них є аудіо-відеофіксація і дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Разом із тим, науково-технічні досягнення сприяють розвитку й інших технічних методів і засобів пізнання, які, однак, поки не знайшли широкого визнання при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні,³¹⁹

- змішані, які поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (ці методи і засоби є раціональним поєднанням двох вищеозначених).

Обрання конкретного методу і засобу та його використання залежить від виду антроподжерельної невербальної інформації, категорії кримінального провадження, особи злочинця, обстановки вчинення злочину, криміналістичної ситуації, обставин злочинної події та з урахуванням інших суб'єктивних і об'єктивних чинників.

---

³¹⁸ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 45-46.

³¹⁹ Там само. – С. 46-47.

Важливо зазначити, що між чуттєво-раціональними, технічними та змішаними методами пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні немає гострих суперечностей. Усі вони мають принципово один об'єкт вивчення – учасника кримінального провадження в єдності її соціальної, біологічної, фізіологічної, анатомічної та психологічної сторін. Відмінності ж у предметі дослідження (зовнішня і внутрішня антроподжерельна невербальна інформація) зумовлені здебільшого можливостями методів наукового пізнання. Однак використання або невикористання технічних засобів при пізнанні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні спричиняє виникнення різних наслідків правового, соціального, тактичного й іншого характеру, що змінюють умови, порядок і значення самої процедури дослідження.³²⁰ Варто ці методи розглядати окремо як відносно незалежні, але такі, що можуть із часом в адаптованому вигляді поєднуватися залежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Процесуальна діяльність осіб зі сторони обвинувачення в кримінальному провадженні безпосередньо або опосередковано залежить від пізнання антроподжерельної невербальної інформації, водночас є складовою частиною їхньої діяльності щодо пошуку, виявлення, збирання, фіксації, вивчення і використання криміналістичної інформації щодо злочинної події.

Маючи на меті пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, яка б стосувалася доказової інформації в кримінальному провадженні або іншим чином орієнтуюче сприяла отриманню даних про докази, самі докази і як результат – вжиття заходів для запобігання, припинення, розслідування і розкриття злочину на основі методів, які розроблені:

- теоретично (як криміналістикою окремо, так і спільно з іншими науками);

---

³²⁰ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 47.

- емпірично (як результат правозастосовної діяльності).

В. Ю. Шепітько вірно зазначив, що криміналістичні інновації – це розроблені та впроваджені в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, прилади, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів та їх судового розгляду, підвищення якості правозастосовної діяльності³²¹.

Відповідно, доцільно здійснити запропонований поділ методів і засобів виявлення, сприйняття та декодування проявів атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні таким чином:

- традиційні методи і засоби дослідження (чуттєво-раціональні та технічні методи і засоби пізнання) атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

- інноваційні методи дослідження (верифікація, валідація та психофізіологічний метод) атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

3.2. Традиційні методи і засоби дослідження атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

3.2.1. Чуттєво-раціональні методи дослідження атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Спостереження

У теорії пізнання, психології, соціології існують різні підходи до визначення поняття «спостереження». Поряд із тенденцією не пов'язувати спостереження з певним психологічним процесом робилися спроби визначити його через превалюю-

---

³²¹ Шепітько В. Ю. Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдеева // Щорічник українського права : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2012. – № 4. – С. 527.

ючий у ньому психологічний процес, наприклад через поняття «увага». Однак найбільш поширена концепція спостереження зводить його до сприйняття, під яким у загальній психології розуміється досконаліший порівняно з відчуттям психологічний процес відображення предметів і явищ, що безпосередньо впливають на органи чуття у всій сукупності їхніх властивостей і ознак, у результаті чого у свідомості виникає їх цілісний образ.³²²

При цьому сприйняття не зводиться до простої суми відчуттів, а є якісно новим щаблем почуттєвого пізнання з його властивостями (або закономірностями). Порівняльний аналіз численних характеристик властивостей сприйняття, що містяться в психологічних дослідженнях, дозволяє зробити висновок, що більшість авторів використовує різні синонімічні терміни для позначення одних і тих же якостей сприйняття, по суті наводячи єдиний їх перелік із деякими варіаціями.³²³

Проаналізувавши вищеозначені синонімічні терміни «сприйняття», адаптуємо їх до процесу сприйняття антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, а отже в цілому і спостереженню антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, у такі закономірності:

- предметність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження завжди співвідносить із характеристиками інших предметів і явищ, образи яких є єдиним цілим,

---

³²² Див. також:

Мацко Л. А. Основи психології та педагогіки (для студентів заочної форми навчання) / Л. А. Мацко, М. Д. Прищак, В. Ю. Годлевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/op/r1-3.html>
Геринг З., Зимбардо Ф. Психология и жизнь. – СПб.: Питер, 2004. – 955 с.
Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. М.-Л. А. Чепи. – К., 2010. – 302 с.

³²³ Див.: Becker P. Objective distance and intimate knowledge: On the structure of criminalistic observation and description / P. Becker // Little Tools of Knowledge / ed. by P. Becker, W. Clark. – Univ. of Michigan Press; Ann Arbor, MI, 2001. – P. 197–235.

володіючи власною внутрішньою організацією, представляючи собою певний предмет);

- цілісність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження сприймає в власній алгоритмічній системності, що є результатом його інтелектуального розвитку);

- структурність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження структурує відповідно до тих типів і видів знання, якими він оволодів раніше з можливими змінами в залежності від конкретних чинників);

- вибірковість проявів антроподжерельної невербальної інформації (з усього різноманіття даних, що впливають на учасника кримінального провадження, з проявів антроподжерельної невербальної інформації він переважно виділяє одні, а інші сприймає як фігуру на їхньому тлі);

- активність проявів антроподжерельної невербальної інформації (постійне сприйняття учасником кримінального провадження проявів антроподжерельної невербальної інформації: мимовільне, свідоме, мимовільно-свідоме);

- осмисленість проявів антроподжерельної невербальної інформації (виділені прояви антроподжерельної невербальної інформації осмислюються, вивчаються, виділяються їхні істотні ознаки і відносини в процесі сприйняття);

- категоріальність антроподжерельної невербальної інформації (сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації супроводжується їх вербалізацією: усною, письмовою, тобто знаковою);

- константність антроподжерельної невербальної інформації (властивості предметів (форма, величина, розміри, колір проявів антроподжерельної невербальної інформації тощо) до певних меж не залежать від умов сприйняття як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру);

- апперцепція або проективність антроподжерельної невербальної інформації (характер і спрямованість сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації залежать від індивідуальних особливостей учасника кримінального провадження, змісту психологічного життя, його потреб, інтересів, установок, життєвого і професіонального досвіду і т. ін.).

У філософській, психологічній, соціологічній, криміналістичній літературі запропоновано чимало визначень методу спостереження, більшість із яких характеризує його як навмисне і цілеспрямоване сприйняття предметів і явищ зовнішнього світу³²⁴. Незважаючи на те, що ці визначення відбивають суттєві риси даного методу, усе ж такі характеристики спостереження слід визнати обмеженими і недостатніми в зв'язку з його застосуванням при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

По-перше, у них не міститься вказівки на безпосередній характер сприйняття в ході спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Очевидно, автори вважають виділення цієї ознаки зайвим, намагаючись уникнути тавтології, оскільки власти-

---

³²⁴ Див. також:

Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. / Т. В. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 293 с.
Варій М. Й. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій. – 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
Сенсорний аналіз : Опор. конспект лекцій для студ. / уклад.: А. П. Батутіна; Львів. комерц. акад. – Львів, 2002. – 127 с.
Щерба С. П. Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада ; за ред. д-ра філос. наук, проф. С. П. Щерби. – Житомир : Полісся, 2012. – 547 с.
Агафонов В. Криміналістика: конспект лекцій / В. Агафонов, А. Филиппов. – Москва : Юрайт, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/xMncSj>
Baker B. D. Surveillance: concepts and practices for fraud, security and crime investigation / B. D. Baker, W. D. Gunter // International Foundation for Protection Officers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hitsinstitute.com/pdf/surveillance.pdf>
Routledge Handbook of Surveillance Studies // David Lyon, Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty. – Routledge, 2012 – 437 p.
Knoesen A. L. The use of physical surveillance in forensic investigation : MT thesis ; University of South Africa, 2012. – 147 p.
Fijnaut C. J. C. F. Undercover: Police surveillance in comparative perspective / C. J. C. F. Fijnaut, G. T. Marx. – Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – 337 p.

вість безпосередності відображення вже закладено в ширше поняття «сприйняття», через яке визначається спостереження. Однак включення ознаки безпосередності сприйняття у визначення спостереження при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні уявляється дуже важливим із точки зору можливості підкреслити його специфіку та відмежувати від вербальної інформації.

По-друге, наявні визначення не вказують на спосіб сприйняття при здійсненні спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Звідси (у силу перерахованих недоліків) під ці терміни підпадає практично будь-який емпіричний метод, наприклад порівняння, опис, вимірювання.

У зв'язку із цим не уявляється спірною позиція деяких вчених-криміналістів, які допускають можливість здійснення опосередкованого спостереження та по-різному тлумачать це поняття. У підручнику під редакцією Р. С. Белкіна вказано, що під спостереженням слід розуміти сприйняття будь-якого об'єкта, явища, процесу, здійснюване навмисно й цілеспрямовано. В криміналістичних наукових дослідженнях виділяються такі об'єкти спостереження:

- елементи речової обстановки (сліди злочину, документи, окремі предмети тощо);
- люди: ознаки їхньої сутності, прояви їхнього характеру, темпераменту, емоційного стану тощо;
- дії осіб, також і такі, які утворюють способи підготовки, учинення та приховування злочину;
- явища;
- процеси.

Стверджується, що в розслідуванні використовуються і опосередковане спостереження, коли слідчий отримує інформацію щодо явища, особи, її дій від інших осіб.³²⁵

---

³²⁵ Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2005. – С. 62-63.

І. І. Когутич підкреслює, що спостереження – це сприйняття певного об'єкта, явища, процесу, яке відбувається для їх системного, цілеспрямованого, запланованого вивчення³²⁶. В. Ю. Шепітько вказує, що спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета чи явища широко застосовують у криміналістиці як із науковою, так і з практичною метою: для вивчення й узагальнення правозастосовної практики, в експертних дослідженнях, під час виконання слідчих (розшукових) дій тощо³²⁷.

Суб'єктом спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є слідчий, прокурор, експерт, спеціаліст (тобто верифікатори/валідатори). Вони можуть здійснювати спостереження безпосередньо за проявами антроподжерельної невербальної інформації або опосередковано з використанням технічних засобів. Для характеристики спостереження як методу, що використовується у їхній діяльності для спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, важливий інформаційний підхід до сприйняття, реалізований низкою вчених-психологів (Л. М. Веккером³²⁸, Б. Ф. Ломовим³²⁹, С. Л. Рубінштейном³³⁰, А. О. Криловим³³¹ та ін.). Особливо великою є роль подібного спостереження, якщо затримання проводиться без попередньої підготовки, коли не до кінця зрозумілими є багато обставин злочину, проте є підстави до проведення затримання³³². При затриманні необхідно врахувати,

---

³²⁶ Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2008. – С. 21.

³²⁷ Див.: Криміналістика : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : ВД «Ін Юре», 2004. – 728 с.

³²⁸ Див.: Веккер Л. М. Психические процессы: в 3-х т. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – Т. 1. – 334 с.

³²⁹ Див.: Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – Directmedia, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/8an3ND>

³³⁰ Див.: Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб : Питер, 2002. – 720 с.

³³¹ Див.: Крылов А. А. Психология. – Москва : Велби: Проспект, 2008. – 752 с.

³³² Див.: Stromwall L., Granhag P. A. How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges / L. Stromwall, P. A. Granhag // Psychology, Crime and Law. – 2003. – Iss. 9. – № 1. – P. 19-36.

що індивідуальні риси затриманого проявляються в результатах його діяльності, до того ж він володіє унікальним комплексом фізичних, моральних, інтелектуальних і інших якостей³³³. З їхньої точки зору, сприйняття є дуже складним і активним процесом отримання інформації для перевірки виникаючих гіпотез про те, що особа сприймає (наприклад бачить або чує), тобто про навколишній світ.

Процес формування проявів антроподжерельної невербальної інформації, або перцепція, як зазначає Л. М. Веккер, «починається з розрізнення і далі йде через впізнання до повного й адекватного сприйняття даного об'єкта»³³⁴. При інформаційному підході в основу кладеться принцип стадіальності (або фазності) сприйняття, «у ході якого здійснюється селекція інформації, що надходить на сенсорний вхід, її більш-менш складне перетворення, порівняння з еталонами, витягнутими з пам'яті. У розгорнутій формі перцептивний процес включає оцінку сенсорної інформації, корекцію сенсорних сигналів, висування і перевірку гіпотез, прийняття рішення».³³⁵

Розроблена Л. Д. Столяренко схема прийому інформації в ході взаємопов'язаних психічних процесів, властивих пізнавальній діяльності, свідчить про те, що подразник (слуховий, зоровий) впливає на органи чуття, у результаті чого виникають нервові імпульси, які по нервових шляхах надходять у головний мозок, обробляються там і формуються окремі відчуття, складається цілісний образ сприйняття предмета, який зіставляється з еталонами пам'яті, у результаті чого відбувається впізнання предмета, а потім при уявному зіставленні поточної інформації і колишнього досвіду, за допомогою розумової діяльності відбувається

---

³³³ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія / Л. І. Аркуша. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 129.

³³⁴ Див.: Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. – Москва : Смысл, 1998. – 685 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/vekl01/txt07.htm>

³³⁵ Там само.

осмислення, розуміння інформації. Увага має бути спрямована на прийом і розуміння інформації.³³⁶

Звідси видно, що сприйняття як необхідний етап пізнання антроподжерельної невербальної інформації завжди в більшій чи меншій мірі пов'язане з іншими пізнавальними процесами. З одного боку, у процес сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації включаються пам'ять, наочне мислення, увага і уява. З іншого – сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації забезпечує функціонування інших пізнавальних процесів, які безперервно трансформуються, переходять один в одного, базуючись на чуттєвих даних, отриманих у результаті перцептивної діяльності. За образним висловом С. Л. Рубінштейна, у сприйнятті одночасно заломлюється все психічне життя конкретної сприймаючої особистості.³³⁷

Сприйняття – це важливий елемент спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації. Згідно думки Б. Ф. Ломова, діяльність спостерігача не можна зводити до сприйняття, хоча сприйняття в цій діяльності і відіграє особливу роль так званої «діяльності спостереження». Але спостереження як діяльність має сенс тільки в контексті інших видів діяльності, тобто умисне сприйняття всього змісту спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації складає лише його основу.³³⁸

З розвитком науки і техніки спостереження осіб, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, набуває дедалі більш опосередкований характер. Структура в зв'язку з використанням у необхідних випадках спостерігачем технічних засобів значно поліпшується, процес спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації допомагає фіксувати стан

---

³³⁶ Див.: Столяренко Л. Д. Основы психологии. 8-е изд., перераб. и доп. Учебное пособие. (Серия «Высшее образование»). – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 672 с.

³³⁷ Див.: Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб : Питер, 2002. – 720 с.

³³⁸ Див.: Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – Directmedia, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/8an3HD>

і властивості об'єктів спостереження, що пояснює їх походження і реєструє те, що недоступно під час безпосереднього сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації (різних приладів спостереження як у видимому діапазоні (біноклі, монокуляри, перископи, телескопи тощо), так і приладів візуалізації зображень об'єкта (учасника кримінального провадження) і в інфрачервоному діапазоні, радіолокаційних зображень, теплових і рентгенівських зображень (приладів нічного бачення, тепловізорів, рентгенівських апаратів тощо)), воно не втрачає при цьому, проте, ознаки безпосередності сприйняття.

У ході спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації провідну роль відіграють *зоровий і слуховий аналізатори*. Їхні основні характеристики, що залежать від певних психофізіологічних особливостей сприйняття об'єкта, наводяться в психологічній і іншій літературі спеціального характеру.³³⁹

Для зорового аналізатора при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації часовий поріг (тобто мінімальна тривалість дії подразника, необхідна для виникнення відчуттів) 0,1-0,2 с. Інтервал між проявами антроподжерельної невербальної інформації, повинен бути не менше часу збереження відчуттів (або інерції зору), рівного 0,2-0,5 с., інакше буде сповільнюватися швидкість і точність реагування. Просторовий поріг гостроти зору визначається мінімальним розміром ледь відчутного подразника, дорівнює 1 кутовій хвилині. Мінімально допустимі розміри проявів антроподжерельної невербальної інформації, що пред'являються слідчому/прокурору/судді, для кінесичних проявів повинні – не менше 10 кутових хвилин, для

---

³³⁹ Див. також:

Психофізіологія : Навч. посіб. / В. О. Кабашнюк , В. К. Гаврилькевич. – Л. : Новий Світ-2000, 2006. – 200 с.

Марютина Т. М., Ермолаєв О. Ю. Введение в психофизиологию. – М., 2004. – 400 с.

Александров Ю. И. Введение в системную психофизиологию / Ю. И. Александров. – М.: ПерСе, 2003. – 356 с.

Грицюк І. М. Психофізіологія: методичні матеріали для студентів спеціальності «Психологія» / І. М. Грицюк. – Луцьк, 2014. – 62 с.

Данилова Н. Н. Психофизиология / Н. Н. Данилова. – М., 2011. – 366 с.

паралінгвістичних – не менше 20-30 кутових хвилин. Обсяг зорового сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації (число проявів, які може охопити учасник кримінального провадження протягом однієї зорової фіксації) становить 8-10 елементів.³⁴⁰

Поле зору за проявами антроподжерельної невербальної інформації (зона огляду для переведення погляду) – 80° у вертикальній площині (20° вгору і 30° вниз по горизонтальній лінії погляду) і 130° в горизонтальній площині (зона миттєвої чіткої видимості – 15°, ефективної видимості при концентруванні уваги – 35°). Гострота зору учасника кримінального провадження максимальна в центральній частині сітківки ока. Діапазон яскравості прояву антроподжерельної невербальної інформації, що сприймається оком, досить широкий і лежить в межах 10-105 кд/м² і залежить від рівня адаптації. Перехід від одного рівня адаптації до іншого (наприклад, при переміщенні спостерігача за проявами антроподжерельної невербальної інформації з темного приміщення в освітлене або навпаки) вимагає певного часу. При тривалому спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації контраст в 75-80% є оптимальним. Для слухового аналізатора при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації нижній поріг чутливості становить 11дБ при частоті 2000 Гц і 40 дБ при зміні частоти на ± 50 Гц, верхній поріг чутливості – 120-130 дБ. Інтенсивність мовлення оптимальна при 40-100 дБ, необхідне перевищення інтенсивності мовлення над шумом становить 6 дБ. Просторовий поріг дорівнює 10-20, часовий – 50 мс. Інтервал між короткими звуками повинен складати 30-40 мс, між нормальними звуками – 3 мс. Звідси оптимальний темп мовлення при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації – 110 слів за хвилину.³⁴¹

---

³⁴⁰ Див.: Герасименко Н. І. Основи психології: Навч. посібник. – Одеса, УДАЗ ім. О. С. Попова, 2000. – 60 с.

³⁴¹ Див.: Там само.

Можливе виділення додатково до вищеназаних особливостей спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: організований характер та природні або штучні умови перебігу.

З аналізу наведених характеристик видно, що можливості слідчого/прокурора/судді з безпосереднього отримання зорової та слухової антроподжерельної невербальної інформації вельми обмежені. Однак використання слідчим/прокурором/суддею у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації технічних засобів перетворює просте спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації на кваліфіковане, що значно підвищує його можливості, сприяє об'єктивізації його результатів. У зв'язку із цим слід виділяти криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як зумовлений специфічною сферою застосування в кримінальному провадженні особливий різновид загального методу спостереження, хоча деякі вчені заперечують можливість конструювання поняття «криміналістичне спостереження».³⁴²

В. О. Образцовим було запропоноване таке визначення: «Криміналістичне спостереження – різновид загального методу спостереження, один з окремих випадків сприйняття візуальним або іншим способом властивостей і ознак об'єкта спостереження для отримання інформації по ньому, яка використовується в організаційно-управлінських, пошукових, пізнавальних і правових цілях у кримінальному судочинстві». Цим же автором виділено цілий ряд специфічних ознак криміналістичного спостереження: по-перше, воно застосовується посадовими особами правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю кримінально-правовими засобами; по-друге, воно здійснюється з метою отри-

---

³⁴² Див. також:

Оржинська Е. І. Сучасне розуміння методу криміналістики // Право і Безпека. – 2012. – № 2. – С. 120-125.

Самойленко О. А. Спостереження за особою, річчю або місцем із позицій криміналістичної тактики / Самойленко О. А., Узкий О. О. // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 324-326.

мання інформації, що має значення для кримінального провадження; по-третє, до кола його об'єктів включаються лише такі елементи і системи навколишнього світу, які стосуються предмета пізнання, засобів і організації пошуково-пізнавальної діяльності; по-четверте, діяльність суб'єкта спостереження повинна здійснюватися в повній відповідності з принципами кримінального провадження і на базі використання засобів, методів, прийомів, що відповідають критеріям допустимості в даній сфері правозастосування.³⁴³ Наведені характеристики методу криміналістичного спостереження потребують подальшого дослідження щодо спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Вивчення нормативних документів, теоретичних джерел і практики криміналістичного спостереження дозволяє констатувати, що специфіка даного методу пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні визначається такими обставинами:

- криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється посадовими особами правоохоронних органів, а також експертами, спеціалістами та судом у кримінальних провадженнях в ході процесуальних дій та заходів;
- метою криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є перевірка відповідності вербальних знаків антроподжерельним невербальним, а також отримання і використання нових антроподжерельних невербальних даних, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, прийняття обґрунтованих у правовому і криміналістичному відношенні рішень для оптимізації пошукових, пізнавальних та інших завдань у кримінальному провадженні;

---

³⁴³ Див.: Образцов В. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. // Труды МГЮА. – Вып. 2. – 1997 – С. 227-243.

- криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації проводиться щодо учасників кримінального провадження;
- криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється в повній відповідності з кримінальними процесуальними нормами та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють здійснення правоохоронної, експертної, судової діяльності.

О. В. Соколова до переліку об'єктів криміналістичного спостереження додає поведінку та дії осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, дії різних учасників окремих слідчих (розшукових) дій³⁴⁴. Наприклад, *коли слідчий вивчав зібрані матеріали кримінального провадження, він зауважив, що спочатку підозрюваний Особа_1 зізнавався тільки в учиненні розбійного нападу. Однак потім він визнав себе винуватим у вчиненні ще ряду злочинів. У той же час його показання, якими він викривав сам себе, часто не відповідали, а іноді й прямо суперечили показанням інших осіб. Коли ж під час допитів слідчий звертав на ці обставини увагу підозрюваного Особа_1, той легко змінював показання і наводив нові версії того, що сталося. З огляду на це, слідчий припустив, що підозрюваний Особа_1 обмовляє себе, і, спостерігаючи за його поведінкою в ході допиту, виявив моменти найбільш емоційних проявів антроподжерельної невербальної інформації, використав такі дані для встановлення психологічного контакту та схилив підозрювану Особа_1 до надання правдивих показань.*

Метою спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації має бути не тільки фіксування ознак і властивостей учасника кримінального провадження (зовнішні сторони об'єкта дослідження), а певна сукупність проявів антроподжерельної невербальної інформації. Вона повинна включати аналіз

---

³⁴⁴ Див.: Соколова О. В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании. автореф. дис. канд. юрид. наук. ; Академия МВД РФ. – Москва, 1994. – 28 с.

сприйнятих проявів антроподжерельної невербальної інформації, установлення їх зв'язку з прихованими внутрішніми (психічними і фізіологічними) станами учасника кримінального провадження. Сприйняття та декодування прихованої інформації в процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації представляє собою безперевне осмислення спостережуваного та підставу більш пильного предметного спостереження. Без такого предметного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації цей процес втратив би свій спрямований характер, перетворившись на безсистемну сукупність фактів і явищ.³⁴⁵

З урахуванням викладеного криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації можна визначити як цілеспрямований процес вивчення посадовими особами правоохоронних органів, експертних установ, судових органів та спеціалістів відповідних учасників кримінального провадження, який здійснюється шляхом сприйняття їхніх проявів антроподжерельної невербальної інформації із метою отримання даних щодо обставин кримінально-релевантної події.

При застосуванні методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації необхідно зважати і на його специфіку, який і визначатиме характер взаємозв'язку його з іншими методами слідчого пізнання. Слід диференційовано підходити до розгляду взаємозв'язків слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації з іншими методами безпосереднього пізнання, до числа яких воно належить, і з методами опосередкованого пізнання.

Пізнання за допомогою методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні має свою індивідуальну специфіку, зумовлену

---

³⁴⁵ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 49-50.

такими складовими: суб'єктом, об'єктом пізнання, завданнями, планом, процесом, результатами пізнання³⁴⁶.

Виокремивши традиційні специфічні ознаки, які зумовлюють криміналістичне спостереження³⁴⁷ розкриваємо окремі ознаки криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, як такі:

- сфера застосування – кримінальне провадження;
- спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється з метою отримання даних, які мають значення для кримінального провадження, і практичне використання при виконанні криміналістичних завдань;
- діяльність суб'єктів спостереження (слідчий/прокурор/суддя/експерт/спеціаліст) за проявами антроподжерельної невербальної інформації повинна здійснюватися відповідно до принципів кримінального провадження (тобто КПК України) і використовувати тільки ті засоби і прийоми, які б відповідали критеріям допустимості в даній сфері правозастосування. При цьому метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації застосовується не сам по собі, а в певних рамках діяльності зазначених осіб: при проведенні слідчих (розшукових) дій (оглядів, допитів, пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей для впізнання, пред'явлення трупа для впізнання, обшуків, слідчих експериментів і ін.), негласних слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль

³⁴⁶ Див.: Вашук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Вашук // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 309-315.

³⁴⁷ Криминалистика : учебник для юрид. высш. учеб. завед. / В. С. Аханов, Р. С. Белкин, Г. Г. Зуйков и др. ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. – С. 28.

за вчиненням злочину та ін.), інших форм роботи при розслідуванні злочинів та інших процесуальних дій;

- обмежене коло об'єктів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації тільки тими учасниками кримінального провадження, які мають відношення до кримінально-релевантної події.³⁴⁸

Отже, процес спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації – це складний етапний процес, який потребує цілеспрямованої кропіткої праці, чіткої спланованої організації щодо планомірного сприйняття певного учасника кримінального провадження з метою його пізнання шляхом виділення, дослідження та оцінки проявів антроподжерельної невербальної інформації. Необхідним елементом спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації при цьому виступає увага, яка набуває таку форму:

- мимовільна;
- довільна;
- постдовільна.³⁴⁹

Щодо характеристики уваги як складової спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації окремо виділяють і досліджують такі її властивості:

- 1) стійкість (залежить від складності завдання, наявності перешкод, установки, інтересу, особливостей нервової системи тощо);
- 2) концентрація;
- 3) здатність до «переключення»;
- 4) розподіл;
- 5) обсяг.³⁵⁰

Сучасне різноманіття засобів комунікації особи суттєво ускладнює завдання пізнання всіх переданих за їх допомогою

---

³⁴⁸ Ващук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Ващук // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 310-315.

³⁴⁹ Там само. – С. 311-315.

³⁵⁰ Див.: Бороздина Г. В. Психология делового общения : учеб. пособие / Г. В. Бороздина. – Москва : Инфра-М, 1999. – 224 с.

інформаційних знаків (вербальних і невербальних). Такі труднощі нерідко ще більше посилюються необхідністю паралельного виконання верифікатором інших дій (ведення процесуальних документів, забезпечення функціонування технічних засобів, формулювання запитань, вислуховування й оцінка змісту відповідей, підтримання психологічного контакту тощо). Усе це призводить до необхідності «переключення» й розподілу уваги, а відтак – до зниження рівня та якості розшифрування цих знаків, зростання загрози втрати певної частини, як вербальної так і невербальної інформації.

Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, маючи свою індивідуальну специфіку, зумовлюється такими елементами:

- суб'єктом пізнання антроподжерельної невербальної інформації;
- об'єктом пізнання антроподжерельної невербальної інформації;
- завданням пізнання антроподжерельної невербальної інформації;
- планом роботи під час пізнання антроподжерельної невербальної інформації;
- процесом пізнання (механізмом) за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- результатами пізнання антроподжерельної невербальної інформації.

Саме метод спостереження є одним із найпоширеніших, найефективніших методів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації. Суть спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації варто звести до спланованого, планомірного сприйняття певного об'єкта (учасника) з метою його пізнання шляхом виділення, дослідження та оцінки його антроподжерельних невербальних властивостей, ознак, характеристик. Зокрема, спостереження також характеризується як один

із пасивних методів практичного дослідження, за якого спостерігач не впливає на розвиток подій³⁵¹.

Використання спостереження, як і будь-якого загальнонаукового методу, у різних сферах людської діяльності, незважаючи на збереження ним своєї сутності, матиме певну специфіку, зумовлену завданнями, об'єктами, застосовуваними технічними засобами, конкретними умовами і прийомами пізнання. Це в повній мірі стосується і спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, специфіка якого зумовлена особливостями правового режиму, цілей, завдань і низки інших обставин такої діяльності, у процесі якої методи пізнання практично реалізуються при проведенні окремих процесуальних дій відповідно до кримінальних процесуальних норм.

На досудовому розслідуванні, якщо розглядати цю стадію кримінального провадження з точки зору пізнавальної діяльності слідчого, реалізуються різні криміналістичні методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації. До їх числа належить і метод спостереження, при якому слідчий безпосередньо сприймає об'єкт антроподжерельної невербальної інформації. Слідче спостереження як специфічний, зумовлений професійною належністю суб'єкта, різновид спостереження – загального емпіричного традиційного методу пізнання – підпорядковується його закономірностям, виявленим теорією пізнання і психологією.³⁵²

Об'єктами спостереження слідчого при проведенні слідчих (розшукових) дій служать не всі люди та їх діяння, а тільки ті з них, які пов'язані з розслідуваною подією і мають значення для кримінального провадження. О. Р. Ратінов підкреслює «спрямованість спостереження на ознаки-наслідки розслідуваних подій, форми відображення цих подій у матеріальному світі і свідомості

---

³⁵¹ Див.: Вашук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Вашук // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 309-315.

³⁵² Див.: Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура // Мовознавство. – Київ: Академперіодика. – 2010. – № 6. – С. 32-45.

людей, тобто на будь-які фактичні дані, які можуть сприяти встановленню обставин, що мають значення для правильного вирішення справи»³⁵³. Отже, під об'єктом слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації можна розуміти матеріально фіксоване явище (на яке спрямована активність слідчого при проведенні процесуальної дії з метою пізнання його (об'єкта) властивостей і ознак) з можливістю справляння на нього допустимого тактичного впливу та управління ним.

Говорячи про особливості слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, слід зупинитися на його відмінних ознаках порівняно зі спостереженням за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке здійснюються:

- 1) іншими особами професійної належності;
- 2) щодо інших учасників кримінального провадження, які професійно не пов'язані з практичною юриспруденцією;
- 3) в межах кримінального провадження.

На досудовому розслідуванні суб'єктами спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації поряд зі слідчим є всі інші їх учасники відповідно до закладеного в КПК України широкого розуміння поняття «особи, які беруть участь у процесуальній дії». Однак спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке ведеться підозрюваним, свідком, потерпілим, понятими та іншими учасниками кримінального провадження, на відміну від спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчого, не можна вважати професійним щодо цілей досудового розслідування, тому що воно не зумовлено відповідною підготовкою, роллю слідчого в кримінальному провадженні, його знаннями щодо злочинної події та суттєво залежить від їхньої суб'єктивної обізнаності щодо обставин злочинної події й можливої зацікавленості.

---

³⁵³ Див.: Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : Научно-практическое руководство. – Москва : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

Нарешті метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовують у своїй роботі поряд зі слідчим інші учасники кримінальної процесуальної діяльності: керівники слідчих відділів та інших відділів, оперативні працівники, прокурори, судді, експерти, спеціалісти. Він знаходить широке застосування на різних стадіях кримінальної процесуальної діяльності при проведенні практично кожної процесуальної дії. Однак спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, проведене слідчим, має свою специфіку щодо цілей, змісту, об'єктів, прийомів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в процесі пізнання, зумовлену його процесуальним становищем, у порівнянні з іншими суб'єктами правозастосовної діяльності: прокурорами, суддями, оперативними працівниками, експертами, спеціалістами тощо.

Вивчення нормативних джерел, наукових праць і практики слідчого спостереження дозволяє встановити, що специфіка цього методу слідчого пізнання як складової частини криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації полягає в такому:

1. Суб'єктом слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є слідчий, який здійснює досудове розслідування в кримінальному провадженні;
2. Слідчий застосовує метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в рамках слідчих (розшукових) дій і інших заходів у точній відповідності до норм КПК України;
3. Метод слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується для виконання конкретних завдань розслідування у кримінальному провадженні;
4. Як об'єкти слідчого спостереження антроподжерельної невербальної інформації виступають учасники слідчих (розшукових) дій і інших заходів (і їх матеріальні утворення), з якими

слідчий безпосередньо контактує та на які справляє тактичний вплив під час виконання зазначених дій;

5. Слідчий застосовує поряд із загальними специфічні прийоми здійснення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації і використання його результатів.

Отже, слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, на яке поширюються положення теорії пізнання і психології, що стосуються загального методу спостереження, має низку характерних рис, що визначаються своєрідністю процесуального статусу слідчого і досудового розслідування як стадії кримінального провадження:

- його здійснює спеціальний суб'єкт – слідчий, який проводить розслідування в кримінальному провадженні;
- спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчим має на меті отримання нових знань про об'єкт спостереження і про пов'язані з ним обставини;
- спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється слідчим з урахуванням установлених кримінальним процесуальним законодавством умов і порядку проведення слідчих (розшукових) дій;
- об'єктами здійснюваного слідчим спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є його процесуальні комунікатори, з якими він перебуває в стані інформаційної взаємодії, а також він сам;
- у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчий реалізує не лише загальні, а й специфічні криміналістичні прийоми отримання, фіксації, інтерпретації та реалізації отриманої антроподжерельної невербальної інформації;
- результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовуються для виконання різних завдань при проведенні слідчих (розшукових) дій і в ході подальшого розслідування.

На підставі викладеного слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як метод пізнання антроподжерельної невербальної інформації при розслідуванні злочинів можна визначити як цілеспрямоване безпосереднє сприйняття антроподжерельної невербальної інформації слідчим при підготовці й проведенні ним процесуальних дій і їх тактичних комплексів переважно візуальним і слуховим способами ознак об'єктів як проявів антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження, із метою отримання про них знань і конструктивного використання їх для виконання пошукових, пізнавальних та інших завдань у розслідуванні.

Проведене слідчим спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації завжди має місце в тому чи іншому вигляді залежно від особливостей криміналістичної ситуації, характеру слідчої (розшукової) дії за обсягом і послідовністю проведення, процесуального положення інших осіб у кримінальному провадженні. З огляду на це актуальним є виділення різновидів слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, його класифікація як особливого виду спостереження.

Із точки зору значення результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації для кримінальної процесуальної діяльності стосовно процесу доказування слід розрізняти такі види слідчого спостереження:

- процесуальне (процесуальне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується в ході процесуальної діяльності для збирання первинних емпіричних даних, які в кримінальному провадженні набувають форму доказової або орієнтуючої вербальної і невербальної інформації. У випадку застосування методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації при проведенні процесуальної дії, де її результати належним чином відображені в процесуальному документі, то встановлена таким

чином антроподжерельна невербальна інформація може мати не тільки орієнтуюче, а й доказове значення, оскільки вона підсилює наглядно доказовість певних позицій слідчого/прокурора/судді. Таке спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації ведеться в ході збирання та оцінки доказів за об'єктами – джерелами антроподжерельної невербальної інформації (особами, які залучені до кримінального провадження: підозрюваним, свідком, потерпілим і т. ін.);

- непроцесуальне (непроцесуальне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується в ході організації та управління розслідуванням, має організаційно-тактичне значення і проводиться за об'єктами, які є джерелами антроподжерельної невербальної інформації (значимі для кримінального провадження), важливі для оптимізації процесу організації й управління проведенням процесуальних дій. По-перше, воно здійснюється за учасниками по процесуальній комунікації (колегами, спеціалістами, оперативними працівниками, перекладачами, педагогами і іншими особами), з якими він вступає у взаємодію при проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, для коригування їхньої і своєї поведінки. По-друге, слідчий при здійсненні своєї процесуальної діяльності постійно проводить спостереження за самим собою: своїми почуттями, думками, вербальними і невербальними реакціями, діями – для адаптації до криміналістичної ситуації і своєчасного коригування своєї поведінки. За результатами анкетування слідчих, використання при проведенні процесуальних та інших дій можливостей невербальної інформації визнають більше 80% опитаних.

За даними психології, самоспостереження включає в себе такий психологічний механізм: за допомогою самоконтролю суб'єкт стежить за своїм емоційним станом, виявляючи можливі відхилення (у порівнянні з фоновим, звичайним станом) у характері його перебігу. Із цією метою він ставить перед собою контрольні запитання на кшталт: чи не виглядаю я зараз схвильованим; чи

не занадто жестикулюю; чи не кажу я зайве, тихо або, навпаки, голосно, занадто швидко, плутано тощо. Якщо самоконтроль фіксує факт неузгодженості, то цей результат є поштовхом до запуску механізму корекції.³⁵⁴

З огляду на криміналістичну класифікацію слідчих (розшукових) дій виділяється спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації стосовно кожної з двох груп слідчих (розшукових) дій: вербальних і невербальних. Вербальні слідчі (розшукові) дії (допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання та ін.) пов'язані зі збором антроподжерельної вербальної інформації в ході вербального спілкування з її носіями. Тоді як невербальні слідчі (розшукові) дії (огляд, обшук та ін.) спрямовані на отримання інформації про матеріальні об'єкти, виражені у фізичних ознаках (протяжність, форма, обсяг, колір, запах, температура тощо).

Підстава поділу слідчих (розшукових) дій на вербальні і невербальні має комплексний характер, куди входять специфіка досудового розслідування, цілі і завдання дій, особливості об'єктів тактичного впливу, що складаються в пошуково-пізнавальні ситуації та деякі інші об'єктивні фактори. У групі невербальних слідчих (розшукових) дій метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в одних із них (наприклад: огляд, обшук) виступає основним при їх проведенні, поєднуючись із прийомами активного впливу на досліджувані об'єкти і вербалізації виявлених результатів, а в інших (наприклад, слідчий експеримент) застосовується в поєднанні з розпитуванням. При проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється за окремими видами вербальних і невербальних комунікацій їх учасників (обов'язкових і факультативних) та за матеріальними елементами обстановки в місці їх проведення.

---

³⁵⁴ Пшук Н. Г. Клініко-психопатологічні особливості та диференціальна діагностика соціальної фобії у студентської молоді / Пшук Н. Г. Слободянюк Д. П. // Український вісник психоневрології. – 2015. – № 23, вип. 1. – С. 96.

За характером спостережуваних об'єктів розрізняють слідче спостереження за матеріальними неживими об'єктами і живими особами, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Важливо зазначити, що при проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії, як вербальної, так і невербальної, завжди присутні обидва різновиди спостереження, що виділяються залежно від якісної природи його об'єктів. За кількістю об'єктів слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації диференціюється на одиничне (за окремою особою) і групове (за групою осіб).

Слід підкреслити, що така класифікація слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації умовна, а всі виділені різновиди слідчого спостереження, як і спостереження взагалі, взаємопов'язані та переплітаються між собою.

Взявши за основу відразу декілька підстав класифікації, властивих спостереженню слідчого за проявами антроподжерельної невербальної інформації, можливо також установити його комбіновані варіації. Наприклад, виділивши такий різновид слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації залежно від характеру його об'єктів, як спостереження за живими особами, за кількісною ознакою, отримаємо такі два комбіновані варіанти слідчого спостереження: спостереження за окремими особами і спостереження в рамках групової процесуальної комунікації, ураховуючи, що робота слідчого – це перш за все робота з людьми. Обидва вони можливі при проведенні як вербальних, так і невербальних слідчих (розшукових) дій. Спостереження слідчого за окремими особами та спостереження в рамках групової процесуальної комунікації виступає як у процесуальній, так і в непроцесуальній формі.

Разом із тим важливе значення для теорії і практики слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації мають вживані класифікації спостереження:

1) стосовно об'єктів спостереження антроподжерельної невербальної інформації: спостереження за живими об'єктами (іншими учасниками кримінального провадження) і самоспостереження;

2) за ступенем формалізації антроподжерельної невербальної інформації: стандартизоване (або контрольоване, структуроване) і нестандартизоване (або неконтрольоване, безструктурне, вільне);

3) залежно від положення слідчого стосовно об'єкта дослідження антроподжерельної невербальної інформації: спостереження «ззовні» (або невключене, просте, звичайне, стороннє) і включене (або співучасник, який бере участь);

4) за умовами організації спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: лабораторне і польове;

5) за обсягом охоплення об'єкта дослідження антроподжерельної невербальної інформації: суцільне і несуцільне;

6) з урахуванням особливостей регулярності проведення: систематичне і епізодичне;

7) залежно від застосування технічних засобів у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: просте і кваліфіковане;

8) з урахуванням ступеня сталості здійснення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: перерване і безперервне;

9) залежно від способу ведення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: відкрите і приховане;

10) з урахуванням функції спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: пошукове, дослідницьке, оціночне.

Слід зазначити, що застосовувати вищеперелічене до слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації потрібно з урахуванням специфіки слідчої діяльності.

Варто провести типізацію завдань слідчого спостереження відносно проявів антроподжерельної невербальної інформації (вербально-невербальна) та обсягу її концентрації в слідчих (розшукових) діях та негласних слідчих (розшукових) дій³⁵⁵. Якщо при проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій в завдання здійснюваного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації входять верифікація кожного учасника досудового розслідування, виявлення властивих йому вербально-невербальних проявів та співставлення з наявними даними, то спостереженням за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке проводиться у процесі невербальних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, послідовно виконується більше коло завдань:

- виявлення (зорове сприйняття);
- розрізнення (широке та вузьке);
- ідентифікація (індивідуальна, групова);
- верифікація (широка та вузька);
- фіксація результату;
- оцінка результату;
- валідація результату;
- практичне використання результату.

Важливе значення має також питання про співвідношення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як методу слідчого пізнання з іншими методами, що використовуються слідчим у його професійній діяльності. При його розгляді слід керуватися положенням теорії пізнання про взаємозв'язок і комплексний характер застосування всіх існуючих методів. Однак, у слідчого виникають ситуації коли об'єкт може бути недоступними для безпосереднього сприйняття. У цих випадках використовується опосередковане спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації (статична

---

³⁵⁵ Халяпин Д. Визуально-оптический канал утечки информации / Д. Халяпин // Мир безопасности. – 1998. – № 7. – С. 48.

або динамічна форми), коли інформацію про злочин, об'єкт, подію, факт отримують від інших осіб. У цьому випадку він змушений виконувати інше завдання: перевірити, наскільки отримані відомості відповідають тому, що ці особи спостерігали в дійсності.³⁵⁶

На результативність спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як методу пізнання під час розслідування злочинів впливає наявність плану спостереження. План спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації – це сукупність програмних, методологічних, тактичних та організаційних елементів, дій і питань, які складено в певній послідовності для проведення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації³⁵⁷. Таким чином, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, як і будь-яка діяльність, буде більш результативним, якщо воно здійснюється відповідно до певного плану.

Повний (детальний) план спостереження³⁵⁸ за проявами антроподжерельної невербальної інформації характеризується наявністю таких елементів:

- 1) мета спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 2) об'єкт спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 3) одиниця спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 4) джерело інформації щодо спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 5) елемент сукупності спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

---

³⁵⁶ Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002 – С. 82.

³⁵⁷ Ващук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження // О. П. Ващук / Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 311-315.

³⁵⁸ Див.: Экман П. Психология эмоций: я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман ; пер. с англ. В. Кузина. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.

- 6) програма спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 7) верифікатор спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 8) місце спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 9) календар спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 10) час (термін, період) спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 11) джерела й способи отримання даних спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;
- 12) матеріально-технічна база спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації³⁵⁹.

З огляду на особливості людського сприйняття, що діє за принципом від загального до окремого, від більшого до меншого, від цілого до його складових, А. Ю. Лаговський, А. І. Скрипников, В. Н. Тележникова і Л. А. Бегунова пропонують проводити вивчення невербальної сторони спілкування особи за допомогою методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, який, взявши за основу, адаптується під сучасні наукові досягнення та сприяє отриманню такого плану.

По-перше, спочатку досліджується зовнішній вигляд особи, її фізичні характеристики, волосся, прикраси, одяг та інші зовнішні ознаки, на підставі яких можуть бути зроблені попередні висновки щодо її професійної діяльності (наприклад, уніформа, інша спеціальна форма тощо), національної (расової) належності (національне вбрання, його деталі), розумового розвитку (відчуття, сприймання, мислення, мовлення, пам'ять, уява), матеріального стану (низький, середній, високий) тощо. По-друге, досліджу-

---

³⁵⁹ Див.: Бороздина Г.В. Психология делового общения : [учеб. пособие] / Г.В. Бороздина. – М. : Инфра-М, 1999. – 224 с.

ються фізіологічні ознаки та властивості. По-третє, досліджує емоційний стан особистості.³⁶⁰

За допомогою спостереження встановлюються основні і додаткові дані про особу, що стосуються її психологічного й емоційного станів у певний період залежно від обставин³⁶¹.

Цей план дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час розслідування злочинів, наведений із деякими відмінностями і В. В. Семеновим³⁶², має рекомендаційний характер і потребу адаптування до кожної криміналістичної ситуації.

Аналіз і розшифрування виявлених антроподжерельних невербальних проявів повинні здійснюватися з урахуванням, крім іншого, низки таких вимог:

1) розгляд різних видів антроподжерельних невербальних проявів необхідно проводити комплексно, ураховуючи їхню взаємопов'язаність, взаємозалежність і взаємозумовленість. Помилка деяких верифікаторів полягає в тому, наприклад, що в процесі проведення процесуальної дії в них є прагнення виділити один із жестів учасника та розглядати його ізольовано від інших жестів, намагаючись при цьому надати йому абстрактне пояснення. Однак задля правильного розшифрування інтерпретації невербальних жестів доцільно враховувати всю сукупність проявів учасника кримінального провадження за певний період. Тобто негативний ризик помилки може бути зведений до мінімуму лише на основі порівняльного аналізу результатів спостереження за різними проявами невербальної інформації, які пов'язуються

---

³⁶⁰ Див.: Лаговский А. Ю. Составление психологического портрета преступника. Учеб.-метод. пособие / Лаговский А. Ю., Скрыпников А. И., Тележникова В. Н., Бегунова Л. А. – Москва : ВНИИ МВД России, 2000. – 112 с.

³⁶¹ Див. також:

Экман П. Психология эмоций: я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман ; пер. с англ. В. Кузина. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.

Фрай О. Ложь: три способа выявления / О. Фрай. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 450 с.
Вашук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Вашук // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 309-315.

³⁶² Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 51.

між собою, утворюючи цілісний, унікальний розпізнавальний та ідентифікаційний комплекс знань;

2) при врахуванні значущості результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, варто звернути увагу на вербальний канал передачі цієї інформації. Характер співвідношення вербальної і невербальної складової комунікації відбивається в певній залежності, що позначає стан внутрішньої відповідності, коли в психологічному стані особи немає суперечностей, і невербальні прояви відповідають тому, що вона говорить (тобто вербальним знакам). Співвідношення зазначених складових комунікації під час надання недостовірних даних, навпаки, характеризується неузгодженістю, протиріччями. У цьому випадку одне із завдань верифікатора – це надання правильної оцінки виявленим розбіжностям між свідомістю і підсвідомістю. Таке завдання є важливим, оскільки, як показує практика, деякі особи, потрапивши в кримінальне провадження, спеціально грають у рольові ігри, прагнучи сформулювати неправильне уявлення про себе, навести слідство на перевірку хибної версії тощо;

3) особливості кожної криміналістичної ситуації та категорії кримінального провадження, у якій реалізується метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації (вираховування контексту спілкування, сукупність суб'єктивних і об'єктивних чинників, які детермінують ті чи інші відхилення від звичайних проявів активності об'єкта спостереження)³⁶³.

У контексті отримання об'єктивних результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації

---

³⁶³ Див.:

Экман П. Психология эмоций: я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман ; пер. с англ. В. Кузина. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.

Фрай О. Ложь: три способа выявления / О. Фрай. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 450 с.
Образцов В. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. // Труды МГЮА. – Вып. 2. – 1997 – С. 227-243.

Вашук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Вашук // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 309-315.

важливу роль відіграють умови спостереження, які зумовлюють цей процес (сприйняття, аналіз, дослідження, використання). Ідеться про позитивні і негативні умови, які впливають на пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Примітно, що до завдань спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, у ході слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій і заходів, входить *отримання, аналіз та використання* ним даних як у ході цих дій й заходів, так і на подальшій стадії розслідування, при висуненні та перевірці версій, при визначенні тактики проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, виборі комплексу оптимальних тактичних прийомів, установленні психологічного контакту з учасниками слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і судових дій, верифікації даних, виявленні обману (неправдивих показань). До того ж завдання під час спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації завжди конкретизуються та залежать від суб'єкта, який його проводить, об'єктів та ситуації певної стадії кримінального провадження.

Результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації мають узагальнене значення для кримінального провадження, тому що його результати використовуються при:

- плануванні подальшого розслідування у кримінальному провадженні;
- організації розслідування у кримінальному провадженні;
- використанні тактичних прийомів у кримінальному провадженні;
- формуванні та використанні тактичних комбінацій у кримінальному провадженні;
- формування та використання тактичних операцій у кримінальному провадженні;

- прийнятті тактичного рішення з урахуванням негативних обставин та ризиків у кримінальному провадженні та інше.

Таким чином, **спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації** – це один із найважливіших методів пізнання, який вирізняється специфічним колом завдань, суб'єктами, об'єктами, цілями, прийомами, об'єктивними та суб'єктивними чинниками, умовами, окремими засобами, власною технологією, теоретичними і практичними результатами спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації.

Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації має місце протягом усього кримінального провадження.

На досудовому розслідуванні та судовому провадженні спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації найбільш тісно пов'язане з такими методами безпосереднього пізнання, як *порівняння*, *вимірювання*, а також *опис*. Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється через порівняльну діяльність, а порівняння проявів антроподжерельної невербальної інформації проводиться за допомогою спостереження. Вимірювання проявів антроподжерельної невербальної інформації, що спирається на чуттєві дані, отримані при спостереженні (в основному вимірювання «на око»), має досить складну структуру (особливо точне вимірювання здійснюється за допомогою вимірювальних приладів і інструментів) та включає в себе також прийоми спостереження й порівняння проявів антроподжерельної невербальної інформації. Опис проявів антроподжерельної невербальної інформації завершує процес спостереження, закріплює його результати в процесуальних документах кримінального провадження.

Методи спостереження, опису, порівняння, вимірювання проявів антроподжерельної невербальної інформації настільки тісно переплітаються при проведенні процесуальних дій, що їх практично неможливо відокремити один від одного.

Більш складний взаємозв'язок у методів спостереження і *експерименту при дослідженні проявів* антроподжерельної невербальної інформації. У філософській, психологічній, криміналістичній літературі найчастіше акцентується увага на відмінностях між цими двома провідними методами безпосереднього пізнання антроподжерельної невербальної інформації, які нерідко протиставляються один одному. Так, на думку М. І. Кондакова, спостереження від експерименту відрізняється пасивністю дослідника³⁶⁴, із точки зору В. О. Штоффа – відсутністю перетворюючого впливу на об'єкт дослідження³⁶⁵. Однак не можна забувати і зв'язок експерименту зі спостереженням, яке лежить в його основі. Дійсно, спостереження входить як елемент до складної структури експерименту, проте експеримент може виступати у формі самостійної процесуальної дії – слідчого експерименту. Більше того, спостереження відіграє основну роль у структурі методів такого виду слідчого експерименту, який проводиться для перевірки можливості сприйняття будь-якої події.

При розгляді взаємозв'язків у дослідженні антроподжерельної невербальної інформації методу спостереження з *криміналістичними версіями* потрібно виходити з визнаного в психології уявлення про сприйняття і спостереження як активний процес висунання і перевірки гіпотез, оскільки «версія – це форма мислення, яка в логіці іменується гіпотезою»³⁶⁶. З одного боку, версійність мислення робить процес і результати спостережень більш чіткими, спрямованими, осмисленими. З іншого – результати спостереження, отримані при проведенні процесуальних дій, слугують вихідним матеріалом для висунення версій, які перевіряються знову ж за допомогою спостереження в ході кримінального провадження. Зокрема, Г. Н. Олександров стверджував, що

---

³⁶⁴ Див.: Кондаков Н. И. Логический словарь справочник. 2-е, испр. и доп. изд. – Москва : Изд-во Наука, 1975. – 720 с.

³⁶⁵ Див.: Штофф В. А. Моделирование и философия. – Москва, 1966. – 197 с.

³⁶⁶ Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2005. – С. 97-98.

криміналістична версія може конструюватися тільки відповідно до значущих фактів чи обставин розслідуваного злочину³⁶⁷.

На спостереженні ґрунтується і метод *криміналістичного розпізнавання*, що служить для отримання знань про характеристики досліджуваного в рамках кримінального провадження об'єкта, окремим різновидом якого є *криміналістична діагностика*³⁶⁸, яка полягає в установленні властивостей і станів об'єкта, умов їх змінення. Психологічна діагностика особистості передбачає не абстрактне дослідження компонентів характеристик методами, а оцінку динаміки психологічних процесів³⁶⁹.

У багатьох випадках, які не потребують спеціальних знань, суб'єктом криміналістичного розпізнавання виступає сам слідчий/прокурор/суддя. На основі безпосереднього цілеспрямованого сприйняття й аналізу його результатів при проведенні процесуальних дій можуть бути розпізнані: риси характеру, властивості темпераменту, психологічні установки, ступінь повноти і правдивості показань учасника кримінального провадження за їх вербальними і невербальними проявами, спосіб і місце приховування шуканих об'єктів, виходячи зі статевих, вікових, професійних характеристик учасника кримінального провадження, його мимовільних реакцій, поведінки інших присутніх учасників, демаскуючих ознаки схованок при проведенні обшуку, при вивченні

---

³⁶⁷ Александров Г. Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии / Г. Н. Александров // Вопросы криминалистики. – 1962. – № 3(18). – С. 8.

³⁶⁸ Див. також:

Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Вид-во «Довіра», 2006. – 789 с.

Майлис Н. П. Диагностика: система понятий / Майлис Н. П. // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. – 1985. – Вып. 3. – С. 1–6.

Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. – М.: Издат. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 284 с.

Снетков В. А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз / Снетков В. А. // Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты). – Свердловск, 1989. – С. 42–53.

Дубровин С. В. Основы теории криминалистической диагностики : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. на-ук : спец. 12.00.09 / С. В. Дубровин. – М., 2005. – 51 с.

³⁶⁹ Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. – Харьков, издательское объединение «Вища школа», 1978. – С. 67.

обстановки в ході огляду місця події, слідів, що стосуються провадження, спосіб і знаряддя вчинення злочину, підготовлений або спонтанний характер злочину, учинення його самостійно або в співучасті, статеві, вікові, професійні тощо характеристики особистості злочинця, стан його психічного здоров'я, ставлення його до потерпілого, ознаки інсценування.³⁷⁰

Спостереження в сукупності з декількома іншими методами (порівняння, ототожнення) входить до структури методу *криміналістичної ідентифікації*.

Таким чином, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації може застосовуватися слідчим/прокурором/суддею і як основний, і як додатковий метод пізнання антроподжерельної невербальної інформації, а також входить як допоміжний прийом дослідження до іншого методу. Застосування методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у взаємозв'язку з іншими методами пізнання дозволяє досягти більшої ефективності в його використанні, яке варіюється залежно від завдань і характеру проведеної процесуальної дії і інших заходів.

Будь-який метод пізнання висуває деякі вимоги до дослідження, які можуть бути виражені в системі правил. Так і метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації застосовується за певною процедурою. Спираючись на вже доведені рекомендації з урахуванням виділеної раніше специфіки антроподжерельної невербальної інформації, стає можливим сформулювати особливості методики спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, в якій враховано найбільш доцільне поєднання загальних принципів, умов, рекомендацій, пов'язаних із використанням антроподжерельної невербальної інформації як методу збирання, дослідження й оцінки цих даних, що складається з послідовних етапів його підготовки, організації та проведення:

---

³⁷⁰ Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2005. – С. 97-98.

а) до початку процесуальної дії, заходу підготуватися до спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: визначити особу за якою буде вчинятись спостереження; отримати дані, що характеризують її психофізіологічні риси, вік, стан здоров'я, відношення до події; підготувати необхідні тактико-криміналістичні засоби фіксації самої процесуальної дії та невербальної поведінки зокрема;

б) окреслити програму (план, схему тощо) спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

в) у ході процесуальної дії, заходу безпосередньо здійснити програму спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації за розрахованою схемою відповідно до поставлених завдань і з урахуванням наявної криміналістичної ситуації;

г) зафіксувати результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в процесі проведення процесуальної дії, заходу після її завершення в процесуальному документі, за допомогою техніко-криміналістичних засобів фіксації та в супутніх записах;

д) дати оцінку отриманим даним спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації та інтерпретувати результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації для використання їх у подальшому в кримінальному провадженні.

Стосовно кожної процесуальної дії методика спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації індивідуалізується у вигляді алгоритму спостереження.

Отже, спостереження – один із найважливіших методів пізнання антроподжерельної невербальної інформації, що відрізняється специфікою завдань, об'єктів, прийомів, засобів і умов застосування і здійснюється відповідно до методики.

Експеримент

Експеримент як метод є найбільш трудомістким і складним, бо в ньому бере участь декілька осіб та задіяні інші важливі об'єкти

(елементи). Якісне й ефективне застосування методу експерименту за проявами антроподжерельної невербальної інформації вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання тактичних засад.

У криміналістичній діяльності як вдало зазначає І. І. Когутич «Експеримент (від лат. *experimentum* – проба, дослід) – науково поставлений дослід у відповідності до мети дослідження для перевірки результатів теоретичних досліджень. Як метод пізнання в криміналістиці він передбачає проведення дослідів для відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах. Головне в експерименті – це серія дослідів в різних варіантах. Може мати на меті підтвердження або спростування гіпотези (версії), встановлення природи певних явищ, перебігу відповідних процесів тощо. Експеримент відтворює явище, подію чи процес для вивчення його зв'язків з іншими явищами, діями чи процесами».³⁷¹

Відмінність експерименту від звичайного спостереження за поведінкою учасника процесуальних дій або від спостереження за емоційним ефектом слів в ході бесіди полягає в тому, що в експерименті заздалегідь планується виклик певної реакції, створюються умови для її прояву і є більш-менш точний розрахунок на використання з метою розкриття і розслідування злочину подібного результату³⁷².

Дослідження кримінальних проваджень (загальна кількість – 486) та оприлюднених статистичних даних дозволяє дійти висновку, що в практиці кримінального провадження, зазвичай, застосовується метод експерименту для:

- установлення послідовності розвитку та механізму кримінально-релевантної події;

---

³⁷¹ Когутич І. І. Форми експерименту у кримінальному провадженні / І. І. Когутич // Криміналістика і судовая експертиза. – 2013. – Вып. 58(1). – С. 160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29_21

³⁷² Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 60.

- установлення можливості вчинення дії за певних умов;
- установлення можливості сприймання факту чи явища;
- установлення в конкретної особи умінь та навичок (наявність або відсутність);
- установлення можливості/неможливості уникнення дій з дотриманням певних вимог і умов.

Спеціальний експеримент щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації – це метод контрольованого відтворення реальної обстановки дій або події із метою встановлення проявів антроподжерельної невербальної інформації особи в запропонованих умовах. Вірогідність результатів спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації досягається за допомогою професійних дій, проведених у максимально наближеній до реальної обстановки. Під час спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації неприпустимо вдаватися до будь-яких підбурень, здатних примусити осіб, які перевіряються, учинити злочин, сприяти здійсненню протиправних дій, а також отриманню незвичної реакції. Застосування спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації вимагає ретельної організаційної підготовки та використання науково обґрунтованих тактичних рекомендацій. Таким чином, при застосуванні методу спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації інформаційно-психологічні чинники впливу не повинні сприяти вчиненню злочину, ініціювати злочинну поведінку учасника експерименту.

Основоположні засади методу спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації застосовуються при проведенні такої форми слідчої (розшукової) дії як спеціальний слідчий експеримент (ч. 1 ст. 271 КПК України), де спостерігаються такі тенденції:

1. Демонстраційне введення інформаційних чинників впливу в оточення об'єкта дії, що містять вірогідний елемент значущості

згідно з висунутими версіями, без акцентування його уваги у вербальній або невербальній формі на вчинення протиправної поведінки. Такі чинники підбираються чи відтворюються в полі зору учасника і при вербальному спілкуванні мають цілком нейтральний характер;

2. Вірогідний елемент значущості в інформаційних чинниках впливу має легітимну або правомірну мету його демонстрації джерелом впливу, який водночас може бути використаний учасником кримінального провадження для реалізації прихованих нелегітимних потреб. У даному випадку необхідно виходити з того, що учасник кримінального провадження повинен усвідомлювати легітимний або неупереджений до його прихованої діяльності інформаційний характер чинників впливу;

6. Зміст та спосіб уведення інформаційних чинників впливу:

- не повинні впливати на свободу вибору реагування об'єкта спеціального експерименту;
- не повинні принижувати честі та гідності учасника кримінального провадження, створювати стан непереборної сили або загрозливого становища для життя та здоров'я його учасників;
- не повинні примушувати (зобов'язувати) та спонукати (заохочувати) до протиправної поведінки учасника кримінального провадження, створювати відчуття упевненості та необхідності в її здійсненні;

4. Відсутність ознак суб'єктивної сторони спільності участі та сприятлива зумовленість зовнішніх обставин до вчинення злочину матиме взаємоузгоджений характер тільки у випадку двостороннього суб'єктивного зв'язку;

5. Інформація, яка доводиться до об'єкта спеціального експерименту конкретним джерелом впливу, не містить способів підбурення та акцентування уваги на реалізацію злочину.³⁷³

---

³⁷³ Див.: Шинкаренко І. О. Психологічні основи і правові вимоги законності здійснення спеціального слідчого експерименту / І. О. Шинкаренко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 561-570.

Звичайно, виклик, виявлення й аналіз змін у антроподжерельній невербальній поведінці учасника кримінального провадження не можна визнавати самоціллю застосування методу експерименту чи методу спеціального експерименту. Однак без вивчення й інтерпретації подібних змін часто виявляється неможливо оцінити результативність діяльності слідчого/прокурора. Саме зміни в антроподжерельних проявах учасника кримінального провадження, в особливостях його міміки, пантоміміки, голосу та мовлення тощо виступають, як правило, тим орієнтиром, який кладеться слідчим/прокурором в основу своєї подальшої активності, а нерідко і ставлення до учасників кримінального провадження.

Більш вагоме значення має метод експерименту для особи, щодо якої він був застосований. Розуміючи, що поведінкові реакції, які вирвалися з-під контролю і проявилися зовні, видають істинний характер його переживань і причетність до злочину, підекспертний нерідко припиняє заперечування, приходячи до думки, що подальше заперечення абсолютно втрачає сенс. Тобто експеримент виступає не тільки методом пізнання даних учасника кримінального провадження, а й методом активного психологічного впливу на учасника кримінального провадження.³⁷⁴ Психологічний вплив під час експерименту не повинен порушувати права та свободи людини.

Метод експерименту надає унікальні можливості для використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. По-перше, створює спеціальні і особливі умови для їх виявлення. По-друге, надає можливість під час застосування методу експерименту досліджувати їхній характер та за необхідності сприяти розвитку тих дій, які відповідають меті цієї дії. По-третє, надає фіксовану базу для формування доказів. По-четверте, створює додаткове унікальне середовище для

---

³⁷⁴ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 60.

вербального і невербального спілкування учасників кримінального провадження.

Під час застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації, поставивши її мету та визначивши її завдання, слід урахувати усі можливі інтерпретації та наслідки. Наприклад, конгруентність міміки обличчя в сукупності з мовленням свідчить про правдивість наданих показань.

Відповідно, до етапу застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації слід звернути увагу на цю інформацію в таких місцях:

1. Підготовчий етап застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

- збір та аналіз даних щодо події злочину в цілому з урахуванням вербально-невербальних складових;
- збір та аналіз даних щодо учасників експерименту з урахуванням вербально-невербальних складових;
- планування ходу експерименту з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;
- підготовка необхідних матеріалів та засобів для проведення експерименту з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;

2. Робочий етап застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

- вступна частина експериментування з розподілом ролей з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;
- основна частина експериментування з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;
- завершальна частина експериментування з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;

3. Підведення підсумків та аналіз результатів експериментування щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

- формування висновків експериментування щодо антроподжерельних невербальних складових;
- аналіз отриманих висновків щодо антроподжерельних невербальних складових;
- планування подальших напрямів дій отриманих даних щодо антроподжерельних невербальних складових.

Успішність застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації залежить від таких чинників, як:

- уміння зчитувати прояви антроподжерельної невербальної інформації (міміка обличчя, поза, рухи тіла тощо);
- уміння керувати власними проявами антроподжерельної невербальної інформації (міміка обличчя, поза, рухи тіла тощо);
- уміння створити штучні умови для отримання проявів антроподжерельної невербальної інформації (інтонація, спеціальне приміщення, демонстрація документів тощо).

Функціональна наповненість експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації буде більш насиченою та відвертою при дослідженні проявів антроподжерельної невербальної інформації в кореляційній сукупності (розміщення в приміщенні або відкритій місцевості, перебування поруч, обмін висловлюванням із демонстрацією своїх дій тощо). Наприклад, не тільки розповідати, як злочинець розрубав труп сокирою, але і як тримав сокиру, по яких частинах тіла наносив удари, під яким кутом, що в цей час відбувалося навколо тощо.

Таким чином, антроподжерельна невербальна інформація, отримана під час експерименту має свої особливості, зумовлені самим процесом експериментом у цілому, його завданнями, етапами, учасниками. Отримані дані, підтверджені аналізом інших даних кримінального провадження, свідчать про відповідність даних завдяки антроподжерельній невербальній інформації.

Моделювання

Моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації пов'язане зі спостереженням щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації прийомами проведення. Поділяється в криміналістичній літературі за способом реалізації на матеріальне (або фізичне, предметне) і уявне (або ідеальне, умоглядне).³⁷⁵

Матеріальне моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації включає у свою структуру в дещо перетвореному вигляді елементи інших методів (порівняння, вимірювання, експеримент, опис), також і спостереження, об'єктом якого є модель досліджуваного об'єкта (учасника кримінального провадження), пізнання якого ускладнене або неможливе, до якого застосовуються результати спостереження за моделлю.

В уявному моделюванні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації виділяють два напрями. Один із них звертається в минуле до події злочину і тому може бути названий ретроспективним, інший – до практичної діяльності в кримінальному провадженні з виявлення і дослідження доказів, а тому може бути названий перспективним.³⁷⁶

При ретроспективному моделюванні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні на основі проявів учасників кримінального провадження, результатів безпосереднього вивчення матеріалів кримінального провадження, подумки відтворюється загальна картина кримінально-ре-

---

³⁷⁵ Див. також:

Герасимов Р. Р. Моделювання при розслідуванні злочинів / Р. Р. Герасимов // Часопис Київського університету права. – 2010. – Вип. 3. – С. 253-257.

Фунікова О. В. Деякі аспекти моделювання комунікативних технологій в криміналістиці / О. В. Фунікова // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 158-162.

Лукашевич В. Г. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія / В. Г. Лукашевич, О. В. Юнацький. – Київ : КНТ, 2008. – 184 с.

Kingston C. R. Applications of probability theory in criminalistics-II / C. R. Kingston // Journal of the American Statistical Association. – 1965. – Iss. 60. – № 312. – P. 1028-1034.

³⁷⁶ Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2005. – С. 97-98.

левантної події. Застосовуючи перспективне моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації, слідчий/прокурор/суддя при підготовці до майбутньої процесуальної дії визначає його тактичні завдання, вибудовує його тактичний малюнок, виходячи зі криміналістичної ситуації на основі підмінних за допомогою спостереження в ході попередніх процесуальних дій наочних образів проявів антроподжерельної невербальної інформації учасників кримінального провадження.

Аналіз моделювання, як методу пізнання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні дозволяє зробити такі заключні узагальнення:

1) моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації відіграє ключову роль у формуванні єдиних методичних механізмів пізнання учасника кримінального провадження;

2) моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації відіграє провідну роль у формалізації мови положень про невербальну інформацію;

3) при визначенні меж формалізації мови положень про невербальну інформацію необхідний ретельний аналіз характеру проявів антроподжерельної невербальної інформації і підбір способів опису та самого дослідження;

4) модель щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації як особлива гносеологічна форма може бути зрозуміла лише в сукупності її різноманітних функцій. Ознакою і тим самим критерієм виділення моделі щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації як специфічного засобу наукового дослідження, у якому б вигляді вона не використовувалася – формалізованому, знаковому чи як сукупність понять і суджень на основі природної мови, – є її придатність для одержання нового знання за допомогою адекватного замісника оригіналу;

5) метод моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації визначає місце моделі в загальній гносе-

ологічній структурі наукового дослідження, обговорюючи засоби формування антроподжерельних моделей і їх призначення;

б) процес моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації успішний тоді, коли спостерігається оптимальне сполучення багатьох формалізованих варіантів чи стану проявів антроподжерельної невербальної інформації об'єктів із їх неформалізованим аналізом.

Отже, якщо можливості моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації за допомогою формалізованих засобів у кримінальному провадженні не безмежні, то модель як специфічна форма наукового дослідження антроподжерельної невербальної інформації необхідна на всіх його рівнях і етапах та може бути застосована до всіх стадій кримінального провадження. У цьому ключі моделювання універсальне, у тому числі для дослідження невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Мовна комунікація (бесіда)

Мовна комунікація реалізується за допомогою вербальних засобів спілкування між усіма учасниками кримінального провадження – як слідчим/прокурором/суддю/експертом/спеціалістом, так і особами, що беруть участь у кримінальному провадженні в інших якостях (підозрюваний, свідок, потерпілий тощо). Таким чином, для діагностування особистості може використовуватися і метод бесіди, трансформований для цієї мети³⁷⁷. В. Є. Горюнов вважає, що невербальне спілкування в кримінальному середовищі є важливим джерелом криміналістичної інформації³⁷⁸. Специфічність застосування такого джерела криміналістичної інформації криється в складності інформаційних процесів. За

---

³⁷⁷ Коновалова В. Е. Правовая психология : Учеб. пособие для юрид. вузов и фак., обучающихся по спец. «Правоведение». – Х. : «Основа» при ХГУ, 1990, – С. 93.

³⁷⁸ Горюнов В. Е. Невербальное общение в криминальной среде как источник ориентирующей оперативно-розыскной информации : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / С.-Петербург. ун-т МВД РФ. – Санкт-Петербург, 2002. – 18 с.

думкою В. В. Тищенко, інформаційні процеси, що лежать в основі доказування кримінального провадження доцільно розділити на такі стадії: пошук і виявлення криміналістично значимої інформації, сприйняття і фіксація криміналістично релевантної інформації; обробка інформації; використання інформації³⁷⁹. В. С. Кузьмичов стверджує, що потрібно врахувати п'ять основних груп інформації: дані про злочинну діяльність; дані про фактичні обставини конкретного розслідуваного злочину; дані про осіб, які підозрюються; дані про правовий режим застосування криміналістичних прийомів та засобів; дані, що впливають на прийняття тактичних рішень³⁸⁰.

Одиницею вимірювання методу мовної комунікації (бесіди) виступає слово, яке у сукупності утворює систему, а у значенні втілюються знання, здобуті на практиці. У кримінальному провадженні виявляється певна специфіка методу мовної комунікації (бесіди) – це нерівноправність учасників комунікації, яка зазвичай відбувається між слідчим/прокурором/суддею та іншими учасниками кримінального провадження. При цьому бесіда більше набуває характеру опитування на задану тематику: одна сторона (слідчий/прокурор/суддя) визначає тематику бесіди, ставить питання, спрямовує бесіду у певному напрямку, а протилежному учаснику залишається лише відповідати на ці питання і слідувати заданим «керівною» стороною напрямом.³⁸¹

Метод бесіди щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації найчастіше використовують як доповнення до інших методів, він може супроводжувати експеримент, інтерв'ювання (хоча, певною мірою, саме інтерв'ювання є різновидом бесіди), спостереження.

---

³⁷⁹ Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 99-104.

³⁸⁰ Кузьмичев В. С. Теория и практика следственной деятельности – К.: НВТ Правник, 1997. – С. 176.

³⁸¹ Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – С. 14, 17-70.

У ході бесіди важливо приділяти увагу ознакам усного мовлення, виокремлювати з них особливості, які можуть надати певну інформацію про фізичний та психологічний стан, статеві, вікові особливості, деякі риси характеру тощо.

Бесіда завжди має двосторонній характер спілкування, тому важливо аби увага слідчого/прокурора/судді загострювалась і на власних проявах поведінки. Деякі дослідники, зокрема О. Р. Ратінов, В. В. Романов, І. А. Матусевич, А. О. Топорков та інші автори³⁸² звертають увагу на прийом «словесної розвідки». Цей прийом передбачає звернення до особи із запитаннями, судженнями, які мають спровокувати у цієї особи появу невербальних проявів, які відображатимуть ставлення особи до сказаних слів, але ці звернення не мають принижувати учасника кримінального провадження³⁸³. Тому уявляється прийнятною пропозиція О. Є. Михальчука про застосування в ході слідчих (розшукових) дій прийомів, «в основу яких покладені певні висловлювання слідчого або осіб, які як беруть участь, так і не беруть участь у допиті, але відіграють певну роль у реалізації тактичного прийому», а також прийомів, в основу яких покладено активне початкове спілкування з іншими учасниками кримінального провадження із метою викликати в них певну реакцію щодо предмета та об'єктів.³⁸⁴

Бесіда є однією з найбільш поширених дій у ході кримінального провадження, однак вона не регламентована та не закріплена. Це дає, з одного боку, можливість для більш вільного обрання засобів

---

³⁸² Див. також:

Ратінов А. Р. Судебная психология для следователей Научно-практическое руководство. – Москва : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.
Яблоков Н. П. Криминалистика. Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2001. – 718 с.
Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / Матусевич И. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 128 с.
Топорков А. А. Криминалистика. Учебник. – Москва : Юридическая фирма "КОНТРАКТ": ИНФРА-М, 2012. – 495 с.

³⁸³ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 58.

³⁸⁴ Див.: Михальчук А. Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий / А. Е. Михальчук; под ред. В. В. Степанова. – Саратов, 1991. – С. 101-109.

отримання та перевірки даних щодо обставин злочинної події (в тому числі антроподжерельної невербальної інформації), а з іншого – отримані дані необхідно додатково обґрунтувати діями, регламентованими КПК України.

Мовна комунікація, тобто вербальна, невід’ємно пов’язана з невербальною. У чистому вигляді вони рідко трапляються в кримінальному провадженні, створюючи відповідну базу для свого обумовленого одночасного дослідження. Для оперативного та швидкого дослідження даних у кримінальному провадженні рекомендується одночасно досліджувати і невербальну складову, і вербальну, а синхронізація, яка між ними проводиться, відіграє вирішальну роль у визначенні їх тлумачення.

Варто підкреслити, що при завчасному плануванні будь-якої бесіди, при поставленні її мети збільшується вірогідність її досягнення та отримання даних орієнтуючого значення щодо злочинної події. Також, до числа об’єктів уваги при спілкуванні відносяться фізичні дані учасника кримінального провадження, його міміка, жести і пантоміміка та інші супутні ознаки (одяг, зачіска).³⁸⁵

Особливості проведення бесіди щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в межах кримінального провадження зумовлені:

- обставинами кримінального провадження;
- станом установлення обставин кримінального провадження;
- учасниками кримінального провадження;
- особами, які задіяні в кримінальному провадженні.

Позитивним у кримінальному провадженні при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації під час бесіди можуть бути:

- вільні умови отримання антроподжерельних даних;
- проведення в будь-якому місці, за будь-яких умов, не обмеження в строках;

---

³⁸⁵ Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / Матусевич И. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – С. 68-69.

- проведення будь-яким суб'єктом (слідчим, прокурором, суддею, спеціалістом, дільничним інспектором, черговим тощо);
- проведення спілкування з будь-якою особою, без визначення її процесуального статусу в кримінальному провадженні;
- залучення необмеженої кількості учасників бесіди з необмеженням їхньої ролі;
- вільні умови проведення бесіди, не обмежені КПК України;
- створення унікальної можливості провести відверту бесіду з учасником кримінального провадження;
- необов'язковість фіксації антроподжерельних невербальних даних, отриманих під час бесіди;
- отримання антроподжерельних невербальних орієнтуючих даних, що мають значення для кримінального провадження.

Негативним у кримінальному провадженні при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації під час бесіди може бути:

- псування або руйнування психологічних контактів, що погано вплине на саме кримінальне провадження в цілому;
- наведення учасників кримінального провадження на думку про недостатню обізнаність або некомпетентність посадових осіб;
- отримання та невикористання антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження.

Мовна комунікація (бесіда) в кримінальному провадженні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації має місце:

- при проведенні бесіди перед початком проведення будь-якої процесуальної дії;
- при проведенні бесіди після проведення будь-якої процесуальної дії;
- при проведенні бесіди поза межами проведення будь-якої процесуальної дії.

Бесіда щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні відіграє свою важливу

роль, яка полягає у створенні особливих умов при спілкуванні посадових осіб з іншими учасниками кримінального провадження щодо обставин злочинної події, надаючи дані орієнтуючого характеру щодо кримінально-релевантної події.

3.2.2. Технічні засоби і методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Використання невербальної інформації збільшує тактичний потенціал слідчого/прокурора/судді, сприяє виконанню основних завдань кримінального провадження та визначенню більш вірогідних напрямів розслідування, формуючи розуміння щодо події, яка мала місце. Цьому сприяє застосування технічних засобів і методів, утворюючи відповідні криміналістичні технології.

Д. М. Цехан відзначає, що «розвиток технологій перебуває у кореляційному зв'язку з розвитком техніки. У свою чергу, це створює відповідні труднощі, пов'язані з необхідністю розділення поняття техніки та технологій, що ускладнюється досить широким тлумаченням англомовного терміна «technology», під яким розуміють як техніку, так і технології»³⁸⁶. Л. Д. Удалова відзначає, що окремі технічні засоби підвищують тактичні можливості слідства, де їх процесуальне та криміналістичне значення полягає у забезпеченні більш повної фіксації не тільки інформації, що отримується, але й самого проведення дії і поведінки її учасників³⁸⁷.

У межах предмету дослідження в цьому підрозділі розглянуто можливості застосування технічних засобів і методів досліджень антроподжерельної невербальної інформації як орієнту-

---

³⁸⁶ Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Д. М. Цехан ; за наук. редакцією О. О. Подобного. – Одеса : Юридична література, 2011. – С. 21.

³⁸⁷ Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – Київ : Изд-во Паливода А.В., 2005. – С. 162.

ючої інформацію. Однак у перспективі залежно від розвитку та правового урегулювання застосування технічних засобів і методів дослідження антроподжерельної невербальної інформації вже існує суттєва можливість визнання результатів дослідження, як окремих доказів (наприклад, судова психологічна експертиза із застосуванням комп'ютерного поліграфа).

Опитування з використанням поліграфа (ОВП).

Отримання інформації, що має значення у розслідуванні кримінального провадження, є метою будь-якої процесуальної та непроцесуальної дії. Поліграф, як засіб отримання і оцінки достовірності такої інформації від опитуваної особи шляхом фіксації психофізіологічних реакцій особи на запитання, став невід'ємним атрибутом діяльності правоохоронних органів багатьох країн. Десятки країн Європи та Америки використовують поліграф для розслідування злочинів.³⁸⁸

О. Р. Лурія вказував, що емоції пов'язані не тільки із самим злочином, але й із його деталями, які виявляються емоційно забарвленими для злочинця і практично не стосуються особи, яка не причетна до злочину. Важливо й те, що злочинець прагне приховати не тільки свою участь у злочині, але й пов'язані з ним наслідки у вигляді емоційних переживань. Сильне емоційне переживання утворює сукупність образів, прямо або випадково пов'язаних зі злочином, утворює в пам'яті комплекс. Штучна активізація одного з елементів, навіть проти волі учасника кримінального провадження, автоматично відтворює у його свідомості інші елементи.³⁸⁹ Зокрема, О. І. Мотлях розкриває методичні та процесуальні питання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та використання її

---

³⁸⁸ Линник О. В. Використання поліграфа в кримінальному судочинстві США [Електронний ресурс] / О. В. Линник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 3. – С. 137. – С. 136-141. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_3_22

³⁸⁹ Див.: Лурія А. Р. Диагностика следов аффекта / А. Р. Лурія // Психология эмоций. Тексты. – Москва : Изд-во МГУ. – 1984. – С. 225-237.

результатів у кримінальному провадженні³⁹⁰. У такий спосіб інструментальної фіксації і реєстрації фізіологічного дослідження особи набуває матеріального вигляду³⁹¹.

У літературі з даної проблематики (насамперед іноземної) трапляються й інші назви даного приладу, наприклад «детектор брехні», «лай-детектор» (у США), «варіограф» (у Польщі), «плетизмограф» та ін. Не передаючи суті приладу, розходження в назвах відбиває лише встановлену традицію в застосуванні термінів у тій чи іншій країні.³⁹²

За своєю сутністю поліграф – багатоцільовий медико-біологічний прилад, призначений для реєстрації декількох фізіологічних процесів, які паралельно протікають: дихання, кров'яний тиск, біоструми (мозку, серця, мускулатури) і т. ін.³⁹³ Однак, в своїх

---

³⁹⁰ Мотлях О. І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. І. Мотлях. – К., 2014. – 32 с.

³⁹¹ Експертизи у судовій практиці / КНДІСЕ, Акад. адвокатури України: наук.-практ. посібник; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 61.

Див. також:

Експертизи у судовій практиці / КНДІСЕ, Акад. адвокатури України: наук.-практ. посібник; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. О. В. Крутя. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 388 с.: іл.; Експертизи в судовій практиці / КНДІСЕ; В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К.: Либідь, 1993. – 197 с.: іл.;

Експертизи в судовій практиці: учеб. пособие / В. И. Гончаренко, В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. – К.: Вища шк., 1987. – 200 с.: ил.

³⁹² Див. також:

Казміренко Л. І. Етапи розвитку поліграфного дослідження / Л. І. Казміренко // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 60–62.

Оглоблин С. И. Инструментальная «детекция лжи»: академический курс / С. И. Оглоблин, А. Ю. Молчанов. – Ярославль, ТРН, 2004. – 62 с.

Мотлях О. І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід / О. І. Мотлях // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – № 3. – С. 199–201.

³⁹³ Див також:

Митричев В. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации / В. Митричев, Ю. Холодный // Записки криминалистов. – 1993. – № 1. – С. 173–180.

Сошников А. П. Полиграф в практике расследования преступлений / Сошников А. П., Комиссарова Я. В. – М.: НШДЛ, 2008. – 183 с.

Reid J. E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique). 2nd ed. / J. E. Reid. – Williams & Wilkins, 1977. – 360 p.

дослідженнях О. М. Ларін застерігав про дотримання прав особистості під час поліграфологічного дослідження при реєстрації таких фізіологічних процесів³⁹⁴.

ОВП – це комплексна процедура, що складається з декількох етапів:

- 1) організаційного, де вивчається особистість опитуваного, оцінюється можливість проведення опитування та інше;
- 2) передтестової співбесіди;
- 3) власне опитування;
- 4) післятестова бесіда³⁹⁵.

Однак загальна схема ОВП досить проста. Опитуваний піддається впливу сигналів, які можуть бути виражені у вербальній (у вигляді питань, окремих фраз, слів, чисел тощо) або речовій (матеріальній) формі (у вигляді окремих предметів, фотознімків, малюнків, відеозображень, географічних карт, схем, таблиць тощо). Використовувані при цьому сигнали є компонентами випробувальних тестів, які, на думку П. Прукса, можуть складатися в рамках так званих прямих і непрямих методів.³⁹⁶

У середовищі практичних працівників ідея зміни процесуального статусу перевірок із використанням поліграфа знаходить помітний відгук і вимагає окремого розгляду. Проведене анкетування не оминуло такого важливого питання, як необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа в кримінальному провадженні. Відповідно, більшість спеціалістів (123 судді, 232 прокурори, 12 експертів та 204 слідчі) стверджує, що кримі-

---

Clark J. P. Polygraph and interview validation of self-reported deviant behavior / J. P. Clark, L. L. Tiftt // *American Sociological Review.* – 1966. – Iss. 31. – № 4. – P. 516-523.
The Polygraph and Lie Detection. – National Academies Press, 2003. – 416 p.

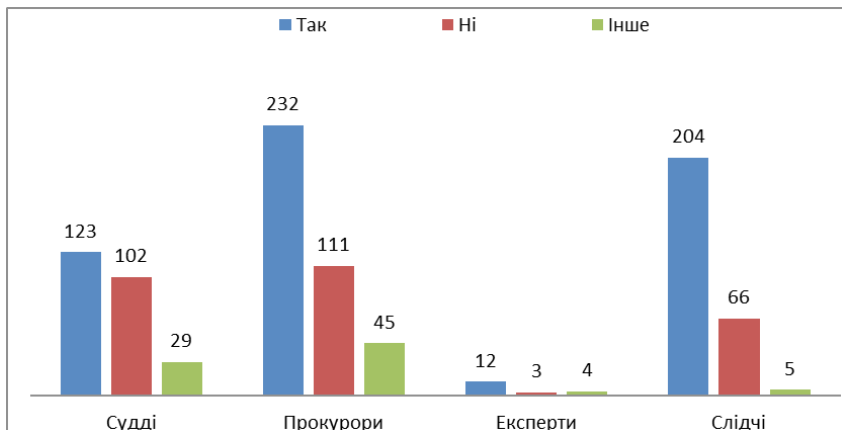
³⁹⁴ Ларин А. М. Полиграф и права личности в уголовном процессе / А. М. Ларин // *Сов. гос. и право.* – 1981. – № 6. – С. 99-103.

³⁹⁵ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 63.

³⁹⁶ Прукс П. Э. Ю. Инструментальный анализ как метод, определяющий состояние эмоциональной напряженности допрашиваемого / П. Э. Ю. Прукс / *Проблемы повышения эффективности применения юридической психологии.* – 1988. – № 815. – С. 114.

нальне процесуальне регулювання використання поліграфа є нагальним. На противагу їм, існує і думка щодо відсутності такої необхідності (102 судді, 111 прокурорів, 3 експерти і 66 слідчих), а також індіферентної позиції (29 суддів, 45 прокурорів, 4 експерти та 5 слідчих) (див. діаграма 3). Такі результати є очікуваними і цілком відповідають сучасним реаліям.

Як зазначає В. В. Семенов, особи, які володіють інформацією, що може викрити їх причетність до злочину, як правило не зацікавлені в дослідженні на поліграфі. Прийшовши на дослідження, вони нерідко проявляють нервозність, неспокій. Це відбивається в типових ознаках: учасник має упертий вигляд, постійно рухається, іноді поводить зухвало, не дивиться в очі, часто зітхає або позіхає, часом виявляючи надмірну ввічливість.³⁹⁷

**Діаграма 3. Необхідність кримінальної процесуальної
регламентації поліграфологічних досліджень**

³⁹⁷ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 . – Саратов, 2003. – С. 64.

Для чорнильно-пишучих поліграфів аналіз результатів проводиться в балах і детально описаний у спеціальній літературі. На комп'ютерних поліграфах є програми обробки результатів, що дають оцінку в процентах чи умовних одиницях.

За результатами проведеного дослідження на поліграфі можна зробити такі висновки:

1) інтенсивність реакцій опитуваного на критичні запитання дозволяє припустити, що інформація, на якій будуються ці запитання, для нього емоційно значима або відома, хоча він це і заперечує;

2) інтенсивність реакцій опитуваного на критичні запитання дозволяє припустити, що інформація на якій будуються запитання не є для нього емоційно значимою, і/або що він не володіє знаннями;

3) отримані реакції опитуваного недостатні для формування висновків.³⁹⁸

Можна виділити чотири напрями використання поліграфа в кримінальному провадженні щодо досліджень антроподжерельної невербальної інформації:

1. Профілактичний напрям – використання поліграфа для перевірки умовно-достроково звільнених з реєстрацією проявів антроподжерельної невербальної інформації;

2. Тактичний напрям – використання поліграфа з метою отримання антроподжерельної невербальної інформації та іншої орієнтуючої інформації, побудови версій, підтвердження даних тощо;

3. Доказовий напрям – використання поліграфа як технічного засобу у ході проведення експертиз;

4. Прогностичний напрям – використання поліграфа як засобу прогнозування поведінки учасників кримінального провадження.

---

³⁹⁸ Див.: Гримак Л. П., Скрыпников А. И., Лаговский А. Ю., Зубрилова И. С. Методы прикладной психологии в раскрытии и расследовании преступлений: Учебно-методическое пособие, М.: ВНИИ МВД РФ, 1999. – С. 41. – 176 с.

Отже, перераховані напрями можливого застосування поліграфа щодо досліджень антроподжерельної невербальної інформації дають змогу з упевненістю стверджувати про практичну доцільність його використання в кримінальному провадженні та про ефективність методу психофізіологічної діагностики. І. В. Рогатюк доречно зазначає, що, говорячи про процесуальні гарантії достовірності висновків за результатом застосування поліграфа, слід наголосити, що процес використання поліграфа слід детально закріпити в протоколі в частині застосування науково-технічних засобів. Достовірність й результативність проведених досліджень за результатом застосування поліграфа, об'єктивність експертних висновків та їх доказова значимість залежить від низки факторів, які становлять основу цього спеціального експертного дослідження.³⁹⁹ Якщо підозрювані добровільно погодяться на використання поліграфа, обов'язково повинна проводитися відеофіксація. Для того, щоб не було можливості сфальсифікувати його результати, у кадр повинен потрапляти не тільки підозрюваний, а й ті, хто проводить дослідження, і сам пристрій таким чином, щоб на відео було видно показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа. Ці дані потім можна використовувати в суді як докази. У випадку відмови підозрюваного проходити перевірку за допомогою поліграфа, то це не вважатиметься підставою для визнання особи винуваною.⁴⁰⁰

Інші технічні засоби і методи досліджень, як і ОВП, спрямовані на встановлення психоемоційного стану людини та досліджень антроподжерельної невербальної інформації виходячи з технічної реєстрації психофізіологічних проявів її організму,

---

³⁹⁹ Див.: Рогатюк І. В. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці / І. В. Рогатюк // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 294-298.

⁴⁰⁰ Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник / О. І. Мотлях, І. П. Усіков. – К. : Освіта України, 2015. – С. 36.

хоча застосовувана при цьому техніка працює на інших принципах, ніж поліграф. Так, наприклад у дослідженні В. В. Семенова вказується на інші технічні засоби і методи досліджень, як аналізатор психологічного стресу та тепловізор. Аналізатор психологічного стресу – це пристрій із датчиками, які реєструють цілий комплекс змін у мовленнєвому апараті учасника кримінального провадження внаслідок динаміки її емоційних переживань на подразники (мікром'язове тремтіння при вимовлянні звуку; тривалість звуку; присутність або відсутність вібрації як результату зміни кров'яного тиску; зміни висоти звуку і т. ін.). Науковою основою методу служать дані про те, що емоційні переживання, провокуючи функціональні зміни в нервовій системі, діяльності органів дихання і кровообігу учасника кримінального провадження, призводять до змін у діяльності мовленнєвого апарату. Тепловізор – це технічний засіб і метод вивчення психо-емоційного стану учасника кримінального провадження, заснований на використанні аналізу його колірної гами щодо зміни температури термальних зон. Суть методу полягає в тому, що отримане зображення обличчя учасника кримінального провадження дозволяє на основі аналізу його колірної гами реєструвати динаміку зміни температури термальних зон (шкірний покрив людського тіла на різних зонах має різну температуру). Наприклад, при хвилюванні температура термальних зон підвищується, особливо на ділянці лобової частини і щік. У процесі опитування учасника кримінального провадження ведеться синхронний відео- і звукозапис, які потім піддаються аналізу й оцінці з боку спеціаліста.⁴⁰¹

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що використання поліграфа знаходить поступове впровадження у процесуальній і непроцесуальній формах кримінального провадження. Проте безпосередньо для кримінального провадження це відбу-

---

⁴⁰¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 . – Саратов, 2003. – С. 66-67.

вається у формі проведення експертиз, а інші форми таких психофізіологічних досліджень учасника кримінального провадження використовуються у ході досудового розслідування.

Аудіо- та відеофіксація процесуальних дій

Застосування аудіо- та відеоматеріалів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в межах кримінального провадження є логічним кроком у світлі розвитку сучасних науково-технічних засобів і технологій та їх можливостей. Інформація, яка зафіксована за допомогою аудіо- та відеозасобу, підлягає ретельному вивченню, що полягає в попередньому та детальному ознайомленні, формулюванні висновків. Рекомендовано вивчати подібний матеріал у такому порядку:

- ознайомлення з даними щодо історії створення аудіо- та відеоматеріалів;
- перегляд аудіо- та відеоматеріалу (безперервний та повний) з усіма можливостями (звук, колір, швидкість);
- перегляд окремих частин аудіо- та відеоматеріалу за допомогою різних прийомів (пришвидшення, додання або приглушення звуків, додання кольорів або шумів);
- аналіз переглянутих та досліджених аудіо- та відеоматеріалів;
- формулювання висновків щодо наданих аудіо- та відеоматеріалів.

З урахуванням поділу інформації на вербальну і невербальну необхідно її постійно синхронізувати, тобто перевіряти її відповідність одне одному. Така перевірка відбувається завдяки можливості одночасного вивчення всього процесу комунікації в кримінальному провадженні. Звичайно, більше можливостей з'являється, коли комунікація кримінального провадження зафіксована і має вигляд аудіо- або відеоматеріалу. Такий матеріал підлягає детальному дослідженню в трьох формах:

- посадовий (залежно від посади особи, яка займається його дослідженням: оперативний працівник, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя тощо);
- професійний (залежно від професії особи, яка займається його дослідженням: технік, педагог, психолог тощо);
- експертний (залежно від виду експертизи, яка призначається: криміналістична, технічна тощо).

Аналізуючи чинний КПК України, знаходимо посилання на використання аудіо-, відеоможливостей як під час досудового розслідування, так і судового провадження. Тобто такі матеріали можуть бути джерелом дослідження на всіх стадіях кримінального провадження, що робить їх важливим предметом дослідження. Мета застосування аудіо-, відеоматеріалів полягає в об'єктивізації процесу доказування. Також наявність аудіо-, відеоматеріалів завжди більш позитивно (доповнюючи) впливає на стан доказової бази кримінального провадження, аніж її відсутність.

Відповідно до ч. 6 ст. 27 КПК України «кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду»⁴⁰². Тобто це надає широкі можливості для фотозйомки, відеозапису в межах кримінального провадження як однієї із засад кримінального провадження, що полягає в гласності і відкритості судового провадження та його повному фіксуванні технічними засобами та відкриває додаткові можливості щодо дослідження зафіксованої антроподжерельної невербальної інформації. У ч. 1 ст. 105 КПК України зазначається, що додатками

---

⁴⁰² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

до протоколу можуть бути стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії.

У досудовому розслідуванні в ч. 5 ст. 224 КПК України закріплено, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та (або) відеозапис, а ч. 4. ст. 228 КПК України вказує на те, що «з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням»⁴⁰³. Відповідно, як результат тут має місце обмеження можливостей використання антроподжерельної невербальної інформації.

Найбільш інформативним щодо використання антроподжерельної невербальної інформації є проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України). Під час такого допиту, впізнання збільшується можливість сприйняття антроподжерельної невербальної інформації, її синхронізації з вербальною та верифікації й валідації отриманих даних.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором або слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. Так зване дистанційне досудове розслідування, коли допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, може проводитися в конкретних випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

---

⁴⁰³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) або ж за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми (ч. 1 ст. 232 КПК України).

Залежно від цих конкретних випадків, учасникам необхідно в будь-якому випадку розуміти наслідки цієї дії – отримання відеозапису цієї дії, який у подальшому буде досліджуватися. До того ж ч. 9 ст. 232 КПК України чітко закріплює, що хід і результати слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування, проведеної в режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. У свою чергу, в ч. 10 підкреслюється, що особа, якій забезпечується захист, може бути допитана у режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б упізнати.

Із метою уникнення подвійного тлумачення або неточностей варто відповідно до ч. 3 ст. 232 КПК України у дистанційному досудовому розслідуванні при застосуванні технічних засобів і технологій забезпечити належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Додатково учасникам слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування повинна бути забезпечена можливість ставити запитання й отримувати відповіді осіб, які беруть участь у цій дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та обов'язки.

Окремі можливості для вивчення невербальної інформації надає ч. 11 ст. 232 КПК України, де зазначено, що слідчий та (або) прокурор із метою забезпечення оперативності кримінального провадження має право провести в режимі відео- або телефонної конференції опитування особи, яка через знаходження у віддаленому від проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до нього. Далі за результатами опитування, проведеного в режимі відео- або телефонної конференції, слідчий, прокурор складає рапорт, у якому зазначає дату та час

опитування, дані про особу опитуваного, ідентифікаційні ознаки засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставини, які були ним повідомлені. Також за необхідності таке опитування фіксується за допомогою технічних засобів аудіо- чи відеозапису. Але останнє є рекомендацією, яку варто було б закріпити як обов'язок. Це суттєво покращило б доказову базу.

При проведенні будь-якої фіксації даних, чи то аудіо- чи відеозапису, особа, яку фіксують, завжди більш ретельно підходить до того, як вона поводить себе та які показання дає. Тому так званий суб'єкт запису завчасно готується до цієї дії, а його поведінка має неприродний характер зі штучно змодельованими проявами антроподжерельної невербальної інформації.

При застосуванні аудіо- чи відеозапису необхідно на підготовчій стадії вчинити такі дії:

- підібрати та перевірити технічні можливості аудіо- чи відеозасобів, які планується застосовувати;
- підготувати місце проведення аудіо- чи відеозапису;
- запросити та забезпечити явку осіб, які братимуть участь;
- ознайомитися з можливостями більш ефективної аудіо- чи відеофіксації антроподжерельних вербальних і невербальних даних;
- спрогнозувати дії осіб, які братимуть участь;
- спланувати дії осіб, які будуть забезпечувати аудіо- чи відеозапис.

На робочій стадії при проведенні аудіо- чи відеозапису необхідно:

- діяти відповідно до наявного плану;
- виконати поставлені завдання;
- досягти мети аудіо- чи відеозапису;
- при виникненні непередбачених обставин реагувати відповідно до поставленої мети та норм КПК України.

Стаття 256 КПК України містить вказівки щодо використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні,

де протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих же підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Це надає можливість іншим учасникам ознайомитися з додатковою інформаційною базою щодо злочинної події, яка мала місце, виокремити окремі її епізоди та більш детально дослідити антроподжерельну невербальну інформацію.

У межах ч. 3 ст. 258 КПК України, що регламентує загальні положення про втручання в приватне спілкування, закріплено, що «спілкуванням є передання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб», а ч. 4 цієї ж статті свідчить, що втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем. Спілкування допустимо розглядати як обов'язковий елемент слідчої діяльності, змістом якого є організація і тактика взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження⁴⁰⁴.

Стаття 260 КПК України закріплює поняття аудіо-, відеоконтролю особи як різновиду втручання в приватне спілкування,

---

⁴⁰⁴ Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявления для опознания, проверка показаний на месте): учеб. пособ. / В. Г. Лукашевич. – Киев : Киевск. высш. шк. МВД, 1989. – С. 11-19.

яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування. Також, ст. 567 КПК України містить закріплення засад проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції, де в ч. 2 зазначено, що допит проводиться шляхом відео- або телефонної конференції і виконується в порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони в тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам КПК України та загальноновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод. Також цей компетентний орган запитуючої сторони повинен забезпечити участь перекладача під час проведення відео- або телефонної конференції. У ч. 5 ст. 567 КПК України підкреслено, що протокол допиту та носії відео- або аудіоінформації надсилаються до компетентного органу запитуючої сторони.

Таким чином, застосування відео- або аудіоматеріалів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні має такі можливості:

- отримання джерела доказів, на якому зафіксовані прояви антроподжерельної невербальної інформації, що мають значення для кримінального провадження;
- отримання зафіксованого матеріалу проявів антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження;
- дослідження антроподжерельної невербальної інформації на відео- або аудіоматеріалах сприяє обґрунтуванню чи спростуванню наявних даних або отримання нових про кримінально-релевантну подію;
- синхронізація антроподжерельної вербальної і невербальної інформації з виокремленням місць її невідповідності та подальший аналіз цих розбіжностей;

- слідчий/прокурор/суддя мають необмежену кількість можливостей у перегляді наданих антроподжерельних невербальних даних, що зафіксовані у відео- або аудіоматеріалах для власного тлумачення побаченого (прослуханого);
- можливість демонстрації наявного відео- або аудіоматеріалу всім учасникам кримінального провадження з тлумаченням побаченого (прослуханого) спеціалістом або експертом;
- у випадку фіксації слідчої (розшукової) дії слідчий/прокурор мають можливість створити певні умови, завдяки яким буде зафіксована антроподжерельна невербальна поведінка учасника кримінального провадження.

При застосуванні йдеться не про виокремлення та дослідження тільки антроподжерельної невербальної інформації, тут має місце підкреслення важливості дослідження як антроподжерельної вербальної, так і антроподжерельної невербальної складової слідчим/прокурором/суддею. Адже вивчення злочинної події з урахуванням антроподжерельних вербально-невербальних складових сприятиме більш детальному та повному дослідженню обставин злочинної події.

3.3. Інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

3.3.1. Верифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

З криміналістичної точки зору верифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє загальній меті, як окремо процесуальній дії, так і кримінального провадження в цілому.

Використання терміна «верифікація» (з англ. перевірка; пізньолат. *verificatia* – підтвердження; лат. *verus* – істинний,

fascio – роблю) в науковому світі зумовлено його специфічним значенням, різносторонністю та термінологічним змістом⁴⁰⁵. Верифікація – це підтвердження істинності будь-чого⁴⁰⁶; перевірка істинності, встановлення достовірності перевіреним шляхом⁴⁰⁷. Це слово іноземного походження, яке є давно вживаним у технологічному процесі розроблення та використання продуктів діяльності. Його поширеність та адаптованість спостерігається в багатьох розробках, таких як верифікація лікарських препаратів, електронне обслуговування платіжних карток, онлайн-сервіси тощо.

Використання верифікації у кримінальному провадженні зумовлено зростанням значення в криміналістиці знань про антроподжерельну невербальну інформацію та формування самостійних положень, яке у своєму категоріальному апараті застосовує саме цей термін для перевірки істинності виявлених обставин або достовірності отриманої інформації досліджуючи антроподжерельну невербальну інформацію.

Загалом, під верифікацією слід розуміти спосіб перевірки підтвердження істинності за допомогою різних доказів будь-якого характеру. Віденський гурток одним із перших надав таке визначення: верифікація – це процес перевірки істинності за допомогою доказів, теоретичних положень, алгоритмів, програм і процедур шляхом їх зіставлення з доведеними (еталонними або емпіричними) даними, алгоритмами та програмами⁴⁰⁸. С. В. Синіцин, М. Ю. Налютін стверджують, що верифікація –

---

⁴⁰⁵ Кудряченко А. Верифікація // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 91.

⁴⁰⁶ Большой словарь иностранных слов: 35 тысяч слов. Front Cover: Александр Николаевич Булыко, Аляксандр Мікалаевіч Булыка. Мартин Пресс, 2010 – Foreign Language Study – С. 116.

⁴⁰⁷ Крысин Л. П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2011. – С. 153.

⁴⁰⁸ Див. також:

Крафт В. Венский кружок. Возникновение неопозитивизма. – Москва, 2003. – 224 с.
Комаха Л. Г. Логіка перевірення достовірності знання в аргументах неопозитивізму / Л. Г. Комаха // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2015. – № 5-6. – С. 163-171.

це підтвердження відповідності кінцевого продукту певним еталонним вимогам⁴⁰⁹. У цілому, термін «верифікація» вживається в різних контекстах:

- у науці – спосіб підтвердження гіпотези дослідження за допомогою спеціальних методів;
- у виробництві – процедура підтвердження відповідності отриманого продукту зразкам і вимогам;
- у програмуванні – доказ правильності чи неправильності програми;
- у криміналістиці – спеціальний метод підтвердження достовірності даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації⁴¹⁰.

Термін «достовірність» має різні значення і застосовується у філософії, теорії судових доказів, гносеології, логіці, теорії ймовірностей, психології, природознавстві та інших галузях. Єдиного визначення терміна не існує, хоча власне визначення давали багато відомих вчених (Г. Гегель (G. W. F. Hegel), І. Кант (I. Kant), Г. Лейбніц (G. W. Leibniz), І. Фіхте (J. G. Fichte) та ін.)⁴¹¹. Тому, тут варто говорити про достовірність у розрізі різних знань:

- у філософії достовірність, як «один із способів існування істини «для нас», при якому збіг відповідності між пізнанням і об'єктом та знання цієї відповідності... виступає для об'єкта як доконечно встановлене»⁴¹²;

---

⁴⁰⁹ Див.: Синицын С. В. Верификация программного обеспечения / Синицын С. В., Напутин Н. Ю. Москва : БИНОМ, 2008. – 368 с.

⁴¹⁰ Див.:
Що таке верифікація? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinenews.gov.ua/pavchannya/scho-take-verifyfikatsiya>.
Вашук О. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. Вашук // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 106-107.

⁴¹¹ Вашук О. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. Вашук // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 107.

⁴¹² Див.:
Філософія пізнання: проблема істини, знання, наукове пізнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12989/>
Философская энциклопедия. Т. 2 / Л. Ф. Ильчев. – М., 1983. – С. 55.

- у соціології достовірність – «характеристика якості дослідження, відповідність зроблених висновків істинному стану об'єкта, що вивчається. Достовірність результатів залежить від надійності даних і правильності теоретичних висновків»⁴¹³;
- у логіці достовірність часто виступає синонімом поняття «істина» і характеризує безспірне, твердо обґрунтоване і доказове знання;
- у теорії судових доказів під істинністю розуміється відповідність знань реальному стану справ, а під достовірністю – тільки переконаність у цій істинності⁴¹⁴;
- у природознавстві під достовірністю розуміється певне судження, емпірично підтверджене спеціальними експериментами або суспільною практикою⁴¹⁵;
- у теорії ймовірностей достовірність означає впевненість у правильності оцінки ймовірності настання тієї чи іншої події, висловлюючи ступінь знань про чинники, які можуть сприяти чи перешкоджати її настанню⁴¹⁶.

В криміналістичній літературі інколи виокремлюється, така діяльність як посвідчувальна. Так, М. І. Єнікеев вказує не тільки на встановлення істини по провадженню, а й про необхідність зробити її верифікованою, тобто такою, що може бути перевірена⁴¹⁷. А. В. Дулов підкреслює, що при пізнавальних процесах посвідчувальна діяльність має бути спрямована на фіксацію⁴¹⁸.

---

⁴¹³ Див.:

Практикум по прикладной социологии / под ред. Б. В. Князева, Н. И. Дряхлова, В. Я. Нечаева. – М.: Изд-во Моск. ун-ва, 1987. – С. 63.

Кравчук М. Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні / М. Кравчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2016. – № 7. – С. 43-47.

⁴¹⁴ Шаламов М. П. Теория доказательств / М. П. Шаламов. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 350 с.

⁴¹⁵ Лехнер Е. А. Философия и современное природоведение / Е. А. Лехнер. – М., 1964 – 280 с.

⁴¹⁶ Сеньо П. С. Теория ймовірностей та математична статистика: підручник / П. С. Сеньо. – 2-ге вид., переробл. і допов. -К.: Знання, 2007. – С. 291.

⁴¹⁷ Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник / Марат Исакович Еникеев. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 122.

⁴¹⁸ Дулов А. В. Судебная психология: учеб. пособие / Атеист Васильевич Дулов. – Минск: Вишэйшая школа, 1975. – С. 119-120.

Я. Мочкош підкреслює саме особливості вербальної верифікації, як окремого методу криміналістичної тактики допиту⁴¹⁹.

Відповідно до кримінального провадження термін «верифікація» характеризується таким чином:

- семантично як переконання у вірогідності, дійсності, достовірності;
- процесуально, тобто під час проведення процесуальних дій з обов'язковим аналізом її невербальних складових;
- комунікаційно як антроподжерельне спілкування між учасниками кримінального провадження;
- методологічно (метод перевірки достовірності даних за допомогою емпіричних засобів із використанням антроподжерельної невербальної інформації);
- гносеологічно (метод пізнавальної діяльності антроподжерельної невербальної інформації щодо учасників кримінального провадження із застосуванням знань інших наук).

Механізм верифікації (перевірки достовірності криміналістичної інформації) як складна динамічна система включає:

- суб'єкта, який надає антроподжерельну невербальну інформацію, його ставлення до цих даних і наслідків надання цієї інформації;
- суб'єкта, який сприймає антроподжерельну невербальну інформацію та проводить верифікацію;
- об'єкт верифікації;
- предмет верифікації;
- спосіб надання або приховання даних;
- спосіб фіксації та дослідження отриманих даних;
- результат верифікації⁴²⁰.

У кримінальному провадженні об'єктом верифікації в широкому розумінні виступає функціональна сторона людської діяль-

---

⁴¹⁹ Мочкош Я. Вербальна верифікація як метод криміналістичної тактики допиту / Я. Мочкош // Право України : Юрид. журн. - 2007. - № 11. - С. 122-125.

⁴²⁰ Ващук О. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. Ващук // Юридичний вісник. - 2013. - № 4. - С. 106.

ності, тобто система дій та відносин, які є джерелом криміналістичної інформації. Предметом верифікації в кримінальному провадженні є закономірності збирання, фіксації, дослідження, оцінки та використання криміналістичної інформації і механізм її перевірки на основі пізнання їх спеціальними методами та прийомами через дослідження антроподжерельної невербальної інформації.⁴²¹

Згідно з КПК України слідчий/прокурор/суддя за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК України). Тобто при оцінці достовірності доказу слідчий/прокурор/суддя виступають у ролі верифікатора даних щодо події злочину, також і її окремої обставини.⁴²²

У кримінальному провадженні слідчий/прокурор/суддя/експерт досліджують різні види криміналістичної інформації, також і антроподжерельну невербальну інформацію, джерелом якої є учасник кримінального провадження. Доказове значення має інформація, що сприйнята, зафіксована, упорядкована, відображена мовними засобами, тобто вербально, можливо з використанням технічних засобів і пристосувань для встановлення істини, викриття і притягнення до відповідальності винуватих.⁴²³ Тобто, як зазначалося в попередніх розділах, згідно із чинним законодавством України антроподжерельна невербальна інформація у формі емоційно-психологічних проявів учасника кримінального провадження, може бути зафіксована процесуально в межах кримінального провадження.

---

⁴²¹ Вашук О. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. Вашук // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 106.

⁴²² Там само.

⁴²³ Там само. – С. 107.

За результатами аналізу кримінальних проваджень минулих років застосування невербальної інформації вербально зафіксовано в багатьох матеріалах кримінальних проваджень. З метою розкриття змісту застосування такої інформації саме в процесуальних рішеннях кримінальних проваджень варто процитувати окремі з них:

*відповідно до протоколу за результатами здійснення оперативно-розшукового заходу, який тимчасово обмежує права людини за справою № 88301266 від 08.05.2012 р. (здійснювався оперативно-розшуковий захід, що тимчасово обмежує права людини, а саме: аудіо-відеоконтроль 08.05.2012 р. у приміщенні Червоноградського міського суду Львівської обл. відповідно до постанови голови апеляційного суду Чернівецької обл. від 08.05.2012 р., із початком о 10 год. 20 хв.). Мала місце розмова потерпілого з іншою особою, «що зафіксована на картку Transend mikro SD 2 Gb інв. № 0672, картку Lidata mikro SD HC 16 Gb інв. № 0671, під час якої «ДО» та «суддя», перебуваючи в приміщенні за місцем роботи підсудного, обговорювали питання, що стосувались розгляду справи; відбулась передача коштів від «ДО» особі «Суддя» і робились **невербальні знаки** особою «Суддя» – «Тихіше». Потерпілий під час досудового розслідування та в суді підтвердив, що при здійсненні оперативно-розшукового заходу виступав він «ДО» «і розмовляв із підсудним у приміщенні Червоноградського міського суду Львівської області про вирішення на його користь питання стосовно конфіскації коштів, вилучених при складанні щодо нього протоколу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 162 КУпАП у справі, що перебувала на розгляді в судді, де останній вимагав та отримав від нього хабар у сумі 900 доларів США»⁴²⁴;*

відповідно до ухвали суду від 17 червня 2014 р., із метою перевірки доводів обвинуваченого щодо вчиненого на нього тиску з боку працівників міліції призначено проведення судово-психологічної

---

⁴²⁴ Див.: Матеріали кримінального провадження. Ковельський міськрайонний суд Волинської області, кримінальне провадження, справа № 0306/7567/12, провадження № 1/159/4/15.

експертизи за матеріалами відеозапису слідчого експерименту від 16.08.2013 р. Згідно з висновком експертизи № 703 від 29.08.2014 р., проведеної експертом Полтавського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, встановлено, що психологічні особливості процесу відтворення обстановки та обставин події злочину обвинуваченим при проведенні слідчого експерименту 16 серпня 2013 р., за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої дії, характеризуються активною психологічною взаємодією зі слідчим, спеціалістом, статистом. Обвинуваченому поставлені запитання по фабулі сюжетних фрагментів, окреслюючи їх змістовний напрям та спрямовуючи побудову основних алгоритмів повідомлень обвинуваченого відповідно до методичної специфіки слідчої дії, що мають характер уточнень інформації. Психологічні особливості комунікативної взаємодії між слідчим, спеціалістом, статистом і обвинуваченим характеризуються відповідністю індивідуально-психологічним особливостям активно-упевненої комунікативної поведінки останнього, стимулюючи та впорядковуючи його реконструктивну діяльність. Проте виняток становить епізод, в якому обвинуваченому «поставлено сугестивне запитання стосовно вилучення ним телефону з навушниками, – яке суттєво зумовило характер побудови подальшої реконструктивної діяльності підозрюваного в напрямі, заданому змістом запитання». Комунікативна діяльність обвинуваченого характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: врівноважено-активною поведінкою, коливаннями інформативної змістовності повідомлень. **Невербальні засоби комунікативної діяльності** обвинуваченого не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування. У ході всієї слідчої дії обвинувачений стійко дотримується логіки свого оповідання, ставлячи смислові акценти на ініціативній агресивно-образливій поведінці потерпілої та на своєму збудженому емоційному стані, зумовленому специфікою поведінки потерпілої. У комунікативній діяльності обвинуваченого «констатується достатній комп-

лекс ознак, які за своєю психологічною суттю є «слідами» досвіду, відображеного під час відтворення ним подій, що належать до наступних фрагментів слідчої дії»⁴²⁵;

ОСОБА_1 та ОСОБА_2 разом з невстановленою особою приблизно о 22.00., знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою між собою, з метою заволодіння чужим майном прийшли на територію будівельного майданчика дитячої лікарні, розташованого по вул. Головка 1, у м. Нікополі, Дніпропетровської області, яка знаходилась під охороною (є сховищем). Напали на сторожа, застосовуючи насилля небезпечне для життя та здоров'я потерпілого в момент нападу та спричинили, згідно висновку судово-медичної експертизи №28, від 10.08.2012 року, тілесні ушкодження в результаті чого сторож помер в лікарні. «... При проведенні слідчих дій відтворення обстановки і обставин події та допиті підозрюваного 24.07.2012 року, його «комунікативна діяльність характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: ознаками активної комунікативної поведінки, вираженою діалоговою активністю». **Невербальні засоби комунікативної діяльності** підозрюваного не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування»⁴²⁶;

після вчинення злочину, ОСОБА_1, з метою уникнути кримінальної відповідальності, попрямував у напрямку АЗС «Ультра», розташованої за адресою: м. Київ вул. Грінченка, 18-Б, де побачив ОСОБА_2, яка на той час проходила по вул. Кіровоградській, в напрямку вул. Грінченка. ОСОБА_2, побачивши як до неї назустріч наближається її знайомий ОСОБА_1, який тримаючи в руках жіночу сумку, пробіг повз неї та сказав: «Біжимо!». Усвідомлюючи протиправність дій та розуміючи, що вищевказана сумка належить сторонній особі, ОСОБА_2 побігла разом з ОСОБОЮ_1 в

---

⁴²⁵ Див.: Матеріали кримінального провадження. Колегія суддів Красноградського районного суду Харківської області, кримінальне провадження, справа № 626/2405/14-к, провадження № 1-кп/626/13/2015.

⁴²⁶ Див.: Матеріали кримінального провадження. Нікопольський міськрайонний суд Дніпропетровської області, кримінальне провадження, справа № 0426/11932/2012, провадження № 1/0182/5/2015.

напрямку вул. Грінченка. В ході того, як вказані особи бігли вздовж вул. Грінченка, з метою усунення перешкод вчиненню злочину, ОСОБА_2 взяла сумку, яку їй передав ОСОБА_1 та одягла собі на плече, щоб видати вказану сумку за власну. Тим самим, ОСОБА_2, за **невербальною згодою** з ОСОБА_1, почала переховувати предмети здобуті злочинним шляхом. Дана подія була зафіксована камерами зовнішнього відеоспостереження. Невдовзі ОСОБА_2 та ОСОБА_1 були затримані інкасаторами «Приватбанку», які знаходилися неподалік. Через невеликий проміжок часу на місце затримання підійшла потерпіла, у якої ОСОБА_1 заволодів сумкою із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я. Потерпіла, побачивши, що у ОСОБА_2 в руках знаходиться її сумка, запитала в неї: «Що в тебе робить моя сумка?». На що ОСОБА_2, усвідомлюючи те, що ОСОБА_1 заволодів сумкою потерпілої із застосуванням насильства, оскільки в останньої на той момент на обличчі були наявні гематоми та сліди крові, з метою приховання злочину, який вчинив ОСОБА_1, відповіла: «Це моя сумка! Не брешіть!!!». Тим самим, ОСОБА_2 вчинила умисні дії, спрямованні на сприяння ОСОБА_1 в приховуванні злочину, який вчинив останній⁴²⁷.

ОСОБА_1, перебуваючи за визначеною адресою, з дозволу господаря, відпочивав у вказаній кімнаті на ковдрі на підлозі біля вікна, коли ОСОБА_2 підійшов до нього та став вимагати його телефон та наніс ОСОБА_1 удар по нозі. Після цього ОСОБА_1 підвівся з підлоги та одягнув на себе куртку, в цей час ОСОБА_3, який лежав в цій кімнаті на іншому ліжку, кинув сокиру, якою ОСОБА_2 почав розмахувати перед ОСОБА_1 та намагався нанести йому нею удари. Побоюючися за своє життя, з метою захисту та припинення нападу з боку ОСОБА_2 ОСОБА_1 наніс декілька ударів останньому руками і ногами, вкусив потерпілого у праве передпліччя, вивернув останньому пальці на правій руці, вихопив з рук ОСОБА_2 сокиру, після чого, діючи з перевищенням меж необхідної оборони, наніс ОСОБА_2

---

⁴²⁷ Див.: Матеріали кримінального провадження. Колегія Суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва, кримінальне провадження, справа № 11-кп/796/402/2015, провадження № 12014100010007204.

ще декілька ударів сокирою в голову, кілька ударів кулаком руки по голові, ногами по тулубу, верхнім та нижнім кінцівкам. Висновок судово-психологічної експертизи №25 від 07.03.2014 року, згідно яких психологічні особливості комунікативної діяльності підозрюваного ОСОБА_1 «у процесі слідчого експерименту від 27.12.2013 р. про обставини інкримінованого йому злочину, при проведенні вище зазначеної слідчої дії із застосуванням відеозапису, характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: вираженою діалоговою активністю, ініціативно-стійким слідуванням логіці свого оповідання, наявністю у повідомленнях загальних та специфічних деталей про обстановку, обставини та механізм заподіяння тілесних ушкоджень обом потерпілим». **Невербальні засоби комунікативної діяльності ОСОБИ_1** не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування та виконують функцію смислового навантаження, а прояви психічної діяльності ОСОБА_1 у ході всієї слідчої дії містять достатній комплекс ознак, що за своєю психологічною суттю є «слідами» минулого досвіду, відображеного ним під час відтворення події злочину. При цьому психологічні особливості комунікативної діяльності підозрюваного у процесі слідчого експерименту від 29.12.2013 р. про обставини інкримінованого йому злочину, при проведенні вище зазначеної слідчої дії із застосуванням відеозапису, характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей»⁴²⁸.

Ці приклади наочно демонструють практичне використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, підкреслюють значення антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті процесуального рішення у кримінальному провадженні.

Проведення процесуальних дій – є засобом збирання та перевірки даних, що спрямовані на отримання (збирання) доказів

---

⁴²⁸ Див.: Матеріали кримінального провадження. Кременчуцький районний суд Полтавської області в складі колегії, кримінальне провадження 1 кп\536\85\14, справа № 536/1070/14-к.

або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення процесуальної дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Фіксація ходу і результатів процесуальної дії є одним з її етапів проведення та елементом процесу збирання доказів. Слідчий/прокурор/суддя після проведення процесуальної дії та (або) під час неї має можливість верифікувати всю ту криміналістичну інформацію, яку він отримав. Отримана та зафіксована криміналістична інформація підлягає подальшій обробці та перевірці. Тобто в кримінальному провадженні вони постійно стикаються з необхідністю встановлення достовірності криміналістичної інформації, що спонукає вчених на пошук і впровадження нових методів і прийомів усунення неправди та встановлення і доведення істини.⁴²⁹ Тому при верифікації даних в кримінальному провадженні необхідно окремо дослідити умисне приховання антроподжерельних невербальних проявів, які передають справжній емоційний стан учасника кримінального провадження, що зводиться до двох ліній поведінки:

- 1) активної лінії (співпраця, протидія тощо);
- 2) пасивної лінії (протидія (невиконання, неповне виконання і т. ін., неучасть тощо).

Відповідно до вищезазначеного для верифікації даних у кримінальному провадженні варто використовувати такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації, як: спостереження; бесіда; експеримент. Вибір слідчим/прокурором/суддею конкретних прийомів верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації при проведенні процесуальних дій обумовлений колом обставин, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні.

У кримінальному провадженні застосування прийомів верифікації даних (отриманих вербально і невербально) сприяє точності і своєчасності діагностики інформаційного та психологічного

---

⁴²⁹ Тіщенко В. В. Криміналістика: навчально-методичний посібник / В. В. Тіщенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – С. 28-29.

стану її учасників, полегшує встановлення подальшого емоційного контакту з ними, допомагає виявити їхню дійсну причетність до злочинної події. Звідси випливає, що для вибору конкретних прийомів верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації у будь-якому кримінальному провадженні повинна передувати тривала бесіда слідчого/прокурора/судді з учасниками на різні теми, тактичною метою якої і є встановлення психологічного контакту, виявлення та вивчення звичайної поведінки, особливостей вербальної та невербальної комунікації, емоційних проявів при розмовах на буденні теми, що не стосуються безпосередньо предмета процесуальної дії чи заходу. Тривалість і тематика таких бесід визначаються суто індивідуально і можуть залежати від таких факторів:

- кримінального провадження;
- виду процесуальної дії чи заходу;
- мети проведення процесуальної дії чи заходу;
- предмета дослідження процесуальної дії чи заходу;
- кола учасників процесуальної дії чи заходу;
- ступеня інтелектуального розвитку слідчого/ прокурора/ судді;
- емоційного стану слідчого/прокурора/судді;
- дослідження слідчим/прокурором/суддею особистості учасника кримінального провадження;
- ступеня інтелектуального розвитку учасника кримінального провадження;
- емоційного стану учасника кримінального провадження;
- психоемоційного контакту між слідчим/прокурором/суддею і учасником кримінального провадження;
- процесуального стану учасника кримінального провадження та його причетності до події, що розслідується.

У практичній діяльності в кримінальному провадженні слідчий/прокурор/суддя постійно при встановленні обставин, шукають і впроваджують методи усунення недостовірних даних.

У кримінальному провадженні мовлення займає важливе місце при сприйнятті, фіксації, упорядкуванні, відображенні даних. Закономірним є виникнення протидії, коли має місце надання недостовірної інформації, зокрема неправдивої з боку будь-якого учасника кримінального провадження, тим, хто бажає з'ясувати та довести істину щодо кримінально-релевантної події. У цій боротьбі стають у пригоді знання методів і прийомів криміналістичної тактики. Варто зазначати, що надання неправдивих показань – нелегка справа, не кожна особа здатна до цього на «достовірному рівні сприйняття іншою». У процесі обмірковування й побудови моделі своїх неправдивих показань учаснику кримінального провадження доводиться виконувати набагато більше розумових операцій із постійною фіксацією своєї уваги на інформації, що ґрунтується на обмані. Відбувається процес роздвоєння свідомості, де виникає дисбаланс між правдою і неправдою, порушується психічна гармонія учасника кримінального провадження, підвищується напруження процесу запам'ятовування, як результат – ускладнення адекватного і критичного сприйняття, осмислення, відображення подій, оскільки штучно створені асоціації збільшують уявну пам'ять за короткий строк. У цьому випадку для учасника кримінального провадження постає завдання верифікувати показання особи, яка каже неправду. Закономірним у такому випадку є опрацювання антроподжерельної невербальної інформації, наявної в кримінальному провадженні щодо будь-якого учасника кримінального провадження. На що слідчий/прокурор/суддя реагують таким чином: верифікують отримані дані та встановлюють обставини кримінального провадження.⁴³⁰

Неправдиві показання в кримінальному провадженні створюють несприятливу ситуацію, як результат – це одна з форм протидії, а боротьба з нею залежить від того, наскільки слідчий/

---

⁴³⁰ Вашук О. П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій / О. П. Вашук // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 216–218.

прокурор/суддя опанує психологічні закономірності стану учасників кримінального провадження та зуміє проникнути в їхню мотиваційну сферу з метою одержання істинних даних. Для цього слідчий/прокурор/суддя повинен володіти комплексом інформації про психологічні, біологічні, фізіологічні, соціальні, суспільні, моральні характеристики всіх учасників кримінального провадження.⁴³¹

Прийоми верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні спрямовані на отримання правдивих даних, недопущення неправди, викриття неправди. Необхідно розуміти, що прийом є основним елементом криміналістичної тактики. Сам тактичний прийом – це спосіб здійснення самої дії або її частини, спрямований на досягнення її конкретної мети, який заснований на механізмі його реалізації та є найбільш раціональним і ефективним за певних умов у конкретних ситуаціях⁴³². За думкою В. Ю. Шепітька, тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, що направлений на досягнення її конкретного завдання, заснований на психологічному механізмі її реалізації, що являється найбільш раціональним і ефективним у слідчих ситуаціях⁴³³.

Для конструювання та виділення спеціальних прийомів для верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні необхідно дослідити наявну в криміналістичній літературі основу для класифікаційного поділу прийомів залежно:

- 1) від змісту і призначення:
  - 1.1) пізнавальні;

---

⁴³¹ Васьук О. П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій / О. П. Васьук // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 216–218.

⁴³² Див.: Криміналістика: навч. посіб. / [Волобуєв А. Ф., Волобуєва О. О., Самойленко О. А. та ін.]; за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ : КНТ, 2011. – 504 с.

⁴³³ Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография / Шепітько В. Ю. – Х.: Гриф, 2002. – С. 23.

- 1.2) управлінські;
- 1.3) організаційно-технічні;
- 2) від рівня виконуваних тактичних завдань:
  - 2.1) вихідні;
  - 2.2) проміжні або окремі;
  - 2.3) кінцеві;
- 3) від прийомів використання засобів:
  - 3.1) техніко-криміналістичні;
  - 3.2) тактико-криміналістичні;
- 4) від завдань:
  - 4.1) загальні;
  - 4.2) спеціальні;
  - 4.3) конкретні;
- 5) від виду процесуальної дії:
  - 5.1) прийоми огляду;
  - 5.2) прийоми допиту;
  - 5.3) прийоми обшуку;
  - 5.4) прийоми інших процесуальних дій;
- 6) від діапазону застосування:
  - 6.1) прийоми, які використовуються при проведенні тільки окремих процесуальних дій;
  - 6.2) прийоми, які використовуються в декількох процесуальних діях;
  - 6.3) прийоми, які використовуються при проведенні заходів;
- 7) від об'єкта спрямованості (або сфери реалізації):
  - 7.1) прийоми, спрямовані на здійснення впливу на учасника кримінального провадження;
  - 7.2) прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища;
- 8) від характеру інформації:
  - 8.1) прийоми, засновані на словесній інформації;
  - 8.2) прийоми, засновані на матеріалізованій інформації;
- 9) від виду діяльності:

- 9.1) інтелектуальні;
- 9.2) предметно-перетворюючі;
- 10) від застосування в стадії кримінального провадження:
  - 10.1) на досудовому розслідуванні;
  - 10.2) на судовому провадженні⁴³⁴.

Отже, верифікація – криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації дозволяє здійснити індивідуальну інформаційну взаємодію його учасників, в якій реалізується головна мета з установлення істини в кримінальному провадженні: перевірки відповідності отриманих результатів сутності кримінально-релевантної події, що мала місце. Таким чином верифікація, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться майже завжди шляхом зіставлення відповідності встановлених (ідеальних і матеріальних) обставин перебігу – кримінально-релевантній події, що мала місце.

Відповідно до такої точки зору щодо верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні можна виокремити такі її складові:

1. Об'єктивна – процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, ситуаційна обстановка досудового розслідування;
2. Суб'єктивна – прояви антроподжерельної невербальної інформації учасників досудового розслідування;
3. Ефективність застосування верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації залежить від належного поєднання об'єктивної і суб'єктивної складової. При цьому об'єктивна складова виступає як передумова правильного виконання завдань кримінального провадження. Разом із тим, досягнення адекватного результату верифікації на досудо-

---

⁴³⁴ Ващук О. П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 294-295.

вому розслідуванні залежить головним чином від знань і вмінь, практичних навичок слідчого/прокурора/експерта;

4. Зміст верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні розкривається через такі властивості:

- інформативність: верифікація – перевірка достовірності інформації щодо відповідності дійсності події, що мала місце за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації;

- об'єктність: верифікація, де об'єктом дослідження є антроподжерельна невербальна інформація учасника перебігу та результатів досудового розслідування;

- інструментальність: верифікація, де засобом виступає наявна антроподжерельна невербальна інформація, отримана під час процесуальних дій і заходів;

- суб'єктність: верифікація, де суб'єктом є учасники досудового розслідування;

- процесуальна відповідність: верифікація, де відбувається об'єктивна оцінка відповідності перебігу та результатів досудового розслідування події, що мала місце, за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації;

- криміналістична відповідність: верифікація, де відбувається об'єктивна оцінка відповідності перебігу та результатів досудового розслідування події, що мала місце, за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації з урахуванням індивідуальних якостей та властивостей її учасників при застосуванні криміналістичних знань і відповідності криміналістичним правилам і умовам;

- статичність: одна з форм верифікації (статичне дослідження (спостереження, зіставлення, порівняння тощо));

- динамічність: одна з форм верифікації (динамічне дослідження (проведення додаткових та повторних процесуальних дій, заходів тощо));

- сферність: верифікація, де сферою дослідження є початок досудового розслідування; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; повідомлення про підозру; зупинення досудового розслідування; закінчення досудового розслідування; досудове розслідування кримінальних проступків; оскарження рішень, дій чи бездіяльності;
- доказовість: верифікація відповідає на запитання, чи встановлено всі обставини злочинної події на досудовому розслідуванні;
- ефективність: верифікація відповідає на запитання, чи виконано завдання кримінального провадження на досудовому розслідуванні;
- результативність: верифікація формує висновок, в якому зазначає достовірність чи недостовірність (істинність – неістинність) інформації щодо відповідності дійсності (події, що мала місце) за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації.⁴³⁵

Відповідно за допомогою верифікації будь-який учасник досудового розслідування може перевірити, чи відповідають установлені обставини перебігу та результатам події, що мала місце за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації. Верифікація на досудовому розслідуванні має свої особливості, однак у вищезазначеному розумінні вона дещо відрізняється від верифікації на судовому провадженні. Тому для розкриття змісту верифікації в межах судового провадження з урахуванням особливостей його проведення варто виокремити окремі властивості як ключові:

1. Інформативність (перевірка достовірності інформації щодо відповідності дійсності в судовому провадженні за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації);

---

⁴³⁵ Ващук О. П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції / Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» ; НУОЮА. – 2016. – Випуск 2(11). – С. 89.

2. Об'єктність (об'єктом дослідження є хід та результати судового провадження);

3. Інструментальність (де засобом верифікації виступає наявна антроподжерельна невербальної інформація, отримана в ході судового провадження);

4. Суб'єктність (суб'єктом верифікації є учасники судового провадження);

5. Процесуальна відповідність (об'єктивна оцінка відповідності ходу та результатів судового провадження події, що мала місце, за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації з урахуванням індивідуальних якостей та властивостей учасника судового провадження);

6. Криміналістична відповідність (об'єктивна оцінка відповідності ходу та результатів судового провадження події, що мала місце, за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації з урахуванням індивідуальних якостей та властивостей учасника судового провадження);

7. Статичність (статичне дослідження: зіставлення, порівняння, аналіз тощо);

8. Динамічність (динамічне дослідження (проведення дій у ході судового провадження тощо);

9. Сферність (сфера дослідження: судові провадження в першій інстанції, судові провадження з перегляду судових рішень, особливі порядки кримінального провадження, виконання судових рішень);

10. Доказовість (доведеність у судовому провадженні всіх обставини, які підлягають доказуванню);

11. Результативність (достовірність чи недостовірність (істинність – неістинність) інформації щодо відповідності дійсності (події, що мала місце) за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні.

Із метою більш повного роз'яснення наведемо модель верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної

невербальної інформації. Завдання: верифікувати перебіг та результати будь-якої слідчої (розшукової) дії, використання її результатів у подальшому в досудовому розслідуванні та в судовому провадженні. Засоби: інформація, що є в наявності (протоколи, акти, відгуки, характеристики, показання, висновки експертизи тощо), в тому числі і антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка відповідності наявної інформації фактичному перебігу події, що мала місце. Результат верифікації: відповідність (невідповідність) наявної інформації ходу слідчої (розшукової) дії, фіксації її результатів. Як висновок: верифікація відповідає на загальне запитання: «Чи відповідають отримані дані конкретного кримінального провадження події, що мала місце?».

Таким чином, верифікація – це метод підтвердження того, що хід і результати досудового розслідування та судового провадження відповідають дійсним обставинам події, що мала місце, проведеною за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації.

Верифікація даних на початку досудового розслідування починається з моменту внесення відповідних відомостей (даних) до ЄРДР у зв'язку з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення та (або) самостійного виявлення слідчим будь-яких обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. У ст. 214 КПК України закріплено вищезазначене з можливістю вчинення цих дій окрім слідчого, ще й прокурором. При цьому зазначено, що керівник органу досудового розслідування визначатиме, який саме слідчий в подальшому здійснюватиме досудове розслідування. Варто підкреслити, що здійснення досудового розслідування до внесення даних до ЄРДР заборонено. Однак це не є заборобою для верифікації вже наявних відомостей (даних) за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації. Варто взяти до уваги існування двох винятків:

- проведення огляду місця події в невідкладних випадках до внесення даних до ЄРДР із зобов'язанням внесення даних після завершення огляду;

- здійснення досудового розслідування на морському чи річковому транспорті, що перебуває за межами України, з внесенням даних при першій можливості до ЄРДР.⁴³⁶

Отже, при прийнятті заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення слідчий (прокурор) або уповноважена на ці дії службова особа зобов'язані прийняти та зареєструвати їх. У КПК України не містяться норми щодо верифікації цих відомостей (даних). Однак характерною особливістю є пряма заборона в КПК України (ч. 4 ст. 214) у відмові при прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Тому як результат саме із цього моменту починається верифікація даних, наявних у слідчого/прокурора чи уповноваженої особи при прийнятті, реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення.

Досудове розслідування представляє собою певний процес, під час якого в слідчого постійно виникає потреба верифікації даних, отриманих ним у конкретному кримінальному провадженні, що триває протягом усього досудового розслідування. Об'єктом верифікації на початку досудового розслідування є наявна криміналістична інформація щодо злочинної події. Верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на початку досудового розслідування проходитиме у двох взаємозумовлених формах, набуваючи постійний характер.⁴³⁷

Процесуальна регламентація проведення досудового розслідування закріплена в КПК України. При цьому саме розділ III містить дані щодо початкових загальних положень досудового

---

⁴³⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁴³⁷ Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ. – 2015. – Том 3. – Вип. – 6. – С. 90.

розслідування. У ч. 5 ст. 214 КПК України чітко закріплені дані, що вносяться до ЄРДР, а саме:

- дата надходження заяви/повідомлення про кримінальне правопорушення або дата виявлення з іншого джерела обставин;
- прізвище, ім'я та по батькові заявника/потерпілого;
- інше джерело, із якого виявлені обставини про вчинення кримінального правопорушення;
- короткий зміст обставин про вчинення кримінального правопорушення, наведених заявником/потерпілим чи виявлених з іншого джерела;
- попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті та її частини за Кримінальним кодексом України;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка внесла відомості до ЄРДР (слідчого/прокурора).

Не до кінця розкритим є закріплення в ч. 5 ст. 214 КПК України інших обставин кримінального правопорушення, передбачених Положенням про порядок ведення ЄРДР, тому що відповідно до вищезазначеного положення (ч. 1 розділу 2. «Порядок внесення відомостей до Реєстру») до ЄРДР вносяться відомості про більш широке коло обставин щодо кримінального правопорушення⁴³⁸. Крім цього, однією з обов'язкових умов роботи в ЄРДР є автоматична фіксація дати внесення інформації та присвоєння номеру кримінального провадження. Тільки після цієї процедури слідчому необхідно невідкладно в письмовій формі повідомити керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування із зазначенням підстави початку досудового розслідування та інших даних, передбачених ч. 5 ст. 214 КПК України та ч. 1 розділу 2 Положення про порядок ведення ЄРДР.

У випадку внесення даних до ЄРДР про кримінальне правопорушення прокурором, він зобов'язаний невідкладно, однак не пізніше наступного дня з моменту внесення даних, обов'яз-

---

⁴³⁸ Див.: Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>

ково з дотриманням правил підслідності передати наявні в нього матеріали до органу досудового розслідування, тобто слідчому з подальшим дорученням проведення належного досудового розслідування (ч. 7 ст. 214 КПК України). На практиці прокурор не має можливості в цей період проводити верифікацію первинних відомостей (даних) про злочинну подію.

Цікавим доповненням є ч. 8 ст. 214 КПК України, що містить регламентацію дій посадових осіб у випадках отримання даних про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру. У цьому випадку відомості вносяться слідчим або прокурором до ЄРДР негайно після вручення особі повідомлення про підозру в учиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368³, частинами першою і другою статті 368³, частинами першою і другою статті 368⁴, статтями 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України або від імені такої юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 258-258⁵ КК України. Отже, особливостями початку досудового розслідування щодо юридичної особи є таке:

1. При внесенні відомостей до ЄРДР слідчий/прокурор повідомляє юридичну особу не пізніше наступного робочого дня письмово;
2. Провадження здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру.

Аналізуючи загальні положення досудового розслідування, закріплені в главі 19 КПК України, зауважуємо, що вона містить цілий комплекс дій та даних для їх подальшої верифікації: дані про початок досудового розслідування (ст. 214 КПК України), досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків (ст. 215 КПК України), щодо підслідності (ст. 216 КПК України), об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування (ст. 217 КПК України), місце проведення досудового розслідування

(ст. 218 КПК України), строки досудового розслідування (ст. 219 КПК України), розгляд клопотань під час досудового розслідування (ст. 220 КПК України), ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України), недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України) тощо.

Одночасно верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на початку досудового розслідування є процесом перевірки первинних даних (відомостей) про злочинну подію в цілому та її окремих обставин. Верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації достовірності даних (відомостей) на цьому етапі має свої особливості, пов'язані з обмеженням у часі та складною обстановкою отримання даних про обставини злочинної події. Саме верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації початкових даних є першою для проведення слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 224-275 КПК України). Тобто верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації відомостей (даних) на початку досудового розслідування є вирішальною відповідно до процесуальних засобів збирання та перевірки доказів, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Саме завдяки верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації первинних даних про подію злочину слідчий отримує підстави для проведення слідчої (розшукової) дії у вигляді достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.⁴³⁹ Отже, уповноважена особа (слідчий/прокурор) на початку досудового розслідування вже стикається з необхідністю встановлення достовірності тих даних, які вносяться до ЄДР.

Із моменту особистого спілкування із заявником (потерпілим) слідчий/прокурор або уповноважена особа взаємодіють під час

---

⁴³⁹ Тіщенко В. В. Криміналістика: навчально-методичний посібник / В. В. Тіщенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юрид. літ., 2015. – С. 28-29.

прийняття та реєстрації заяви про кримінальне правопорушення. Тому важливою складовою цього спілкування є розуміння мотивації та психологічного стану заявника (потерпілого) в момент надання ним первинних даних. Із цією метою вже на цьому етапі за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації триває збір даних про психологічні, фізіологічні, соціальні, суспільні, моральні характеристики заявника (потерпілого).

При верифікації завданням слідчого/прокурора або уповноваженої особи є також з'ясування чинників, що породжують неадекватне відтворення дійсності, визначення якісно-кількісного співвідношення між достовірним і недостовірним. Відповідно предметом верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на початку досудового розслідування є антроподжерельна невербальна інформація, що виникла при сприйнятті, фіксації, упорядкуванні та відображенні кримінально-релевантної події, якщо йдеться про заявника (потерпілого), або при виявленні слідчим/прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Ситуація складається в цьому випадку в трьох напрямках:

1. Сприятлива: прийняті та зареєстровані дані відповідають дійсності, відсутня протидія (відкрита, прихована) із боку заявника (потерпілого);
2. Несприятлива: прийняті та зареєстровані дані не відповідають дійсності, має місце протидія (відкрита, прихована) із боку заявника (потерпілого);
3. Нейтральна: отримані та зареєстровані дані слідчим/прокурором відповідають дійсності.⁴⁴⁰

У другій ситуації (несприятливій) закономірною є протидія, коли має місце надання недостовірної інформації заявником (потерпілим) особі, яка приймає та реєструє цю заяву, про вчинення кримінального правопорушення. Саме тут необхідно

---

⁴⁴⁰ Вашук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ Випуск 6/2015 Том 3. – С. 91.

використовувати антроподжерельну невербальну інформацію при верифікації відомостей (даних). Важливу роль тут відіграють і психологічні знання для виокремлення складових спілкування (вербальних, невербальних, вербально-невербальних) із метою їх подальшої верифікації. Наприклад, відповідність вербальної складової невербальній (при наданні ствердної відповіді на запитання, особа несвідомо повертає головою або очі вгору-вниз). Окрему увагу привертає той факт, що надання неправдивих даних заявником/потерпілим – важка справа, адже саме заявник/потерпілий повинен це зробити на відповідному рівні для сприйняття іншим учасником кримінального провадження. У процесі конструювання моделі своєї недостовірної заяви заявник/потерпілий змушує свій мозок виконувати величезну кількість розумових операцій на побудову події, якої не було. У цьому випадку спостерігається процес роздвоєння свідомості заявника/потерпілого, де виникає дисбаланс між тим, що відбулося, і тим, чого не було, і як результат виникає психічна дисгармонія особистості, що полягає в збільшенні навантаження процесу запам'ятовування та в подальшому накладанні спогадів один на одного (тих, що мали місце, і тих, що не було). Виявлення цього стану в заявника/потерпілого на початку досудового розслідування можливе завдяки верифікації отриманих від нього даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації, шляхом уточнення обставин кримінально-релевантної події та зіставлення з тими, що наявні в слідчого/прокурора.⁴⁴¹

Тут постає закономірне запитання щодо доказового значення даних, наданих чи отриманих під час внесення їх до ЄРДР: чи це є первинними даними про кримінальне правопорушення, чи є первинними доказами по кримінальному правопорушенню, або і перше і друге? Чи, можливо, ці дані мають орієнтуючий характер? Відповідь не може бути однозначною та залежатиме від заяв-

---

⁴⁴¹ Васьук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / О. П. Васьук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Том 3. – Вип. 6. – С. 91.

ника/потерпілого і даних, які він надаватиме при повідомленні про кримінальне правопорушення.

Як висновок, варто більш детально дослідити такий компонент верифікації відомостей на початку досудового розслідування, як то суб'єкт, який надає відомості, одночасно використовуючи можливості антроподжерельної невербальної інформації.

Предметом верифікації на початку досудового розслідування є первинні дані щодо елементів криміналістичної характеристики, що віддзеркалюються в обставинах, які підлягають установленню в кримінальному провадженні. Коло даних, які підлягатимуть верифікації на початку досудового розслідування, залежатимуть від попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення, установленого предмета посягання, установлення особи злочинця та особи потерпілого, інших обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Верифікація як метод пізнання за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації щодо перевірки достовірності відомостей на початку досудового розслідування може мати короткотривалий або довготривалий характер, що зумовлено саме відомостями з початку внесення їх до ЄРДР. Проблеми при проведенні верифікації відомостей (даних) на початку досудового розслідування наявні з причин обмеженості в часі, недостатності заявлених відомостей (даних) і антроподжерельної невербальної інформації та середньої обізнаності уповноважених осіб.

Результат верифікації відомостей на початку досудового розслідування за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації зазвичай має такий характер:

1) позитивний (прийняті та зареєстровані відомості (дані) відповідають дійсності (вербальні прояви конгруентні невербальним проявам));

2) негативний (прийняті та зареєстровані відомості (дані) не відповідають дійсності (вербальні прояви неконгруентні невербальним проявам));

3) нейтральний (прийняті та зареєстровані відомості (дані) неможливо через суб'єктивні або об'єктивні причини верифікувати)⁴⁴².

Отже, верифікація за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на початку досудового розслідування спрямована на викриття неправди, недопущення неправди у відомостях, що вносяться до ЄРДР. Одночасно саме така верифікація відомостей (даних) за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації відіграє свою роль при визначенні напряму розслідування та виконанні завдань розслідування, при конструюванні та перевірці версій, при обранні та проведенні конкретної процесуальної дії або заходу тощо.

Слідчий при проведенні слідчої (розшукової) дії має можливість оцінити ситуацію, що склалася, та обирати за власним бажанням необхідні й ефективні для даного етапу методи і прийоми. Варто використовувати перелічені вище методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Особливу увагу треба звернути на той факт, що яскравість та інтенсивність прояву зовнішніх ознак неправди вимагає певної стимуляції з боку слідчого. До того ж слідчий не повинен прагнути до абсолютного придушення будь-яких своїх невербальних проявів. У жодному разі. Слідчий, ураховуючи оточуючу обстановку, одночасно адекватно реагує на всі подразники з тактичним використанням усього спектра засобів невербального спілкування: міміки обличчя, жестикуляції, пози, мізансцени, артикуляції, що сприятиме підтриманню результативного спілкування. Також ефективно використання технології підстроювання, що полягає у своєрідному копіюванні, приведенні у відповідність швидкості, гучності й тону вербальних і невербальних сигналів, надають слідчому можливість своєчасного налагодження контакту з

---

⁴⁴² Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / О. П. Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Том 3. – Вип. 6. – С. 91.

іншими учасниками кримінального провадження. Демонстрація «копіювання» виявляється не тільки ознакою тісного взаємного контакту, але й засобом його встановлення і подальшого підтримання, що є ознакою позитивного налагодженого контакту у формі подібності сигналів спілкування.⁴⁴³

Про принцип верифікування у посвідчувальній діяльності зазначає і В. Ю. Шепітько⁴⁴⁴. Доцільність застосування тактичних прийомів в кримінальному провадженні відмічались більшістю вчених-криміналістів⁴⁴⁵. Аналіз цих положень дозволяє зробити узагальнення щодо застосування в практиці досудового розслідування при верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій таких прийомів:

1. Психологічний вплив на учасника слідчої (розшукової) дії, мета якого полягає в подоланні його внутрішніх і зовнішніх захисних бар'єрів. Основою цього прийому є вміле, своєчасне і цілеспрямоване використання слідчим наявних у його розпорядженні відомостей про учасників слідчої (розшукової) дії, використання тактичних і технічних можливостей, емоційний вплив

---

⁴⁴³ Вашук О. П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь: Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – Вип. № 2-2. – С. 293-299.

⁴⁴⁴ Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – С. 76.

⁴⁴⁵ Див. також:

Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.

Криміналістика : Навч. посіб. // Авт. кол. : Р. І. Благута, Р. І. Сибірина, В. М. Бараняк та Львів : ЛьвівДУВС, 2010. – 539 с.

Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій / І. І. Когутич – К.: Аті-ка, 2008. – 888 с.

Криміналістика в схемах / А. Н. Порубов; Под ред.: Порубов Н. И. – Минск: Амалфея, 2010. – 240 с.

Криміналістика: теория и практика. Избранные статьи / М. В. Салтевский – Одесса: Изд-во Одес. юрид. ин-та, 2007. – 271 с.

Криміналістика: Академічний курс: Підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

Криміналістика: Підручник // МОН України. Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого; за ред. В. Ю. Шепітька – Харків: Право, 2008. – 462 с.

Криміналістика: підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ – Х.: ХНУВС, 2011. – 666 с.

на особу спеціально підібраними вербальними і невербальними засобами. Антроподжерельна невербальна інформація при цьому може грати двояку роль, з одного боку, як засіб інформування слідчого про стан учасника слідчої (розшукової) дії, з іншого – як засіб здійснення впливу на нього, але в більшості випадків грає і ту і іншу роль одночасно;

2. Прийом вторгнення в особисту психологічну зону з виокремленням антроподжерельних невербальних реакцій учасника слідчої (розшукової) дії. Може здійснюватися в таких варіантах поведінки слідчого:

- поступове, неявне вторгнення в особисту зону, здійснюване на тлі і ніби поза контекстом решти діяльності;
- несподіване вторгнення в особисту зону, приурочене безпосередньо до подання якої-небудь емоційно значимої інформації;
- поступове, неявне вторгнення в особисту зону, що змінюється несподіваним вторгненням в особисту зону;
- несподіване вторгнення в особисту зону, що поступово змінюється на поступове, неявне вторгнення в особисту зону;

3. Розташування учасників слідчої (розшукової) дії, яке ґрунтується на врахуванні просторової близькості (мізансцена). На практиці вибір слідчим мізансцени більше зумовлюється його роботою й обстановкою навколишнього середовища, ніж його бажанням. Тому до даного аспекту організації спілкування при проведенні слідчої (розшукової) дії слідчі ставляться формально, а часто і зовсім не надають йому ніякого значення. Але це є однією з тактичних помилок. Мізансцену слідчої (розшукової) дії необхідно завчасно планувати і прилаштовувати її відповідно до загального плану проведення слідчої (розшукової) дії. Під час проведення слідчої (розшукової) дії в просторовій організації спілкування слідчий повинен зберігати за собою пріоритетне становище, ініціативу зміни мізансцени в будь-який момент, вносячи зміни до неї згідно з тактичним задумом;

4. Прийом демонстрації учасникам слідчої (розшукової) дії матеріалів відеозапису проведених дій із підкресленням їх доказового значення для ходу слідства;

5. Прийом демонстрації учаснику слідчої (розшукової) дії матеріалів, що стосуються кримінально-релевантної події;

6. Прийом штучного створення умов щодо обставин кримінально-релевантної події для отримання проявів антроподжерельної невербальної інформації;

7. Прийом експериментального отримання, перевірки або підтвердження даних щодо події злочину, інших обставин;

8. Прийом експериментального отримання, дослідження та використання антроподжерельної невербальної інформації;

9. Прийом відволікання уваги від предмета слідчої (розшукової) дії на сторонні теми;

10. Прийом участі в слідчій (розшуковій) дії двох або більше слідчих, які грають ролі «добрих» і «злих»;

11. Прийом участі в слідчій (розшуковій) дії сторонніх осіб, які нагадують учаснику обставини кримінально-релевантної події;

12. Прийом поділу слідчої (розшукової) дії на певні періоди з урахуванням психологічного стану учасників;

13. Прийом присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії іншої особи, показання якої викривають винуватого;

14. Прийом постановки контрольних або уточнюючих питань;

15. Прийом подання речових доказів і документів й їх обговорення;

16. Прийом частої зміни поз слідчого та збільшення-зменшення емоційного напруження під час проведення слідчої (розшукової) дії;

17. Прийом демонстрації отриманих важливих телефонних повідомлень, електронних листів.⁴⁴⁶

Перелік наданих прийомів не є вичерпним, тому підлягає подальшому теоретичному розробленню й практичному впро-

---

⁴⁴⁶ Вашук О. П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Вашук // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 293-297.

вадженню з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження та виду процесуальної дії.

Варто враховувати те, що внутрішній стан учасника кримінального провадження, у тому числі прояви антроподжерельної невербальної інформації не легко розпізнати і тим більше дослідити будь-якому іншому учаснику. Отримані антроподжерельні невербальні дані під час кримінального провадження зумовлюються такими взаємозалежними факторами:

- здатністю слідчого/прокурора/судді до своєчасної організації власної поведінки та її зовнішньої форми;
- здатністю слідчого/прокурора/судді до планомірного, комплексного і цілеспрямованого вивчення проявів антроподжерельної невербальної інформації усіх учасників до початку проведення процесуальної дії чи заходу;
- здатністю слідчого/прокурора/судді до планомірного і цілеспрямованого спостереження за всіма учасниками під час процесуальної дії чи заходу для збирання, фіксації і дослідження поки не встановлених та не підтверджених даних за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації;
- здатністю слідчого/прокурора/судді до оцінки й використання наявної і встановленої в межах кримінального провадження антроподжерельних невербальних даних про її учасників.

Аналіз практики дозволяє зробити висновок про конфліктну ситуацію, яка може виникати під час проведення процесуальних дій або заходів, що зумовлена негативними причинами суто суб'єктивного характеру. Із цього випливає рекомендація з приводу постійної уваги і контролю слідчого/прокурора/судді до проявів власної поведінки. Вільний або ж мимовільний витік негативних станів, проявів і якостей, може призвести до глибокого неприйняття особистості слідчого/прокурора/судді, яке, спільно з іншими негативними обставинами, здатне призвести до значного руйнування комунікативних взаємин між учасниками кримінального провадження.

Рекомендація слідчому/прокурору/судді з приводу контролю за проявами власної поведінки, незважаючи на її очевидність, зрозумілість і простоту, досить складна в плані реалізації під час проведення процесуальної дії. Будь-яка людина практично не має зворотного зв'язку з невербальними проявами свого тіла, але більш-менш дієвий контроль за власними проявами невербальної комунікації можливий за наявності таких факторів:

- наявність спеціальних вправ із використанням зворотного відображення;
- практичне використання та тренування за допомогою спеціальних вправ зворотного відображення;
- подальше постійне вдосконалення своїх навичок за допомогою тренування спеціальними вправами з використанням зворотного відображення для отримання очікуваного результату та оцінка досягнутих уже результатів.

При цьому важливо у зв'язку з вищезазначеним застосовувати можливості фіксації проявів антроподжерельної невербальної інформації в ході кримінального провадження з моменту внесення даних до ЄРДР. У протилежному випадку є суттєва ймовірність визнання одержаних даних не відповідними події, що мала місце.

Відповідно до чинного КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні у 2012 р. в Україні утворено новий самостійний процесуальний інститут негласних слідчих (розшукових) дій, який своїм становленням суттєво скорегував регламентацію досудового розслідування, доповнивши його ще одним дієвим засобом отримання доказів у кримінальному провадженні. Однак, з іншого боку, це призвело до необхідності окремого дослідження цього інституту в межах кримінального провадження, що виявило певні недоліки й особливості його сутності при верифікації даних за допомогою антроподже-

рельної невербальної інформації, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У главі 21 КПК України регламентовано проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У параграфі першому закріплено загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії. Однак загальні положення (вимоги) до слідчих (розшукових) дій були закріплені в ст. 223 КПК України. Тобто констатуємо процесуально регламентовану відмінність між слідчими (розшуковими) діями і негласними (слідчими) розшуковими діями. Якщо ст. 223 КПК України містить тільки вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, то ст.ст. 246-257 КПК України включають:

- регламентацію підстав проведення;
- розгляд клопотань слідчим суддею, окремо розгляд клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- строки дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- виняткові випадки проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді;
- визначення вимог до постанови слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- фіксацію ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій;
- порядок повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії;
- заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- заходи щодо захисту інформації, яка не використовується в кримінальному провадженні;
- можливості використання результатів негласної слідчої (розшукової) дії в доказуванні;
- використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в інших цілях або передача інформації.

Аналізуючи вищевикладене, констатуємо, що законодавець намагався якомога точніше закріпити умови проведення саме негласних слідчих (розшукових) дій, при цьому нормативно закріпив процесуальну складність проведення таких дій.

При проведенні верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні необхідно врахувати закріплений в КПК України поділ негласних слідчих (розшукових) дій на дві великі групи:

- проведення негласних слідчих (розшукових) дій у формі втручання в приватне спілкування (аудіо-, відеоконтроль особи; накладання арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем) – параграф 2 глави 21 КПК України;

- проведення інших видів негласних слідчих (розшукових) дій (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження та використання конфіденційного співробітництва) – параграф 3 глави 21 КПК України.

У КПК України визначено суб'єктів, які приймають рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та тих суб'єктів, що мають право проводити їх. Окрім цього чинний КПК України запровадив судовий контроль, який здійснює слідчий суддя щодо законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, Є. І. Галяшина наполягає на верифікації результатів негласного відеозапису та забезпеченні їх достовірності як доказів по кримінальному провадженню⁴⁴⁷.

---

⁴⁴⁷ Галяшина Е. И. Верификация результатов негласной видеозаписи и обеспечение их достоверности как доказательства по уголовному делу / Е. И. Галяшина, Г. П. Шамаев // Теория та практика судовой экспертизы і криміналістики : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 12. – С. 225-233.

Таким чином, намагаючись провести паралель між слідчими (розшуковими) діями і негласними слідчими (розшуковими) діями з метою виявлення особливостей верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації у цих діях підкреслюємо наявне теоретичне і практичне виокремлення спільного і відмінного між ними. У рамках даного дослідження було отримано узагальнені висновки щодо особливостей верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій, які надають можливість їх врахувати при застосуванні прийомів для підвищення ефективності кримінального провадження. Тому, підкреслюючи важливість, умови й особливості негласних слідчих (розшукових) дій, виокремлено особливості верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації саме при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Предметом верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних (слідчих) розшукових дій є дані щодо елементів криміналістичної характеристики, що віддзеркалюються в обставинах, які підлягають установленню в конкретній негласній слідчій (розшуковій) дії, обмежені наявною антроподжерельною невербальною інформацією. Коло таких даних, що підлягатимуть верифікації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій залежатимуть від попередньо отриманих даних та обставин, які підлягають перевірці та встановленню.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій проходить в унікальному інформаційному просторі та комунікативній взаємодії їх учасників. Цей інформаційний простір має свої особливості невербального спілкування, що полягають у його односторонньому характері. Тобто особа, щодо якої проводяться такі дії, є учасником негласної слідчої (розшукової) дії, не усвідомлюючи цього. Вона не має можливості контролювати власну вербальну і

невербальну поведінку та корегувати її, готувати завчасно показання та будувати ситуації. Особа, яка є учасником негласної слідчої (розшукової) дії, веде звичне для неї життя, одночасно виступаючи об'єктом дослідження із цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Метою при цьому виступає отримання криміналістичної інформації щодо злочинної події, у тому числі антроподжерельної невербальної інформації. Від завдань слідчого залежатиме її кількість, обсяг та своєчасність. Крім того, є й інші особливості, які впливають на проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними працівниками, що, відповідно, має своє відображення в дійсності.

Які в будь-якому інформаційно-комунікативному просторі, при проведенні негласної слідчої (розшукової) дії наявні дві складові:

- вербальна;
- невербальна.

До того ж варто врахувати чинники, які впливають на отримання призначення, проведення й оцінку негласної слідчої (розшукової) дії:

- просторовий;
- часовий;
- суб'єктивний.

Теоретично варто розділити проведення негласної слідчої (розшукової) дії на певні стадії: початкову, робочу та заключну. У свою чергу кожна з них має свої особливості, вимоги та правила на стадії планування, проведення та підбиття підсумків. Методи, які використовуватиме слідчий при проведенні негласної слідчої (розшукової) дії, повинні враховувати особливості складових інформаційного простору. Наприклад, спостереження, як один з основних методів, що використовується при проведенні будь-яких слідчих (розшукових) дій, має свої особливості, які полягають у спостереженні без виявлення його ознак для особи, за якою ведеться спостереження; чи слідчий експеримент, що матиме характер польового з усіма обставинами, що звідти випливають.

До того ж прийоми верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації є пізнавальною діяльністю спочатку оперативних працівників, а потім уже слідчого. Тому в цьому випадку вбачаються дві паралелі щодо верифікації одних і тих же даних, проте оперативні працівники мають змогу опосередковано верифікувати дані за допомогою антроподжерельної невербальної інформації, тоді як слідчий не має такого контакту з надавачем даних, тому йому залишається тільки варіант із верифікацією даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації, не сприйнятих ним особисто, а з інших джерел (аудіо-, відеозапис, показання оперативних працівників, інформація з транспортних телекомунікаційних мереж тощо).

Як зазначалося, в рамках даного дослідження вже були сконструйовані та виділені спеціальні прийоми для верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Однак їх застосування при верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації щодо негласних слідчих (розшукових) дій має свої особливості, які утворюються залежно від:

- наявного кримінального провадження;
- кваліфікації злочинного діяння;
- виду негласної слідчої (розшукової) дії;
- криміналістичної ситуації;
- версії, що перевіряється;
- предмета посягання;
- кола обставин, що підлягають установленню;
- особи, щодо якої проводиться негласна слідча (розшукова)

дія.

При програмуванні проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий повинен скласти план конкретної дії з урахуванням усіх складових (установлені і відомі дані; передбачені, однак не встановлені; невідомі, однак виявлені), виконання якого

забезпечить установлення всіх обставин, що прагне встановити слідчий. У такому випадку, при верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій доцільно використовувати такі прийоми:

- прийоми експериментальної верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації;
- прийоми пізнавальної верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації;
- прийоми вербування сторонніх осіб за допомогою антроподжерельної невербальної інформації.

Засобами, що будуть використовуватися під час проведення негласних (слідчих) розшукових дій, можуть бути заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. Ці засоби, згідно із ч. 1 ст. 273 КПК України, дозволяється виготовляти та використовувати, однак саме в цій статті чітко не визначено мету використання таких засобів. Указано лише, що за рішенням керівника органу досудового розслідування чи прокурора під час проведення негласних (слідчих) розшукових дій вони можуть бути використані і забезпечені. Проте мета їх використання залишається невідомою. З іншого боку, у КПК України вказується на заборону щодо використання зазначених засобів з іншою метою. Залишається не зрозумілим, яку ж мету мав на увазі законодавець.

Процес верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації у межах кримінального провадження, зазвичай, супроводжується такими типовими комунікативними ситуаціями:

I. Суб'єкт спостереження (спостерігач) + об'єкт спостереження (за яким спостерігають) + обстановка (оточуюча);

II. Суб'єкт спостереження (спостерігач) + суб'єкти як об'єкти спостереження (за яким спостерігають) + особи як об'єкти спостереження (за яким спостерігають) + обстановка (оточуюча);

III. Суб'єкт спостереження (спостерігач) + суб'єкт спостереження (спостерігач) + об'єкти спостереження (особа, за якою ведеться спостереження) + суб'єкт спостереження (за яким ведеться спостереження) + обстановка (оточуюча);

IV. Суб'єкт спостереження (спостерігач) + суб'єкт спостереження (спостерігач) + об'єкт спостереження (за яким спостерігають) + обстановка (оточуюча)⁴⁴⁸.

Однак можливі також інші варіанти типових комунікативних ситуацій залежно від підстав та складових криміналістичної характеристики кримінального провадження на той чи інший момент.

Сформульовані результати дослідження у сфері верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні висвітлили низку проблемних питань, які були досліджені та сформовані пропозиції їх вирішення таким чином:

1. Недосконалість процесуального регламентування проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Рішення: аналіз чинного нормативного закріплення негласних слідчих (розшукових) дій та усунення прогалин у формі регламентування їх чи надання інструкцій до використання на практиці;

2. Існування двох паралельних суб'єктів верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних (слідчих) розшукових дій – слідчого та оперативного працівника.

Рішення: проведення окремих стадій чи етапів негласної слідчої (розшукової) дії слідчим спільно з оперативним працівником для усунення заочної верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації;

3. Недостатня інформованість слідчого та оперативного працівника про можливості верифікації даних за допомогою антропо-

---

⁴⁴⁸ Див.: Вашук О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних / Часопис Київського університету права. – 2016. – № 4. – С. 306-309.

джерельної невербальної інформації та значення невербальної інформації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Рішення: створення спеціальних інструкцій та методичних посібників (які будуть містити методичні рекомендації⁴⁴⁹) із детальним описом можливостей та засобів верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

4. Недостатнє дослідження методів та прийомів верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Рішення: аналіз наявних і формування нових знань щодо методів та прийомів верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій з одночасним удосконаленням існуючих;

5. Недостатня розробленість засобів верифікації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації під час проведення негласних (слідчих) розшукових дій.

Рішення: аналіз сучасних засобів верифікації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації під час проведення негласних (слідчих) розшукових дій, їх удосконалення та створення нових.

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що верифікація даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних (слідчих) розшукових дій є ефективним засобом кримінального процесуального доказування, що надає можливість своєчасного виявлення достовірних і недостовірних даних щодо обставин злочинної події. Однак верифікація даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації при проведенні негласних (слідчих) розшукових дій потребує

---

⁴⁴⁹ Питання визначення методичних рекомендацій в криміналістиці піддавалися аналізу такими вченими:

Ищенко Е. П. Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. – С. 483.

Криминалистика: краткая энциклопедия / авт.-сост. Р. С. Белкин. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 66-67.

нагального вдосконалення у зв'язку з наявними проблемними питаннями та поставленими завданнями при їх виконанні. Перш за все – недостатня розробленість нормативної бази та перетинання компетенцій уповноважених осіб.

Отже, верифікація – це криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації дозволяє здійснити індивідуальну інформаційну взаємодію його учасників, в якій реалізується головна мета з установлення істини в кримінальному провадженні: перевірки відповідності отриманих результатів сутності кримінально-релевантної події, що мала місце. Таким чином, верифікація розглядається не тільки як процедура, процес, підхід, але як один із методів пізнання, тобто окремий метод перевірки інформації в кримінальному провадженні.

3.3.2. Валідація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Сучасна активна інтеграція в криміналістику здобутків суспільних, технічних та природничих наук, які вдало синтезуються з уже визнаними та традиційними знаннями криміналістики, дозволяє більш об'ємно та з різних сторін дослідити злочинну подію в ретроспективі та її розвиток у майбутньому. Застосування валідації в кримінальному провадженні як самостійного методу пізнання стало поштовхом для подальшого використання його при дослідженні невербальної інформації з окресленням особливостей саме цього виду інформації. Однак його значення й ефективність використання залежні від властивостей, що охоплюють величезну площину комунікації кримінального провадження.

Використання терміна «валідація»⁴⁵⁰ (англ. – надання законної сили) в науковому світі зумовлено його значенням та

---

⁴⁵⁰ Валідація // Фармацевтична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1661/validaciya>

функціональним змістом. Застосування валідації в кримінальному провадженні зумовлено розвитком у криміналістиці положень про невербальну інформацію, яке використовує його для перевірки законності й допустимості з точки зору процесуальних норм, криміналістичних правил і рекомендацій за допомогою невербальних складових.

У класичній криміналістиці термін «валідація» є запозиченим з інших галузей знань. Зокрема широко цей термін уживається у фармацевтичній сфері: «Збір та оцінка даних, що починається на стадії розроблення та продовжується на етапі серійного виробництва, які гарантують здатність усіх технологічних процесів (також і устаткування, приміщень, персоналу, сировини та матеріалів) постійно й стабільно досягати очікуваних результатів, тобто це документоване підтвердження того, що система працює так, як і передбачалося»⁴⁵¹.

Валідація в загальному праві – процес затвердження, легалізації, ратифікації⁴⁵². Валідація в програмуванні – процес, що дозволяє визначити, наскільки точно з позицій потенційного користувача певна модель представляє задані сутності реального світу⁴⁵³. Валідація у виробничій діяльності – процедура, що дає високий ступінь упевненості в тому, що конкретний процес, метод

---

⁴⁵¹ Див. також:

Настанова 42-3.5:2004. Настанови з якості. Лікарські засоби. Валідація процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gmpua.com/World/Ukraine/nastanova42352004valid.pdf>

Принципи кваліфікації та валідації у фармацевтичному виробництві (рекомендації) PIC/ PH 1/96; CPMP/QWP/848/96 (EMA/CVMP/598/99) Note for Guidance on Process Validation, 2001; CPMP/QWP/2054/03 (EMA/CVMP/395/03) Annex II to Note for Guidance on Process Validation. Non-Standard Processes, 2003 <Draft>

Фармацевтический сектор: общий технический документ для лицензирования лекарственных средств в ЕС / Под ред. А. В. Стефанова, Т. А. Бухтиаровой, В. Г. Варченко и др. – Киев, 2002. – 256 с.

Rules Governing Medicinal Products in European Union. – Vol. 2A. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-2/vol2a_chap1_rev6_201612.pdf

⁴⁵² Див.: Wiegand P. Forensic validation of the STR systems SE 33 and TC 11 / P. Wiegand, B. Budowle, S. Rand, B. Brinkmann // International journal of legal medicine. – 1993. – Iss. 105. – № 6. – P. 315-320.

⁴⁵³ Див.: Rakitin S. R. Software verification and validation for practitioners and managers / S. R. Rakitin. – Artech House, Inc., 2001. – 414 p.

або система буде послідовно приводити до результатів, які відповідають заздалегідь установленим критеріям прийнятності⁴⁵⁴.

Окрім наведених загальноприйнятих визначень було започатковано криміналістичне застосування валідації у криміналістичних розробках і методиках за допомогою антроподжерельної невербальної інформації. Зокрема, у працях В. В. Хоша має місце характеристика валідації судово-експертних методик. В. В. Хоша наголошує, що «оцінювання придатності методик є важливою частиною системи забезпечення й контролю якості результатів. Необхідною умовою відповідності методики є обґрунтована впевненість у тому, що одержувані в галузі її застосування результати достовірні, тобто такі, характеристики якості яких відповідають установленим вимогам. Це передбачає експериментальне або теоретичне підтвердження як окремих операцій та правил, що становлять сутність методики, так і визначення її характеристик. Якщо оцінені характеристики методики відповідають висунутим до них вимогам, то вона вважається придатною до застосування в лабораторії за призначенням. Тільки після цього методика може бути використана в судово-експертній практиці».⁴⁵⁵

Якщо ж визнати, що валідація є окремим криміналістичним методом, то в такому разі валідація має виступати своєрідним підтвердженням за допомогою антроподжерельної невербальної інформації відповідності проведення процесуальних дій, дотримання криміналістичних правил і рекомендацій результатам самого кримінального провадження. Зважаючи на викладене вище, валідація – це криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні щодо підтвердження дотримання процесуальних норм та відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям перебігу й результатів кримінального

---

⁴⁵⁴ Див.: Hoffmann A. Computer system validation: An overview of official requirements and standards / A. Hoffman, J. K?hny-Simonius, M. Plattner, V. Schmidli-Vckovski, C. Kronseder // *Pharmaceutica Acta Helvetiae*. – 1998. – Iss. 72. – № 6. – P. 317-325.

⁴⁵⁵ Див.: Хоша В. В. Загальні положення оцінювання невизначеності результатів вимірювань при валідації судово-експертних методик / В. В. Хоша // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. – 2014. – № 14. – С. 191-198.

провадження за допомогою антроподжерельної невербальної інформації. Таким чином валідація на практиці проводиться шляхом аналізу антроподжерельної невербальної інформації щодо дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у ході кримінального провадження та отриманого результату. Застосування валідації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні створює сприятливі умови для встановлення обставин кримінального провадження.

Відповідно до такої точки зору на наведений метод, можна виокремити такі його складові:

1. Об'єктна – процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація, ситуаційна обстановка досудового розслідування й судового провадження, тобто кримінального провадження в цілому;

2. Суб'єкна – діяльність учасників кримінального провадження, що базується на інформаційно-пізнавальних та організаційно-тактичних методах і засобах її реалізації.

Властивості валідації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації необхідно розглядати у двох стадіях кримінального провадження, окремо для досудового розслідування та для судового провадження.

Валідації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні кримінального провадження притаманні такі властивості:

1. Інформативність (перевірка даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації кримінального провадження щодо дотримання процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій);

2. Об'єктність (об'єкт дослідження: хід та результати досудового розслідування);

3. Інструментальність (процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація);

4. Суб'єктність (суб'єкт: учасники досудового розслідування);
5. Процесуальна відповідність (об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів процесуальним нормам з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника досудового розслідування);
6. Криміналістична відповідність (об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів криміналістичним правилам і рекомендаціям з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника досудового розслідування);
7. Статичність (статичне дослідження: зіставлення, порівняння тощо);
8. Динамічність (динамічне дослідження: проведення додаткових і повторних процесуальних дій чи заходів тощо);
9. Сферність (сфера дослідження: початок досудового розслідування; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; повідомлення про підозру; зупинення досудового розслідування; закінчення досудового розслідування; досудове розслідування кримінальних проступків; оскарження рішень, дій чи бездіяльності);
10. Доказовість (встановлення всіх обставини злочинної події в досудовому розслідуванні з дотриманням процесуальних норм, криміналістичних правил і рекомендацій);
11. Ефективність (ефективність виконання в досудовому розслідуванні завдань кримінального провадження);
12. Результативність (формування висновку за допомогою антроподжерельної невербальної інформації щодо дотримання чи недотримання процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій).

У свою чергу валідації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні притаманні такі властивості:

1. Інформативність (перевірка інформації щодо дотримання процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій

у судовому провадженні за допомогою антроподжерельної невербальної інформації);

2. Об'єктність (об'єкт дослідження – це хід та результати судового провадження);

3. Інструментальність (процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація);

4. Суб'єктність (учасники судового провадження);

5. Процесуальна відповідність (об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів процесуальним нормам за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника судового провадження);

6. Криміналістична відповідність (об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів криміналістичним правилам і рекомендаціям за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника судового провадження);

7. Статичність (статичне дослідження: зіставлення, порівняння, аналіз тощо);

8. Динамічність (динамічне дослідження: проведення додаткових та повторних процесуальних дій у ході судового провадження тощо);

9. Сферність (сферою дослідження виступає судове провадження в першій інстанції, судове провадження з перегляду судових рішень, особливі порядки кримінального провадження, виконання судових рішень);

10. Доказовість (установлені обставини злочинної події доведені в судовому провадженні з дотриманням процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій);

11. Ефективність (ефективність виконання завдання кримінального провадження в судовому провадженні);

12. Результативність (отримання висновку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації

щодо дотримання чи недотримання процесуальних норм, криміналістичних умов та рекомендацій в судовому провадженні).

За допомогою валідації з урахуванням аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації встановлюється, що хід і результати кримінального провадження відповідають процесуальним нормам, криміналістичним правилам та рекомендаціям, а завдання кримінального провадження виконані на належному рівні. Із метою детального роз'яснення наведемо модель валідації.

Завдання: валідація за допомогою антроподжерельної невербальної інформації результатів допиту свідка і використання її результатів у подальшому в судовому провадженні. Інструменти: процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка дотримання і використання інструментів у ході допиту свідка та при фіксації її результатів. Результат валідації: відповідність (невідповідність) інструментів ходу допиту свідка та фіксації її результатів отриманим даним.

Мета застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації – це перевірка законності і допустимості отримання інформації відповідно до процесуальних норм, криміналістичних правил і рекомендацій. Таким чином, валідація проводиться за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації шляхом аналізу дотримання вимог процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій у ході досудового розслідування і судового провадження та при фіксації отриманого результату.

Тому, йдеться про валідацію, як про перевірку процесу отримання інформації щодо дотримання процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій за допомогою дослідження антроподжерельних невербальних складових. Об'єктом дослідження виступає хід та результати досудового розслідування і судового провадження. Інструментами перевірки даних при валі-

дації є процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація. Суб'єктами при валідації (валідатори) виступають учасники кримінального провадження (слідчий, прокурор, суддя, підозрюваний, потерпілий та ін.).

Узагальнюючи вищевикладене уявляється, що відповідно до кримінального провадження при валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації здійснюється:

- об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів процесуальним нормам з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні і судовому провадженні;
- об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів криміналістичним правилам і рекомендаціям з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації учасників на досудовому розслідуванні і судовому провадженні.

Із боку статички, валідація – це статичне дослідження (аналіз, зіставлення, порівняння тощо), а з боку динаміки – це динамічне дослідження (нові, додаткові та повторні дії тощо).

Можливості та платформа для етапності застосування валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації містяться в таких процесуальних рішеннях та засобах розслідування:

- початок досудового розслідування;
- слідчі (розшукові) дії;
- негласні слідчі (розшукові) дії;
- повідомлення про підозру;
- зупинення досудового розслідування;
- закінчення досудового розслідування;
- досудове розслідування кримінальних проступків;
- оскарження рішень, дій чи бездіяльності;
- судове провадження в першій інстанції;

- судове провадження з перегляду судових рішень;
- особливі порядки кримінального провадження;
- виконання судових рішень.

Залежно від об'єкта та предмета валідації суттєво змінюється коло питань, де використовується метод валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації: установлення всіх обставин злочинної події на досудовому розслідуванні з дотриманням процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій; ефективне виконання завдання кримінального провадження в судовому провадженні.

Своєчасність та ефективність застосування валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації залежить від належного їх поєднання при розумінні спільного і відмінного між вербальною і невербальною інформацією. При цьому злочинна подія в розрізі вербально-невербальної інформації виступає як передумова правильного виконання завдань досудового розслідування і судового провадження з установлення всіх обставин події, що мала місце. Разом із тим, досягнення мети кримінального провадження під час досудового розслідування і судового провадження залежить головним чином від особистих і професійних якостей слідчого/прокурора/судді/експерта в поєднанні з психофізіологічними якостями і властивостями інших учасників кримінального провадження. Так саме на практиці залежно від учасників кримінального провадження у вигляді якісно-кількісних показників вбачається суттєва користь від застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Процес застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні варто продемонструвати на прикладах проведення також і слідчих (розшукових) дій, як обшук. І відповідно наводиться такий приклад (валідація обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації).

Завдання: валідація за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації ходу обшуку на досудовому розслідуванні. Інструменти: процесуальні норми, криміналістичні рекомендації та правила, антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка дотримання процесуальних норм, криміналістичних рекомендацій та правил під час обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації. Результат валідації: відповідність чи невідповідність процесуальним нормам, криміналістичним рекомендаціям та правилам ходу обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Таким чином, валідація – криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації дозволяє здійснити підтвердження дотримання процесуальних норм і відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям ходу та результатів кримінального провадження. Таким чином валідація за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться шляхом аналізу дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у ході кримінального провадження й отриманого результату. У цьому дослідженні валідація виступає як процедура, процес, підхід і як окремий метод пізнання, що полягає в перевірці інформації в рамках кримінального провадження за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

3.3.3. Психофізіологічний метод дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Складові і особливості психіки і фізіології індивіда є основою будь-якої людської діяльності. Базуючись на знаннях психофізіології вчені-криміналісти мають науковий фундамент з питань психофізіології особистості для дослідження проявів

антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Враховуючи значимість та масштабність цих знань, у рамках даного дослідження будуть розглянуті найбільш характерні явища і процеси антроподжерельної невербальної інформації людського організму у кримінальному провадженні, які є підґрунтям і складовими психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації у кримінальному провадженні.

Однозначно психіка і фізіологія впливають на всі елементи діяльності учасника кримінального провадження. Невербальні прояви учасника кримінального провадження детерміновані його фізіологічним і психічним станом. Тому природно, що досудове розслідування та судове провадження не може проводитися без урахування психологічних і фізіологічних характеристик її учасників, оскільки вони комунікують, корелюючи різними видами криміналістичної інформації. Ще в XIX ст. стверджувалось, що судити людину, не враховуючи його психологію, – значить судити не живу особу, а труп. Тому кожен слідчий повинен не тільки знати норми закону, але й уміти спостерігати та розумітися на душевному стані особистості.⁴⁵⁶ Психічні процеси, що протікають у учасника кримінального провадження з моменту сприйняття нею події до засвідчення про неї, прийнято поділяти на етапи, які називають стадіями формування показань⁴⁵⁷.

У кримінальному провадженні мають місце такі стадії формування показань його учасників, як сприйняття, запам'ятовування, відтворення. Проте ці стадії не вичерпують усіх психічних факторів, які впливають на повноту і достовірність показань. Для того, щоб учасник кримінального провадження міг повідомити дані про подію, він повинен її сприйняти, зберегти у своїй пам'яті і в подальшому відтворити. Важливою є здатність особи, що дає

---

⁴⁵⁶ Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. А. М. Столяренко. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 3.

⁴⁵⁷ Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – 2-е изд., перераб. и доп. / Н. И. Порубов. – Минск : Выш. школа, 1973. – С. 57.

показання, яку О. Д. Ситковська розглядає як зумовлену розвитком і особливостями учасника кримінального провадження здатність правильно сприймати суть злочинних дій, запам'ятати їх і описати, не зазнаючи зовнішнього впливу.⁴⁵⁸

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень виокремлюємо процес формування показань в кримінальному провадженні на такі стадії:

- безпосереднє (опосередковане) сприйняття інформації (вербальної та невербальної);
- опрацювання інформації (вербальної та невербальної);
- зберігання інформації (вербальної та невербальної);
- словесне оформлення та відтворення інформації (вербально та невербально);
- сприйняття показань іншим учасником кримінального провадження (вербально та невербально);
- процесуальна фіксація показань (вербальна).

Водночас при проведенні слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової) дії, судової дії учасник, який надає інформацію (показання), передає не тільки дані, пов'язані з конкретною подією, але й власні судження та висновки щодо окремих моментів злочинної події. В особи, яка дає показання, повинен бути достатній рівень сприйняття й уваги, тобто йдеться про сформованість здатності адекватно відображати суттєві зв'язки й відносини предметів і явищ зовнішнього світу, суттєві ознаки цих предметів і явищ у межах, необхідних для орієнтації в змісті дій, які мають значення для кримінального провадження. Примітно, що для показань свідків вирішальним є питання про можливість адекватного сприйняття не тільки фізичних тіл, а й ситуацій взаємодії інших учасників.⁴⁵⁹ У свою чергу, психофізіологічні особли-

---

⁴⁵⁸ Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний: науч.-метод. пособие / О. Д. Ситковская. – М., 2007. – С. 34.

⁴⁵⁹ Вашук О. П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення невербальної інформації при розслідуванні злочинів / О. П. Вашук // Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2013 року. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 219-222

вості визначають специфічне коло питань, які підлягають встановленню в процесі розслідування⁴⁶⁰.

З ряду проміжних ланок складається процес сприйняття, опрацювання та зберігання інформації (вербальної та невербальної) в кримінальному провадженні, що включають:

- прийом інформації (безпосереднє (опосередковане) сприйняття);
- структурування сприйнятої інформації;
- обробка сприйнятої інформації з її подальшим шифруванням;
- співвідношення сприйнятої інформації із відповідним образом навколишнього середовища;
- перехід обробленої інформації з короткочасної пам'яті в довготривалу;
- селективний відбір та шифрування пам'яті;
- зберігання інформації⁴⁶¹.

Відповідно, психологічні основи сприйняття, опрацювання та зберігання невербальної інформації в цих процесах відбуваються паралельно з вербальною інформацією і мають практичне значення при застосуванні психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Важливе й вирішальне значення в кримінальному провадженні має психофізіологічний стан кожного учасника кримінального провадження. Слідчий/прокурор/суддя у кожному кримінальному провадженні спілкується з різними людьми, які мають загальні і індивідуальні ознаки та властивості. Їхній статус у кримінальному провадженні прямо впливатиме на процесуальні дії та інші заходи, в яких вони братимуть участь. Найбільш вразливою є категорія потерпілих як осіб, на яких було справлено

---

⁴⁶⁰ Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – С. 10-11.

⁴⁶¹ Там само.

злочинний вплив. Труднощі виникають уже під час розслідування, коли слідчий намагається встановити обставини злочинної події і стикається з показаннями потерпілого, які забарвлені його емоційним станом. Проте емоційний стан будь-якого учасника кримінального провадження залежатиме від багатьох чинників та умов, що мали місце до, під час та після вчинення злочину. Тому від своєчасного діагностування емоційного стану за допомогою дослідження проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження залежатиме напрям та завдання не тільки по конкретному кримінальному провадженню, а й по конкретній дії на будь-якій стадії кримінального провадження.

Аналіз емоційного стану учасника кримінального провадження можливий завдяки опрацюванню такого масиву даних, як антроподжерельна невербальна інформація. По-перше, із визначення, які категорії характеризують емоційний стан особи в цілому і учасника кримінального провадження зокрема, по-друге, її складові, їх аналіз і вплив на показання в ході кримінального провадження.

При наданні учасником кримінального провадження показань при проведенні процесуальних дій він повторно повертається до емоційного стану, який мав місце під час злочинної події. Чинники, умови, які сприяли вчиненню злочину, механізм події та наслідки її впливають на процес формування його показань та механізм відтворення обставин події. Емоційний стан учасника кримінального провадження складається з низки емоцій, почуттів тощо і яскраво виражається в проявах антроподжерельної невербальної інформації.

Психофізіологічний метод дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні застосовуючи поняття «емоція», «почуття», «пристрасть», «афект», «настрій», «переживання», вказує на їх відмінності. Сучасний науковий дискурс визначає ці поняття крізь призму емоційних станів:

- емоція не має об'єктивної прив'язки, виникає стосовно ситуації в цілому;
- почуття як амбівалентне відношення;
- пристрасть – клас емоційного стану, що має глибоке і усвідомлене емоційне переживання;
- афект – емоційне переживання, що сприймається особою як стан її «я» щодо навколишнього світу (інтенсивність і короточасність);
- настрій – зовнішній загальний емоційний стан людини (інтенсивність, тривалість, невизначеність, тональність);
- переживання – суб'єктивна психічна сторона емоційних процесів людини, яка не включає фізіологічні складові⁴⁶².

У цьому дослідженні важливо зауважити, що ці поняття є різними за змістом, але представляють собою загальну платформу для використання психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Загалом, емоційний стан учасника кримінального провадження – це психічний процес імпульсивної регуляції, заснований на чуттєвому відображенні зовнішніх і внутрішніх чинників, що формується як суб'єктивне ставлення до навколишнього середовища щодо події, яка мала місце. Ключовими складовими емоційного стану учасника кримінального провадження є емоції, які розрізняють за декількома критеріями: забарвлення, тривалість, схематичність, ставлення до джерела впливу, потреб тощо.

Однією з ключових для психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є класифікація емоцій. За О. В. Винославської, залежно від схематичності: астенічні і стенічні⁴⁶³. За якісним

---

⁴⁶² Ващук О. П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження / О. П. Ващук // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Грищенко (голова), к.ю.н. І. С. Сахару (відп. ред.) та ін. – К.: Прінт-Сервіс, 2015. – С. 410-412.

⁴⁶³ Див.: Психологія: Навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зликов та ін.; за наук. ред. О. В. Винославської. – Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. – 352 с.

показником (забарвленням) емоції поділяють на позитивні, негативні, нейтральні. Залежно від часу дії (тривалості) – короткочасні, тривалі. Б. І. Додонов поділяє емоції залежно від сфери явищ, які детермінують появу емоції: альтруїстичні, комунікативні, глоричні, праксичні, пугнічні, романтичні, гностичні, естетичні, гедоністичні, акизитивні⁴⁶⁴, К. Є. Изард залежно від характеру сили емоцій поділяє їх на фундаментальні і поверхневі⁴⁶⁵.

Класик філософії пізнання І. Кант стверджував, що емоції залежно від причини їх виникнення слід поділяти на сенсуальні та інтелектуальні⁴⁶⁶. Низка дослідників (М. І. Владиславлев⁴⁶⁷, О. Кондаш⁴⁶⁸, А. Є. Ольшанникова⁴⁶⁹) класифікують емоції залежно від потреб на первинні і вторинні, певною мірою кореспондуючи психологічній теорії З. Фрейда (S. Freud)⁴⁷⁰.

Т. Браун (T. Browne) дотримується думки, що емоції слід поділяти залежно від часової ознаки: безпосередні, ретроспективні, проспективні⁴⁷¹. За ознакою виникнення й відтворення емоції прийнято поділяти на презентативні, презентативно-репрезентативні, репрезентативні, абстрактні.

Фундаментальною є та емоція, якщо їй властиві специфічні детерміновані нервові процеси з характерними проявами міміки обличчя і відмінною суб'єктивною якістю (ступенем, тривалістю,

---

⁴⁶⁴ Див.: Додонов Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 21-33.

⁴⁶⁵ Изард К. Эмоции человека / К. Изард. – Москва : Директ-Медиа, 2008. – С. 52.

⁴⁶⁶ Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – С. 131.

⁴⁶⁷ Див.: Владиславлев М. Психология. Исследование основных явлений душевной жизни / М. И. Владиславлев. – Т. I. [Записки историко-филологического ф-та Императорского С-Петербургского ун-та. Т. 7. ч. I.]. – Санкт-Петербург : В тип. В. Безобразова и комп., 1881. – С. 438-615.

⁴⁶⁸ Див.: Кондаш О. Хвилювання : страх перед випробуванням / О. Кондаш. – Київ : Радянська школа, 1981. – 170 с.

⁴⁶⁹ Див.: Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание : брошюра / А. Е. Ольшанникова. – Москва : Знание, 1983. – 80 с.

⁴⁷⁰ Див.: Зигмунд Фрейд. Вступ до психоаналізу. Переклад з німецької: Петро Тарашук. – Київ: Основи, 1998. – 709 с.

⁴⁷¹ Див.: Mills J. A. «Thomas Brown's Theory of Causation», Journal of the History of Philosophy, Vol. 22, No. 2, (April 1984). – Pp. 207-227.

виразністю, інтенсивністю тощо). Усі ці компоненти емоцій у цілому формують її самостійність та утворюють специфічний процес з окремими стадіями (початкова, основна, завершальна), які містять власні окремі етапи. До фундаментальних прийнято відносити шість емоцій:

- страх;
- гнів;
- радість;
- сум;
- огида;
- подив⁴⁷².

Деякі вчені додають до них сором, відразу, цікавість та провину (К. Изард⁴⁷³). Водночас кожна фундаментальна емоція має власні похідні емоції з набором унікальних якостей кожної людини окремо і навколишнього середовища в цілому.

Слід зазначити, що наведені класифікаційні підстави і види емоцій не є вичерпними. Тут мають місце дві позиції. Перша свідчить, що створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, друга щодо необхідності створення універсальної класифікаційної системи емоцій людини. Більш вірним є підтримка першої і наголошування на тому, що створення класифікації, яка здатна виконати одне коло завдань, буде недієвою при виконанні іншого кола завдань. Тобто йдеться не про єдину всеохоплюючу класифікацію емоційних явищ, а про їх підстави для класифікації, які підкреслюють окремі ознаки, за яких саме ці емоції об'єднуються в групи, і одночасно відокремлюються від інших видів і груп.

Особливостями емоцій учасника кримінального провадження є їхній характерний індикаторний характер, певна здатність до формування його емоційного стану до чогось/когось у вимірі минулого, теперішнього і майбутнього та їхня спроможність до узагальнення й подальшої комунікації.

---

⁴⁷² Див.: Экман П. Психология эмоций: я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман ; пер. с англ. В. Кузина. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.

⁴⁷³ Див.: Изард К. Эмоции человека / К. Изард. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 954 с.

Вплив на властивості емоцій можливий завдяки дослідженню, як в природних, так і в штучних умовах. Саме вони утворюють унікальність емоцій учасника кримінального провадження як окремого явища в певний проміжок часу. Кількість і види властивостей із часом змінюються; найпоширеніші – це універсальність, динамічність, домінантність, адаптованість, суб'єктивність, заразливність, пластичність, фіксованість.

У зовнішній поведінці учасника кримінального провадження на фізіологічному рівні проявляються емоції, а у внутрішньому середовищі протікають окремі процеси, які і формують зовнішню поведінку. Наприклад, при допиті підозрюваного його організм готовий до поведінки захисту, під час якого рефлексивно активують мозок, посилюючи роботу органів чуття, рух крові і серця, що позначається на дихальній системі, напруженості м'язів обличчя, рук, ніг, стегон, уповільнюючи інші процеси в цей момент: травлення, сечовиділення, репродуктивність тощо. До того, як емоція проявиться в поведінці, вона спочатку з'являється у свідомості на рівні кори головного мозку, проходячи рівень його підкірки, далі гіпоталамуса і мигдалини, гіпокампу і досягає поясної звивини. Саме це забезпечує реакцію людського організму на прості звичні подразники. Ці фізіологічні зміни, пов'язані з емоціями, що проявляються через нервову систему учасника кримінального провадження, мають важливе прикладне значення в науково-дослідній діяльності. Здебільшого досліджуються такі параметри нервової системи: пульс, артеріальний тиск, зіниця ока, шкірні покриви, залози зовнішньої секреції.

Процес формування показань учасника кримінального провадження відбувається в критичній ситуації кримінально-релевантної події, що викликає в нього сплеск емоційних реакцій. Емоційні реакції, викликані кримінально-релевантною подією, різноманітні та прямо залежать від умов і чинників, що сприяли вчиненню злочину, механізму події та наслідків, які настали. Саме вони впливають на процес формування показань та механізми

відтворення обставин події (позитивно, негативно), одночасно можуть мобілізувати і демобілізувати учасника кримінального провадження.

Негативні емоційні стани поділяються на стрес, афект, фрустрацію, про які і піде мова далі. Учасник кримінального провадження, особливо потерпілий при вчиненні щодо нього злочину зазнає впливу і як результат отримує один з цих негативних емоційних станів: стрес, афект або фрустрацію. Ці стани взаємозалежні та можуть розглядатися як самостійно, так і в системі.

Стрес – це психічна реакція нервового перенапруження живого організму, викликана сильним зовнішнім або внутрішнім подразником і є відповідною реакцією нервової системи. Термін «стрес» ввів у 1932 р. У. Б. Кеннон (W. B. Cannon) у своїх роботах із фізіології і психології⁴⁷⁴, а подальший широкий розвиток даний термін отримав у працях фізіолога Г. Сельє (H. Selye)⁴⁷⁵.

Для учасника кримінального провадження в стресовому стані є характерним надзвичайно підвищене емоційне напруження. Чинники походження стресу учасника кримінального провадження різноманітні: фізичні, анатомічні, психічні, хімічні, соціальні. Чинником стресу є надсильний травмуючий вплив (учинення конкретних злочинних дій або злочинна бездіяльність). Не залежно від того, який тип реагування обере учасник кримінального провадження, її першою реакцією на незаконні дії буде мобілізація функціональних властивостей.⁴⁷⁶

Однак не тільки негативні чинники викликають стрес, тобто є результатом порушення або знищення. Стрес можуть викликати і позитивні чинники (повернення викрадених коштів, затримання

---

⁴⁷⁴ Див. також:

Cannon W. B. Stresses and strains of homeostasis / W. B. Cannon // The American Journal of the Medical Sciences. – 1935. – Iss. 189. – № 1. – P. 13-14.

Cannon W. B. The wisdom of the body / W. B. Cannon. – New York : W. W. Norton & Co, 1932. – 340 p.

⁴⁷⁵ Див.: Selye H. The stress of life / H. Selye. – New York : McGraw-Hill, 1956. – 324 p.

⁴⁷⁶ Ващук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / Evropský politický a právní diskurz. – 2016. – Том 3. – Вип. 6 – С. 259.

винуватих, виявлення важливого речового доказу). До речі, в обох випадках реакція організму буде однаковою.

Негативні емоції в організації роботи суддів можуть бути зведені до мінімуму за рахунок глибокої впевненості в значущості виконуваної роботи, в її високій суспільній корисності, задоволення, що впливає на вирішення завдань по здійсненню правосуддя⁴⁷⁷.

Надмірний травмуючий вплив є чинником стресу (небезпека, перевантаження, екстренні ситуації). Проте слід відповісти на запитання: яким чином стрес впливає на учасника кримінального провадження? Які має форми, обсяги? Чим зумовлюється (чинники, умови, причини і т. ін.)? Як його дослідити (виявити, зафіксувати, піддати детальному аналізу, оцінити тощо)?

Важливо знати, які дані (подія) є стресогенними для учасника кримінального провадження з метою виявлення причин та наслідків. На початковій стадії процесуальної дії важливо виявити ознаки стресу та підготувати механізм перетворення цих ознак з емоційної сфери негативу на сферу нейтралітету, а далі – позитиву, і тим самим пом'якшити або ліквідувати можливі негативні наслідки та результат.

Слід зупинитися на стресі як на психічній реакції нервового перенапруження організму, яке викликане сильним зовнішнім або внутрішнім подразником, що є відповідною реакцією нервової системи. Для учасника кримінального провадження в стресовому стані характерне надзвичайно підвищене емоційне напруження, що виражається в гальмуванні психічних, вегетативних, ендокринних і репродуктивних процесів. Стрес викликає дезорганізацію і зміни практично в усіх його функціях, одночасно активуючи її пасивно-оборонно-адаптаційні рефлекс.

Негативні емоційні стани учасника кримінального провадження, зокрема стрес, мають серйозний вплив на процес отримання від нього інформації щодо вчиненого проти нього злочину.

---

⁴⁷⁷ Коновалова В. Е. Правовая психология : [учебное пособие] / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1997. – С. 55.

Стрес може набувати різних форм, впливаючи на формування показань (погіршення уваги; розосередження; помилки в сприйнятті дійсності; погіршення адаптованості до обстановки, зміни в емоційно-поведінкових складових; налаштованість на негативний результат і наслідки). Тому важливо для слідчого/прокурора/судді зрозуміти, який із видів стресу зазнав учасник кримінального провадження (фізіологічний, психоемоційний) та на якій стадії стресу перебуває у певний момент. Розуміння цього надає можливість вивести учасника кримінального провадження зі стресового стану або, принаймні, допомогти йому в подоланні стресу самостійно, що здійснюється за допомогою чотирьох груп методів: методів самодопомоги, методів руху, методів профілактики, професійних психологічних, психотерапевтичних або психіатричних методів.

Види стресу учасника кримінального провадження поділяємо на два види:

- фізіологічний, що пов'язаний з об'єктивними чинниками навколишнього середовища (клімат і мікроклімат, тиша і шум, вібрація і тремор, техногенні і природні стихійні лиха тощо);
- психоемоційний, що пов'язаний із суб'єктивними чинниками (внутрішніми і зовнішніми)⁴⁷⁸.

Вплив стресу на формування показань учасника кримінального провадження може проявлятися в таких формах:

- погіршення обсягу уваги, можливості зосередження, переключення на різні подразники;
- помилкове відображення дійсності (неправильна оцінка якості і кількості об'єктів, їхніх просторових і часових характеристик);
- погіршення адаптованості до навколишньої обстановки, можливість впливати на неї або уникнути негативних наслідків;
- очікування певних негативних наслідків та результату;

---

⁴⁷⁸ Вашук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – Том 3. – Вип. 6. – С. 259.

- зміни в емоційно-поведінкових складових внаслідок стресу.
Слід виділити ознаки стресового напруження учасника під час кримінального провадження:

- неможливість зосередження на будь-чому довше декількох секунд;
- помилки в показаннях;
- погіршення пам'яті (прогалини; нові деталі злочинної події, зокрема у зовнішності інших учасників);
- загальне погіршення стану здоров'я;
- окремі гострі болі в голові, грудях, спині, шлунку;
- дуже швидке мовлення або навпаки повільне (що не є власним і звичним);
- перестрибування з однієї думки на іншу, з описання одного моменту до іншого, не закінчивши думку;
- неможливість описати звичні буденні речі;
- опис злочинної події з вказівкою на негативний результат на все подальше життя учасника кримінального провадження;
- викривлення або тимчасова втрата почуття гумору;
- збільшення кількості викурених сигарет (якщо учасник кримінального провадження палить);
- збільшення кількості випитої води;
- безпідставне відчуття голоду або переїдання.

Можуть мати різне походження причини стресу учасника кримінального провадження, як і різний ступінь впливу на нього самого. Загалом причинами стресу учасника кримінального провадження є таке:

- злочинна подія, що сталася, як дія (бездіяльність);
- дії (бездіяльність) злочинців під час злочинної події;
- наслідки та результат злочинної події;
- нерозкриття всіх обставин злочинної події, що мала місце;
- недовіра з боку інших учасників кримінального провадження;

- дії (бездіяльність) слідчого/прокурора/судді при виконанні ним професійних обов'язків; дії (бездіяльність) інших учасників кримінального провадження (свідків, спеціалістів, експертів тощо);
- учасник кримінального провадження робить те, що йому не хотілося робити в даний час;
- очікування негативного результату розслідування і розкриття злочину та не притягнення винуватих до відповідальності;
- неможливість повернутися до звичного життя після злочинної події;
- погіршення стану здоров'я (соматичні хвороби, ішемічна хвороба серця, психічні розлади, артеріальна гіпертензія, виразкова хвороба тощо)⁴⁷⁹.

Від особистості учасника кримінального провадження залежить вплив стресу на характер, стан фізіологічного й психологічного здоров'я, професійних обов'язків та займаної посади, сімейного життя та особистих стосунків з особами протилежної статі.

У своїх працях Г. Сельє (H. Selye) виділяє три стадії розвитку стресового стану.

Перша стадія. Стадія тривожності, що має зовнішні і внутрішні показники та складається із шокowego етапу і протитокowego. Друга стадія. Стадія резистентності, що супроводжується розумовою діяльністю та рухами тіла. Організм мобілізується та готовий до подолання незвичних обставин та ситуацій, розвивається підвищена стійкість. Третя стадія. Стадія виснаження, коли вплив стресового фактору не припиняється, вона занадто сильна та має триваючий характер, і організм людини втомлюється, його фізичні та психічні показники погіршуються, а при тривалому впливі сили організму вичерпуються, розви-

---

⁴⁷⁹ Ващук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – Том 3. – Вип. 6. – С. 259-260.

ваються патологічні процеси, які можуть призвести до його загибелі.⁴⁸⁰

У кримінальному провадженні всі ці етапи та їх стадії мають вирішальне значення для виконання окремих завдань провадження (наприклад, при проведенні огляду: визначення місця і часу, тривалості, запрошення спеціалістів та експертів, вибір тактичних прийомів з врахуванням тактичних ризиків та ін.). У процесі розслідування злочинної події і при підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій необхідно враховувати, що травмуючий вплив стресу на учасника кримінального провадження не обмежився тільки вчиненням злочину, але має триваючий характер та поширюється в часі. Його дія та тривалість також залежатимуть від результату та наслідків злочинної дії.

З урахуванням емпіричних даних, отриманих при анкетуванні слідчих, прокурорів, суддів, експертів, аналізу кримінальних проваджень різних видів злочинів виокремлюються ключові умови успішного подолання стресового стану учасників в кримінальному провадженні:

1. Час (дата і термін її проведення): чим раніше процесуальна дія буде проведена та буде менш тривала в часі, тим більше зможе учасник кримінального провадження повідомити даних про подію, тим менше часу в нього буде на усвідомлення події, її аналізу та покриття «пилом суб'єктивізму» як власного, так і інших обізнаних про подію осіб. Завдяки врахуванню даного елемента слідчий/прокурор/суддя має можливість вчасно отримати повні та правдиві показання учасника кримінального провадження;

2. Стадія стресового стану (тривалість, етапність). Перша стадія характеризується початком та розвитком стресового стану, що негативно впливає на фізіологічний та психологічний стан учасника кримінального провадження, а отримання даних

---

⁴⁸⁰ Див. також:

Selye H. The stress of life / H. Selye. – New York : McGraw-Hill, 1956. – 324 p.;

Selye H. History and present status of the stress concept / H. Selye // In : Handbook of stress. – New York : Macmillan, 1982. – P. 7-17;

Selye H. Stress in health and disease / H. Selye. – Butterworth-Heinemann, 2013. – 1286 p.

від нього ускладнено ще й іншими обставинами злочинної події. З усіх трьох стадій найбільш продуктивною є друга, коли учасник кримінального провадження перебуває в стані резистентності. Саме на цій стадії він мобілізується та готовий до зіткнення й опору негативним обставинам події та дії факторів стресу. На третій стадії спостерігається виснаження учасника кримінального провадження як у результаті злочинних дій, так і дій з установлення обставин злочинної події. Звідси випливає, що першочерговим завданням слідчого/прокурора є спрямування учасника кримінального провадження зі стану резистентності на стадію виснаження, запобігаючи розвитку стресового стану.

Вищезазначене є правильним, якщо має місце стресовий вплив високого ступеня інтенсивності й тривалості на учасника кримінального провадження, а з моменту злочинних дій не минуло й години. Саме в даний період, коли самостійний перехід учасника кримінального провадження з однієї стадії розвитку стресу в іншу ускладнений, і необхідна допомога спеціаліста-психолога або спеціаліста, який знає як подолати цей стан, усунути вплив стресу і знизити емоційне напруження як результат злочинного посягання, установити психологічний контакт та ефективно провести процесуальну дію або інший захід. Слідчий у разі необхідності самостійно приймає рішення про долучення такого спеціаліста до участі в підготовці та проведенні процесуальної дії або іншого заходу на основі даних про подію злочину, про емоційний стан її учасників. У подальшому він може додатково отримати висновок щодо аналізу ходу та оцінки результатів проведеної процесуальної дії або заходу з виокремленням та поясненням обставин події.

Якщо поряд немає психолога і немає можливості в найближчий час залучити його до розслідування, слідчому/прокурору терміново і самостійно необхідно визначити стан особи за зовнішніми ознаками впливу стресу і встановити стадію його розвитку для визначення можливості втручання в коло стресових факторів.

Залежно від стресового стану учасника кримінального провадження слідчому/прокурору рекомендується вживати інших заходів;

3. При виявленні ознак вчинення злочину та встановлення особи злочинця при дефіциті первинної інформації про нього перше опитування слід спрямувати на можливість установлення та затримання зловмисника по «гарячих» слідах, а деталі події перенести на більш стресостійкий момент;

4. Усунути травмуючі та подразнюючі чинники, передчасно запобігти негативному впливу об'єктивного характеру та впливу інших осіб, також і учасників кримінального провадження. З урахуванням обставин злочинної події можлива повна або часткова ізоляція учасника кримінального провадження (зміна місця проживання або роботи, використання процедури захисту свідків і потерпілих);

5. Витримати певний проміжок часу з метою адаптації учасника кримінального провадження до навколишньої обстановки, дочекатися переходу стресового стану з першої стадії до другої перед підготовкою та проведенням будь-яких процесуальних дій;

6. При підготовці і проведенні слідчих дій та інших заходів майже завжди наявний дефіцит даних для висування версій у кримінальному провадженні, або ці дані можуть бути суперечливими та неправдивими. У таких ситуаціях показання учасника кримінального провадження є часто єдиним первинним джерелом ідеальної інформації, яке є в розпорядженні слідчого, і, спираючись саме на них, він має в подальшому висувати та перевіряти версії щодо події злочину в цілому або окремої обставини.⁴⁸¹

Таким чином, слід виділити три групи методів виведення учасника кримінального провадження зі стресового стану, ґрунтуючись на дослідженні його проявів антроподжерельної невербальної інформації:

---

⁴⁸¹ Ващук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – Том 3. – Вип. 6 – С. 260-261.

1. Перша група – методи самопомоги (налагодження звичного режиму життя та відпочинку, відвідування нових місць та знайомства з новими людьми, збільшення сну, дотримання дієти за необхідності тощо);

2. Друга група – методи руху: релаксація, ауторегуляція дихання, аутогенне тренування, концентрація;

3. Третя група – методи профілактики: релаксація, концентрація, аутогенне тренування, аутоаналіз;

4. Четверта група – професійні методи, які використовує психолог (психотерапевт, психіатр): гіпноз, фітотерапія, гімнастика, ванни, електросон та застосування антидепресантів та інших лікарських засобів⁴⁸².

Афект – надмірне збудження, що раптово виникає під час гострої конфліктної ситуації і проявляється в тимчасовій дезорганізації свідомості та в крайній активізації імпульсивних дій⁴⁸³. У деяких літературних джерелах підкреслюється, що під час психологічного дослідження здійснюється діагностування фізіологічного афекту⁴⁸⁴.

Причиною виникнення афекту є вплив сильного і несподіваного подразника (наприклад, для потерпілого є злочин, який учиняється проти нього). Важливим є й момент дії подразника: це має відбуватися в умовах дефіциту інформації, необхідної для буденної поведінки, відповідної ситуації, коли людина не підготовлена до продуманої реакції на вплив подразника. Про афект говорять як про емоційний вибух. «При афекті поведінка спонукається навіть не почуттям, а вітальною емоцією (емоцією, що

---

⁴⁸² Див.: Вашук О. П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту / О. П. Вашук // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу (29 травня 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип. : В. В. Тищенко, О. П. Вашук ; НУ ОЮА ; ПРЦ НАПРН України. – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 51-53.

⁴⁸³ Еникеев М. И. Общая и социальная психология / Еникеев М. И. – Москва : Норма, Инфра-М, 1999. – С. 132-133.

⁴⁸⁴ Коченов М. М. Судебно-психологическая экспертиза. – М., 1977. – С. 20.

Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – С. 106.

пов'язана з інстинктом самозбереження)»⁴⁸⁵. Другою причиною афекту може бути спогад про травмуючу подію. Слідчому/прокурору/судді необхідно враховувати, що спогад про кримінально-релевантну подію може мати місце і перед процесуальною дією, безпосередньо передувати йому, що може суттєво ускладнити саму дію. Виникнення афекту в даному випадку зумовлене явищем сумації – накладення почуттів. Привід же для цього може бути найнезначнішим, що необхідно враховувати слідчому/прокурору/судді на досудовому розслідуванні і судовому провадженні. Б. В. Сидоров зазначає, що афект – є надзвичайно сильним, бурхливим переживанням – коли гнів переходить у лють, страх до жаху, а туга досягає розпачу.⁴⁸⁶ Прикладами різновидів афекту можуть бути (за М. І. Єнікєєвим) страх, гнів, відчай, спалах ревності тощо⁴⁸⁷.

На формування показань вплив афекту розрізняється залежно від конкретного виду афекту, який мав місце в учасника кримінального провадження. Найчастіше мають місце порушення ясності свідомості, афекти супроводжуються амнезією, розладами пам'яті, порушенням здатності до встановлення взаємозв'язків між явищами, спостерігається т. зв. «звуження свідомості» – явище домінування у свідомості якогось одного, найчастіше перекрученого уявлення.

Страх є найбільш поширеною реакцією учасника кримінального провадження на злочин, який учиняється проти нього. Г. Г. Доспулов та Ш. М. Мажитов наводять такі дані: «Майже всі потерпілі в момент нападу на них злочинців у більшому чи меншому ступені відчували почуття страху. Однак, як видно з

---

⁴⁸⁵ Коченов М. М. Судебно-психологическая экспертиза. – М., 1977. – С. 20.

Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – С. 106.

⁴⁸⁶ Див.: Сидоров Б. В. Аффект, его уголовно-правовое и криминалистическое значение (социально-психологическое и правовые исследование). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978. – 160 с.

⁴⁸⁷ Еникеев М. И. Общая и социальная психология / Еникеев М. И. – Москва : Норма, Инфра-М, 1999. – С. 134.

аналізу вивчених проваджень, більшість потерпілих (78,3%) під час слідства змогла викласти обставини нападу на них, половина ж (50,6%) правильно описала зовнішність злочинців, а згодом упізнала їх». ⁴⁸⁸ Науковцями запропоновано декілька визначень страху. Зокрема, А. В. Алексєєв зазначає, що страх – це переживання скутості та безпорадності перед конкретною небезпекою, виражене прагненням не вступати в боротьбу з нею та її подолати, а позбутися ситуації небезпеки, уникнути її» ⁴⁸⁹. Є. Є. Центров лаконічно визначає страх як емоційне відображення небезпеки ⁴⁹⁰.

М. І. Єнікєєв розкриває поняття страху крізь призму фізіологічного та психологічного сприйняття: «Страх – це безумовно-рефлекторна емоційна реакція на небезпеку, що проявляється в різкій зміні життєдіяльності організму» ⁴⁹¹.

Найбільш вдалим слід уважати визначення А. В. Алексєєва, яке повно й чітко відображає зміст указанного емоційного стану та його прояву зовні в ситуації насильницького посягання. Ґрунтовною та поширеною є думка, що причинами страху, який відчувається учасником кримінального провадження, у ситуації події злочину є невизначеність ситуації, його невіра у свої сили, відсутність інформації про сприятливий вихід з обстановки, що склалася. ⁴⁹² Як писав П. В. Симонов, «страх виникає за браку інформації, що вимагається для організації своєї поведінки та успішного захисту» ⁴⁹³.

У учасників кримінального провадження страх є астенічною емоцією. Він викликає афектогенний ступор, нерухомість, заціпенілість чи пониження м'язового тону, обличчя учасника

---

⁴⁸⁸ Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – С. 48.

⁴⁸⁹ Див.: Алексєєв А. В. Себя преодолеть! / А. В. Алексєєв. – Москва, 1978. – 144 с.

⁴⁹⁰ Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. – С. 106-107.

⁴⁹¹ Див.: Єнікєєв М. И. Общая и социальная психология / Єнікєєв М. И. – Москва : Норма, Инфра-М, 1999. – С. 132-137.

⁴⁹² Див.: Алексєєв А. В. Себя преодолеть! / А. В. Алексєєв. – Москва, 1978. – 144 с.

⁴⁹³ Див.: Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. Москва : Наука, 1981. – 215 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.samomudr.ru/d/Simonov%20P.V.%20%20_Emocional'nyj%20mozg%20\(1981\).pdf](http://www.samomudr.ru/d/Simonov%20P.V.%20%20_Emocional'nyj%20mozg%20(1981).pdf)

кримінального провадження набуває маскоподібний вираз, сухість у роті, різке прискорення пульсу, підвищення цукру в крові. Страх супроводжується сильним симптоматичним розрядом: крик, гримаси тощо. Такою є узагальнена картина впливу страху на учасника кримінального провадження.

Стан страху в учасника кримінального провадження в процесі вчинення злочину може набувати різних форм, ступенів та відтінків. Можуть бути виділені астенічна та стенічна форми. Г. Г. Доспулов виділяє також третю форму страху – стан стенічного збудження. Це є доволі спірним, оскільки механізм дії та вплив на формування показань у цьому випадку настільки специфічний, що дозволяє виділити стан стенічного збудження як окремий психічний стан та розглядати його окремо як особливий різновид афекту.⁴⁹⁴

Астенічна форма страху, що виникає в учасника кримінального провадження, характеризується короткочасністю і може перерости в стенічну форму страху або в стан стенічного збудження. Зовні астенічна форма проявляється як зціпеніння, скутість, тремтіння, а також недоцільні вчинки, що вчиняються потерпілим при посяганні на нього. Астенічна форма страху, будучи пасивно оборонним рефлексом учасника кримінального провадження, паралізує його волю, надає відчуття стану розгубленості, відчаю, безпорадності. Усе вищезазначене призводить до викривленого сприйняття та помилковим запам'ятовуванням обставин події злочину учасником кримінального провадження. Вплив астенічної форми страху на процес формування показань учасником кримінального провадження виражається в перебільшенні ним небезпеки. Наприклад, потерпілий перебільшує сили нападників, недооцінює свої, применшує можливість уникнути посягання. Як доречно вказує Є. Є. Центров, «неадекватне відображення ситуації, перебільшення небезпеки призводить врешті-решт і до збільшення сили страху».⁴⁹⁵

---

⁴⁹⁴ Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – С. 48.

⁴⁹⁵ Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. – С. 106-107.

При *стенічній формі страху* потерпілі намагаються чинити опір злочинцям, часто активний. Як зазначають В. В. Печерський та С. Ю. Ревтова: «Усі їхні сили віддаються в цей час боротьбі з особою чи особами, які скоюють напад, розумова діяльність спрямована на оцінку обстановки, обрання засобів боротьби та прийняття найбільш прийнятного рішення»⁴⁹⁶. При даній формі страху участь свідомості пов'язана з активною розумовою діяльністю, спрямованою на пошук різних способів запобігання посяганню. Тому слід не погодитися із Г. Г. Доспуловим, який вважає, що ця форма страху погано пов'язана чи зовсім не контролюється свідомістю.⁴⁹⁷

Вищеперераховане і визначає специфічний вплив *стенічної форми страху* на формування показань учасника кримінального провадження. Увага учасника кримінального провадження при даній формі страху концентрується звичайно на окремих моментах події злочину, зокрема на діях, спрямованих на спротив злочинцю чи втечу від переслідування злочинцем, чітко викарбовуючи їх у свідомості. У цьому випадку, природно, численні суттєві деталі залишаються не сприйнятими чи погано сприйнятими учасником кримінального провадження.

Слід також зазначити особливу важливість, що має місце при *стенічній формі страху*, об'єктивних умов формування показань учасника кримінального провадження, а саме складності, короткочасності чи високої інтенсивності сприйняття події злочину, недостатнього висвітлення в ході процесу сприйняття тощо. Їх наявність може часто призводити до суттєвих викривлень у показаннях учасника кримінального провадження. Причиною цього є сполучення відсутності концентрації уваги і поганих умов сприйняття. Коли динаміка злочинних дій відрізняється швидкістю, тобто швидкими діями злочинця, інші учасники події викривлено

---

⁴⁹⁶ Печерский В. В. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование : Монография / В. В. Печерский, С. Ю. Ревтова. – Гродно : ГрГУ, 2003. – С. 60.

⁴⁹⁷ Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – С. 48.

запам'ятовують його прикмети та послідовність його дій, а при сприйнятті нападу групи осіб важко запам'ятати дії кожного.

Таким чином, будь-які форми страху викликають зниження рівня пізнавальних процесів (сприйняття, мислення, пам'яті), увага сприймаючого захоплюється небезпекою, що виникла, а це спричиняє зниження повноти й точності відображення, звуження свідомості та неправильність оцінки ситуації.

Жах і паніка, за яких проходить гіперболізація небезпеки (відбувається непомірне розростання страху) виражається в різкій зміні психічної діяльності, порушенні логічного мислення, розладах орієнтації в навколишньому середовищі. Ураховуючи, що страх є різновидом афекту, говорити про самостійні афективні форми не зовсім доцільно. Ці стани є різновидами двох вищенаведених форм страху, що характеризуються високим ступенем сили та глибини.

Переляк – психічний стан, схожий зі страхом, але, на відміну від страху, є наслідком раптового дефіциту відомостей про джерело та розміри несподіваної загрози. Розмежування між страхом і переляком проводиться не за джерелом – причиною виникнення, а за моментом виникнення даного різновиду афекту. Установлено, що переляк гнітюче впливає на запам'ятовування сприйнятого. Після переляку коло уявлень учасника кримінального провадження звужене і зосереджується на пережитому враженні, а також на пов'язаних із ним обставинах. Свідомість учасника кримінального провадження постійно повертається до пережитого, і при цьому він погано сприймає те, що з ним відбувається в даний момент часу. При такому емоційному стані порушується увага, а після пережитих емоцій сприйняття не отримує достатньої кількості різноманітних зв'язків, необхідних для якісного запам'ятовування пережитого. Цим і пояснюються прогалини в показаннях учасника кримінального провадження.

Острах, тривога, занепокоєння – ці схожі між собою стани передують страху, як певне очікування небезпеки, коли конкретна

небезпека ще не настала і результат ситуації ще не відомий. Саме тому ситуація і непокоїть учасника кримінального провадження, оскільки він усвідомлює можливість такої зміни обстановки, яка може вимагати адаптації до неї. Усвідомлення цього може викликати сумнів у будь-якого учасника кримінального провадження в його здатності адаптуватися до обстановки. Виникає стан невпевненості, який породжує почуття остраху.

М. Д. Левітов визначає занепокоєння так: «Занепокоєння, тривога – такий стан, який викликається можливими чи ймовірними неприємностями, неочікуваністю, змінами у звичній обстановці та діяльності, затримкою приємного, бажаного та такого, що виражається в специфічних переживаннях (побоювання, хвилювання, порушення спокою тощо) та реакціях»⁴⁹⁸. Хоча, за думкою А. Ф. Коні підсудний майже ніколи не перебуває в стані спокою⁴⁹⁹.

Особливістю цих емоцій є те, що вони присутні і впливають на формування проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження, як на досудовому розслідуванні і судовому провадженні, так і в момент вчинення злочину. Причиною виникнення подібних емоцій у період часу після вчинення злочинів є соціальні наслідки злочину. Зниження в результаті злочину почуття особистісної цілісності порушує суб'єктивне уявлення учасника кримінального провадження про себе, призводить до втрати душевної рівноваги, занепокоєння. На практиці це часто знаходить своє вираження у відсутності в учасника кримінального провадження впевненості в успішних результатах роботи правоохоронних органів, особливо в тих випадках, коли поведінка потерпілого стала причиною вчинення злочину (за віктимної поведінки потерпілого).

Наприклад, потерпілий, побоюючись розголошення компрометуючих його відомостей та втрати поваги оточуючих, на фоні

---

⁴⁹⁸ Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – Москва : Просвещение, 2004. – С. 46.

⁴⁹⁹ Коні А. Ф. Избранные произведения [Текст] : Статьи и заметки. Судебные речи. Воспоминания / Коні А. Ф. ; Сост. А.Б. Амелин. – Госюриздат. – М. : Госюриздат, 1956. – С. 34-35.

соматичних та психічних наслідків посягання відчуває пригнічення, глибоку емоційну напруженість. Усі ці фактори і викликають психічні стани невпевненості, пригнічення, занепокоєння, тривоги. Цей негативний емоційний фон може суттєво вплинути на його прояви антроподжерельної невербальної інформації, виражаючись у зниженні рівня їх об'єктивності. Установивши наявність таких емоцій у потерпілого в процесі розслідування, слідчий має спробувати усунути їх причину – вселити в нього упевненість, роз'яснити корисність його участі в процесі розслідування.

У свою чергу, негативні емоції в діяльності судді обумовлені рядом чинників: необхідність ухвалення рішення; психічні і фізичні навантаження через велику кількість розглянутих проваджень; аритмічність праці⁵⁰⁰.

Усі вищезазначені негативні емоції – страх, переляк, острах, тривога, занепокоєння – пов'язані з небезпекою настання для учасника кримінального провадження негативних і шкідливих наслідків. Самі по собі, об'єктивно, ніякі дії не можуть викликати переживання небезпеки. Тільки будучи усвідомленими і зрозумілими, вони (подразник, ситуація) і можуть викликати ці почуття. У такому випадку, якщо небезпека учасником кримінального провадження не усвідомлюється, такі почуття не виникають. До того ж, небезпека не завжди пригнічує розумову діяльність. Можливою є поява реакції, що має поступовий характер, реакції активно-оборонної. Прикладами таких реакцій можуть бути стенічне збудження та гнів.

Стенічне збудження (його також називають стенічне «бойове» збудження) активізує психічну діяльність учасника кримінального провадження. Причинами виникнення даного психічного стану вважають великий самоконтроль та прагнення подолати небезпеку. Г. Г. Доспулов вважає, що при стенічному збудженні страх залишається, але діяльність визначається мисленням і волею, а людина здатна напружити всі зусилля для подолання

---

⁵⁰⁰ Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз. Монографія. – Х., 2004. – С. 159.

небезпеки⁵⁰¹. Цей стан характеризується тим, що поведінка особи регулюється свідомістю і спрямована на подолання небезпеки і придушення страху. Учасник кримінального провадження перебуває в стані емоційного підйому, він холонокровний, ясно сприймає та розуміє ситуацію, швидко і правильно орієнтується в ній. Як пише Є. Є. Центров, «практиці відомо чимало прикладів, коли потерпілим у подібному стані вдавалося уникнути нападу чи значно його ослабити»⁵⁰².

Стенічне збудження позитивно, звичайно, впливає на продуктивність сприйняття та запам'ятовування, їхню повноту та об'єктивність. Із точки зору цінності показань для кримінального провадження, показання учасника кримінального провадження, сформовані в стані стенічного збудження, є найбільш повними й об'єктивними. Тому завданням слідчого/прокурора в даному випадку буде якомога більш детальне відтворення кримінально-релевантної події із метою запобігання викривленню показань у подальшому.

Гнів – другий різновид активно оборонної реакції на посягання. Страх – пасивна оборонна реакція на небезпеку, що походить від сильнішої особи. Якщо ж загроза походить від слабшої особи, то реакція набуває активно оборонний характер – гнів. У такому стані учасник кримінального провадження схильний до миттєвої, часто імпульсивної дії. Перебуваючи в стані надмірно підвищеного м'язового збудження, учасник кримінального провадження при недостатньому самоконтролі може вчинити активні, дуже агресивні дії, іноді спрямовані на неживі предмети. Гнів супроводжується агресивною мімікою та позою. Це є наслідком того, що процес сприйняття в особи, яка відчуває гнів, утруднений, оскільки при гніві відбувається збудження у вузькій сфері мозку, що гальмує всі інші його ділянки, поєднуючись із мало контро-

---

⁵⁰¹ Див.: Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – 192 с.

⁵⁰² Див.: Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. – 159 с.

льованими діями. Усе це може суттєво змінити, навіть викривити прояви антроподжерельної невербальної інформації.

Фрустрація (цей стан також називають «розгубленість») – стійкий і глибокий негативний емоційний стан, викликаний порушенням значної та близько досяжної мети, зрив стратегічних планів особи, що супроводжується, як правило, агресивними проявами щодо фрустратора. При фрустрації причиною виступають зовнішні фактори, що дезорганізовано впливають на увагу й мислення. Тобто вона – наслідок даних процесів, похідна від порушень уваги й мислення. У стані фрустрації може перебувати потерпілий, який не зумів відбити напад злочинця. Фрустрація є складно переборним психічним станом, оскільки особа не може усунути причини цього стану. У стані фрустрації учасник кримінального провадження шукає будь-які компенсуючі виходи чи несвідомо робить неадекватні дії. На формування проявів антроподжерельної невербальної інформації цей стан впливає негативно і на практиці дуже складно досліджується слідчим/прокурором.⁵⁰³

Фрустрація, як триваючий у часі стан, продовжує негативно впливати на особу і після вчинення злочину – у ході досудового розслідування та судового провадження. Зокрема, це знаходить вираження при допиті потерпілого, де фрустрація значно ускладнює адекватну оцінку обставин кримінального провадження потерпілим та вибір ним раціональної моделі поведінки. Із цього приводу А. В. Петровський зазначає, що фрустрація веде до різних змін у поведінці особи, які можуть проявлятися в агресивних діях чи різного роду заміщеннях діяльності⁵⁰⁴. У поведінці учасників кримінального провадження та їхніх показаннях агресивність може проявлятися у більш різкій оцінці здійсненого злочинного посягання та перебільшенні його наслідків.

---

⁵⁰³ Див.: Юридическая деонтология. Учебник / О. Ф. Скаун, Н. И. Овчаренко. – Харків, 1998. – 270 с.

⁵⁰⁴ Введение в психологию / под ред. Петровского А. В. – Москва : Академия, 1996. – С. 416.

Слід погодитися з Є. Є. Центровим, який вважає, що позитивним моментом зазначеного стану може бути велика нетерпимість до вчиненого злочину та більш стабільна позиція учасника в ході розслідування⁵⁰⁵.

Деякі вчені висловлюють думку, що на формування показань може впливати і *настрій* учасника кримінального провадження. Наприклад, Г. Г. Доспулов вважає, що характерною особливістю настрою є те, що в ньому проявляється ставлення не до одного факту, а до всього, що сприймається, осмислюється в тому відрізку часу, на якому зберігається даний настрій⁵⁰⁶. Якщо щодо формування показань свідка із впливом настрою можна погодитися, то для потерпілого це дуже спірно. При вчиненні посягання потерпілий переживає сильні, вибухові емоції, які, по суті, і детермінують його настрій. Настрій – це ситуативно зумовлене домінування певної емоції, що може посилювати чи послабляти психофізіологічну діяльність упродовж більш чи менш тривалого періоду часу. Відповідно вплив настрою прямо пов'язаний із вищерозглянутими емоційними станами, які можуть виступати як домінуючі. Таким чином, виокремлення настрою як емоційного фактору впливу на прояви антроподжерельної невербальної інформації мають практичне значення.

Розглянувши психофізіологічні засади дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, слід зробити ряд висновків щодо застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Психофізіологічні складові учасника кримінального провадження мають зовнішнє відображення в його проявах антроподжерельної невербальної інформації зокрема, і в його поведінці в цілому.

---

⁵⁰⁵ Див.: Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. – 159 с.

⁵⁰⁶ Див.: Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – 192 с.

На досудовому розслідуванні слідчому/прокурору необхідно встановити, під впливом яких емоцій, як характеризувався психічний та фізичний стан кожного учасника кримінального провадження та які прояви антроподжерельної невербальної інформації мали місце. Отримані в результаті відомості можуть бути використані як при обранні тактичних прийомів процесуальних дій, так і в наступній перевірці та криміналістичному аналізі даних із метою оцінки їх достовірності.

Виявлено вплив злочинного посягання на емоційний стан потерпілого і його віддзеркалення у вигляді негативних емоційних реакцій, які можуть мати короткочасний або триваючий характер та впливати на суб'єктивну оцінку події, що мала місце.

Застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє встановленню психологічного контакту з учасниками кримінального провадження і обранню тактики, із використанням слідчим/прокурором прийомів переконання в правильності обраної позиції на початку досудового розслідування та дозволяє слідчому/прокурору закріпити цю позитивну установку та забезпечити активну участь учасника кримінального провадження в ході досудового розслідування.

РОЗДІЛ 4. ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

4.1. Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні

Для визначення самостійних основних напрямів тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні зупинимося на ключових складових криміналістичної тактики. Як уважає, професор В. В. Тіщенко «поступовий розвиток криміналістичної тактики обумовлений перш за все потребами практики, що пов'язані не тільки з необхідністю удосконалення окремих тактичних прийомів та їх комплексів, але й забезпеченням ефективного їх застосування»⁵⁰⁷. За думкою В. О. Коновалової криміналістична тактика є відносно самостійною частиною науки криміналістики⁵⁰⁸.

Криміналістична тактика – це наукові положення щодо оптимальної діяльності учасників кримінального провадження з метою виконання проміжних завдань із дослідження події злочину та її обставин на досудовому розслідуванні.

Забезпечення досконалої організації діяльності з розслідування злочинів досягається завдяки її плануванню і управлінню⁵⁰⁹.

---

⁵⁰⁷ Тіщенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 112.

⁵⁰⁸ Коновалова В. О. Вибрані твори. – Харків : Апостіль, 2012. – С. 334.

⁵⁰⁹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 106.

В. Г. Лукашевич у свою чергу, підкреслив, що розслідування злочинів – це складний, багатобічний інформаційно-пізнавальний процес⁵¹⁰.

До структури криміналістичної тактики входять рекомендації, операції, комбінації, прийоми, система яких складається з:

1) загальних положень (поняття, об'єкт, предмет, функції, завдання, джерела, принципи, власний категоріальний апарат, місце та взаємозв'язок з іншими розділами криміналістики та окремі вчення і теорії криміналістичної тактики та ін.);

2) тактики проведення дій та заходів на досудовому розслідуванні (тактика слідчих (розшукових) (гласних і негласних) дій, тактика використання спеціальних знань, тактика взаємодії на досудовому розслідуванні та ін.);

3) тактики проведення дій та заходів у судовому провадженні (тактика судового провадження в першій інстанції, тактика судового провадження з перегляду судових рішень, тактика в особливих порядках кримінального провадження та ін.).

Аналіз криміналістичної літератури показує, що багато авторів розглядають питання проведення слідчих (розшукових) дій, формуючи рекомендації щодо їх підготовки, проведення та використання результатів⁵¹¹, деякі зосереджують наукову увагу на особистості учасника кримінального провадження⁵¹²,

---

⁵¹⁰ Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів / В. Г. Лукашевич // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 17.

⁵¹¹ Див. також:

Баев О. Л. Тактика следственных действий: Учебное пособие. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 208 с.

Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. – Минск: Вышэйшая школа, 1971. – 272 с.

Кертес И. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертес. – Москва: Юрид. лит., 1965. – 168 с.

⁵¹² Див. також:

Закатов А. А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: Дис. канд. юрид. наук. – Одесса, 1971. – 274 с.

Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. / Ф. В. Глазырин. – Свердловск: СЮИ, 1973. – 157 с.

інші на застосуванні психологічних знань в кримінальному провадженні⁵¹³.

Поняття та структура криміналістичної тактики формують її завдання. Завдання криміналістичної тактики поділяємо залежно від її функціонального навантаження на досудовому розслідуванні на три великі групи:

- загальне завдання (сприяння діяльності на досудовому розслідуванні);
- окреме завдання (розроблення рекомендацій щодо діяльності на досудовому розслідуванні);
- спеціальні завдання (розроблення тактичних прийомів, операцій та комбінацій на досудовому розслідуванні).

З урахуванням цих завдань, а також поняття і структури криміналістичної тактики можна виокремити такі функції:

1. Загальні (пізнавальна, комунікативна, інформаційна, організаційна, регулятивна, діагностична);
2. Окремі (залежно від конкретних дій або заходів у межах досудового розслідування і судового провадження);
3. Спеціальні (прогностична, профілактична та ін.).

Руденко О. А. Собираание и использование данных о признаках внешности человека при проведении розыскных и следственных действий: Дис. канд. юрид. наук. – М., 1990. – 251 с.

Бабаева Э. У. Предупреждение изменений показаний подследственным и свидетелем на предварительном расследовании. / Э. У. Бабаева. – М.: Экзамен, 2001. – 80 с.

⁵¹³ Див. також:

Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – 168 с.

Маркарян А. А. Интеграция достижений естественных и технических наук в криминалистике: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1994. – 17 с.

Олейник А. Н. Психологические средства деятельности следователя в ситуациях конфликтов // Правовые, криминологические и криминалистические проблемы борьбы с преступностью: Сб. адъюнктов и соискателей. Вып. 3. – М.: ВЮЗШ МВД РФ, 1992. – С. 85-95.

Образцов В., Богомолова С. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний // В. Образцов, С. Богомолова // Законность, 2003. № 1. – С. 50-52.

Быков В. М. Установление психологического контакта при допросе свидетелей / В. М. Быков // Криминалистика. Экспертиза. Розыск: Сб. статей. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1995. – С. 58-60.

Гримак Л. П., Скрыпников А. И., Лаговский А. Ю., Зубрилова И. С. Методы прикладной психологии в раскрытии и расследовании преступлений: Учебно-методическое пособие. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1999. – 176 с.

Отже, на підставі вищезначених завдань і функцій можна сформулювати напрями тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичній тактиці в такому вигляді:

1. Загальні:

- тактика використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні дій на досудовому розслідуванні;
- тактика використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні заходів на досудовому розслідуванні.

2. Окремі (на підставі складових криміналістичної тактики):

- вчення про тактичний ризик;
- вчення про тактичне рішення;
- вчення про слідчу ситуацію;
- вчення про тактичні прийоми (комбінацію, операцію);
- вчення про технологію процесуальних дій та ін.

Виділивши ці напрями дослідження тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичній тактиці, розглянемо теоретичні засади тактики використання антроподжерельної невербальної інформації.

Використання антроподжерельної невербальної інформації в криміналістиці найбільш яскраво виявляється щодо такого тактичного рішення, як прийняття окремого рішення щодо застосування методів, прийомів та засобів у межах досудового розслідування з урахуванням впливу на їх перебіг і ймовірний результат.

Тактику використання антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті тактичного рішення розглядаємо відповідно до його складових:

- організаційно-діяльнісний;
- інформаційно-діяльнісний;
- діяльнісний.

Посилаючись на розробки В. В. Тіщенка щодо криміналістичних технологій в теорії і практиці розслідування аргументуємо набуття технологічного характеру використання антропо-

джерельної невербальної інформації за допомогою відповідних алгоритмів дій⁵¹⁴. Інші вчені акцентують свої висновки на можливостях використання такої інформації⁵¹⁵.

Наступною широко вживаною категорією є тактичний ризик як спеціальний наслідок⁵¹⁶, на який повинен зважати кожен слідчий/прокурор при прийнятті тактичного рішення. Тактичний ризик представляє собою обрання та застосування тактичного рішення з урахуванням можливих негативних ризиків при проведенні процесуальних дій і заходів у межах досудового розслідування та судового провадження⁵¹⁷. Застосовуючи антроподжерельну невербальну інформацію під час прийняття тактичного рішення

---

⁵¹⁴ Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування / В. В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: «Юридична література», 2008. – Вип. 44. – С. 21-22.

⁵¹⁵ Див. також:

Ларин А. М. Криміналістика і паракриміналістика. Науч.-практ. и учеб. пособие. – М.: Изд-во «БЕК», 1996. – 192 с.

Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991. – 208 с.

Винберг А., Рахунов Р. Косвенные улики в уголовном деле. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 72 с.

Закатов А. А. Ложь и борьба с нею / А. А. Закатов. Волгоград: Ниж.-Волж. книжное изд-во, 1984. – 192 с.

Белоус С. Улики поведения // Записки криминалистов. Вип. 3. – М.: Юрикон, 1994. – С. 62-71.

Белюшина О. Он пробалтывается кончиками пальцев / О. Белюшина // Мир безопасности. – 1998. – №1. – С. 28-29.

Ковалев А. И. Улики поведения и их роль в расследовании преступлений: Дис. канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – 198 с.

Горюнов В. Е. Невербальное общение в криминальной среде как источник ориентирующей оперативно-розыскной информации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – СПб., 2002. – 18 с.

Образцов В., Богомолова С. Проверка правдивости показаний / В. Образцов, С. Богомолова // Законность. – 2002. №9. – С. 29-32.

Ермакова Л. А. Информация, передаваемая невербальным путем, и возможности ее использования в ходе допроса / Л. А. Ермакова // Российский следователь. – 2001, № 5. – С. 5-11.

Ларин А. М. Нетрадиционные методы раскрытия преступлений / А. М. Ларин // Государство и право. 1995. – № 9. – С. 60-62.

⁵¹⁶ Див.: Соловьева Н. А. Уголовно-процессуальный риск: понятие и содержание / Н. А. Соловьева, В. М. Шинкарук // Вестник ВолГУ. Серия 5: Юриспруденция. – 2014. – №1. – С. 40-44.

⁵¹⁷ Див.: Домашенко А. М. Тактический риск как фактор тактических ошибок в следственной деятельности / А. М. Домашенко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 262-265.

слідчий/прокурор матиме можливість своєчасно виявити істинне відношення інших учасників до обставин кримінального провадження, що надалі надасть можливість обрати вірний напрям розслідування, скорегувати криміналістичну версію щодо злочинної події та засоби щодо її перевірки тощо.

Чинний КПК України містить розширення процесуальних прав та можливостей сторони захисту, з чим частково погоджується І. В. Гловюк, враховуючи передбачені КПК права підозрюваного (обвинуваченого), закріплення сторони захисту як учасників, введення права сторони захисту щодо залучення експерта, уповноважених збирати докази, отримання тимчасового доступу до речей і тощо⁵¹⁸.

Учасник кримінального провадження є джерелом криміналістичної інформації (вербальної і невербальної), суб'єктом ідеальних відображень, слідів при розслідуванні злочинів. Будь-яка слідча (розшукова) дія або негласна слідча (розшукова) дія в основі має людську комунікацію. Інакше неможливе було б її фактичне проведення та фіксування. Важливою умовою одержання повних і достовірних даних при проведенні вищезазначених дій є вивчення проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження. Саме це надає можливість обрати відповідну слідчу (розшукову) дію, негласну слідчу (розшукову) дію в тій чи іншій криміналістичній ситуації, визначити послідовність її проведення, обрати ефективні прийоми, засоби, способи впливу на учасника кримінального провадження, оцінити одержані дані.⁵¹⁹

За думкою Б. В. Щура, в юридичній літературі мають місце різні підходи щодо розуміння розслідування, так найбільш розповсю-

---

⁵¹⁸ Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І. В. Гловюк. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 440.

⁵¹⁹ Вашук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину / О. П. Вашук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнародної наук.-практ. конференції (16-17 травня 2013 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрбюмін ; НУ"ОЮА". – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 525.

дженим є діяльнісний підхід до розслідування⁵²⁰. В. С. Кузьмічов вказує, що діяльнісний підхід застосовується при дослідженні слідчої діяльності, так і слідчих дій зокрема⁵²¹. Варто погодитися з рядом положень щодо тактичних основ розслідування злочинів, сформованих Є. Д. Лукьянчиковим⁵²². При розслідуванні злочину на початковій стадії особа, яка проводить розслідування, організовує цілісний складний процес, який являє собою один із різновидів її діяльності – пізнавальну. Суть якої полягає у вчиненні таких дій:

- виявленні джерел матеріальної та ідеальної інформації про учасника кримінального провадження, про подію злочину, обстановку його вчинення, об'єкт та предмет посягання, механізм вчинення (способи підготовки, вчинення, приховання), слідову картину, причини й умови вчинення саме цього злочину;
- фіксації даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;
- дослідженні даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;
- оцінці даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;
- використанні даних джерел матеріальної та ідеальної інформації⁵²³.

С. В. Ківалов підкреслює, що законодавець називаючи розслідування «досудовим» вказує на його співвідношення з основною частиною судового розгляду – судовим слідством⁵²⁴. Метою управління розслідуванням, зазначає В. В. Тищенко, є створення опти-

---

⁵²⁰ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. – Харків : Харків юридичний, 2010. – С. 49.

⁵²¹ Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія / Володимир Сергійович Кузьмічов. – К. НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. – С. 17.

⁵²² Див.: Лукьянчиков Е. Д. Тактические основы расследования преступлений : [учеб. пособие] / Е. Д. Лукьянчиков, В. С. Кузьмичев. – Киев : КВШ МВД СССР, 1989. – 48 с.

⁵²³ Вашук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину / О. П. Вашук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнародної наук.-практ. конференції (16-17 травня 2013 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін ; НУ"ОЮА". – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 525.

⁵²⁴ Розслідування злочинів проти особи : керівництво для слідчих / С. В. Ківалов, Ю. П. Аленін, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тищенко ; відп. ред.: С. В. Ківалов, Є. Л. Стрельцов. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 7.

мальних умов для швидкого, повного і об'єктивного дослідження події⁵²⁵. У своїх дослідженнях Ю. П. Аленін розкриває шляхи вдосконалення початку досудового розслідування⁵²⁶. В. Ю. Шепітько та В. А. Журавель підкреслюють, що підвищення ефективності діяльності слідчих органів залежить від якості розроблених криміналістикою методів, прийомів та засобів здійснення досудового розслідування⁵²⁷. Д. Б. Сергєєва зазначає, що слідчі (розшукові) дії мають пізнавальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження⁵²⁸. Однак, необхідно вивчати і розробляти не тільки тактичні прийоми і рекомендації, але й комплекси організаційних, процедурних, технічних засобів і положень у формі програм і алгоритмів, що можна визначити як технологію підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій⁵²⁹. Крім того, не слід виключати і мовну комунікацію, під час якої також автоматично проявляються невербальні прояви.

Межі необхідного обсягу інформації про учасника кримінального провадження визначаються завданнями кожного з етапів розслідування злочину та процесуальним становищем цієї особи в конкретному кримінальному провадженні: свідок; потерпілий; підозрюваний. Виділяємо дві групи джерел інформації в криміналістиці. До першої групи входять матеріально фіксовані дані,

---

⁵²⁵ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 109.

⁵²⁶ Див.: Аленін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування / Ю. П. Аленін // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 175-184.

⁵²⁷ Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 18. – 2009. – С. 185.

⁵²⁸ Сергєєва Д. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Д. Б. Сергєєва // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 55.

⁵²⁹ Тіщенко В. В. Тактика і технологія слідчих дій. Правове життя сучасної України: тези доп. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18-19 квітня 2008 р.) / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – О., 2008. – С. 420-421.

тобто матеріальні об'єкти: предмети; документи; відображення в слідах пальців рук, ніг, тулуба, почерку, виділення організму, татуювання; інше. До другої групи джерел інформації в криміналістиці належить ідеальна інформація, тобто її носіями є учасники, які володіють певними відомостями про кримінально-релевантну подію, а зберігають вони її у формі розумового (уявного) образу у своїй пам'яті. Отже, жива людина – учасник кримінального провадження – є носієм такої криміналістичної інформації. Джерелами ідеальних даних про злочинну подію можуть бути учасники, які одержали такі дані як безпосередньо, тобто в результаті особистого спостереження, участі в події, так і опосередковано – від інших людей або з матеріально зафіксованих джерел даних. І, звичайно, важливі дані про обставини злочинної події, які необхідно встановити, одержуються безпосередньо від самого злочинця під час вербального та невербального спілкування.⁵³⁰

Викладене вище свідчить, що існує досить розгалужена система джерел даних про злочинну подію, за допомогою яких особа, яка проводить розслідування, може одержати вербальну і невербальну інформацію, необхідну для забезпечення повного і всебічного вивчення злочинної події, ефективного і швидкого розкриття злочину та доведення істини в кримінальному провадженні⁵³¹. Зокрема, А. М. Іщин зазначає, що в сучасних умовах успішна боротьба зі злочинністю залежить від здатності правоохоронних органів ефективно використовувати інформацію, проводити значну роботу щодо збору та переробки інформації, її розумінню та аналізу⁵³².

---

⁵³⁰ Васьук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину / О. П. Васьук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнародної наук.-практ. конференції (16-17 травня 2013 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; НУ"ОЮА". – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 525-526.

⁵³¹ Там само. – С. 527.

⁵³² Ишин А. М. Некоторые подходы к пониманию информационных технологий в криминалистическом аспекте / А. М. Ишин // Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. (24-25 октября 2006 г.). – Калининград, 2006. – Вып. VIII. – Часть 1 (Раздел 1, 2). – С. 23.

Антроподжерельна невербальна інформація в порівнянні з іншими видами інформації відіграє в кримінальному провадженні багатфункціональну роль, одночасно сприяючи виконанню цілого комплексу завдань. Про наявність і необхідність її дослідження і використання в кримінальному провадженні свідчить аналіз кримінального процесуального законодавства, практика досудового розслідування та судового провадження. Однак, для детального й повного дослідження такої неоднозначної категорії, як «антроподжерельна невербальна інформація» у кримінальному провадженні, треба розпочати процес її вивчення відповідно до стадій кримінального провадження, поділивши його на окремі сфери діяльності.

Відповідно до змісту КПК України можна класифікувати антроподжерельну невербальну інформацію, яку застосовують щодо заходів забезпечення кримінального провадження, досудового розслідування, судового провадження у першій інстанції, судового провадження з перегляду судових рішень, міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та ін.⁵³³ Вищевказані елементи при дослідженні необхідно розглянути більш детально, поділивши їх на елементи вивчення. Наприклад, сферу застосування антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні поділити під час:

- слідчих (розшукових) дій;
- негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомлення про підозру;
- зупинення досудового розслідування;
- закінчення досудового розслідування;
- звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

---

⁵³³ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Харків : Одиссей, 2012. – 360 с.

Доречним є також застосування антроподжерельної невербальної інформації відповідно на досудовому розслідуванні злочинів (форма – досудове слідство) і кримінальних проступків (форма – дізнання в порядку, передбаченому КПК України)⁵³⁴. В. В. Тіщенко визначив одним із завдань криміналістики розробку «науково обґрунтованих рекомендацій з оптимізації проведення слідчих дій, що сприятиме здобутку максимального обсягу якісної й об'єктивної доказової інформації стосовно обставин події, що розслідується. Указане завдання традиційно вирішувалося в такому розділі криміналістики, як криміналістична тактика, а відповідні рекомендації охоплювалися тактикою слідчих дій»⁵³⁵. У свою чергу, застосування антроподжерельної невербальної інформації під час проведення процесуальних дій можна досліджувати окремо у межах:

- допиту;
- пред'явлення для впізнання;
- проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- обшуку;
- огляду;
- слідчого експерименту;
- освідування особи;
- отримання зразків для експертизи.

В. К. Весельський вважає, що серед вказаного «арсеналу» засобів, методів і прийомів діяльності ключове значення для встановлення обставин кримінального провадження саме мають слідчі (розшукові) дії⁵³⁶.

---

⁵³⁴ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Харків : Одиссей, 2012. – 360 с.

⁵³⁵ Тіщенко В. В. Тактика і технологія слідчих дій / В. В. Тіщенко // Правове життя сучасної України : тези доп. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18-19 квітня 2008 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2008. – С. 419.

⁵³⁶ Весельський В. К. Тактика слідчих (розшукових) дій / В. В. Тіщенко // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого столу (27 травня 2016 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В. В. Тіщенко, О. П. Ващук, А. О. Панасюк ; НУ ОЮА; ПРЦ НАПРН України. – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 34.

У процесі розслідування через певний час учасники слідчої (розшукової) дії та негласної слідчої (розшукової) дії стикаються з різними змінами інформації, таким як:

- навмисна зміна показань;
- ненавмисна зміна показань.

У кримінальному провадженні важливе з'ясування причин та умов, що породжують неадекватне відтворення дійсності, визначення якісно-кількісного співвідношення між правдивим і неправдивим, достовірним і недостовірним. Питанню неправдивих показань та брехні в цілому, боротьбі з нею приділяв увагу в своїх дослідженнях такий вчений, як О. О. Закатов⁵³⁷. Неправдиві показання створюють несприятливу ситуацію кримінального провадження. Результатом є одна з форм протидії слідству, а боротьба з нею залежить від того, наскільки слідчий опанує психологічними закономірностями комунікації та зуміє проникнути в мотиваційну сферу об'єкта з метою одержання правдивих показань⁵³⁸. З цієї метою слідчий повинен сформувати комплекс даних про психологічні, фізіологічні, соціальні і моральні характеристики учасника кримінального провадження. Отриманню цих даних сприяє аналіз антроподжерельної невербальної інформації.

Експертне дослідження у формі судово-психологічної експертизи, предметом якого є факти, що належать до психічної діяльності людини полягає в отриманні нових фактів щодо точного і об'єктивного оцінювання індивідуальних особливостей психічної діяльності підозрюваних, потерпілих і свідків, ґрунтуючись на

---

⁵³⁷ Див.: Закатов А. А. Ложь и борьба с нею. – Волгоград: Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. – 192 с.

⁵³⁸ Див.:

Gudjonsson G. H. The psychology of interrogations, confessions and testimony. – John Wiley & Sons, 1992. – 684 p.

Milne B. Investigative interviewing / B. Milne, M. Powell // The Cambridge handbook of forensic psychology. – Cambridge University Press, 2010. – P. 208-214.

Crystal N. M. False Testimony by Criminal Defendants: Still Unanswered Ethical and Constitutional Questions // U. Ill. L. Rev. – 2003. – P. 1529-1572.

практичному застосуванні спеціальних психологічних знань і методів дослідження⁵³⁹.

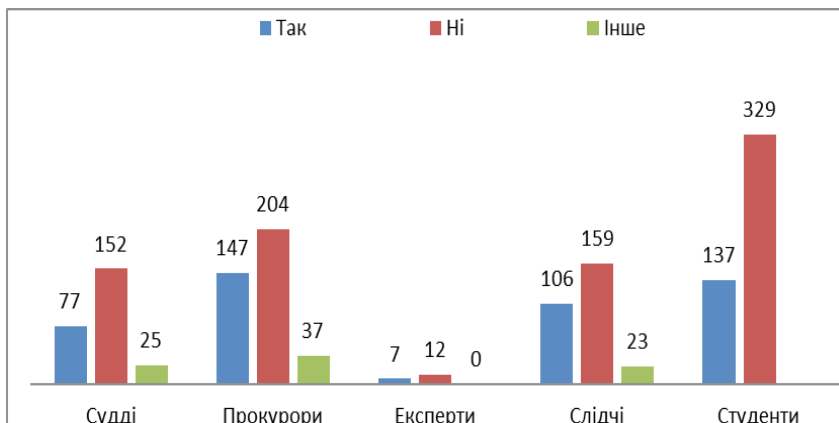
Порядок використання доказів у кримінальному провадженні регламентується кримінальним процесуальним законодавством, яке складається з окремих положень Конституції України, міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, КПК України та інших законів України. Однак у жодному із цих нормативних актів не закріплено доказове значення антроподжерельної невербальної інформації, що унеможлиблює використання її як окремого доказу в кримінальному провадженні.

Закріплюючи дефініцію доказів, у ст. 84 КПК України указується, що показання, речові докази, документи, висновки експертів є процесуальними джерелами доказів. Із цього приводу доцільно було поставити запитання щодо можливості результатів дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження стати доказами по кримінальному провадженню. Більшість респондентів попри явну схильність до отримання та власного використання антроподжерельної невербальної інформації вважає, що результати дослідження антроподжерельної невербальної інформації не можуть стати доказами в кримінальному провадженні (152 судді, 204 прокурори, 12 експертів, 159 слідчих та 329 студентів). Проте на противагу їм 77 суддів, 147 прокурорів, 7 експертів, 106 слідчих та 137 студентів припускають, що результати дослідження невербальної інформації зрештою можуть набути статус доказу в кримінальному провадженні (див. діаграму 4).

Звісно, більшість опитуваних виявила несприйняття результатів дослідження невербальної інформації як доказів у кримінальному провадженні. Слід погодитися з думкою більшості, що хоча за сучасних умов подібні поведінкові прояви і не можуть бути покладені в основу процесуальних рішень, оскільки не є доказами, проте їх зважена оцінка здатна надавати матеріал для

---

⁵³⁹ Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і допов. – Харків : Одиссей. – 2013. – С. 143.

Діаграма 4. Результати дослідження невербальної інформації як докази у кримінальному провадженні?

виконання багатьох практичних завдань: висунення криміналістичних версій і припущень, вибору тактичних рішень і тактичних прийомів, визначення лінії поведінки слідчого/прокурора/судді, побудови планів конкретних дій та заходів і т. ін.

При проведенні слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у слідчого (прокурора) виникає необхідність фіксації криміналістичної інформації. Питання підвищення ефективності розслідування злочинів безпосередньо пов'язане з правильним виявленням, фіксацією та використанням доказової інформації.

У зв'язку зі зростанням та постійною зміною характеру злочинності пріоритетною є діяльність не тільки з виявлення доказів, але й із правильної їх фіксації у відповідних процесуальних документах. Належне закріплення і збереження даних, отриманих під час слідчої (розшукової) дії та негласної слідчої (розшукової) дії, дає можливість використовувати їх для обґрунтування висновків по кримінальному провадженню як

самим слідчим, так і іншими учасниками провадження. Фіксація доказової інформації є важливою ланкою збору доказів⁵⁴⁰. Тому з урахуванням можливостей використання антроподжерельної невербальної інформації для встановлення істини по кримінальному провадженню важливого значення набувають повнота, достовірність її відображення в процесуальному документі, тобто інформації, що виходить від свідка/потерпілого/підозрюваного в ході проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

На закінчення зазначимо, що порушені питання, безумовно, потребують подальшого опрацювання, ураховуючи складність теоретичних положень тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні і необхідної оптимізації криміналістичних рекомендацій щодо використання антроподжерельної невербальної інформації. Таким чином, розглянуті теоретичні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні дозволяють побудувати ефективні тактичні комплекси використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні.

4.2. Специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту

Використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні допиту залежить від криміналістичної ситуації кримінального провадження та обставин, які підлягають встановленню. При підготовці та проведенні допиту виникають актуальні проблеми, обумовлені сучасним станом розвитку допиту (проце-

---

⁵⁴⁰ Див.: Sikman M. The significance of criminalistics approach to fixation of evidential information // Nauka, bezbednost, policija. – 2012. – Т. 17. – № 3. – Р. 107-119.

суальні, організаційні і тактичні аспекти)⁵⁴¹. М. В. Салтевський зазначає, що немає допиту взагалі, а є допит конкретних категорій осіб стосовно умов, їх ролі у рамках обставин злочинів⁵⁴². При проведенні допиту слідчий/прокурор отримує різні види інформації, також і у невербальній формі природно зумовлених ознак комунікації: міміка обличчя і жести тіла, які постійно супроводжують мовне спілкування і певною мірою відтворюють істинну реакцію особи на сприйняту інформацію⁵⁴³.

При проведенні допиту, коли існує можливість отримання неправдивих показань, для фіксації антроподжерельної невербальної інформації і захисту отриманих доказів від можливого звинувачення про вчинення в ході допиту незаконних дій з боку інших учасників допиту необхідно застосовувати додаткові технічні засоби (наприклад, аудіо-, відеозапис).

Для розуміння значення антроподжерельної невербальної інформації, для встановлення істини в кримінальному провадженні необхідно зупинитися на особливостях дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час підготовки та проведення допиту як потерпілого, так і свідка, підозрюваного, ураховуючи можливості допиту малолітньої та неповнолітньої особи⁵⁴⁴. При участі в кримінальному провадженні малолітньої або неповнолітньої особи в подальшому необхідно буде врахувати психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх⁵⁴⁵. При наданні неправдивих показань неповнолітніми одним з завдань стоїть встановлення чинників, які спри-

---

⁵⁴¹ Див.: Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) / В. К. Весельський. – Київ : НАВСУ-НВТ «Правник», 1999. – 126 с.

⁵⁴² Салтевський М. В. Криміналістика: підручник : у 2 ч. / Михайло Васильович Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – Ч. 2. – С. 255.

⁵⁴³ Див.: McGimsey C. L. Forensic interviews: Plan to succeed / C. L. McGimsey, D. Whelan // Journal of Accountancy. – 2015. – Iss. 220. – № 2. – P. 34-42.

⁵⁴⁴ Див.: Fisher R. P. Interviewing witnesses and victims / Fisher R. P., Ross S. J., & Cahill B. S. / In: P. A. Granhag (Ed.), Forensic psychology in context: Nordic and international approaches / – Cullompton, UK: Willan Publishing, 2010. – P. 56-74.

⁵⁴⁵ Див.: Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх : дис... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Благута Роман Ігорович ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2006. – 219 с.

яють таким показанням, використовуючи тактичні прийоми: акцент на брехливих показаннях; демонстрація обізнаності слідчого; встановлення в ході допиту моментів для їх подальшої перевірки; постановка контрольних питань про обставини, які вже відомі слідчому; деталізація розповіді неповнолітнього; вплив на емоційний стан через розуміння його тяги до самостійності; постановка співставляючих питань; пред'явлення доказів в нарастаючому порядку і т. ін.⁵⁴⁶

Допит, як найпоширеніший засіб доказування у кримінальному провадженні, може бути визначений як слідча (розшукова) дія і судова дія, спрямована на отримання слідчим/прокурором або судом відповідно до встановлених процесуальним законом норм відомостей від допитуваного про відомі йому факти, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження⁵⁴⁷. Законодавець, хоча і враховує усі ці ознаки, повного визначення допиту не надає.

Загалом допит у досудовому розслідуванні є процесом комунікації між протипоставленими учасниками кримінального провадження, головною метою якого є отримання повної і достовірної інформації щодо кримінально-релевантної події. Оскільки з

---

⁵⁴⁶ Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – С. 28-29.

Каледин Р. А. Тактика допроса несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в конфликтных ситуациях / Р. А. Каледин // Расследование преступлений несовершеннолетних на современном этапе. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1986. – С. 89-94.

⁵⁴⁷ Див. також:

Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 107.

Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 78-85.

Степанюк Р. Л. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності / Р. Л. Степанюк, О. В. Приходько // Право і суспільство. – 2015. – № 3 (3). – С. 193-197.

Гресь Ю. О. Допит: визначення тактичного та технологічного аспектів / Ю. О. Гресь // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2016. – № 20. – С. 152-155.

Максимишин Н. М. Психологічні особливості судового допиту / Н. М. Максимишин // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 297-302.

процесуальній точці зору допит – це слідча (розшукова) дія, що здійснюється шляхом фіксації в протоколі допиту показань (тобто словесних повідомлень) допитуваного про відомі йому обставини, досліджувані в кримінальному провадженні з метою отримання доказів, то очевидно стає провідна роль вербальної складової спілкування. Із криміналістичної точки зору особливо важливим є те, що допит «є засобом збирання і перевірки не тільки доказової, але й орієнтуючої інформації, яку слідчий отримує від допитуваної особи за допомогою мовних і немовних (жестів, міміки тощо) комунікацій»⁵⁴⁸. Тому, до вербальної складової допиту додається невербальна.

Залежно від поділу допиту на стадії, такі як підготовча, робоча та завершальна, слід зауважити на особливості використання антроподжерельної невербальної інформації відповідно окремо щодо кожної з них.

На стадії підготовки до проведення допиту слідчий/прокурор вивчає дані стосовно кримінального провадження (щодо події злочину, предмета посягання, механізму злочину, особи потерпілого, слідової картини і, обов'язково, особи допитуваного) та співпрацює з особами, які здатні надати дані щодо предмету допиту (наприклад, міжнародне співтовариство). Багатостороннє співробітництво не слід розглядати лише в якості відповідного компромісного поєднання різних форм двохсторонніх зусиль⁵⁴⁹. Під час цього попереднього вивчення зовнішніх і психологічних складових допитуваного, завдяки тривалому цілеспрямованому аналізу його емоційного й інформаційного стану слідчий/прокурор отримує дані не тільки про зовнішній, уявний образ допитуваного (який він охоче сам демонструє), але й про його дійсний, психологічний образ у цілому (який не завжди легко

---

⁵⁴⁸ Образцов В. А. Общие положения подготовки и производства допроса / В. А. Образцов, Т. Ю. Рзаев // Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – Москва : Юрист, 1999. – С. 37.

⁵⁴⁹ Аркуша Л. И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррумпированных связей : монография / Л. И. Аркуша ; Одес. юрид. ин-т Нац. ун-та внутр. дел. – Одесса : ОНЮА, 2003. – С. 176.

розпізнати навіть професійному верифікатору)⁵⁵⁰, так і відповідно до кримінально-релевантної події зокрема. На цій же стадії необхідно розробити й дослідити алгоритм поведінки слідчого/прокурора, дотримання якого забезпечить установа психологічного контакту під час робочої стадії допиту. Однак слід урахувати доволі різносторонній, індивідуальний і ситуативний комплекс проявів антроподжерельної невербальної інформації. Також дійсно конструктивним уявляється володіння слідчим/прокурором комплексом знань з антроподжерельної невербальної інформації, обираючи з них найбільш дієві й ефективні для тієї чи іншої стадії допиту.

В. В. Тищенко зауважив, що виявлення і оцінка невербальної інформації, що надходить від допитуваного, повинно корегувати лінію поведінки слідчого, багато в чому визначити вибір тактичних прийомів у відповідній ситуації для встановлення психологічного контакту, викриття у брехні, умовчуванні, спотворенні фактів і для отримання повної і достовірної інформації по обставинах розслідуваної події. На допиті необхідне комплексне сприйняття вербальної і невербальної інформації, їх спільний аналіз для оцінки показань і правильного обрання тактики допиту.⁵⁵¹

Робоча стадія допиту залежно від кримінального провадження, зокрема отримання і опрацювання даних про допитуваного (ознаки, властивості і стани) в ході кропіткого аналізу його вербальної і невербальної поведінки, сприяє миттєвому орієнтуванню слідчого/прокурора вже на його початковому етапі. Слідчий/прокурор, оцінюючи отримані знання і прояви антроподжерельної невербальної інформації, формує оптимальну лінію власної поведінки для виконання окремих або проміжних завдань.

---

⁵⁵⁰ Див.: Экман П. Психология эмоций [Emotions Revealed : Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life] / пер. с англ. В. Кузин. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.

⁵⁵¹ Тищенко В. В. Комплексное восприятие информации при проведении допроса / В. В. Тищенко // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : мат. міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 30 травня 2014 р.). – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – С. 240-241.

Під час наступного етапу робочої стадії допиту рекомендується використовувати такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації, як спостереження (відкрите, приховане), спілкування (з усіма учасниками слідчої (розшукової) дії, із внесенням змін в обстановку, із демонстрацією володіння слідчим/прокурором певними даними, що мають вирішальне значення в кримінальному провадженні, із пред'явленням знаряддя злочину або інших об'єктів, що стосуються слідової картини злочинної події), експеримент (щодо події злочину в цілому, окремих його обставин або інших фактів).⁵⁵²

Застосування цих методів пізнання антроподжерельної невербальної інформації вплине на своєчасну діагностику емоційного стану допитуваного, полегшить установлення подальшого психолого-комунікаційного контакту з ним, допоможе виявити його справжнє ставлення до обговорюваної інформації, створить передумови для прогнозування різних рівнів протидії в установленні істини, сприятиме формуванню керівного впливу слідчого/прокурора на психіку і поведінку допитуваного. До того ж, прогнозування є сферою єдиного процесу пізнання, що охоплює аналіз минулого, теперішнього і майбутнього і як результат становить собою обґрунтоване судження щодо майбутнього, яке не спостерігається в даний момент.⁵⁵³ Однак не варто розраховувати на те, що емоційний стан в цілому, та прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного легко виявити, розпізнати і тим більше дослідити, тому що отримані під час допиту дані зумовлюються здатністю слідчого/прокурора до своєчасної організації власної поведінки та її зовнішньої форми, до планомірного й цілеспрямованого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації допитуваного перед початком допиту на стадії підготовки та під час допиту, оцінки й викори-

⁵⁵² Див.: Справочник следователя / авт.-сост. У. А. Усманов. – М. : ПРИОР, 2000. – 256 с.

⁵⁵³ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. - Х.: Право, 1999. – С. 24.

стання вже наявної і встановленої під час допиту антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні.

Про складність та важливість аналізу окремих проявів антроподжерельної невербальної інформації під час підготовки та проведення допиту в своїх працях наголошували окремі вчені, підкреслюючи саме психологічні складові такого спілкування⁵⁵⁴. Далі може бути застосована техніка власне ведення розмови, яка складається з використання психологічних закономірностей при мимовільних несвідомих змінах пози і загального стану допитуваного в ході узгодженого спілкування-опитування. Корегуючи власні антроподжерельні невербальні прояви, демонструючи відкритість, доброзичливість, розуміння, слідчий/прокурор зможе отримати і відповідні зміни в антроподжерельних невербальних проявах, поведінці, емоційному стані допитуваного як щодо самого слідчого/прокурора, так і щодо кримінально-релевантної події.⁵⁵⁵

Під час робочої стадії допиту має місце формування певних ситуацій. Найпоширеніший поділ їх на конфліктні і безконфліктні⁵⁵⁶. Нерідко конфліктна ситуація зумовлена негативними

---

⁵⁵⁴ Див. також:

Бахин В. П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы: Оркениег, 1999. – 208 с.

Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976. – 112 с.

Зорин Г. А. Руководство по тактике допроса: Учебно-практическое пособие. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 320 с.

Богинский В. Е. Система тактических приемов допроса подозреваемого: Дис. канд. юрид. наук. – Харьков, 1980. – 225 с.

Быховский И. Е., Глазырин Ф. В., Питерцев С. К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. – 48 с.

⁵⁵⁵ Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1970. – 208 с.

Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии / Пер. с англ. – СПб., 2000. – С. 40-45.

⁵⁵⁶ Див. також:

Бахин В. П., Биленчук П. Д., Кузьмичев В. С. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций: Учебное пособие. – Киев: КВШ МВД СССР, 1991. – 104 с.

Баев О. Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории). – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 160 с.

Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия / Под ред. Н. П. Яблокова. – Калининград: Изд-во Калинин. ун-та, 1997. – 248 с.

причинами суто суб'єктивного характеру, що детермінують якість і зміст міжособистісних взаємин слідчого/прокурора і допитуваного⁵⁵⁷. Тут доречною є рекомендація з приводу постійної уваги і контролю слідчого/прокурора до антроподжерельних невербальних проявів власної поведінки, оскільки налагоджені взаємини слідчого/прокурора з допитуваним можуть скластися тільки тоді, коли останній бачитиме в слідчому/прокуророві фахівця, який дотримується закону та поважає інтереси оточуючих. Демонстрація ж негативних проявів, станів і якостей (навіть і мимовільна, нехай і буденного характеру) формує глибоке неприйняття особистості слідчого/прокурора, яке, зважаючи на інші негативні обставини, здатне призвести до значного руйнування комунікативних відносин між слідчим/прокурором і допитуваним. Ця рекомендація, незважаючи на її очевидність і простоту, досить складна для реалізації під час проведення допиту, тому що будь-яка людина практично не має зворотного зв'язку з антроподжерельними невербальними проявами свого тіла, не маючи можливості одночасно спостерігати за собою. Однак дієвий контроль за власними засобами вербального і невербального спілкування можливий на основі практичного тренування за допомогою спеціальних вправ із використанням зворотного відображення для отримання бажаного результату.⁵⁵⁸

Варто розробити і дослідити алгоритм поведінки слідчого/прокурора, дотримання якого може забезпечити використання антроподжерельної невербальної інформації під час встановлення психологічного контакту в будь-яких ситуаціях допиту. Проте комплекс антроподжерельних невербальних проявів допитуваного, причин і впливів, секторів їх перетину і вимагає створення складного комплексу робіт для зведення їх в самостійний

---

⁵⁵⁷ Див.: Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертэс. – Москва : Юрид. лит., 1965. – 168 с.

⁵⁵⁸ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 112-114.

алгоритм. Тому більш конструктивним уявляється оволодіння слідчим/прокурором цілим арсеналом психологічних методів та прийомів. На їх основі слід навчитися оцінювати ситуацію, що складається під час допиту, та обирати з них потрібні й ефективні до всіх етапів допиту. Так, А. В. Дулов справедливо вказує, що під конструктивною діяльністю слід розуміти сукупність мисленевих операцій по плануванню дій для досягнення поставлених цілей⁵⁵⁹.

Залежно від конкретного кримінального провадження відомості про властивості і стани допитуваного, отримані слідчим/прокурором у ході детального аналізу його вербальної і невербальної поведінки з самого початку допиту, сприяють миттєвій орієнтації слідчого/прокурора в певній ситуації допиту і вибору ним лінії власної поведінки для досягнення загальної мети допиту. Зазвичай, слідчий/прокурор використовує такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні допиту:

- спостереження (відкрите, приховане);
- бесіда (із різними суб'єктами, зі зміною обстановки та ін.);
- експеримент (щодо події злочину та інших обставин, що не стосуються злочину).⁵⁶⁰

Позитивний налагоджений контакт між слідчим/прокурором і допитуваним виражається у подібності їхніх манер спілкування та прийнятих ними поз під час цього (мізансцена)⁵⁶¹. У той же час наочне «копіювання» є ознакою взаємного контакту і одночасно засобом його встановлення. Тому використання технології підстроювання допомагає слідчому/прокурору у своєчасному налагодженні контакту з допитуваним. У будь-якій ситуації, що складається при проведенні допиту, обов'язковим правилом

---

⁵⁵⁹ Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие / Атеист Васильевич Дулов. – Минск: Вишэйшая школа, 1975. – С. 74.

⁵⁶⁰ Див.: Справочник следователя / Авт. и сост. У. А. Усманов. – М.: ПРИОР, 2000. – 256 с.

⁵⁶¹ Див.: Фрай О. Ложь: три способа выявления / О. Фрай. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 450 с.

роботи слідчого є діяльність із діагностування стану поінформованості допитуваного щодо самого себе, оточення та, головне, кримінально-релевантної події. Результатом виступає вирішення питання про достовірність чи недостовірність показань допитуваного, про знання чи незнання ним суттєвих для кримінального провадження даних, що визначає характер слідчої активності при проведенні допиту, справляє вплив на загальну орієнтацію слідчого в слідчій ситуації розслідування, формує оцінку рівня її визначеності або, навпаки, невизначеності.⁵⁶²

Сприяє збільшенню ступеня тактичного ризику невизначеність ситуації в роботі слідчого/прокурора, що, безумовно, є фактором негативного характеру, оскільки збільшує ймовірність учинення слідчим/прокурором помилкових дій, прийняття хибних рішень і, як результат, настання несприятливих наслідків. Тому закономірно виникає необхідність вироблення рекомендацій щодо проведення подібної оцінки інформаційного стану обізнаності допитуваної особи, також і на основі аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваного, таких як міміка, пантоміміка, мовлення, мізансцена тощо. Звідси випливає, що допиту повинна передувати досить тривала бесіда слідчого/прокурора з допитуваним на різні теми, тактичною метою якої і є встановлення звичних проявів антроподжерельної невербальної інформації, нормальної звичайної поведінки, особливостей вербальної комунікації, емоційних проявів при розмовах на буденні теми, що не стосуються безпосередньо предмета допиту. Можна також проекспериментувати і провести спеціальну бесіду, завданням якої є не встановлення відомостей, що стосуються події злочину, а з'ясування рис характеру особи допитуваного, зокрема звичних варіантів його вербальної і невербальної комунікації. Тривалість і тематика таких бесід визначаються суто індивідуально і можуть залежати від багатьох факторів:

---

⁵⁶² Див.: Hernandez-Fernaud E. The cognitive interview and lie detection: a new magnifying glass for Sherlock Holmes? / E. Hernandez-Fernaud, M. Alonso-Quecuty // *Applied cognitive psychology*. – 1997. – Vol. 11. – P. 55-68.

- ступеня інтелектуального розвитку допитуваного;
- ступеня інтелектуального розвитку слідчого/прокурора;
- ступеня емоційного стану допитуваного;
- ступеня емоційного стану слідчого/прокурора;
- дослідження слідчим/прокурором особистості допитуваного;
- психологічного контакту між слідчим/прокурором і допитуваним;
- процесуального становища допитуваного у кримінальному провадженні;
- інше⁵⁶³.

Водночас корисно слідчому/прокурору виділити і типові, найбільш інформативні теми попередніх бесід-опитувань залежно від особи допитуваного і категорії кримінального провадження. Ґрунтуючись на наявних стереотипах поведінки, підозрювані особи умисно, аби не проявляти свою зацікавленість перебігом кримінального провадження і водночас викликати до себе співчуття, переконати у своїй непричетності до злочину, приховують справжні переживання, симулюють за допомогою міміки і жестів емоції та почуття, яких у них немає. Оскільки при цьому відтворення надуманої нереальної конструкції пов'язане з необхідністю адекватного відтворення тих емоційних переживань, які в дійсності повинен відчувати допитуваний відповідно до обраної версії, такий спосіб поведінки є досить складним для реалізації, оскільки вимагає спеціальної підготовки і певною мірою артистизму й розвинутого таланту, чим володіють далеко не всі допитувані.⁵⁶⁴

С. Д. Гофман виділяє специфічний вид опитування підозрюваного – кінесичне інтерв'ювання, яке використовує методи інтерпретації правдивості суб'єкта шляхом оцінювання вербальних

---

⁵⁶³ Ващук О. П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту / О. П. Ващук // Митна справа. – 2013. – № 5(2.2). – С. 50-55.

⁵⁶⁴ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 118-121.

і невербальних сигналів. Як і більшість згаданих вище способів, кінесичне інтерв'ювання можна розділити на дві фази: виявлення та власне опитування. Кінесичне інтерв'ю відрізняється від деяких методів, описаних вище, тим, що воно посилює незалежність від словесного спілкування із суб'єктом. Інтерв'юер спостерігає за поведінкою, пов'язаною з відповідями суб'єкта на запитання, шукає розбіжності між словами суб'єкта і його діями. Інтерв'юер також оцінює обрану тему, шукаючи ознаки обману.⁵⁶⁵

Мінімізація власних поведінкових актів, у тому числі проявів антроподжерельної невербальної інформації вимагає певної попередньої підготовки, що має на меті сформувати в людській підсвідомості заборонених проявів поведінкових актів. Спроби ж тотального контролю за невербальними проявами ведуть до неприродної скутості в поведінці і можуть бути розпізнані іншими учасниками комунікації.⁵⁶⁶ Особливу увагу з боку слідчого/прокурора привертає той факт, що яскравість, інтенсивність прояву зовнішніх ознак неправди вимагає стимуляції з боку слідчого, яку необхідно більш ретельно дослідити.⁵⁶⁷

Спільним у більшості досліджень, присвячених проблемам виявлення та викриття неправдивих показань, є пропонувані рекомендації в тій чи іншій формі психологічного тиску на допитуваного, мета якого полягає в подоланні його внутрішніх захисних бар'єрів, що приховують потрібну інформацію. В основі цих прийомів лежить уміле і цілеспрямоване маневрування слідчим/прокурором наявними в його розпорядженні відомостями та інформаційними можливостями. Невербальна інформація при цьому може відігра-

---

⁵⁶⁵ Див.: Hoffman C. D. Investigative Interviewing: Strategies and Techniques / C. D. Hoffman ; International Foundation for Protection Officers. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifpo.org/wp-content/uploads/2013/08/interviewing.pdf>

⁵⁶⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 120.

⁵⁶⁷ Matte J. A. Forensic psychophysiology using the polygraph: Scientific truth verification, lie detection. – JAM Publications, 1996. – 800 p.
Skolnick J. H. The ethics of deceptive interrogation / J. H. Skolnick, R. A. Leo // Criminal Justice Ethics. – 1992. – Iss. 11. – № 1. – P. 3-12.

вати подвійну роль: з одного боку, як засіб інформування слідчого/прокурора про стан допитуваного, з іншого – як засіб справляння впливу на нього, але здебільшого виконує обидві функції одночасно. Одним зі способів подолання неправдивих показань із боку допитуваного є цілеспрямований вплив на центр приховуваної інформації шляхом використання спеціально підібраних вербальних і невербальних засобів (слів, питань, міміки обличчя, жестів тощо).⁵⁶⁸ Однак як підкреслює В. О. Коновалова, слід зауважити, що в процесі розслідування завжди будуються мисленнєві моделі події чи її окремих фрагментів, що формують достатньо повне уявлення про минуле. Проте, не у всіх випадках таке уявлення про минуле є вірним, бо має місце: інтерпретування окремих положень, помилковість у встановленні причинних зв'язків, суб'єктивність суджень в оцінці окремих обставин тощо.⁵⁶⁹

Ще одним прийомом правомірного психологічного впливу на допитуваного є просторова організація спілкування між ним і слідчим/прокурором, яка ґрунтується на врахуванні просторової близькості і розташуванні сторін при спілкуванні, так званої мізансцени. Об'єктивно на практиці вибір слідчим/прокурором просторової форми спілкування задається швидше умовами його роботи й обстановкою кабінету, ніж його бажанням. Мабуть, тому до цього аспекту організації спілкування при допиті слідчі/прокурори ставляться формально, а часто і зовсім не надають йому значення. Проте на нього треба звертати увагу і прилаштовувати його відповідно до плану допиту.⁵⁷⁰

Реалізація прийому вторгнення до чужої психологічної зони найбільш продуктивна на стадії «запитання – відповідь» і може здійснюватися у двох варіантах поведінки слідчого/прокурора:

---

⁵⁶⁸ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 118-121.

⁵⁶⁹ Коновалова В. Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков : Консум, 2000. – С. 87.

⁵⁷⁰ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 125-126.

- поступове (неявне вторгнення в особисту зону призводить до поступового наростання негативних емоцій, пережитих допитуваним);

- несподіване вторгнення в особисту зону допитуваного⁵⁷¹.

Застосування цих прийомів сприяє діагностиці інформаційного стану допитуваного, полегшуючи встановлення подальшого контакту з ним. Для слідчого/прокурора однією з обов'язкових умов ефективного проведення допиту є його успішна діяльність із діагностування інформаційного стану учасників слідчої (розшукової) дії щодо події злочину в цілому або окремих її обставин, самого себе, оточення⁵⁷².

У процесі верифікації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації даних, отриманих при проведенні слідчої (розшукової) дії слідчий/прокурор постійно вирішує питання про достовірність або недостовірність показань учасників дії, про знання або незнання ними даних, міру володіння інформацією. Це є базовим для визначення характеру слідчої активності, її спрямованості, впливає на загальну орієнтацію та обізнаність слідчого/прокурора в криміналістичній ситуації на певній стадії розслідування, водночас формуючи оцінку рівня її визначеності. Проте саме така непевність ситуації сприяє збільшенню ступеня негативного ризику в роботі слідчого/прокурора при проведенні ним допиту, оскільки збільшує ймовірність прийняття хибних рішень, учинення слідчим/прокурором помилкових дій і настання несприятливих наслідків.⁵⁷³

Для слідчого/прокурора при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування розбіжностей

---

⁵⁷¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 129.

⁵⁷² Див. також: Metenkova Z. The Detection Psychological Manifestations of Non-verbal Communication by Interrogator / Z. Metenkova, J. Metenko // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Iss. 114. – P. 564-573.

Vrij A. *Detecting Lies And Deceit: The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. – West Sussex, UK: John Wiley & Sons, 2000. – 276 p.

⁵⁷³ Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – С. 115-116.

у їхніх показаннях першочерговим завданням буде діагностування їхнього стану в інформаційному та емоційному напрямках за допомогою аналізу антроподжерельної невербальної інформації. Наприклад, надання допитуваним особам можливості по черзі виступити про ті обставини злочину, для з'ясування яких і проводиться допит (в цей час слідчий/прокурор уважно спостерігає за допитуваними), після чого слідчий/прокурор ставить їм перехресні запитання, продовжуючи спостерігати за поведінкою всіх учасників слідчої (розшукової) дій. Одна із закономірностей антроподжерельного невербального прояву сигналів інформаційної обізнаності допитуваного зумовлена тим, що в ситуації, коли він приховує свій дійсний інформаційний та емоційний стан та антроподжерельні невербальні прояви, вигадавши для цього певну історію (подію), змінюючи/спотворюючи/замовчуючи/додаючи наявні в нього дані, він змушений постійно контролювати свої прояви, емоції та знання, не даючи їм себе викрити. Так і виникає незбіг між тим, що особа повідомляє, і тим, що вона знає, а це позначається на його емоційному стані і проявах антроподжерельної невербальної інформації. Тобто емоції і прояви допитуваного в цій ситуації розглядаються як відображення дійсності, яка існує в його свідомості.⁵⁷⁴

Проблемними, або винятковими, будуть ситуації допиту коли особа має право не відповідати на запитання (наприклад, із приводу тих обставин, щодо яких є пряма заборона в законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати). У науковій літературі розрізняють особисті (особистого життя) та професійні таємниці (професійно довірені).⁵⁷⁵

---

⁵⁷⁴ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 126-129.

⁵⁷⁵ Удалова Л. Д. Лікарська таємниця в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова, Є. В. Кузьмічова-Кисленко. – Київ : «Центр учбової літератури», 2015. – С. 6.

Визначення моменту фактичного та юридичного початку допиту дозволить установити психологічний контакт з особою⁵⁷⁶, особливо у вищезначених випадках, коли вона відмовляється давати показання взагалі: чи то за порадою захисника, чи то з власних переконань.

Слід проводити аналіз та синтез не тільки поточного і звичайного стану допитуваного, але й конгруентність його вербальних і невербальних проявів оточенню. Тому характерною ознакою приховування даних з боку допитуваного є неконгруентність вербальної і невербальної складової спілкування. Цей процес спілкування (робоча стадія допиту) зумовлений внутрішньою боротьбою, напруженням, зосередженістю допитуваного з приводу конструювання та передачі ним неправдивих даних і його нездатністю у зв'язку із цим контролювати абсолютно всі прояви своєї поведінки. При прихованні антроподжерельних невербальних проявів, які передають справжній емоційний стан, поведінка допитуваного зводиться до двох форм:

1. Активна форма поведінки допитуваного, що включає:

- співпрацю;
- протидію. Допитуваний повністю контролює свої прояви, напружено вступає у своєрідне суперництво зі слідчим/прокурором або готовий до такого в разі необхідності (це виражається в прийнятті ним закритих поз, напруженні м'язів тіла, погляді тільки в очі тощо).

2. Пасивна форма поведінки допитуваного, що включає:

- мінімізацію поведінкових актів при наданні показань (наявність попередньої підготовки) з метою сформулювати в підсвідомості допитуваного програми-заборони проявів вербальних і невербальних. Контроль за вербальними і невербальними проявами веде до неприродної скутості;
- відмову від надання показань.

Таким чином, дослідження процесу приховування допитуваним антроподжерельних невербальних проявів під час допиту

---

⁵⁷⁶ Див.: Зорин Г. А. Психологический контакт при производстве допроса: Учебное пособие. – Гродно: Гродн. ун-т, 1986. – 71 с.

представляє собою конструювання взаємозумовлених відносин між ним і слідчим/прокурором у певному відрізку часу з дотриманням процесуальних та тактичних вимог даної слідчої (розшукової) дії.

Закономірність сигналів емоційного й інформаційного стану невербального прояву допитуваного зумовлена тим, що якщо він приховує свій справжній емоційний і інформаційний стан, вигадавши для цього дані, спотворюючи або замовчуючи вже наявні, то він змушений постійно контролювати свою зовнішню поведінку, а в необхідних випадках із часом корегувати свої показання, у зв'язку із чим ситуація «спілкування – опитування» зі слідчим/прокурором для такого допитуваного завжди стресова, що відповідно до теорії стресу знаходить зовнішнє емоційне вираження⁵⁷⁷.

У деяких кримінальних провадженнях у слідчого/прокурора виникає потреба в проведенні одночасного допиту декількох осіб⁵⁷⁸. На важливості урахування психологічних основ при проведенні одночасного допиту декількох осіб наголошує В. С. Комарков⁵⁷⁹, а вчений В. О. Коновалова при проведенні допиту підкреслює унікальність таких термінів – «тактика» і «психологія»⁵⁸⁰. Як правило, до моменту прийняття рішення про проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчий/прокурор уже володіє досить великим обсягом криміналістичної інформації у кримінальному провадженні, а така запланована слідча (розшукова) дія стає ніби останньою ланкою в загальній системі методів впливу на учасника процесу розслідування, який надає недостовірні показання.

---

⁵⁷⁷ Див.: Психология делового общения : [учебное пособие] / Г. В. Бороздина. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 224 с.

⁵⁷⁸ Див.: Gudjonsson G. H. The psychology of interrogations, confessions and testimony. – John Wiley & Sons, 1992. – 684 p.

⁵⁷⁹ Див.: Комарков В. С. Психологические основы очной ставки : Текст лекций. – Х., 1976 – 28 с.

⁵⁸⁰ Див.: Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.

Приймаючи тактичне рішення про проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, слідчому/прокурору необхідно визначитися в характері показань її майбутніх учасників. Зрозуміло, що вони повинні містити суттєві суперечності з приводу основних обставин розслідуваної події, але разом із тим слід проаналізувати і природу цих суперечностей. Їх наявність може бути зумовлена такими причинами:

- правдивістю одних показань і неправдивістю інших;
- неправдивістю показань обох учасників;
- правдивістю одних показань і помилковістю (добросовісною помилкою) інших;
- помилковістю показань обох учасників кримінального провадження.⁵⁸¹

Іншим напрямом підготовчої діяльності слідчого/прокурора до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб є діагностування особистих якостей та проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваних і прогнозування на їх основі можливих варіантів їхньої поведінки і розвитку ситуації в ході такого допиту. Одна з особливостей одночасного допиту полягає в тому, що ця процесуальна дія є одним із найсильніших засобів психологічного впливу її учасників один на одного. Тут спостерігається так званий ефект присутності, при якому яскравість, образність показань одного з учасників у поєднанні з іншими виразними засобами впливу (мімікою, інтонацією, жестикуляцією) справляють серйозний психологічний вплив на іншого, до крайності підвищуючи рівень його емоційної напруженості у зв'язку з можливістю викриття в неправді, почуттям страху за свої правдиві показання чи незручності за брехню. Із психологічної точки зору недобросовісному учаснику набагато легше давати показання слід-

---

⁵⁸¹ Див. також:

Акулова Д. О., Коробейников А. О. Психология очной ставки и особенности допроса несовершеннолетних / Д. О. Акулова, А. О. Коробейников // Вестник Восточно-Сибирской Открытой Академии. – 2014. – Т. 12. – № 12. – С. 4.

Фунікова О. В. Показання осіб як джерело доказової інформації: особливості формування / О. В. Фунікова // Юрист України. – 2014. – № 3. – С. 92-96.

чому/прокурору, який, на його думку, не знає всіх дійсних обставин, ніж повторювати хибні твердження в присутності іншого учасника кримінального провадження, який знає правду і не тільки знає її, але й особисто спростовує показання брехуна.⁵⁸²

Описаний вплив зростає більше, коли проглядається вольовий настрій добросовісного учасника, чим активніше, наочно, емоційно насичено і переконливо викладається й відстоюється ним своя позиція. У ході одночасного допиту часто важливо не стільки саме повідомлення добросовісного учасника про його позицію з того чи іншого питання, скільки демонстрована ним готовність відстояти її перед несумлінним учасником і, більше того, спростувати неправдиві показання. Отже, сила зовнішнього психоемоційного впливу особистості виражається переважно невербально, за допомогою інтонаційних, мімічних та інших проявів, що нерідко набуває в ході одночасного допиту вирішальну роль. Тому попередня підготовка слідчого/прокурора до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, тим більше з урахуванням того, що їй зазвичай передують численні дії, включає в себе аналіз відповідних психофізіологічних якостей і властивостей її учасників, їх проявів антроподжерельної невербальної інформації.⁵⁸³

Як доречно вказує Ю. А. Чаплинська, узагалі поведінка підозрюваних спрямована на зменшення своєї ролі в учинених кримінальних правопорушеннях та приховування злочинної діяльності. Підозрювані впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, спричиняють подовження строків досудового розслідування, намагаються створити перешкоди розслідуванню, тому проведення між ними одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб є найвідповідальнішою слідчою (розшуковою) дією. Звідси випливає,

---

⁵⁸² Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 132-133.

Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. / Ф. В. Глазырин. – Свердловск: СЮИ, 1973. – С. 146-147.

⁵⁸³ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 133.

що проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб із такою категорією осіб багато в чому залежить від правильного й ефективного володіння та оперування слідчим/прокурором тактичними прийомами, їх застосуванням на практиці.⁵⁸⁴

Наступний спосіб організації спілкування при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб може застосовуватися в ситуації, коли метою цієї слідчої (розшукової) дії є справляння психологічного впливу на особу, яка дає неправдиві показання. У цьому випадку розташування допитуваних має сприяти справлянню максимального впливу на особу, яка дає неправдиві показання, як із боку іншого допитуваного, так і з боку слідчого/прокурора. Найбільш оптимальним виглядає такий варіант: допитувані сидять напівобертом один до одного на відстані 1,5–2 м один від одного і від слідчого/прокурора. Таке розташування передбачає наявність постійного візуального контакту між усіма учасниками одночасного допиту і дає можливість по всій її довжині здійснювати активний психологічний вплив на учасника, який дає неправдиві показання, як із боку іншого учасника одночасного допиту, так і з боку слідчого/прокурора.⁵⁸⁵

Останній спосіб організації спілкування слід застосувати в ситуації, коли одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб має на меті усунути суперечності (неточності) в показаннях осіб, які добросовісно помиляються. У цьому випадку, як уважає О. Б. Соловйов, у силу правдивості учасників у слідчого є підстави розраховувати, що одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб не буде використаний ними для узгодження своїх показань на шкоду істині⁵⁸⁶. Тому їм може бути надана певна свобода

---

⁵⁸⁴ Див.: Чаплинська Ю. А. Одночасний допит двох раніше допитаних осіб (організаційний аспект) / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 548-555.

⁵⁸⁵ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 137-138.

⁵⁸⁶ Див.: Соловьев А. Б. Процессуальные и тактические вопросы дополнительного расследования : учебно-методическое пособие / А. Б. Соловьев, А. Г. Халиулин. – Москва ; Кемерово : Кузбассвуиздат, 1996. – 68 с.

полеміки з приводу спірних моментів, а завданням слідчого/прокурора стає створення спокійної і доброзичливої атмосфери спілкування. Розміщувати допитуваних обличчям один до одного в цьому випадку не варто, оскільки це лише створить непотрібний дух суперництва і конкуренції думок. Більш оптимальним способом розміщення учасників буде під кутом приблизно в метрі один від одного безпосередньо перед столом слідчого/прокурора, де він завжди повинен зберігати можливість контролю за їх поведінкою. Для надання спілкуванню більшої невимушеності слідчий/прокурор може виключити свій робочий стіл із контексту спілкування і розміститися поруч із допитуваними.⁵⁸⁷

У процесі проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб антроподжерельна невербальна інформація зберігає своє значення одного з орієнтирів, які демонструють слідчому/прокурору стан створених взаємин, внутрішніх переживань її учасників, що має важливе значення для ефективного управління ходом слідчої (розшукової) дії. Із цього приводу В. О. Образцов робить важливе зауваження, що ця слідча дія являє собою не тільки процес збирання, аналізу, оцінки й використання доказової особистісної інформації, але і процедуру сприйняття, розшифровки і використання орієнтуючих даних, переданих її учасниками невербальними способами (за допомогою мови жестів, міміки, рухів тіла і т. п.)⁵⁸⁸. При цьому О. Р. Ратінов зауважує, що такі допоміжні засоби спілкування, як інтонація, міміка, жестикуляція, роблять повідомлення більш зрозумілим, дозволяють слідчому читати підтекст мови⁵⁸⁹. До того ж вчений, відносить одночасний допит двох чи більше вже допитаних

---

⁵⁸⁷ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 138, 239.

⁵⁸⁸ Див.: Образцов В. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. // Труды МГЮА. – Вып. 2. – 1997. – С. 227-243.

⁵⁸⁹ Див.: Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей // Научно-практическое руководство. – Москва : Юрлитинформ, 2001. – С. 264-266.

осіб до найбільш гострих критичних ситуацій, у яких виразно виділяються почуття і переживання учасників кримінального провадження та й сама емоційна атмосфера одночасно набуває винятково важливого значення для розвитку кримінального провадження⁵⁹⁰. Тому в ході одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчий/прокурор повинен постійно спостерігати за кожним із присутніх при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, помічаючи вагання, що виникають в одного або іншого учасника, і своїми діями посилювати їх або вжити заходів до ліквідації подібних вагань.⁵⁹¹

При проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за участю неповнолітнього необхідно врахувати емоційність його поведінки, схильність до зовнішнього впливу, яскравість невербальних проявів. Слідчий/прокурор повинні спостерігати за його поведінкою (тоном голосу, мімікою, жестами) і своєчасно припиняти спроби впливу на неповнолітнього⁵⁹². Також при проведенні одночасного допиту одним із компонентів тактики є реалізація тактичного задуму⁵⁹³.

З початку одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб увага слідчого/прокурора має бути спрямована на виявлення ознак неправди в проявах антроподжерельної невербальної інформації. Іноді при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб складається ситуація, коли обидва допитувані зовні (за проявами антроподжерельної невербальної інформації) цілком впевнено надають показання, що суперечать одне

---

⁵⁹⁰ Ратинів А. Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: НИ и РИО ВШ МОП СССР, 1967. – С. 225.

⁵⁹¹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 138-139.
Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – С. 162-163.

⁵⁹² Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – С. 30-31.

⁵⁹³ Александров А. С., Гришин С. П. Перекрестный допрос: Учебно-практическое пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – С. 30-35.

одному. При цьому очевидно, що одне з показань хибне і вимагає свого виявлення і викриття. У даній ситуації, оцінюючи показання допитуваних, слід ураховувати наступні положення.⁵⁹⁴

Особа, яка дає неправдиві показання, прагне грати роль правдивої людини, маскуючи свою нещирю поведінку під відвертість. Для цього згідно з обраною позицією і певним психологічним настроєм вона удавано обурюється з приводу показань іншої особи і вдається до відповідних цьому стану інтонацій, жестів, міміки.⁵⁹⁵ Як уважає Л. І. Казміренко, є три основні чинники або передумови виявлення умисно неправдивих показань у допитуваних:

- емоційний стан;
- утруднення в мисленні допитуваного;
- самоконтроль особи⁵⁹⁶.

Проте, В. Ю. Шепітько зазначає, що формування неправди – це вольовий і свідомий акт, який спрямований на перекручення істини, а запобігання і встановлення неправди в показаннях передбачає знання її мотивів⁵⁹⁷.

Необхідність знання та застосування слідчим/прокурором наведених прийомів з використанням антроподжерельної невербальної інформації зумовлено важливістю виявлення і викриття завідомо неправдивих показань, встановлення психологічного контакту з допитуваними та, безперечно, правильною кваліфікацією їх психологічного стану. Також про позитивність такого використання зазначає Є. В. Пряхін⁵⁹⁸.

---

⁵⁹⁴ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 140.

⁵⁹⁵ Там само. – С. 141.

⁵⁹⁶ Див.: Казміренко Л. І. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В. Г. Андросюк, О. М. Корнев, О. І. Кудерміна та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренка. – Київ : Правова єдність, 2009. – 200 с.

⁵⁹⁷ Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і допов. – Харків : Одіссей. – 2013. – С. 57.

⁵⁹⁸ Див.: Пряхін Є. В. Застосування паралінгвістики під час допиту / Є. В. Пряхін, Н. І. Когут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 358-370.

Варто наголосити на доцільності використання методу аудіо- і відеозапису, що дозволить повніше зафіксувати показання, виключити суб'єктивний фактор розуміння суті показань слідчим/прокурором і можливих перекручень, а також забезпечить подальшу можливість повторного його перегляду з метою виявлення антроподжерельних невербальних проявів обману.

Л. І. Аркуша визначає складне організаційно-тактичне завдання для слідчого при проведенні допиту за участю захисника, що впливає у необхідності узгоджувати план роботи з можливостями захисника, у фактичній розбіжності цілей участі, у перешкодженні в низці випадків в реалізації слідчим тактики допиту⁵⁹⁹. М. В. Шепітько окрему дослідницьку увагу приділяє особливостям допиту експерта і спеціаліста в суді, зазначаючи використання даних отриманих під час допиту експерта в суді як частину висновку експерта. До того ж вчений додає, що спеціаліст може надати додаткову консультацію у письмовому вигляді, додатковий висновок, акт, звіт, роз'яснення.⁶⁰⁰

Таким чином, сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту доповнює дані щодо властивостей і станів допитуваного, сприяє підготовці слідчого/прокурора до попередньої стадії допиту і його орієнтації в ситуації допиту, вибору ним оптимальної лінії власної поведінки на наступних стадіях допиту.

---

⁵⁹⁹ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія / Л. І. Аркуша. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 246.

⁶⁰⁰ Шепітько М. В. Мета та форми залучення спеціаліста та експерта під час здійснення кримінального судочинства // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого столу (29 травня 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В. В. Тищенко, О. П. Вашук ; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – С. 325-326.

4.3. Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку

Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку акумулюються у визначенні обшуку, як слідчої (розшукової) дії та нормативно закріпленому порядку його проведення.

У теорії криміналістики обшук тлумачать як слідчу (розшукову) дію, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих осіб з метою відшукування та вилучення предметів, що мають значення у кримінальному провадженні, а також виявлення розшукуваних осіб.⁶⁰¹

В. Ю. Шепітько головною метою обшуку визначає виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації, як пошукової дії. Окремо вчений зазначає про виявлення знаряддя злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, інших предметів і документів, трупів і осіб, що переховуються від слідства й суду⁶⁰². Л. І. Аркуша зазначає, що «приховування практично не залишає після себе слідів, оскільки в більшості своїй засновано не на дії, а на бездії. Важливою особливістю приховування у вигляді умовчання є те, що очевидне, як правило, не ховається, а швидше, навпаки, визнається»⁶⁰³.

Варто обшук зарахувати до слідчих (розшукових) дій зі значним потенціалом конфліктності, що полягає, з одного боку, у протилежності мети сторін, а з іншого – примусовості та публічності. Примусовий характер обшуку спричиняє здебільшого емоційний конфлікт, оскільки його проведення передбачає

---

⁶⁰¹ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – Вид. 3-тє, переробл. і доповн. – Київ : Ін Юре, 2004. – С. 292. – 736 с.

⁶⁰² Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і допов. – Харків : Одіссей. – 2013. – С. 67.

⁶⁰³ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія / Л. І. Аркуша. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 260.

втручання сторонніх осіб в особистісну сферу обшукуваного.⁶⁰⁴ Прийняття рішення про проведення обшуку і його обґрунтування вимагають наявності певної інформації, яка стосується принаймні трьох категорій відомостей:

- особи обшукуваного і оточуючих його осіб;
- про об'єкти, що шукаються;
- про місце (місця), де має бути проведений обшук⁶⁰⁵.

Питання про обґрунтованість обшуку має вельми дискусійний характер. Якщо процесуальні підстави проведення обшуку в законі (ст.ст. 223, 235, 236 КПК України) вказані чітко (у загальному випадку це ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук), то щодо матеріальних (фактичних) підстав обшуку закон не містить чіткого визначення, вказуючи лише, що «у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням» (ч. 3 ст. 234 КПК України). Отже, постає запитання: що розуміти під тезою «у разі необхідності провести обшук...» – інтуїцію слідчого, докази, орієнтуючу інформацію? Вирішення даного питання має почасти доктринальний характер і, по суті, розкриває ставлення науки до питання про можливості використання в доказуванні результатів (інформації), отриманих непроцесуальним шляхом, і головне – використання орієнтуючої інформації. Такою орієнтуючою інформацією є антроподжерельна невербальна інформація.

Під час спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації учасників обшуку слідчим/прокурором виконується потрібна мета: по-перше, контроль за діями осіб, які ведуть пошуки (повнота, ретельність, предметність); по-друге, сприйняття у обшукуваних проявів, що вказують на місце прихо-

---

⁶⁰⁴ Александров Д. О. Юридична психологія [Електронний ресурс] : підручник / Д. О. Александров. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/81643-24-psihologchn-osoblivostprovedennya-obshuku.html>. – Назва з екрана.

⁶⁰⁵ Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002. – С. 579.

ування шуканих предметів;⁶⁰⁶ по-третє, аналіз цих проявів з метою виявлення найбільш гострих моментів, що вказують на місце приховання шуканого.

При проведенні обшуку у неповнолітнього враховується його підвищена емоційність, невміння стримувати себе і спокійно реагувати на обшук, необхідно уважно спостерігати за його поведінкою, відмічаючи реакції на дії осіб, які приймають участь у проведенні обшуку, що в результаті вплине на цілеспрямованість обшуку⁶⁰⁷.

Проведення будь-яких слідчих дій передбачає певних нервових та психічних зусиль, що веде до стомлюваності і послаблення уваги. Тому важливо при спостереженні за членами слідчо-оперативної групи одразу виявляти ознаки втоми, роздратування і коректувати процес обшуку з метою підвищення його ефективності за рахунок певних прийомів (зміна виду діяльності, перерви тощо). Не слід нівелювати значення невербального впливу на обшукувану особу. Під час обшуку слідчому/прокурору варто проявляти упевненість у діях, результатах обшуку та інших слідчих (розшукових) дій, зосередженість, зберігати рівновагу у спілкуванні та працездатність. Така поведінка слідчого/прокурора має вплив як на членів слідчо-оперативної групи, так і на обшукуваних; і якщо перші наслідують поведінку, що приводить до ефективного пошуку і найліпшого результату, то другі навпаки, нервують і можуть навіть своєю поведінкою мимоволі видати місце знаходження шуканого. Разом із тим, особи, що провадять обшук, мають залишатися ввічливими та коректними, оскільки протилежне може призвести до виникнення конфліктів.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁶ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 151.

⁶⁰⁷ Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИИРПО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – С. 34.

⁶⁰⁸ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 152-154.

З іншого боку, невербальні прояви у поведінці обшукуваного зазвичай можуть містити вказівки. Важливо не пропустити такі вказівки, доповнюючи їх власними спостереженнями. Як правило, це виражається в тому, що при наближенні слідчого/прокурора до схованки в поведінці осіб, які знають про неї, спостерігаються виражені реактивні зміни (невербальні прояви), конкретний зміст яких багато в чому залежить від складу характеру учасника кримінального провадження, від типу і стану його нервової системи. Як відомо, ці зміни можуть мати довільний і мимовільний характер.⁶⁰⁹ Зокрема, таке спостереження надає можливість доповнення вже наявної орієнтуючої інформації⁶¹⁰.

У процесі обшуку можливе застосування також методу бесіди і його різновиду – прийому «словесної розвідки». Цей прийом може містити провокативні запитання, питання стосовно приміщення чи місцевості, де проводиться обшук. Більшість учасників обшуку не витримують такого прийому і добровільно вказують на шукане. З іншого боку, Ф. В. Глазирін рекомендує, «на час притупивши пильність обшукуваного, раптово поставити «гостре» критичне запитання»⁶¹¹.

Наприклад, при проведенні обшуку у квартирі підозрюваного одразу після його прибуття з поїздки з-за кордону в його поведінці відчувалося занепокоєння, хвилювання, що виражалося у різких

---

⁶⁰⁹ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 154.

⁶¹⁰ Див.:

Царенко П. П. Наблюдение как метод собирания, исследования и оценки доказательств: Автореф. дисканд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – 31 с.

Соколова О. В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании: Дис. канд. юрид. наук. – М., 1994. – 214 с.

Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам // Труды МПОА. Вып. 2. – 1997. – С. 227-243.

⁶¹¹ Див.: Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск. Свердловский юридический институт, 1973. – С. 77-78.

Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 158.

поворотах голови, зчепленні рук на животі, триманні тіла в одній позі, уривчастих рухах тулуба. У результаті проведення тривалої бесіди з ним, ураховуючи його прояви антроподжерельної невербальної інформації слідчий зауважив, що далі його стан буде погіршуватися. Підозрюваний схопив себе за живіт. Слідчий у відповідь спитав: «Що у Вас там?». Як висновок, у шлунку підозрюваного було виявлено герметично запаковані дорогоцінні каміння.

Така комунікація дає можливість додатково спостерігати за обшукуваним, дозволяє судити, як у мовленні виражається його внутрішній стан, як на нього впливають мовні подразники, як змінюється голос залежно від збільшення або зменшення нервового напруження. Крім того, у мовленні може проявлятися ставлення учасника як до самого процесу обшуку, так і до осіб, які його проводять.⁶¹²

Має місце необхідність спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у поведінці обшукуваного залежно від переміщення слідчого по приміщенню або ділянці місцевості. Поява під час огляду будь-якої ділянки або предмета і виникнення в поведінці обшукуваного ознак нервово-психічної нестійкості, напруженості, часто ледь помітних, є вказівкою на значимість даних об'єктів, що має спонукати піддати їх більш детальному аналізу. У той же час, якщо виявлені ознаки хвилювання змінюються вираженням спокою, можна припустити, що правоохоронці наближалися до шуканого, але тепер знову відійшли від нього. У цьому випадку краще повернутися назад і повторно вивчити раніше оглянуті предмети.⁶¹³

Інтерпретація антроподжерельних невербальних проявів обшукуваного має включати фактори психологічного стану обшукуваного, відрізнити реакції (наприклад, зацікавленості), виявляти віднесеність реакції (до чого ця реакція може корелювати). Емоції обшукуваного можуть мати лише орієнтуюче значення,

---

⁶¹² Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. / Ф. В. Глазырин. – Свердловск: СЮИ, 1973. – С. 77.

⁶¹³ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 155.

оскільки часто бувають випадки «підміни» емоцій, їх імітації, не проявлення взагалі. Як зазначає Ф. В. Глазирін, особи, які мають злочинний досвід, володіючи рішучістю, витримкою, сміливістю, часто поводяться під час обшуку впевнено і здатні стримувати зовнішні прояви страху і хвилювання, демонструючи байдужість навіть на найбільш ключових етапах обшуку⁶¹⁴. Саме тому важливо застосовувати метод спостереження, аби виявити усі ознаки та предмети, які є метою обшуку.

Таким чином, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної поведінки осіб в процесі обшуку може і має допомогти слідчому/прокурору вжити заходів проти спроб знищити або приховати докази, підтвердити правильність його дій або переконатися в необхідності внести зміни в послідовність обшуку, визначити об'єкти, які потребують більш детального або повторного дослідження.⁶¹⁵

Сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку надасть можливість обрання правильної тактики слідчої (розшукової) дії.

---

⁶¹⁴ Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск. Свердловский юридический институт, 1973. – С. 93.

⁶¹⁵ Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – С. 160.

Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – С. 183-184.

ВИСНОВКИ

У висновках викладені основні теоретичні положення дослідження та надані рекомендації щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

1. Формування наукових підходів до розробленості проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці знаходять своє відображення у таких трьох напрямках: 1) психологічному; 2) кримінальному процесуальному; 3) криміналістичному.

У рамках першого напряму розкривається широке коло питань вивчення психічних явищ та поведінки особистості, що виходить далеко за межі правозастосовної діяльності та даного дослідження. В основному роботи пов'язані з дослідженням невербальної інформації, які відображають психологічні проблеми інформаційної комунікації. Другий напрям розкриває особливості кримінального процесуального забезпечення використання невербальної інформації (В. В. Семенов, С. Б. Россинський, О. І. Мотлях). Третій напрям має в розробці низку проблем, пов'язаних з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, які потребують системного вивчення й вирішення. Він висвітлений лише деякими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а саме: Т. Р. Морозовою, П. Ю. Тимошенком, О. В. Белушиною, Я. В. Комісаровою, І. Ф. Машленко, Л. І. Полтавцевою, С. В. Поповичевим, І. І. Чистяковим; В. К. Кирвельом; С. Б. Коваленком, П. Д. Бланком (P. D. Blanck), Р. Розенталем (R. Rosenthal), Дж. Бургуном (J. K. Burgoon), С. Фіжнаутом (C. J. C. F. Fijnaut), А. Кноесоном (A. L. Knoesen), Е. ЛеВан (E. A. LeVan), Л. Л. Левенсоном (L. L. Levenson), Н. Оту (N. Otu), М. С. Ремландом (M. S. Remland), Дж. Вальтманом (J. L. Waltman) та іншими.

Визначено такі етапи формування й утвердження наукових підходів до розробки проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці:

I етап – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг (Р. Л. Бірдвістелл (R. Birdwhistell), П. Екман (P. Ekman), М. Л. Кнапп (M. L. Knapp), Е. Т. Холл (E. T. Hall Jr.) та ін);

II етап – екстраполяція і адаптація методів та засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичні дослідження (В. Д. Берназ, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. А. Колесник, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічова, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчиков, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук та ін.);

III етап – введення в криміналістичну термінологію і методологію нетрадиційних концепцій, зокрема застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження (К. В. Бєляєва, С. Г. Качурін, М. П. Климчук, О. І. Мотлях, Ю. М. Туровець, Л. Д. Удалова та ін.).

Питання, які потребували вирішення в рамках заявленої проблематики, пов'язані з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці та мали теоретичний і практичний рівні. На теоретичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації, у криміналістиці нами було зосереджено на вивченні таких двох напрямів, як визначення і характеристика основоположних засад щодо значення невербальної інформації в криміналістиці та формування наукових положень щодо сприйняття і використання невербальної інформації у кримінальному провадженні. На практичному рівні нами було досліджено такі напрями, як визначення і характеристика змісту найбільш ефективних методів й засобів

дослідження невербальної інформації та розробка тактичних рекомендацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

2. Обґрунтовано логіко-філософський підхід щодо феномену невербальної інформації у таких двох ракурсах: невербальна інформація, джерелом якої (засобом передачі даних) є особистість (тобто антроподжерельної невербальної інформації); невербальна інформація, джерелом якої (засобом передачі даних) є навколишня обстановка (тобто енвайроментджерельної невербальної інформації). У даному дослідженні, у відповідності до поставлених завдань, було розкрито зміст першого ракурсу, як одного з найбільш складних, інформаційно об'ємних і змістовних елементів в криміналістиці та відповідно до якого було відсутнє комплексне монографічне криміналістичне дослідження. Логіко-філософський феномен невербальної інформації в криміналістиці полягає у сприйнятті і використанні невербальної інформації без додаткового його філософського обвантаження, де мова уявляється універсальною системою знаків, що передає певну інформацію, як окремо вербальну і невербальну, так і їх сукупність.

3. Наукові положення про невербальну інформацію у кримінальному провадженні перебувають на стику теорії і методології криміналістики, криміналістичної техніки і тактики, оперують їхнім категоріальним апаратом, сприяють виконанню завдання кримінального провадження, а також забезпеченню ефективного, оперативного, повного розслідування і судового розгляду.

Аналіз наукових джерел, присвячених сприйняттю антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє зробити висновок, що його можна розглядати в трьох аспектах: 1) загальні психофізіологічні закономірності (психофізіологічний аспект); 2) вплив особливостей учасника – суб'єкта сприйняття на закономірності кримінального провадження (особистісний аспект); 3) вплив, що є наслідком впливу суспільства на учасника кримінального провадження (соціальний аспект). Подібна класифікація законо-

мірностей сприйняття антроподжерельної невербальної інформації дозволить більш повно враховувати всі особливості її використання, що впливатиме на його повноту і адекватність.

4. Під антроподжерельною невербальною інформацією в кримінальному провадженні слід розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних властивостей і ознак стану осіб та їхнього мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням), залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їхнього відношення до розслідуваної події.

Джерелами антроподжерельної невербальної інформації є: зовнішній вигляд учасника кримінального провадження; емоційний стан учасника кримінального провадження; супутні ознаки (оформлення зовнішності, одягу, побуту).

5. Виділено такі види невербальної інформації в кримінальному провадженні:

1) невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища);

2) невербальна інформація, що поступає з зовнішності учасника кримінального провадження;

3) невербальна інформація у вигляді динамічних проявів почуттів, думок, які відображаються у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, виразу очей, що виражається і сприймається у ході комунікативного процесу.

Проведено класифікацію антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні відповідно до цілей і завдань сучасної криміналістики, ґрунтуючись на базі існуючих класифікацій дослідників та запропоновано включити до робочої класифікації різні види антроподжерельної невербальної інформації:

1. Кінесичні види антроподжерельної невербальної інформації:

- жестові;
- мімічні;

- пантомімічні;
- тактильні;
- міремічні.

2. Паралінгвістичні види антроподжерельної невербальної інформації:

- фонаційні;
- респіраторні.

6. Сформульовано принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні:

- єдності діяльності і свідомості (будь-яка діяльність учасника кримінального провадження свідомо, при цьому свідомість проявляється через діяльність, відповідно, між ними існує кореляційний стійкий зв'язок. Винятками є лише різноманітні захворювання учасника кримінального провадження);

- об'єктивності (об'єкт антроподжерельної невербальної інформації досліджується неупереджено, незалежно від ознак та властивостей учасника кримінального провадження, його вивчення, інших зовнішніх причин і умов, та пізнається як через дію, так і через бездіяльність);

- обліку єдності фізіології і психології учасника кримінального провадження в інтерпретації антроподжерельної невербальної комунікації;

- історичного підходу до вивчення антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження (дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження з урахуванням часових показників);

- розвитку (розкриває витоки психофізіологічної діяльності учасника кримінального провадження як динамічного явища в усій комунікації кримінального провадження як сторони, що пізнає, так і сторони, що пізнається, володіючи багатьма потенціальними напрямками, на фоні яких проходить мобілізація психофізіологічних проявів і активний пошук нових шляхів розвитку);

- об'єктивності відображення дійсності (розкриває сутність психофізіологічного стану учасника кримінального провадження стосовно конкретних обставин злочину з його ознаками та властивостями, інтерпретованого навколишньою дійсністю і неможливістю її подальшого відображення поза кримінальним провадженням);

- детермінізму (антроподжерельна невербальна і вербальна інформація взаємопов'язані і взаємозумовлені, перебуваючи в постійному реверсивному русі, відображаючись у матеріальному світі у вигляді слідів, які можуть бути вивчені і пояснені);

- активності (діяльнісне зчитування психофізіологічних ознак та властивостей учасника кримінального провадження, зовнішніх та інших обставин, які відображаються у його свідомості цілеспрямовано, а не тільки дзеркально);

- єдності (виділення двох аспектів проявлення учасника кримінального провадження, антроподжерельної вербальної і антроподжерельної невербальної поведінки відносно суб'єктивних і об'єктивних факторів-подразників на обставини, що підлягають встановленню);

- системного підходу (вивчення взаємопов'язаних і взаємозумовлених психофізіологічних проявів, орієнтування на свідомість учасника кримінального провадження як цілісного кумулятивного явища, яке неможливо розділити, вивчати окремо, оцінюючи її окремі властивості);

- відносної самостійності використання антроподжерельної невербальної інформації (указує на те, що будь-який психофізіологічний прояв відповідає власним закономірностям, а також має образну своєрідність, відмінну в деталях);

- особистісного підходу (учасник кримінального провадження має комплекс як спільних, так і індивідуальних ознак та властивостей, і, досліджуючи його, слід індивідуалізувати як сам процес дослідження, так і отримані результати);

- урахування суспільних цінностей, інтересів і потреб, рівня розвитку учасника кримінального провадження (вивчення антроподжерельної невербальної інформації адекватно дійсності при врахуванні психофізіології учасника кримінального провадження в сукупності з його навколишнім середовищем (цілі, інтереси, потреби, пропозиції, досвід тощо));

- обумовленості (прояви антроподжерельної невербальної інформації є системою взаємопов'язаних просторово-часових свідомих і несвідомих елементів, між якими існує емоційно-інформаційна взаємодія всередині учасника кримінального провадження, характер якої визначають зовнішні і внутрішні чинники й подразники. Також цей принцип свідчить про обумовленість дослідження антроподжерельної невербальної інформації потребами правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з протиправними діями);

- позитивності та інтегративності використання антроподжерельної невербальної інформації передбачає концентрування діянь учасників кримінального провадження на позитивних емоціях з метою налагодження психологічного контакту і отримання довільних проявів антроподжерельної невербальної інформації, ураховуючи інтегративне застосування тактичних і психологічних прийомів з боку суб'єкта, що пізнає;

- співвіднесеності (відповідність форми, характеру й інтенсивності впливу технологій на рівень зрілості учасника кримінального провадження та ступінь розвитку його психофізіологічних ознак і властивостей);

- потенційності чи можливості дослідження і розкриття змісту більшості антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження.

7. Здійснено поділ методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: традиційні методи і засоби дослідження (чуттєво-раціональні та технічні методи і засоби пізнання); іннова-

ційні методи дослідження (верифікація, валідація та психофізіологічний метод).

8. Охарактеризовано традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, поділивши їх на: чуттєво-раціональні, технічні і змішані.

Чуттєво-раціональні методи поєднують і чуттєве, і раціональне пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. До чуттєво-раціональних відносяться: метод спостереження; метод порівняння; метод експерименту; метод моделювання; метод мовної комунікації; описування і т. ін.

Технічні, засновані на сприйнятті за допомогою засобів (пристроїв, приладів, пристосувань, механізмів, апаратури тощо) антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (аудіо-відеофіксації і дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів).

Змішані, які поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (ці методи і засоби є раціональним поєднанням двох вищезначених).

Обрання конкретного методу і засобу та його використання залежить від виду антроподжерельної невербальної інформації, категорії кримінального провадження, особи злочинця, обстановки вчинення злочину, криміналістичної ситуації, обставин злочинної події та з урахуванням інших суб'єктивних і об'єктивних чинників.

9. Запропоновано інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Верифікація – криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації дозволяє здійснити індивідуальну інформаційну взаємодію його учасників, в якій

реалізується головна мета з установлення істини в кримінальному провадженні: перевірки відповідності отриманих результатів сутності кримінально-релевантної події, що мала місце. Таким чином верифікація, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться майже завжди шляхом зіставлення відповідності встановлених (ідеальних і матеріальних) обставин перебігу – кримінально-релевантній події, що мала місце.

Верифікація розглядається не тільки як процедура, процес, підхід, але як один із методів пізнання, тобто окремий метод перевірки інформації в кримінальному провадженні.

Валідація – криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації дозволяє здійснити підтвердження дотримання процесуальних норм і відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям ходу та результатів кримінального провадження. Таким чином валідація за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться шляхом аналізу дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у ході кримінального провадження й отриманого результату. У цьому дослідженні валідація виступає як процедура, процес, підхід і як окремий метод пізнання, що полягає в перевірці інформації в рамках кримінального провадження за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Психофізіологічні складові учасника кримінального провадження мають зовнішнє відображення в його проявах антроподжерельної невербальної інформації зокрема, і в його поведінці в цілому. Дослідження цих складових є основою психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної

невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє встановленню психологічного контакту з учасниками кримінального провадження і обранню відповідної тактики, із використанням слідчим/прокурором прийомів переконання в об'єктивності обраної позиції на початку досудового розслідування і дозволяє слідчому/прокурору закріпити цю позитивну установку та забезпечити активну участь учасника кримінального провадження в ході досудового розслідування.

10. На основі аналізу криміналістичної, психологічної, фізіологічної і іншої наукової літератури та правозастосовної практики констатовано те, що в криміналістиці, об'єктом якої виступає людина і її діяльність у межах кримінального провадження, антроподжерельна невербальна інформація займає особливе положення. Вона не тільки доповнює, а й підтверджує/спростовує встановлені обставини кримінального провадження, інакше кажучи, є «лакмусом» достовірності. Подібний тип екстраполяції положень про антроподжерельну невербальну інформацію в систему теоретичних і практичних знань криміналістичної тактики зумовлений природою такої екстраполяції. У дослідженні показано, що інтеграційна сутність криміналістичної тактики не тільки обумовлена, але і корелює синтез знань в рамках її предмета та змісту антроподжерельної невербальної інформації. У цьому сенсі, синтезований характер криміналістичної тактики викликає необхідність осмислення її основних положень на міждисциплінарному рівні щодо положень про антроподжерельну невербальну інформацію. У свою чергу, синтезу в криміналістичну тактику положень про антроподжерельну невербальну інформацію сприяє природа останньої.

3 метою наукового забезпечення практики розслідування злочинів, у відповідності з сучасними тенденціями розвитку наукового знання інтеграція положень про антроподжерельну невербальну інформацію в криміналістичну тактику повинна будуватися на рівні загальних теоретичних категорій, що відо-

бражає функціонування людини в рамках кримінального провадження. При цьому в результаті входження основних положень щодо антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичну тактику остання може бути не тільки уточнена і доповнена, а й системно узагальнена на основі цих знань.

На теоретичному рівні синтез криміналістичної тактики і положень про антроподжерельну невербальну інформацію, який здійснюється з метою підвищення ефективності практичного вирішення завдань кримінального провадження, об'єктивно затребуваний і обумовлений кореляційним об'єктом і предметом. Криміналістична тактика і положення про антроподжерельну невербальну інформацію мають спільний об'єкт для вивчення – учасник кримінального провадження. Таким чином, розглянуті теоретичні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні дозволяють побудувати ефективні тактичні комплекси використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні.

11. Окреслено специфіку сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту таким чином, що відомості про властивості і стани допитуваного та прояви антроподжерельної невербальної інформації, сприйняті і використані слідчим/прокурором на попередній стадії допиту, сприяють миттєвому орієнтуванню слідчого/прокурора в ситуації і вибору ним оптимальної лінії власної поведінки на наступних стадіях допиту для досягнення загальної мети допиту, а також виконання окремих завдань допиту та кримінального провадження в цілому.

Специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту складається з:

1) сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє уявити тактику допиту учасника кримінального провадження у вигляді: підготовка до проведення

слідчої (розшукової) дії – розпізнавання ситуації слідчої (розшукової) дії – виявлення та декодування проявів антроподжерельної невербальної інформації слідчої (розшукової) дії – використання антроподжерельної невербальної інформації при діагностиці психофізіологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії – застосування вибіркової системи тактичних комбінацій, що веде до підвищення ефективності слідчої (розшукової) дії;

2) встановлення психологічного контакту і використання антроподжерельної невербальної інформації під час допиту здійснюється в процесі розпізнавання слідчим/прокурором ситуації слідчої (розшукової) дії, і навпаки, це дозволяє не тільки встановлювати контакт, але рефлексивно керувати процесом слідчої (розшукової) дії. Обсяг і глибина сприйняття антроподжерельної невербальної інформації учасника слідчої (розшукової) дії слідчим/прокурором обумовлюється рядом чинників, таких як: рівень знань, криміналістична ситуація допиту та ін.;

3) отримані результати допиту повинні бути зафіксовані та оцінені як попередні, що відображають тенденції у взаєминах слідчого/прокурора і допитуваного, наявність в допитуваного знань щодо кримінально-релевантної події, відношення допитуваного до обставин кримінального провадження.

У результаті встановлено, що при проведенні допиту мотиви та істинне відношення його учасників можна виявити завдяки сприйняттю і використанню антроподжерельної невербальної інформації. У той же час прояви антроподжерельної невербальної інформації учасника допиту визначаються психофізіологічним станом, який багато в чому визначають ситуації (моменти), що виникають в процесі слідчої (розшукової) дії. У результаті сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації (методом спостереження) виявлена система психофізіологічних реакцій (вербальних і невербальних), що дозволяють діагностувати стан допитуваного, простежити його взаємозв'язок з наявною криміналістичною ситуацією і на основі цього обирати і застосовувати системи тактичних

комбінацій, що дозволяють вибірково і більш ефективно впливати на властивості допитуваного.

12. Сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку надасть можливість обрання правильної тактики обшуку.

У залежності від криміналістичної ситуації і спрямованості обшуку, його завдання умовно можна розділити на процесуальні і тактичні. Тактичними завданнями обшуку, крім пошуку інформації, що характеризує кримінально-релевантну подію, є інформація про особистість учасників кримінального провадження.

Під загальними положеннями сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку слід розуміти процесуальність, спланованість, безпечність, раптовість проведення, а також дотримання етичних вимог і використання при його проведенні положень антроподжерельної невербальної інформації.

Пояснення обшукуваного щодо виявлених предметів і речей під час обшуку необхідно відобразити в протоколі обшуку, а після закінчення слідчої (розшукової) дії рекомендовано провести допит обшукуваного.

З метою оптимізації сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку представляється можливим сформулювати окремі рекомендації: 1) не слід відмовлятися від проведення обшуку в разі добровільної видачі шуканих предметів. Сприймаючи та відштовхуючись від проявів антроподжерельної невербальної інформації обшукуваного необхідно провести обшук з метою встановлення місцезнаходження тих предметів, які могли бути не видані; 2) при проведенні обшуку слідчому/прокурору необхідно зайняти позицію спостерігача і фіксувати прояви антроподжерельної невербальної інформації обшукуваного з метою виявлення предметів обшуку; 3) за необхідності використати в ході обшуку такий тактичний прийом, як емоційний експеримент для створення умов для зміни

емоційного стану обшукуваного та втрати контролю над проявами антроподжерельної невербальної інформації, що сприяє пошуку предметів; 4) в ході проведення обшуку слідчий/прокурор може використати прийоми рефлексивного управління (психологічного реагенту) для створення первинних умов для самостійного прийняття обшукуваним рішення про видачу шуканих предметів; 5) при проведенні обшуку в конфліктній ситуації слідчому/прокурору необхідно чітко дотримуватися етичних вимог, що пред'являються до його поведінки, а також професійно і обгрунтовано пояснювати обшукуваному ті чи інші факти, що утворюють предмет розбіжностей. Використання антроподжерельної невербальної інформації в цій ситуації доцільне у рамках застосування таких методів, як метод переконання, активна рефлексія; верифікація і валідація.

Невербальне спілкування як складова частина спілкування взагалі супроводжує весь процес взаємодії слідчого/прокурора/експерта/спеціаліста з іншими учасниками кримінального провадження, тобто притаманне всій процедурі розслідування злочину. Антроподжерельні невербальні прояви завжди впливають на характер створених міжособистісних взаємин, а їх місце і роль у плані отримання криміналістичної інформації різні та багато в чому визначаються змістом і спрямованістю здійснюваних процесуальних дій. Сприймаючи і використовуючи антроподжерельну невербальну інформацію, яка надходить від інших учасників кримінального провадження, можна не тільки встановити внутрішній емоційний стан, що важливо для визначення тактики подальшої взаємодії з ним, а й отримати іншу інформацію (наприклад, приховану), що стосується кримінально-релевантної події.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2002 – 990 с.
2. Аверьянова Т. В. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2005. – 992 с.
3. Агафонов В. Криминалистика: конспект лекций / В. Агафонов, А. Филиппов. – Москва : Юрайт, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/xMncSj>
4. Аграшенков А. В. Психология на каждый день: советы, рекомендации, тесты / А. В. Аграшенков. – Москва : Вече : АСТ, 1997. – 480 с.
5. Акайомова А. Теорія комунікації як проблема теоретичної ідентифікації / А. Акайомова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2012. – № 5. – С. 364-372.
6. Акулова Д. О. Психология очной ставки и особенности допроса несовершеннолетних / Д. О. Акулова, А. О. Коробейников // Вестник Восточно-Сибирской Открытой Академии. – 2014. – № 12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vsoa.esrae.ru/177-797
7. Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии / Пер. с англ. – СПб., 2000. – 160 с.
8. Александров А. С., Гришин С. П. Перекрестный допрос: Учебно-практическое пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 296 с.
9. Александров Г. Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии / Г. Н. Александров // Вопросы криминалистики. – 1962. – № 3(18). – С. 3-19.
10. Александров Д. О. Юридична психологія [Електронний ресурс] : підручник / Д. О. Александров. – Режим доступа: <http://westudents.com.ua/glavy/81643-24-psihologchn-osoblivost-provedennya-obshuku.html>. – Назва з екрана.

11. Александров Ю. И. Введение в системную психофизиологию / Ю. И. Александров. – М.: Персе, 2003. – 356 с.
12. Александровская В. Н. Структурно-функциональный анализ идеального образа в современной психологии // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – 2013. – № 2. – С. 271-281.
13. Алексеев А. В. Себя преодолеть! / А. В. Алексеев. – Москва, 1978. – 144 с.
14. Алексеев Л. Г. Психофизиология детекции лжи. Методология. – Москва, 2011. – 108 с.
15. Аленін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування / Ю. П. Аленін // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 175-184.
16. Алесковский С. Ю. Нетрадиционные аспекты криминалистического изучения личности: учебное пособие / С. Ю. Алесковский, Я. В. Комиссарова. – Алматы : АЮ-ВШП «Эдшет», 2006. – 188 с.
17. Алесковский С. Ю. Основы графологии : [учебно-методическое пособие] / С. Ю. Алесковский, Я. В. Комиссарова. – Москва : Юрлитинформ, 2008. – 211 с.
18. Алієва О. Семантичне поле терміна та його структура / О. Алієва // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2012. – № 10. – С. 12-18.
19. Алферов Ю. А. Пенитенциарная социология: невербальная диагностика личности (нетрадиционные методы) / Ю. А. Алферов. Монография. – Домодедово: РИО РИПК работников МВД России, 1996. – 122 с.
20. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право : монография / М. С. Андрианов. – Москва : Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. – 251 с.
21. Аркуша Л. И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррумпированных связей :

монографія / Л. И. Аркуша ; Одес. юрид. ин-т Нац. ун-та внутр. дел. – Одесса : ОНЮА, 2003. – 207 с.

22. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія / Л. І. Аркуша. – Одеса : Юридична література, 2010. – 376 с.

23. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. д-ра юрид. наук / Л. Е. Ароцкер ; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – Москва, 1965. – 43 с.

24. Архиреев Н. Л. Треугольник противоположностей / Н. Л. Архиреев // Логико-философские исследования. – 2014. – № 6. – С. 93-100.

25. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – Москва : Смысл, 2002. – 480 с.

26. Асмолов А. За порогом рациональности: лингвоцентризм и парадоксы невербальной коммуникации / А. Асмолов, И. Фейгенберг. – Режим доступа: <http://www.ashtrey.ru/main/texts/asmolov.htm>

27. Ахьямова И. А. Основные подходы к исследованию невербального поведения : история и современность / И. А. Ахьямова // Образование и наука. – 2009. – № 7(64). – С. 122-130.

28. Бабаева Э. У. Предупреждение изменения показаний подследственным и свидетелем на предварительном расследовании / Э. У. Бабаева. – М.: Экзамен, 2001. – 80 с.

29. Бабайцев А. Ю. Коммуникация // Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. научн. редактор Грицанов А. А. М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

30. Бабинець М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті / М. Бабинець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – № 30. – С. 13-14.

31. Багдасарова Н. А. Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н. А. Багдасарова. – Москва, 2004. – 205 с.
32. Багдасарова Н. А. Невербальные формы выражения эмоций в контексте разных культур: универсальное и национальное / Н. А. Багдасарова // Материалы межвузовского семинара по лингвострановедению ; МГИМО МИД РФ, 2006. – МГИМО-Университет, 2006. – 450 с.
33. Баев О. Л. Тактика следственных действий: Учебное пособие. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 208 с.
34. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Сборник. – Москва : ЭКСМО, 2011. – 609 с.
35. Баев О. Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории). – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 160 с.
36. Барлас Т. В. Невербальные компоненты деятельности человека в системах отображения информации: диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.03. – Москва, 1984. – 180 с.
37. Бахин В. П., Биленчук П. Д., Кузьмичев В. С. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций: Учебное пособие. – Киев: КВШ МВД СССР, 1991. – 104 с.
38. Бахин В. П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы: Оркениег, 1999. – 208 с.
39. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
40. Бачинська С. В. Теоретичні засади психологічних особливостей спілкування / С. В. Бачинська, Н. В. Волинець // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. – № 2. – С. 16-22.
41. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с.
42. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – 240 с.

43. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.
44. Белов Н. А. Физиология типов. Опыт исследования психофизических особенностей личности в зависимости от эргогенеза. – Орел, 1924. – 245 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychoambulanz.ru/article/2015/prof-belov-physyologia-typov-orel-1924-god>
45. Белоус С. Улики поведения // Записки криминалистов. Вып. 3. – М.: Юрикон, 1994. – С. 62-71.
46. Беляшина О. В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений: дис. канд. юрид. наук. – М., 1998. – 172 с.
47. Беляшина О. Он пробалтывается кончиками пальцев / О. Беляшина // Мир безопасности. – 1998. – №1. – С. 28-29.
48. Беляшина О. Что такое полиграф? // О. Беляшина. – Правозащитник, 1997. – № 4. – С. 64-67.
49. Беляєва К. В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3. – С. 142-147.
50. Беляєва К. В. Етапи зародження та розвитку юридичної психології / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 1. – С. 80-86.
51. Биркенбил В. Ф. Язык интонации, мимики, жестов: принципы распознавания неречевых сигналов / В. Ф. Биркенбил. – Мюнхен, 1979. – 87 с.
52. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер, 1997. – 224 с.
53. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого. – К.: Атіка, 1999. – 352 с.
54. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія / Бірюков В. В.; Луган. держ. ун-т ім. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 664 с.

55. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх : дис... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Благута Роман Ігорович ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2006. – 219 с.
56. Богинский В. Е. Система тактических приемов допроса подозреваемого: Дис. канд. юрид наук. – Харьков, 1980. – 225 с.
57. Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – 1949-1957. – Т. 20. – 644 стр., илл.
58. Большой словарь иностранных слов: 35 тысяч слов. Front Cover. Александр Николаевич Булыко, Аляксандр Мікалаевіч Булыка. Мартин Пресс, 2010 – Foreign Language Study – 702 p.
59. Бороздина Г. В. Психология делового общения : учеб. пособие / Г. В. Бороздина. – Москва : Инфра-М, 1999. – 224 с.
60. Брига Т. Р. Прикладна лінгвістика як галузь мовознавства [Електронний ресурс] / Т. Р. Брига // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2014. – Вип. 38. – С. 11-16.
61. Бурдые П. О символической власти / П. Бурдые // Социология социального пространства. – Москва, 2007. – С. 87-96.
62. Быков В. М. Установление психологического контакта при допросе свидетелей / В. М. Быков // Криминалистика. Экспертиза. Розыск: Сб. статей. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1995. – С. 58-60.
63. Быховский И. Е., Глазырин Ф. В., Питерцев С. К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. – 48 с.
64. Морозов В. П. Невербальная коммуникация [Текст] : экспериментально-психологические исследования / В. П. Морозов ; Российская акад. наук, Ин-т психологии. – Москва : Ин-т психологии РАН, 2011. – 526 с. : ил., портр., табл.; 22 см.
65. Вагіна О. В. Поліграф як засіб протидії корупції в державних відомствах України / О. В. Вагіна // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 86-89.

66. Валідація // Фармацевтична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1661/validaciya>

67. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – Київ : «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.

68. Варій М. Й. Загальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій. – 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.

69. Варламов В. А., Варламов Г. В. Психофизиология полиграфных проверок / Под ред. А. Г. Сапрунова. – Краснодар: ГУВД Краснодар. края, 2000. – 241 с.

70. Вархотов Т. А. Методологические проблемы исследования невербального аспекта коммуникативного взаимодействия : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.08. – Москва, 2003. – 178 с.

71. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – Москва : Юрид. лит., 1970. – 208 с.

72. Васильев В. Л. Юридическая психология : Учебник для вузов. 6-е изд. / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2009. – 608 с.

73. Васюков В. Л. Ключ к гиперсиллогистике Д. Д. Мордухай-Болтовского / В. Л. Васюков // Логико-философские исследования. – 2012. – № 5. – С. 134-143.

74. Васюков В. Л. Нефрегевские игры и контекстуальность / В. Л. Васюков // Логико-философские исследования. – 2013. – № 6. – С. 105-118.

75. Ващук О. П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 216–218.

76. Ващук О. П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Ученые записки

Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь: Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – Вип. № 2-2. – С. 293-299.

77. Вашук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / О. П. Вашук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ. – 2015. – Том 3. – Вип. 6. – С. 89-92.

78. Вашук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / О. П. Вашук // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – Том 3. – Вип. 6 – С. 260-261.

79. Вашук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Вашук // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 309-315.

80. Вашук О. П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту / О. П. Вашук // Митна справа. – 2013. – № 5(2.2). – С. 53-54.

81. Вашук О. П. Невербальна інформація на попередній стадії допиту / О. П. Вашук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=492%3A100313-16&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru

82. Вашук О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних / О. П. Вашук // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 4. – С. 306-309.

83. Вашук О. П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике / О. П. Вашук // *Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем : сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: Н. В. Сильченко (гл. редактор)*. – Гродно : ГРГМУ, 2013. – С. 376-379.

84. Вашук О. П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції / О. П. Вашук // Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» ; НУОЮА. – 2016. – Випуск 2(11). – С. 87-91.

85. Ващук О. П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 293-297.

86. Ващук О. П. Проблеми класифікації невербальної інформації в криміналістиці / О. П. Ващук // Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 лютого 2013 р.). У 2-х частинах. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Ч. II. – С. 76-77.

87. Ващук О. П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення невербальної інформації при розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2013 року. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 219-222.

88. Ващук О. П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту / О. П. Ващук // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу (29 травня 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип. : В. В. Тіщенко, О. П. Ващук ; НУ ОЮА ; ПРЦ НАПрН України. – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 51-53.

89. Ващук О. П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження / О. П. Ващук // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Грищенко (голова), к.ю.н. І. С. Сахару (відп. ред.) та ін. – К. : Прінт-Сервіс, 2015. – С. 410-412.

90. Ващук О. П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект / О. П. Ващук // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2013. – Вып. 58(2). – С. 32-34.

91. Ващук О. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. Ващук // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 105-109.

92. Вашук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину / О. П. Вашук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнародної наук.-практ. конференції (16-17 травня 2013 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін ; НУ «ОЮА». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 525-527.

93. Введение в психологию / под ред. А. В. Петровского. – Москва : Академия, 1996. – 496 с.

94. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. – Москва : Смысл, 1998. – 685 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/vekk101/txt07.htm>

95. Веккер Л. М. Психические процессы: в 3-х т. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – Т. 1. – 334 с.

96. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) / В. К. Весельський. – Київ : НАВСУ-НВТ «Правник», 1999. – 126 с.

97. Весельський В. К. Тактика слідчих (розшукових) дій. / Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого столу (27 травня 2016 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В. В. Тищенко, О. П. Вашук, А. О. Панасюк ; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. – Одеса : Юрид. л-ра, 2016. – С. 34-37.

98. Винберг А., Рахунов Р. Косвенные улики в уголовном деле. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 72 с.

99. Владиславлев М. Психология. Исследование основных явлений душевной жизни / М. И. Владиславлев. – Т. I. [Записки историко-филологического ф-та Императорского С-Петербургского ун-та. Т. 7. ч. I]. – Санкт-Петербург : В тип. В. Безобразова и комп., 1881. – С. 438-615.

100. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия / Под ред. Н. П. Яблокова. – Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 1997. – 248 с.

101. Воропаєва В. Г. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти: теоретико-методологічний аналіз / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2008. – Т. 33. – С. 169-177.

102. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования: Избранные труды. Пер. с англ.; Общ. ред. Г. И. Рузавина и В. А. Смирнова; Сост. и авт. предисл. В. А. Смирнов. – Москва : Прогресс, 1986. – 600 с.

103. Габелко О. М. Невербальні засоби комунікації [Електронний ресурс] / О. М. Габелко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 37-39.

104. Гавриш М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування / М. Гавриш // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 208–215.

105. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – К., 1992. – 24 с.

106. Галаган В. І. Процесуальний порядок і тактика одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : моногр. / В. І. Галаган, О. В. Козак. – Донецьк: ТОВ «ВПІІ «ПРОМІНЬ», 2012. – 240 с.

107. Галяшина Е. И. Верификация результатов негласной видеозвукозаписи и обеспечение их достоверности как доказательства по уголовному делу / Е. И. Галяшина, Г. П. Шамаев // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 12. – С. 225-233.

108. Герасименко Н. І. Основи психології: Навч. посібник. – Одеса, УДАЗ ім. О.С. Попова, 2000. – 60 с.

109. Герасимов Р. Р. Моделювання при розслідуванні злочинів / Р. Р. Герасимов // Часопис Київського університету права. – 2010. – Вип. 3. – С. 253-257.

110. Геринг З., Зимбардо Ф. Психология и жизнь. – СПб.: Питер, 2004. – 955 с.

111. Гіденс Е. Соціологія ; пер. з англ. – Київ : Основи, 1999. – 726 с.

112. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. / Ф. В. Глазырин. – Свердловск: СЮИ, 1973. – 157 с.

113. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія / І. В. Гловюк. – Одеса : Юридична література, 2015. – 712 с.

114. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура // Мовознавство. – Київ: Академперіодика. – 2010. – № 6. – С. 32-45.

115. Голованов В. Н. Законы в системе научного знания / В. Н. Голованов. – Москва : Мысль, 1970. – 231 с.

116. Голубовська І. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження / І. Голубовська // Вісник Львівського нац. ун-ту. Сер. іноземні мови. – 2010. – Т. 122. – С. 14-19.

117. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В. Г. Гончаренко. – Київ, 2008. – 280 с.

118. Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування / В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 55-56.

119. Горелов И. Н. Безмолвный мысли знак : Рассказы о невербал. коммуникации / И. Горелов, В. Енгальчев. – М. : Мол. гвардия, 1991. – 238 с.

120. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – Москва : Наука, 1980. – 104 с.

121. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. Отв. ред. В. Н. Ярцева; Предисл. В. И. Карасика. Изд. 4-е. – М.: Либроком, 2009. – 112 с.

122. Горелов И. Н. О вербальных и невербальных составляющих речевого поведения / И. Н. Горелов // Вопросы психолінгвістики. – 2003. – № 1. – С. 13-18.

123. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности // И. Н. Горелов / Исследование речевого мышления в психолінгвістике. – Москва : Наука. – 1985. – С. 16-149.

124. Горюнов В. Е. Невербальное общение в криминальной среде как источник ориентирующей оперативно-розыскной информации : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / С.-Петерб. ун-т МВД РФ. – Санкт-Петербург, 2002. – 18 с.

125. Гресь Ю. О. Допит: визначення тактичного та технологічного аспектів / Ю. О. Гресь // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2016. – № 20. – С. 152-155.

126. Гримак Л. П., Скрыпников А. И., Лаговский А. Ю., Зубрилова И. С. Методы прикладной психологии в раскрытии и расследовании преступлений: Учебно-методическое пособие. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1999. – 176 с.

127. Грицюк І. М. Психофізіологія: методичні матеріали для студентів спеціальності «Психологія» / І. М. Грицюк. – Луцьк, 2014. – 62 с.

128. Грошевий Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. – Х., 1975. – 144 с.

129. Гурецька М. В. Роль комунікативно значущих жестів у актуалізації емоційного стану роздратування / М. В. Гурецька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 49. – С. 34-36.

130. Гусева О. А. Вербализация невербальных реакций (к постановке проблемы) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 20(706). – С. 81-89.

131. Данилова Н. Н. Психофизиология / Н. Н. Данилова. – М., 2011. – 366 с.

132. Данилюк І. В. Становлення етнічної психології як галузі наукового знання історико-теоретичний вимір: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / І. В. Данилюк. – Київ, 2010. – 36 с.

133. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі / В. Дем'янчук // Правова інформатика. – 2008. – № 2. – С. 57-60.

134. Джеймс У. Психология / У. Джеймс. – Москва : Гаудеамус : Акад. Проект, 2011. – 316 с.

135. Додонов Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 21-33.

136. Домашенко А. М. Тактический риск как фактор тактических ошибок в следственной деятельности / А. М. Домашенко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 262-265.

137. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976. – 112 с.

138. Доспулов Г. Г. Психология показаний свидетелей и потерпевших / Г. Г. Доспулов, Ш. М. Мажитов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – 192 с.

139. Дубровин С. В. Основы теории криминалистической диагностики : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. В. Дубровин. – М., 2005. – 51 с.

140. Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – 168 с.

141. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие / Атеист Васильевич Дулов. – Минск: Вишэйшая школа, 1975. – 462 с.

142. Дулов А. В. Эксперимент в уголовном процессе / А. В. Дулов, Л. Н. Калинин, Н. И. Порубов // Советское государство и право. – 1965. – № 9. – С. 148-149.

143. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. – Минск: Вышэйшая школа, 1971. – 272 с.

144. Дуфенюк О. М. Судова практика оцінки результатів використання поліграфа на стадії досудового розслідування / О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 2. – С. 119-121.

145. Дюндик Ю. Б. Наречие оценки и категоризация опыта [Текст] : монография / Ю. Б. Дюндик ; М-во образования и науки Российской Федерации, ФГБОУ ВПО «Иркутский гос. лингвистический ун-т». – Иркутск : ИГЛУ, 2011. – 178 с. : табл.

146. Семенченко И. В. Психолого-педагогическая коррекция средствами сказкотерапии восприятия и понимания невербальной

інформації младшими школьниками с інтелектуальною недостаточністю : дисертація ... кандидата педагогических наук : 13.00.03. – Бийск, 2003. – 233 с. : ил.

147. Експериментальні методи в психолінгвістиці : методичні вказівки до наукового семінару «Основи психолінгвістики» для студентів IV курсу денної форми навчання спеціальності «Прикладна лінгвістика» / укл. Н. М. Галунова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 28 с.

148. Експертизи у судовій практиці / КНДІСЕ, Акад. адвокатури України: наук.-практ. посібник; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.: іл.

149. Експертизи у судовій практиці / КНДІСЕ, Акад. адвокатури України: наук.-практ. посібник; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, О. В. Крутя. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 388 с.: іл.

150. Експертизи в судовій практиці / КНДІСЕ; В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К.: Либідь, 1993. – 197 с.: іл.

151. Еникеев М. И. Общая и социальная психология / Еникеев М. И. – Москва : Норма, Инфра-М, 1999. – 624 с.

152. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник / Марат Исхакович Еникеев. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 517 с.

153. Ермакова Л. А. Информация, передаваемая невербальным путем, и возможности ее использования в ходе допроса / Л. А. Ермакова // Российский следователь. – 2001. – № 5. – С. 5-11.

154. Жбанков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования: Учебное пособие. – М.: ГУК МВД РФ, 1992. – 52 с.

155. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. – Х.: Право, 1999. – 304 с.

156. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 47. – С. 311-312.

157. Завальнюк В. Галузеві дослідження в антропології права / В. В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 4-8.

158. Зайцев Д. В. Интенциональная конъюнкция и следование / Д. В. Зайцев // Логико-философские исследования. – 1991. – № 2. – С. 52-61.

159. Зайцев Д. В. Содержательная семантика системы Е, понятия реального и идеального типа и вопрос об экспликации противоречия познания в методологии науки / Д. В. Зайцев // Логико-философские исследования. – 1989. – № 1 – С. 141-147.

160. Закатов А. А. Ложь и борьба с нею. – Волгоград: Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. – 192 с.

161. Закатов А. А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: Дис. канд. юрид. наук. – Одесса, 1971. – 274 с.

162. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

163. Захарцев С. И. Диалектический метод в оперативно-розыскной деятельности / С. И. Захарцев // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 7. – С. 62-69.

164. Зинин А. М. Внешность человека в криминалистике и судебной экспертизе : монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 200 с.

165. Зіґмунд Фрейд. Вступ до психоаналізу. Переклад з німецької: Петро Тарашук. – Київ: Основи, 1998. – 709 с.

166. Зорин Г. А. Психологический контакт при производстве допроса: Учебное пособие. – Гродно: Гродн. ун-т, 1986. – 71 с.

167. Зорин Г. А. Руководство по тактике допроса: Учебно-практическое пособие. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 320 с.

168. Зражевська Н. І. Комунікаційні технології: лекції / Н. І. Зражевська. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 224 с.

169. Ивлев Ю. В. Логическая характеристика вопросов / Ю. В. Ивлев // Логико-философские исследования. – 1991. – № 2. – С. 142-146.

170. Ивлев Ю. В. Объективное содержание логических знаний / Ю. В. Ивлев, В. Ю. Ивлев // Логико-философские исследования. – 2012. – № 5. – С. 34-49.

171. Иерусалимов И. А. Информационное обеспечение научно-технических достижений в расследовании преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Иерусалимов. – К., 1997. – 239 с.

172. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. – Москва : Директ-Медиа, 2008. – 954 с.

173. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 752 с.

174. Ишин А. М. Некоторые подходы к пониманию информационных технологий в криминалистическом аспекте / А. М. Ишин // Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. (24-25 октября 2006 г.). – Калининград, 2006. – Вып. VIII. – Часть 1 (Раздел 1, 2). – С. 23-28.

175. Ищенко Е. П. Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. – 748 с.

176. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

177. Ищенко А. В. Методологические та организационные проблемы развития криминалистических научных исследований : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ищенко Андрей Владимирович ; Украинская академия внутренних справ. – Київ, 1996. – 415 с.

178. Ищенко Е. П. Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. Фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. – 748 с.

179. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

180. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Іщенко Андрій Володимирович ; Українська академія внутрішніх справ. – Київ, 1996. – 415 с.

181. Казміренко Л. І. Етапи розвитку поліграфного дослідження / Л. І. Казміренко // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр.справ, 2015. – С. 60-62.

182. Казміренко Л. І. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко. – Київ : Правова єдність, 2009. – 200 с.

183. Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування : навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка. – Харків : НФаУ, 2011. – 132 с.

184. Калєдин Р. А. Тактика допроса несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в конфликтных ситуациях / Р. А. Калєдин // Расследование преступлений несовершеннолетних на современном этапе. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1986. – С. 89-94.

185. Калёных Е. В. Невербальное относительно вербального в рецепции поликодового текста веб-сайта : автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / Калёных Евгения Владимировна; [Место защиты: Бурят. гос. ун-т]. – Улан-Удэ, 2013. – 24 с.

186. Каткова Т. В. Процесуальні аспекти одержання зразків для експертного дослідження / Т. В. Каткова // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 295-298.

187. Качурін С. Г. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру / С. Г. Качурін // Право України. – 2004. – № 1. – С. 110-113.

188. Квіт С. М. Масові комунікації: підручник / С. М. Квіт. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.

189. Кертес И. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертес. – Москва : Юрид. лит., 1965. – 168 с.
190. Ківалов С. В. Важливий етап реформи кримінальної юстиції : про нове кримінально-процесуальне законодавство України / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 58. – 2011. – С. 7-17.
191. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. / Н. І. Клименко. – К.: Видав. дім ін ЮРЕ, 2007. – 528 с.
192. Климчук М.П. Особливості отримання та використання інформації в ході досудового слідства / М. П. Климчук // Правова інформатика, N 3-4(31), 2011. – С. 4-12.
193. Ковалев А. И. Улики поведения и их роль в расследовании преступлений: Дис. канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – 198 с.
194. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська // Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
195. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація / І. В. Ковалинська. – Київ : Освіта України, 2014. – 289 с.
196. Ковбаса В. М. Проблемні питання тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню / В. М. Ковбаса // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 275-280.
197. Когутич І. І. Дисимуляції – невербальні негативні обставини. Їх сутність та використання в розслідуванні злочинів / І. І. Когутич // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12. – № 1. – С. 118-126.
198. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2008. – 888 с.
199. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. – Львів: «Тріада плюс», 2008. – 420 с.
200. Когутич І. І. Форми експерименту у кримінальному провадженні / І. І. Когутич // Криміналістика и судебная

експертиза. – 2013. – Вип. 58(1). – С. 158-168. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29_21

201. Козак О. В. Поняття і підстави одержання зразків для експертного дослідження / О. В. Козак // Вісник Луган. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спец. вип. № 3. – С. 3-8.

202. Козинець І. Особливості формування засобів невербальної комунікації / І. Козинець // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 63. – С. 20-25.

203. Козловский П. В. Использование результатов оценки невербального поведения в доказывании / П. В. Козловский // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2010. – № 1(40). – С. 17-20.

204. Кокорев Д. А. Психофизиологическая экспертиза с применением полиграфа / Д. А. Кокорев, О. В. Белюшина // Адвокат. – 2005. – № 7. – С. 17.

205. Кокун О. М. Психофізіологія. Навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

206. Колдин В. Я. Криминалистическое знание о преступной деятельности: функции моделирования / В. Я. Колдин // Советское государство и право. – 1987. – № 2. – С. 63-69.

207. Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 78-85.

208. Коллинз Г. Социальное картезианство и онтологическая асимметрия / Г. Коллинз // Epistemology & Philosophy of Science. – 2011. – № 3. – С. 17-34.

209. Комарков В. С. Психологические основы очной ставки : Текст лекций. – Х., 1976 – 28 с.

210. Комаха Л. Г. Логіка перевірення достовірності знання в аргументах неопозитивізму / Л. Г. Комаха // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2015. – № 5-6. – С. 163-171.

211. Комиссаров В. И. Полиграф как средство получения процессуально значимой информации по уголовному праву / В. И. Комиссаров, Ю. И. Холодный // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 180-185.

212. Комиссарова Я. В. Криминалистическое изучение личности [Текст] : научно-практическое пособие для магистров / [Бедризов А. Г. и др.] ; отв. ред. Я. В. Комиссарова. – Москва : Проспект, 2017. – 224 с.

213. Комиссарова Я. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 22 с.

214. Комиссарова Я. В. Полиграф в России и США: проблемы применения [Текст] / Я. В. Комиссарова, Н. И. Мягих, А. Б. Пеленицын. – Москва : Юрлитинформ, 2012. – 222 с.

215. Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – 224 с.

216. Кондаков Н. И. Логический словарь справочник. 2-е, испр. и доп. изд. – Москва : Изд-во Наука, 1975. – 720 с.

217. Кондаш О. Хвилювання : страх перед випробуванням / О. Кондаш. – Київ : Радянська школа, 1981. – 170 с.

218. Кони А. Ф. Избранные произведения [Текст] : Статьи и заметки. Судебные речи. Воспоминания / Кони А. Ф. ; Сост. А. Б. Амелин. – Госюриздат. – М. : Госюриздат, 1956. – 888 с.

219. Коновалова В. Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.

220. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.

221. Коновалова В. Е. Правовая психология : [учебное пособие] / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1997. – 159 с.

222. Коновалова В. Е. Правовая психология : Учеб. пособие для юрид. вузов и фак., обучающихся по спец. «Правоведение». – Х. : «Основа» при ХГУ, 1990. – 198 с.

223. Коновалова В. Е. Психологическое воздействие в судопроизводстве: допустимость и правомерность / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми юридичної психології: Тези доповідей Всеукраїнської наук.-прак. конф. (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). – Київ : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 19-24.

224. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. – Харьков, издательское объединение «Вища школа», 1978. – 144 с.

225. Коновалова В. О. Вибрані твори. – Харків : Апостіль, 2012. – 528 с.

226. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу) / В. О. Коновалова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2012. – № 1. – С. 185-192.

227. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Акад. курс: Підручник. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2004. – 424 с.

228. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. / Т. В. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 293 с.

229. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. – М.: Издат. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 284 с.

230. Котюк І. Загальна характеристика тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу / І. Котюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74-76. – С. 18-21.

231. Коченов М. М. Судебно-психологическая экспертиза. – М., 1977. – 180 с.

232. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студ. філол. спец. вузів / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1999. – 288 с.

233. Кравчук М. Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні / М. Кравчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2016. – № 7. – С. 43-47.

234. Крафт В. Венский кружок. Возникновение неопозитивизма. – Москва, 2003. – 224 с.

235. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. – Москва : Языки славянской культуры, 2005. – 255 с.

236. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.12.19 / Российский гос. гуманитарный ун-т. – М., 2000. – 68 с.
237. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва : НЛЮ, 2002. – 581 с.
238. Крестовников О. А. Системно-деятельностный анализ методологии криминалистики: монография / под общ. ред. профессора В. Я. Колдина. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 272 с.
239. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. – Москва : Книга по Требованию, 2012. – 168 с.
240. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. – М. – Юристь, 1999. – 718 с.
241. Криминалистика : учебник для юрид. высш. учеб. завед. / В. С. Аханов, Р. С. Белкин, Г. Г. Зуйков и др. ; под ред. Р. С. Белкина. – Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. – 376 с.
242. Криминалистика в схемах / А. Н. Порубов; Под ред.: Порубов Н. И. – Минск: Амалфея, 2010. – 240 с.
243. Криминалистика: избранные труды. Сборник научных трудов. Front Cover Образцов В. А. «Издательство «Проспект»», Nov. 21, 2016 – Law. – 447 p.
244. Криминалистика: краткая энциклопедия / авт.-сост. Р. С. Белкин. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – 111 с.
245. Криминалистика: теория и практика. Избранные статьи / М. В. Салтевский – Одесса: Изд-во Одес. юрид. ин-та, 2007. – 271 с.
246. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 1999. – 718 с.
247. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристь, 2005. – 781 с.
248. Криміналістика : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : ВД «Ін Юре», 2004. – 728 с.
249. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – Вид. 3-тє, переробл. і доповн. – Київ : Ін Юре, 2004. – С. 292. – 736 с.

250. Криміналістика : Навч. посіб. // Авт. кол. : Р. І. Благута, Р. І. Сибірина, В. М. Бараняк. – ЛьвівДУВС, 2010. – 539 с.

251. Криміналістика: Академічний курс: Підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

252. Криміналістика: навч. посіб. / [Волобуєв А. Ф., Волобуєва О. О., Самойленко О. А. та ін.]; за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ : КНТ, 2011. – 504 с.

253. Криміналістика: підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ – Х.: ХНУВС, 2011. – 666 с.

254. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.

255. Криміналістика: Підручник // МОН України. Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого; за ред. В. Ю. Шепітька – Харків: Право, 2008. – 462 с.

256. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одісей, 2013. – 1104 с.

257. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

258. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Харків : Одісей, 2012. – 360 с.

259. Крылов А. А. Психология. – Москва : Велби: Проспект, 2008. – 752 с.

260. Крысин Л. П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2011. – 864 с.

261. Кудряченко А. Верифікація // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 91.

262. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – 117 с.

263. Кузьмичев В. С. Теория и практика следственной деятельности. – К.: НВТ Правник, 1997. – 246 с.

264. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія / Володимир Сергійович Кузьмічов. – К. НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. – 450 с.

265. Кулакова И. П. Музейные ресурсы и невербальная информация как поле для историко-культурного исследования / И. П. Кулакова // Роль музеев в информационном обеспечении исторической науки = Role of museums in information support of historical science: [сборник статей]. – [Вып. 1]. – Москва: Этерна, 2015. – С. 395-404.

266. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебник для вузов. – СПб: Питер, 2003. – 544 с.

267. Лабунская В. А. Интерпретация невербального поведения в межличностном общении : автореферат дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1989. – 43 с.

268. Лабунская В. А. Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. – 342 с.

269. Лабунская В. А. Невербальное поведение : (Социал.-перцептив. подход) / В. А. Лабунская; Отв. ред. И. П. Шкуратова; Рост. гос. ун-т им. М. А. Суслова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 135 с.

270. Лабунская В. А. Проблема обучения кодированию-интерпретации невербального поведения / В. А. Лабунская // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 85-94.

271. Лаговский А. Ю. Составление психологического портрета преступника. Учеб.-метод. пособие / Лаговский А. Ю., Скрыпников А. И., Тележникова В. Н., Бегунова Л. А. – Москва : ВНИИ МВД России, 2000. – 112 с.

272. Лагун А. Е. Невербальное поведение как источник информации в групповом фокусированном интервью : диссертация ... кандидата социологических наук : 22.00.08, 22.00.01. – Москва, 2004. – 149 с.

273. Лагун А. Е. Невербальное поведение: к методике использования в социологическом исследовании / А. Е. Лагун // Социологические исследования. – 2004. – № 2. – С. 115-123.

274. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика. Науч.-практ. и учеб. пособие. – М.: Изд-во «БЕК», 1996. – 192 с.

275. Ларин А. М. Нетрадиционные методы раскрытия преступлений / А. М. Ларин // Государство и право. 1995. – № 9. – С. 60-62.

276. Ларин А. М. Полиграф и права личности в уголовном процессе / А. М. Ларин // Сов. гос. и право. – 1981. – № 6. – С. 99-103.

277. Левитов Н. Д. Вопросы психологии характера. – М., 1962. – 366 с.

278. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – Москва : Просвещение, 2004. – 344 с.

279. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977. – 62 с.

280. Лехнер Е. А. Философия и современное природоведение / Е. А. Лехнер. – М., 1964 – 280 с.

281. Ли Д. Практика группового тренинга : Вербал. и невербал. коммуникации. Совладание со стрессом визуал. поддержка. Оценка результатов тренинга / Дэвид Ли; [Пер. с англ. А. Маслов]. – СПб. [и др.] : Питер, 2002. – 221, [1] с. : ил., табл.

282. Линник О. В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти) / О. В. Линник // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2012. – № 4. – С. 246-252. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2012_4_38

283. Лис О. Ю. Тактичні прийоми і методи проведення обшуку / О. Ю. Лис // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 4. – С. 200-202.

284. Личность преступника: Монография / Авт. кол.: Н. И. Кондрашков, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Лейкина и др. – М.: Юрид. лит., 1971. – 356 с.

285. Логунова М. М. Комунікації судової влади: науково-практичний посібник / М. М. Логунова, М. Г. Лашкіна, П. О. Гвоздик, А. Г. Алексєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/article/communications.pdf>

286. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – Directmedia, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/8an3ND>

287. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования преступлений / Игорь Михайлович Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

288. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания / Игорь Михайлович Лузгин. – М., 1969. – 178 с.

289. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 36 с.

290. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Лук'янчиков Є. Д. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

291. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.

292. Лукашевич В. Г. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія / В. Г. Лукашевич, О. В. Юнацький. – Київ : КНТ, 2008. – 184 с.

293. Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів / В. Г. Лукашевич // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 17-19.

294. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявления для опознания, проверка показаний на месте): учеб. пособ. / В. Г. Лукашевич. – Киев : Киевск. высш. шк. МВД, 1989. – 86 с.

295. Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – 52 с.

296. Лукьянчиков Е. Д. Тактические основы расследования преступлений : [учеб. пособие] / Е. Д. Лукьянчиков, В. С. Кузьмичев. – Киев : КВШ МВД СССР, 1989. – 48 с.

297. Лукьянчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Євген Дмитрович Лукьянчиков. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

298. Лупинская П. А. Понятие доказательств. Доказательства – средства доказывания: Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. – Москва, 1997 – 453 с.

299. Лурия А. Р. Диагностика следов аффекта / А. Р. Лурия // Психология эмоций. Тексты. – Москва : Изд-во МГУ. – 1984. – С. 225-237.

300. Луценко О. Л. Психофізіологія : прикладні аспекти : навчально-методичний посібник / О. Л. Луценко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 55 с.

301. Майлис Н. П. Диагностика: система понятий / Майлис Н. П. // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. – 1985. – Вып. 3. – С. 1–6.

302. Максимішин Н. М. Психологічні особливості судового допиту / Н. М. Максимішин // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 297-302.

303. Малиновский Б. Научная теория культуры / Пер. с англ. И. В. Утехина; сост. и вступ. ст. А. К. Байбурина. 2-е изд., испр. – Москва : ОГИ, 2005. – 184 с.

304. Маркарян А. А. Интеграция достижений естественных и технических наук в криминалистике: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1994. – 17 с.

305. Марютина Т. М., Ермолаев О. Ю. Введение в психофизиологию. – М., 2004. – 400 с.

306. Матеріали кримінального провадження. Ковельський міськрайонний суд Волинської області, кримінальне провадження, справа № 0306/7567/12, провадження № 1/159/4/15.

307. Матеріали кримінального провадження. Колегія суддів Красноградського районного суду Харківської області, кримінальне провадження, справа № 626/2405/14-к, провадження № 1-кп/626/13/2015.

308. Матеріали кримінального провадження. Колегія Суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва, кримінальне провадження, справа № 11-кп/796/402/2015, провадження № 12014100010007204.

309. Матеріали кримінального провадження. Кременчуцький районний суд Полтавської області в складі колегії, кримінальне провадження 1 кп\536\85\14, справа № 536/1070/14-к.

310. Матеріали кримінального провадження. Нікопольський міськрайонний суд Дніпропетровської області, кримінальне провадження, справа № 0426/11932/2012, провадження № 1/0182/5/2015.

311. Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / Матусевич И. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 128 с.

312. Мацко Л. А. Основи психології та педагогіки (для студентів заочної форми навчання) / Л. А. Мацко, М. Д. Прищак, В. Ю. Годлевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/op/r1-3.html>

313. Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения / А. Меграбян. – СПб.: Речь, 2001. – 253 с. : табл.

314. Минский М. Фреймы для представления знаний. – Москва : Энергия, 1979. – 152 с.

315. Митричев В. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации / В. Митричев, Ю. Холодный //Записки криминалистов. – 1993. – № 1. – С. 173-180.

316. Михальчук А. Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий / А. Е. Михальчук; под ред. В. В. Степанова. – Саратов, 1991. – 125 с.

317. Морозов А. В. Деловая психология. Курс лекций: Учебник для высших и средних специальных учебных заведений. – СПб. : Союз, 2000. – 576 с.

318. Морозов В. П. Искусство и наука общения : Невербал. коммуникация / В. П. Морозов; Под общ. ред. чл.-кор. РАН В. И. Медведева; РАН. Ин-т психологии. Центр «Искусство и наука». – М. : Ин-т психологии РАН, 1998. – 164 с. : ил.

319. Морозов В. П. Невербальная коммуникация. Экспериментально-психологические исследования Серия «Достижения в психологии». – Москва, 2011. – 528 с.

320. Морщакова Т. Г. Психологические истоки судебных ошибок и внутреннее убеждение судей / Эффективность правосудия и проблемы устранения судебных ошибок. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1975. – 232 с.

321. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз. Монографія. – Х., 2004. – 224 с.

322. Мосс М. Техники тела // Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. – М.: Восточная литература, 1996. – 413 с.

323. Мотлях О. І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. І. Мотлях. – К., 2014. – 32 с.

324. Мотлях О. І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід / О. І. Мотлях // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – № 3. – С. 199-201.

325. Мотлях О. І. Поліграф : наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та межі застосування. Монографія. – Київ : Освіта України, 2012. – 394 с.

326. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник / О. І. Мотлях, І. П. Усіков. – К. : Освіта України, 2015. – 210 с.

327. Мочкош Я. Вербальна верифікація як метод криміналістичної тактики допиту / Я. Мочкош // Право України : Юрид. журн. – 2007. – № 11. – С. 122-125.

328. Мудрак І. В. Комунікативний процес в судових дебатах у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Мудрак; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 20 с.

329. Насонов С. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / С. А. Насонов, В. А. Образцов, Т. Ю. Рзаев // Труды Московской государственной юридической академии. – 1997. – № 2. – С. 227-243.

330. Настанова 42-3.5:2004. Настанови з якості. Лікарські засоби. Валідація процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gmpua.com/World/Ukraine/nastanova42352004valid.pdf>

331. Некрасов С. В. Юридическая сила доказательств в уголовном судопроизводстве / С. В. Некрасов. – Москва : Экзамен, 2004. – 128 с.

332. Непейвода Н. Н. О формализации неформализуемого / Н. Н. Непейвода // Логические исследования. – 2001. – № 8. – С. 129-144.

333. Носенко Е. Л. Діагностика особистості засобами невербального спілкування : моногр. / Е. Л. Носенко, Т. М. Петренко. – Київ : Освіта України, 2013. – 191 с.

334. Образцов В. А. Криминалистика : Курс лекций. М., 1996. – 448 с.

335. Образцов В. А. Криминалистическая характеристики следственного действия / В. А. Образцов, А. А. Протасевич // Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы

документов / Богомолова С. Н., Образцов В. А., Протасевич А. А., Рзаев Т. Ю., и др.; сост.: Скорченко П. Т.; под ред. Образцова В. А. – Москва : Юрист, 1999. – 501 с.

336. Образцов В. А. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. // Труды МГЮА. – Вып. 2. – 1997. – С. 227-243.

337. Образцов В. А. Общие положения подготовки и производства допроса / В. А. Образцов, Т. Ю. Рзаев // Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – Москва : Юрист, 1999. – 499 с.

338. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2002. – 448 с.

339. Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам / В. А. Образцов, С. А. Насонов, Т. Ю. Рзаев // Труды МПОА. Вып. 2. – 1997. – С. 227-243.

340. Образцов В., Богомолова С. Проверка правдивости показаний / В. Образцов, С. Богомолова // Законность. – 2002. №9. – С. 29-32.

341. Образцов В., Богомолова С. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний / В. Образцов, С. Богомолова // Законность, 2003. № 1. – С. 50-52.

342. Оглоблин С. И. Инструментальная «детекция лжи»: академический курс / С. И. Оглоблин, А. Ю. Молчанов. – Ярославль, ТРН, 2004. – 62 с.

343. Олейник А. Н. Психологические средства деятельности следователя в ситуациях конфликтов / А. Н. Олейник // Правовые, криминологические и криминалистические проблемы борьбы с преступностью: Сб. адъюнктов и соискателей. Вып. 3. – М.: ВЮЗШ МВД РФ, 1992. – С. 85-95.

344. Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание : брошюра / А. Е. Ольшанникова. – Москва : Знание, 1983. – 80 с.

345. Оржинська Е. І. Сучасне розуміння методу криміналістики / Е. І. Оржинська // Право і Безпека. – 2012. – № 2. – С. 120-125.

346. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. – Москва : Юристъ, 2000. – 144 с.

347. Осипенко Л. О. Комунікативний процес як цілісна соціокультурна система: соціально-філософський аналіз / Л. О. Осипенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 241-250.

348. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Монография / Комиссарова Я. В., Семенов В. В. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.

349. Павлова А. В. Вербальные и невербальные способы манипулирования в дискурсе и возможности их классификаций по различным основаниям / А. В. Павлова // ACTA LINGUISTICA. – 2014. – Vol. 8. – Iss. 1. – P. 16-45.

350. Панченко І. Б. Місце і роль паралінгвістичних засобів у процесі спілкування / І. Б. Панченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 1999. – № 4. – С. 80-83.

351. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навчальний посібник / В. Г. Пасинок. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 184 с.

352. Печерский В. В. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование : Монография / В. В. Печерский, С. Ю. Ревтова. – Гродно : ГрГУ, 2003. – 260 с.

353. Пиз А. Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. – Москва : Изд-во. Эксмо, 2006. – 416 с.

354. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – №1(3). – С. 1–53.

355. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика : учебное пособие. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 208 с.

356. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: 1989. – 328 с.

357. Полевой Н. С. Правовая информатика и кибернетика. – Москва, 1993. – 528 с.

358. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>

359. Полянский Н. Н. Правда и ложь в уголовной защите. Репринтное воспроизведение изд. 1927 г. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2003. – 120 с.

360. Попов В. М. Погружение классической пропозициональной логики в паралогики, родственные логике Par / В. М. Попов // Логические исследования. – 2014. – № 20. – С. 151-160.

361. Попов О. В. Номиналистская трактовка высказываний науки и проблема интерпретации условных высказываний / О. В. Попов // Логико-философские исследования. – 2010. – № 4. – С. 182-186.

362. Попов Ю. В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / Ю. В. Попов. – К., 1989. – 24 с.

363. Поповичев С. В. Взаимосвязь потребности в безопасности субъекта и вероятности распознавания лжи в опросе с применением полиграфа : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / С. В. Поповичев. – Москва, 2011. – 184 с.

364. Поповичев С. В. Легко солгать тяжело. Инструментальная детекция лжи: от идеологии к технологии / С. В. Поповичев. – М., 2011. – 400 с.

365. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – 2-е изд., перераб. и доп. / Н.И. Порубов. – Минск: Выш. школа, 1973. – 368 с.

366. Потапенко Я. Людська тілесність як фундаментальна категорія культурно-антропологічних студій // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – № 39. – С. 11-16.

367. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации – Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2001. – 656 с.

368. Практикум по прикладной социологии / под ред. Б. В. Князева, Н. И. Дряхлова, В. Я. Нечаева. – М. : Изд-во Моск. ун-ва, 1987. – 260 с.

369. Принципи кваліфікації та валідації у фармацевтичному виробництві (рекомендації) PIC/ PH 1/96; CPMP/QWP/848/96 (EMEA/CVMP/598/99) Note for Guidance on Process Validation, 2001; CPMP/QWP/2054/03 (EMEA/CVMP/395/03) Annex II to Note for Guidance on Process Validation. Non-Standard Processes, 2003 <Draft>

370. Принципы советской криминалистики / Гинзбург А. Я.; Отв. ред.: Лившиц Ю. Д. – Караганда: Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. – 79 с.

371. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.

372. Прукс П. Э. Ю. Инструментальный анализ как метод, определяющий состояние эмоциональной напряженности допрашиваемого / П. Э. Ю. Прукс // Проблемы повышения эффективности применения юридической психологии. – 1988. – № 815. – С. 114-123.

373. Пряхін Є. В. Застосування паралінгвістики під час допиту / Є. В. Пряхін, Н. І. Когут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 358-370.

374. Психология делового общения : [учебное пособие] / Г. В. Бороздина. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 224 с.

375. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.

376. Психологія: Навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Злишков та ін.; за наук. ред. О. В. Винославської. – Київ : Фірма «ІНКОС», 2005. – 352 с.

377. Психофизиология профессиональной деятельности : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / Заварзина О. О., Козьяков Р. В., Коро Н. Р., Орлова Е. А., Рышлякова Н. В. – Москва-Берлин : Directmedia, 2015. – 546 с.

378. Психофізіологія : Навч. посіб. / В. О. Кабашнюк, В. К. Гаврилькевич. – Л. : Новий Світ-2000, 2006. – 200 с.

379. Пшук Н. Г. Клініко-психопатологічні особливості та диференціальна діагностика соціальної фобії у студентської молоді / Пшук Н. Г., Слободянюк Д. П. // Український вісник психоневрології. – 2015. – № 23, вип. 1. – С. 95-99.

380. Ратинов А. Р. Правовая психология и преступное поведение: теория и методология исследования / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1998. – 253 с.

381. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей Научно-практическое руководство. – Москва : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

382. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. – 290 с.

383. Рзаев Т. Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – М, 2002. – 28 с.

384. Рзаев Т. Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2002. – 134 с.

385. Рогатюк І. В. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці / І. В. Рогатюк // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 294-298.

386. Розслідування злочинів проти особи : керівництво для слідчих / С. В. Ківалов, Ю. П. Аленін, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тіщенко ; відп. ред.: С. В. Ківалов, Є. Л. Стрельцов. – Одеса : Юридична література, 2014. – 208 с.

387. Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Москва, 2015. – 40 с.

388. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб : Питер, 2002. – 720 с.

389. Руденко О. А. Собираение и использование данных о признаках внешности человека при проведении розыскных и следственных действий: Дис. канд. юрид. наук. – М., 1990. – 251 с.

390. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник : у 2 ч. / Михайло Васильович Салтевський . – Х.: Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.
391. Самойленко О. А. Спостереження за особою, річчю або місцем із позицій криміналістичної тактики / Самойленко О. А., Узкий О. О. // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 324-326.
392. Сегеда С. Антропологія: Навч. посібник. – Київ : Либідь, 2001. – 336 с.
393. Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2003. – 240 с.
394. Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – Саратов, 2003. – 22 с.
395. Сенсорний аналіз : Опор. конспект лекцій для студ. / уклад.: А. П. Батутіна; Львів. комерц. акад. – Львів, 2002. – 127 с.
396. Сеньо П. С. Теорія ймовірностей та математична статистика : підручник / П. С. Сеньо. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2007. – 556 с.
397. Сергєєва Д. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Д. Б. Сергєєва // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 52-56.
398. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : моногр. / И. И. Серякова. – Киев : Вид. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
399. Серякова И. И. Типология невербальных знаков коммуникации / И. И. Серякова // Science and Education a New Dimension. Philology, II(5). – Issue 28. – 2014. – С. 84-88.
400. Серякова І. І. Семіозис невербальних знаків комунікації / І. І. Серякова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 2013. – Т. 16. – № 2. – С. 121-126.

401. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. Москва : Наука, 1981. – 215 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.samomudr.ru/d/Simonov%20P.V.%20%20_Emocional'nyj%20mozg%20\(1981\).pdf](http://www.samomudr.ru/d/Simonov%20P.V.%20%20_Emocional'nyj%20mozg%20(1981).pdf)

402. Сеницын С. В. Верификация программного обеспечения / Сеницын С. В., Налютин Н. Ю. – Москва : БИНОМ, 2008. – 368 с.

403. Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний: науч.-метод. пособие / О. Д. Ситковская. – Москва, 2007. – 84 с.

404. Слащук А. Невербальна комунікація як складова мовної комунікації у системі мови / А. Слащук // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – 2011. – Вип. 3. – С. 132-141.

405. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – Москва : Юрист, 1999. – 501 с.

406. Смахтин Е. В. Некоторые аспекты методологии криминалистических научных исследований / Е. В. Смахтин // Российский юридический журнал. – 2010. – № 1. – С. 122-125.

407. Смирнова Е. Д. Логика и философия / Е. Д. Смирнова. – Москва : РОССПЭН, 1996. – 304 с.

408. Смирнова Н. И. О возможности использования паралингвизмов в процессе следствия. – В кн. – Вопросы судебной психологии. – М., 1971. – 158 с.

409. Снетков В. А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз / Снетков В. А. // Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты). – Свердловск, 1989. – С. 42-53.

410. Соколова О. В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании: Дис. канд. юрид. наук. – М., 1994. – 214 с.

411. Соколова О. В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании . автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академия МВД РФ. – Москва, 1994. – 28 с.

412. Соловьев А. Б. Процессуальные и тактические вопросы дополнительного расследования : учебно-методическое пособие / А. Б. Соловьев, А. Г. Халиулин. – Москва ; Кемерово : Кузбассвуиздат, 1996. – 68 с.

413. Соловьева Н. А. Уголовно-процессуальный риск: понятие и содержание / Н. А. Соловьева, В. М. Шинкарук // Вестник ВолГУ. Серия 5: Юриспруденция. – 2014. – №1. – С. 40-44.

414. Сошников А. П. Полиграф в практике расследования преступлений / Сошников А. П., Комиссарова Я. В. – Москва : НШДЛ, 2008. – 183 с.

415. Справочник следователя / Авт. и сост. У. А. Усманов. – Москва : ПРИОР, 2000. – 256 с.

416. Степанюк Р. Л. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності / Р. Л. Степанюк, О. В. Приходько // Право і суспільство. – 2015. – № 3(3). – С. 193-197.

417. Столяренко Л. Д. Основы психологии. 8-е изд., перераб. и доп. Учебное пособие. (Серия «Высшее образование».) – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 672 с.

418. Судебные экспертизы: возможности, подготовка материалов, назначение, оценка. / Минюст УССР, МВД УССР; И. П. Кононенко и др. – К.: РИО МВД УССР, 1981. – 414 с.

419. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі (навч.-наук. посібник). – Х.: Одиссей, 2004. – 448 с.

420. Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. «Уголовный процес и криминалистика; судебная экспертиза» / Д. И. Сулейманов. – К., 1997. – 43 с.

421. Суроедова Е. А. Роль вербальных и невербальных средств смыслопередачи в процессе решения студентами профессиональных задач : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.13 / Суроедова Елена Александровна; [Место защиты: Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2011. – 217 с.

422. Сухонос В. Комунікативний аспект обвинувальної промови у судових дебатах / В. Сухонос, О. Звірко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9. – С. 86-92.

423. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Вид-во «Довіра», 2006. – 789 с.

424. Тарнавський М. Т. Невербальні засоби ділового спілкування та управління персоналом [Електронний ресурс] / М. Т. Тарнавський // Економіка харчової промисловості. – 2015. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2015_2_1

425. Теория доказательств в советском уголовном процессе / [отв. редактор Н. В. Жогин]. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 736 с.

426. Тимофеев А. Г. Речи сторон в уголовном процессе. Практическое руководство (извлечение) / А. Г. Тимофеев // Судебное красноречие русских юристов прошлого. – М.: МГП «Фемида», 1992. – С. 255-256.

427. Тищенко В. В. Комплексное восприятие информации при проведении допроса / В. В. Тищенко // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : мат. міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 30 травня 2014 р.). – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – С. 239-241.

428. Тищенко В. В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності / В. В. Тищенко // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. ст. / ОНЮА и др. – О., 2003. – С. 51-61.

429. Тищенко В. В. Криміналістика: навчально-методичний посібник / В. В. Тищенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – 200 с.

430. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування / В. В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: «Юридична література», 2008. – Вип. 44. – С. 18-24.

431. Тищенко В. В. Тактика і технологія слідчих дій // Правове життя сучасної України : тези доп. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18-

19 квітня 2008 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2008. – С. 419-421.

432. Тіщенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – 198 с.

433. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.

434. Топорков А. А. Криминалистика. Учебник. – Москва : Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2012. – 495 с.

435. Туровець Ю. М. Проблемні аспекти та перспективи використання в Україні поліграфа для досягнення цілей кримінального судочинства / Ю. М. Туровець // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4. – С. 192-203.

436. Туровець Ю. М. Тактика проведення допиту на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля / Ю. М. Туровець // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3. – С. 330-336.

437. Удалова Л. Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : монографія / Л. Д. Удалова, І. В. Бабій. – Київ : КНТ, 2010. – 192 с.

438. Удалова Л. Д. Лікарська таємниця в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова, Є. В. Кузьмічова-Кисленко. – Київ : «Центр учбової літератури», 2015. – 134 с.

439. Удалова Л. Д. Панчук О. В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : монографія. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

440. Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – Київ : Изд-во Паливода А.В., 2005. – 324 с.

441. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. М.-Л. А. Чепи. – К., 2010. – 302 с.

442. Фармацевтический сектор: общий технический документ для лицензирования лекарственных средств в ЕС / Под ред. А. В. Стефанова, Т. А. Бухтиаровой, В. Г. Варченко и др. – Киев, 2002. – 256 с.

443. Фейгенберг И. М. Культурно-историческая концепция и возможности использования невербальной коммуникации в восстановительном воспитании личности / Фейгенберг И. М., Асмолов А. Г. // Вопросы психологии. – 1994. – № 6. – С. 74-79.

444. Фейгенберг И. М. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации: за порогом рациональности / Фейгенберг И. М., Асмолов А. Г. // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 6. – С. 58-66.

445. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1988. – Вып. 23. – С. 52-92.

446. Філіппова Н. М. Вступ до прикладної лінгвістики. Моделювання у мові : навч. посібник / Н. М. Філіппова. – Миколаїв : НУК, 2004. – 36 с.

447. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / М. М. Філоненко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

448. Філософія пізнання: проблема істини, знання, наукове пізнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12989/>

449. Философская энциклопедия. Т. 2 / Л. Ф. Ильчев. – М., 1983. – 840 с.

450. Фрай О. Детекция лжи и обмана. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2005. – 320 с.

451. Фрай О. Ложь: три способа выявления / О. Фрай. – СПб. : Прайм-Евროзнак, 2006. – 450 с.

452. Фунікова О. В. Деякі аспекти моделювання комунікативних технологій в криміналістиці / О. В. Фунікова // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 158-162.

453. Фунікова О. В. Показання осіб як джерело доказової інформації: особливості формування / О. В. Фунікова // Юрист України. – 2014. – № 3. – С. 92-96.

454. Фурманкевич Н. М. Теорія масової комунікації : гендерний аспект / Н. М. Фурманкевич // Молодий вчений. – 2015. – С. 156-159.

455. Хайруллин В. И. Перевод и фреймы: Учеб. пос. – Москва : Книжн. дом «Либроком», 2010. – 144 с.

456. Халяпин Д. Визуально-оптический канал утечки информации / Д. Халяпин // Мир безопасности. – 1998. – № 7. – С. 48-50.

457. Хань О. О. Типові інформаційні моделі поведінки злочинця як підґрунтя планування та програмування слідчих дій / О. О. Хань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 13. – С. 156-162.

458. Харченко Л. П. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування / Л. П. Харченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 4. – С. 58-65.

459. Хаханян В. Х. О свойстве отделимости в классической пропозициональной логике / В. Х. Хаханян // Логико-философские исследования. – 2014. – Т. 6. – С. 252-253.

460. Хитина М. В. Об использовании невербальных средств в экспертной практике // Международная конференция «Информатизация правоохранительных систем» (2-3 июля 1997 г., Москва): Тезисы докладов: В 3 ч. Часть 2. – Москва : Акад. упр. МВД РФ, 1997. – С. 129-131.

461. Хлынцов М. Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. – 160 с.

462. Хорст Р. Ваше тайное оружие в общении: мимика, жест, движение – М.: АО «Интерэксперт», 1996. – 417 с.

463. Хоша В. В. Загальні положення оцінювання невизначеності результатів вимірювань при валідації судово-експертних методик /

В. В. Хоша // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – № 14. – С. 191-198.

464. Царенко П. П. Наблюдение как метод собирания, исследования и оценки доказательств: Автореф. дисканд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – 31 с.

465. Цвібель А. О. Особливості методологічних принципів прагматизму / А. О. Цвібель // Гілея: науковий вісник. – 2016. – № 112. – С. 216-219.

466. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. – 159 с.

467. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Д. М. Цехан ; за наук. редакцією О. О. Подобного. – Одеса : Юридична література, 2011. – 216 с.

468. Цільмак О. М. Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання / О. М. Цільмак // Публічне право. – 2016. – № 1. – С. 185-192.

469. Чаплинська Ю. А. Одночасний допит двох раніше допитаних осіб (організаційний аспект) / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 548-555.

470. Чаплинський К. О. Особливості тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню / К. О. Чаплинський // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2014. – № 1. – С. 156-160.

471. Чаплинський К. О. Тактичні прийоми проведення обшуку / К. О. Чаплинський // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2011. – № 2. – С. 208-214.

472. Чілікіна Н. Сучасні аспекти філософії тілесності як ключ до мови тіла / Н. Чілікіна // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2013. – № 12. – С. 234-241.

473. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 448 с.
474. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: учебн. пособие / Юрий Валентинович Чуфаровский. – М.: Право и Закон, 1997. – 320 с.
475. Шаламов М. П. Теория доказательств / М. П. Шаламов. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 350 с.
476. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам; проблемы теории и правового регулирования. – Тольятти : Волжский университет им. В. Н. Татищева, 1997. – 92 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=38>
477. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – 208 с.
478. Шепитько В. Ю. Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия / В. Ю. Шепитько, Г. К. Авдеева // Щорічник українського права : зб. наук. праць. – Х.: Право, 2012. – № 4. – С. 525-531.
479. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография / Шепитько В. Ю. – Х.: Гриф, 2002. – 349 с.
480. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і допов. – Х.: Одісей. – 2013. – 232 с.
481. Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 18. – 2009. – С. 185-192.
482. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. – 160 с.
483. Шепітько М. В. Мета та форми залучення спеціаліста та експерта під час здійснення кримінального судочинства // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого столу (29 травня 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В. В. Тіщенко, О. П. Ващук ; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – С. 325-326.

484. Шинкаренко І. О. Психологічні основи і правові вимоги законності здійснення спеціального слідчого експерименту / І. О. Шинкаренко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 561-570.

485. Шиян Т. О. О совместном становлении математики, философии и логики в Древней Греции / Т. О. Шиян // Логико-философские исследования. – 2011. – № 5. – С. 270-283.

486. Штерн В. Психология свидетельского показания (экспериментальные исследования верности воспоминания) / В. Штерн // Вестник права 1902. №2. – С. 107-131; №3. – С. 120-149.

487. Штофф В. А. Моделирование и философия. – Москва, 1966. – 197 с.

488. Щерба С. П. Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада ; за ред. д-ра філос. наук, проф. С. П. Щерби. – Житомир : Полісся, 2012. – 547 с.

489. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование / М. Г. Щербаковский. – Х.: Эспада, 2005. – 544 с.

490. Що таке верифікація? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinenews.rv.ua/navchannya/scho-take-veryfikatsiya>

491. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. – Харків : Харків юридичний, 2010. – 320 с.

492. Экман П. Психология лжи. 4-е изд. / П. Экман. – Санкт-Петербург, 2010. – 288 с.

493. Экман П. Психология эмоций [Emotions Revealed : Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life] / пер. с англ. В. Кузин. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.

494. Экспертизы в судебной практике: учеб. пособие / В. И. Гончаренко, В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. – К.: Вища шк., 1987. – 200 с.: ил.

495. Эм Е. А. Развитие умений декодирования невербальной информации у учителей общеобразовательных школ : диссертация ...

кандидата педагогических наук : 13.00.01. – Карачаевск, 2005. – 177 с. : ил.

496. Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. А. М. Столяренко. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 607 с.

497. Юридическая деонтология. Учебник / О. Ф. Скакун, Н. И. Овчаренко. – Харків, 1998. – 270 с.

498. Яблоков Н. М. Криминалистика: природа и система / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. – М. : Юристь, 2005. – 174 с.

499. Яблоков Н. П. Криминалистика. Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2001. – 718 с.

500. Ягунова Е. В. Эксперимент в психолінгвістике : конспект лекцій и метод. рекомендації: учеб. пособ. для вузов / Е. В. Ягунова. – Санкт-Петербург : Остров, 2005. – 38 с.

501. Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 42-45.

502. Яни С. А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа / С. А. Яни // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. – Вып. 8. М., 1977. – С. 125-138.

503. Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів. Навч. посіб. / Яхно Т. П., Куревіна І. О. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.

504. A Primer on Communication Studies (v. 1.0) / R. G. Jones. – 2013. – 951 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://2012books.lardbucket.org/pdfs/a-primer-on-communication-studies/s01-introduction-to-communication-.pdf>.

505. Ackoff R. L. Scientific method: Optimizing applied research decisions / R. L. Ackoff. – Wiley, 1962. – 464 p.

506. Acredolo C. On the difficulty of detecting cognitive uncertainty / C. Acredolo, J. O'Connor // Human Development. – 1991. – Iss. 34. – № 4. – P. 204-223.

507. Amini R. Learning data-driven models of non-verbal behaviors for building rapport using an intelligent virtual agent : PhD dissertation / R. Amini ; Florida International University. – 2015. – 252 p.

508. Argyle M. The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and non-verbal signals / M. Argyle, F. Alkema, R. Gilmour // *European Journal of Social Psychology*. – 1971. – Iss. 1. – № 3. – P. 385-402.

509. Baker B. D. Surveillance: concepts and practices for fraud, security and crime investigation / B. D. Baker, W. D. Gunter // *International Foundation for Protection Officers* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hitsinstitute.com/pdf/surveillance.pdf>

510. Barkai J. L. Nonverbal Communication From The Other Side: Speaking Body Language / J. L. Barkai // *San Diego Law Review*. – 1990. – Vol. 27. – P. 101-125.

511. Bateson G. The logical categories of learning and communication / G. Bateson // *Steps to an Ecology of Mind*. – The University of Chicago Press, 1972. – P. 279-308.

512. Becker P. Objective distance and intimate knowledge: On the structure of criminalistic observation and description / P. Becker // *Little Tools of Knowledge* / ed. by P. Becker, W. Clark. – Univ. of Michigan Press; Ann Arbor, MI, 2001. – P. 197-235.

513. Birdwhistell R. L. An Approach to Communication / R. L. Birdwhistell // *Family process*. – 1962. – Iss. 2. – Vol. 1. – P. 194-201.

514. Birdwhistell R. L. Implications of Recent Developments in Communication Research for Evolutionary Theory. In: W. M. Austin (Ed.), *Report of the Ninth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study*. – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1960. – P. 149-155.

515. Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics / An annotation system for analysis of body motion and gesture / R. Birdwhistell. – Louisville : University of Louisville, 1952. – 88 p.

516. Birdwhistell R. L. Kinesics / R. L. Birdwhistell // *International Encyclopedia of the Social Sciences*. – 1968. – Iss. 8. – P. 379-385.

517. Birdwhistell R. L. Kinesics and Context / *Essays on Body Motion Communication*. 5th ed. / R. Birdwhistell. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – 338 p.

518. Birdwhistell R. L. The language of the body: the natural environment of words // Human communication: Theoretical explorations. Ed. by A. Silverstein. – Routledge, 1974. – P. 203-220.

519. Blanck P. D. Nonverbal behavior in the courtroom / P. D. Blanck, R. Rosenthal // In: R. S. Feldman (Ed.), Applications of nonverbal behavioral theories and research. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 89-115.

520. Blanck P. D. The appearance of justice: Judge's verbal and nonverbal behavior in criminal jury trials / P. D. Blanck, R. Rosenthal, L. H. Cordell // Stanford Law Review. – 1985. – Iss. 38. – P. 89-164.

521. Boas F. Anthropology and modern life / F. Boas. – New York, 1928. – 268 p.

522. Botting N. Non-verbal cognitive development and language impairment / N. Botting // Journal of child psychology and psychiatry. – 2005. – Iss. 46. – № 3. – P. 317-326.

523. Bradford L. W. Research and Development Needs in Criminalistics / L. W. Bradford, A. H. Samuel // Law Enforcement Science and Technology III. – 1970. – 12 p.

524. Buck R. Verbal and nonverbal communication: Distinguishing symbolic, spontaneous, and pseudo-spontaneous nonverbal behavior / R. Buck, C. A. Van Lear // Journal of communication. – 2002. – Iss. 52. – № 3. – P. 522-541.

525. Bull P. Body Movement and Interpersonal Communication / P. Bull. – Chichester, Sussex, UK : John Wiley & Sons, 1983. – 209 p.

526. Burgoon J. K. Relational Message Interpretations of Touch, Conversational Distance, and Posture / J. K. Burgoon // Journal of Human Behavior. – 1991. – Vol. 15. – Iss. 4. – P. 233-259.

527. Burgoon J. K. Relational Messages Associated with Nonverbal Behavior / J. K. Burgoon, D. B. Buller, J. L. Hale, M. A. deTurck // Human Communication Research. – 1984. – Iss. 10. – P. 351-378.

528. Burgoon J. K. The unspoken dialogue: An introduction to nonverbal communication / J. K. Burgoon, T. P. Saine. – Houghton Mifflin Harcourt (HMH), 1978. – 368 p.

529. Busso C. Analysis of emotion recognition using facial expressions, speech and multimodal information / C. Busso, Z. Deng, S. Yildirim et al. // Proceedings of the 6th international conference on Multimodal interfaces. – ACM, 2004. – P. 205-211.

530. Cannon W. B. Stresses and strains of homeostasis / W. B. Cannon // The American Journal of the Medical Sciences. – 1935. – Iss. 189. – № 1. – P. 13-14.

531. Cannon W. B. The wisdom of the body / W. B. Cannon. – New York : W. W. Norton & Co, 1932. – 340 p.

532. Clark J. P. Polygraph and interview validation of self-reported deviant behavior / J. P. Clark, L. L. Tift // American Sociological Review. – 1966. – Iss. 31. – № 4. – P. 516-523.

533. Cover T. M. Elements of information theory / T. M. Cover, J. A. Thomas. – New York : Wiley, 1991. – 792 p.

534. Crystal N. M. False Testimony by Criminal Defendants: Still Unanswered Ethical and Constitutional Questions // U. Ill. L. Rev. – 2003. – P. 1529-1572.

535. Darwin C. The expression of the emotions in man and animals. – London : John Murray, 1872. – 374 p.

536. Deethardt J. F. Tactile communication and personality differences / J. F. Deethardt, D. G. Hines // Journal of Nonverbal Behavior. – 1983. – Iss. 8. – № 2. – P. 143-156.

537. Ekman P. Nonverbal leakage and clues to deception / P. Ekman, W. V. Friesen // Psychiatry. – 1969. – Vol. 32. – № 2. – P. 88-106.

538. Ekman P. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding / P. Ekman, W. V. Friesen // Semiotica. – 1969. – Iss. 1. – № 1. – P. 49-98.

539. Fernandez-Dols J. M. Nonverbal communication: origins, adaptation, and functionality // Handbook of nonverbal communication. – 2013. – C. 69-92.

540. Fichten C. S. Verbal and nonverbal communication cues in daily conversations and dating / C. S. Fichten, V. Tagalakis, J. Darlene et al. // The Journal of Social Psychology. – 1992. – Iss. 132. – № 6. – P. 751-769.

541. Fijnaut C. J. C. F. Undercover: Police surveillance in comparative perspective / C. J. C. F. Fijnaut, G. T. Marx. – Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – 337 p.

542. Fillmore C. J. Frames Approach to Semantic Analysis / C. J. Fillmore, C. A. Baker // The Oxford Handbook of Linguistic Analysis / B. Heine, H. Narrog (Eds.) – Oxford : Oxford University Press, 2010. – P. 313-340.

543. Fisher R. P. Interviewing witnesses and victims / Fisher R. P., Ross S. J., & Cahill B. S./ In: P. A. Granhag (Ed.), Forensic psychology in context: Nordic and international approaches/ – Cullompton, UK: Willan Publishing, 2010. – P. 56-74.

544. Folger J. P. Nonverbal cues as linguistic context: An information-processing view / J. P. Folger, W. G. Woodall // Annals of the International Communication Association. – 1982. – Iss. 6. – № 1. – P. 63-91.

545. Forbes R. J. Non-verbal behavior and the outcome of selection interviews / R. J. Forbes, P. R. Jackson // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 1980. – Iss. 53. – № 1. – P. 65-72.

546. Frieden F. P. Speaking the client's language: The effects of neuro linguistic programming (predicate matching) on verbal and nonverbal behaviors in psychotherapy: A single case design : PhD dissertation. – ProQuest Information & Learning, 1981.

547. Gilligan F. Eyewitness Identification / F. Gilligan // Military Law Review. – 1972. – Iss. 58. – P. 183-207.

548. Gudjonsson G. H. The psychology of interrogations, confessions and testimony. – John Wiley & Sons, 1992. – 684 p.

549. Gupta L. Gesture-based interaction and communication: automated classification of hand gesture contours / L. Gupta, S. Ma // IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews). – 2001. – Iss. 31. – № 1. – P. 114-120.

550. Hall E. T. A System for the Notation of Proxemic Behaviour / E. T. Hall // American Anthropologist. – 1963. – Iss. 65. – № 5. – P. 1003-1026.

551. Hall E. T. The Hidden Dimension. – New York : Doubleday & Co, 1966. – 270 p.

552. Hall E. T. *The Silent Language*. – New York : Doubleday & Co, 1959. – 248 p.

553. Halonbrenner R. *Criminalistic aspects during house searches* // *Kriminalistik*. – 1982. – № 4. – P. 214-220.

554. Harper R. G. *Nonverbal communication: The state of the art* / R. G. Harper, A. N. Wiens, J. D. Matarazzo. – John Wiley & Sons, 1978. – 355 p.

555. Harris M. *Division of anthropology: adaptation in biological and cultural science* / M. Harris // *Transactions of the New York Academy of Sciences*. – 1960. – Iss. 23. – № 1 Series II. – P. 59-65.

556. Hassin R. *Facing faces: studies on the cognitive aspects of physiognomy* / R. Hassin, Y. Trope // *Journal of personality and social psychology*. – 2000. – Iss. 78. – № 5. – P. 837-852.

557. Hernandez-Fernaund E. *The cognitive interview and lie detection: a new magnifying glass for Sherlock Holmes?* / E. Hernandez-Fernaund, M. Alonso-Quecuty // *Applied cognitive psychology*. – 1997. – Vol. 11. – P. 55-68.

558. Hoffman C. D. *Investigative Interviewing: Strategies and Techniques* / C. D. Hoffman ; International Foundation for Protection Officers. – 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifpo.org/wp-content/uploads/2013/08/interviewing.pdf>

559. Hoffman J. L. *The Juror as Audience: The Impact of Non-verbal Communication at Trial* / J. L. Hoffman, A. Weiner // *Litigation Journal*. – 2013. – Vol. 32. – № 3. – P. 1-9.

560. Hoffmann A. *Computer system validation: An overview of official requirements and standards* / A. Hoffman, J. Kahny-Simonius, M. Plattner, V. Schmidli-Vckovski, C. Kronseder // *Pharmaceutica Acta Helvetiae*. – 1998. – Iss. 72. – № 6. – P. 317-325.

561. Johnson M. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason* / M. Johnson. – University of Chicago Press, 1990. – 272 p.

562. Kendon A. *Nonverbal communication, interaction, and gesture: selections from Semiotica* / A. Kendon, T. A. Sebeok, J. Umiker-Sebeok. –

Walter de Gruyter, 1981. – Book. 41. Approaches to Semiotics. – De Gruyter Mouton. – 1981. – 549 p.

563. Kenny A. The metaphysics of mind. – Oxford University Press, 1992. – 164 p.

564. Kingston C.R. Applications of probability theory in criminalistics-II / C. R. Kingston // Journal of the American Statistical Association. – 1965. – Iss. 60. – № 312. – P. 1028-1034.

565. Knapp M. L. Essentials of nonverbal communication. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1980. – P. 203-229.

566. Knapp M. L. Nonverbal communication in human interaction / M. L. Knapp, J. A. Hall, T. G. Horgan. – Wadsworth Publishing, 2013. – 528 p.

567. Knoblauch H. Kommunikation im Kontext : John J. Gumpez und die Interaktional Soziolinguistik / H. Knoblauch // Zeitschrift für Soziologie. – 1991. – Iss. 20. – Vol. 6 – P. 446-462.

568. Knoesen A. L. The use of physical surveillance in forensic investigation : MT thesis ; University of South Africa, 2012. – 147 p.

569. Kosyanova O. Polygraph method in psychological research of human emotions / O. Kosyanova // Computer modelling & new technologies. – 2015. – № 19(4C). – P. 10-12.

570. Krauss R. M. Nonverbal behavior and nonverbal communication: What do conversational hand gestures tell us? / R. M. Krauss, Y. Chen, P. Chawla // Advances in experimental social psychology. – 1996. – Iss. 28. – P. 389-450.

571. Kupperbusch C. Cultural Influences on Nonverbal Expression of Emotion / C. Kupperbusch, D. Matsumoto, K. Kookan, S. Locaringer, H. Uchinda, C. Wilson-Cohn, N. Yrizarry // In : Philippot P, Feldman R. S., and Erik J. C. (eds) The Social Context of Nonverbal Behavior. Cambridge: University of Cambridge, The Press Syndicate, 1999. – P. 17-44.

572. Lambek M. Body and mind in mind, body and mind in body: Some anthropological interventions in a long conversation // Bodies and persons: Comparative perspectives from Africa and Melanesia. – 1998. – P. 103-123.

573. Leathers D. G. Nonverbal communication systems. – Allyn and Bacon, 1976. – 273 p.

574. Leathers D. G. Successful nonverbal communication: Principles and applications / D. G. Leathers, M. Eaves. – Routledge, 2007. – 413 p.

575. LeVan E. A. Nonverbal Communication in the Courtroom: Attorney Beware / E. A. LeVan // Law & Psychology Review. – 1984. – Iss. 8. – P. 83-84.

576. Levenson L. L. Courtroom Demeanor: The Theater of the Courtroom / Minnesota Law Review. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=999471

577. Lipowski Z. J. Psychosomatic medicine in a changing society: Some current trends in theory and research / Z. J. Lipowski // Comprehensive psychiatry. – 1973. – Iss. 14. – № 3. – P. 203-215.

578. Malinowski B. A Scientific Theory of Culture / B. A. Malinowski. – Chapell Hill: The University of North Carolina Press, 1990. – 238 p.

579. Mann S. The direction of deception: Neuro-linguistic programming as a lie detection tool // Journal of Police and Criminal Psychology. – 2012. – Iss. 27. – № 2. – P. 160-166.

580. Marsh A. A. Nonverbal “accents” cultural differences in facial expressions of emotion / A. A. Marsh, H. A. Elfenbein, N. Ambady // Psychological Science. – 2003. – Iss. 14. – № 4. – P. 373-376.

581. Matlon R. J. Communication in the legal process / P. J. Matlon. – New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1988. – 384 p.

582. Matte J. A. Forensic psychophysiology using the polygraph: Scientific truth verification, lie detection. – JAM Publications, 1996. – 800 p.

583. Mauss M. A category of the human mind: the notion of person; the notion of self / M. A. Mauss // The category of the person: Anthropology, philosophy, history. – 1985. – P. 1-25.

584. Mauss M. Sociology and psychology: Essays / M. Mauss. – Routledge, 1979. – 135 p.

585. Maxfield M. G. Basics of research methods for criminal justice and criminology / M. G. Maxfield. – Cengage Learning, 2011. – 335 p.

586. McFarland D. H. Respiratory markers of conversational interaction / D. H. McFarland // Journal of Speech, Language, and Hearing Research. – 2001. – Iss. 44. – № 1. – P. 128-143.

587. McGimsey C. L. Forensic interviews: Plan to succeed / C. L. McGimsey, D. Whelan // Journal of Accountancy. – 2015. – Iss. 220. – № 2. – P. 34-42.

588. McNeill D. So you think gestures are nonverbal? / D. McNeill // Psychological review. – 1985. – Iss. 92. – № 3. – P. 350-371.

589. Metenkova Z. The Detection Psychological Manifestations of Non-verbal Communication by Interrogator / Z. Metenkova, J. Metenko // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Iss. 114. – P. 564-573.

590. Miethe T. D. Stereotypical conceptions and criminal processing: The case of the victim-offender relationship // Justice Quarterly. – 1987. – Iss. 4. – № 4. – P. 571-593.

591. Mills J. A. «Thomas Brown's Theory of Causation», Journal of the History of Philosophy, Vol. 22, No. 2, (April 1984). – P. 207-227.

592. Milne B. Investigative interviewing / B. Milne, M. Powell // The Cambridge handbook of forensic psychology. – Cambridge University Press, 2010. – P. 208-214.

593. Nankova M. Evolution Of The Research In The Field Of Nonverbal Communication / M. Nankova // Economics and Management. – 2007. – Iss. 3. – № 2. – P. 61-64.

594. Newman R. Non-Verbal Presence: How Changing Your Behaviour Can Increase Your Ratings for Persuasion, Leadership and Confidence // Psychology. – 2016. – Iss. 7. – P. 488-499.

595. Nickell J. Crime science: methods of forensic detection / J. Nickell, J. F. Fischer. – University Press of Kentucky, 2013. – 312 p.

596. Obermeier C. The benefit of gestures during communication: evidence from hearing and hearing-impaired individuals / C. Obermeier, T. Dolk, T. C. Gunter // Cortex. – 2012. – Iss. 48. – № 7. – P. 857-870.

597. Otu N. Decoding nonverbal communication in law enforcement / N. Otu // Salus Journal. – 2015. – Iss. 3. – № 2. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.salusjournal.com/>

wp-content/uploads/sites/29/2015/06/Otu_Salus_Journal_Issue_3_Number_2_2015_pp_1-16.pdf

598. Partan S. R. Issues in the classification of multimodal communication signals / S. R. Partan, P. Marler // *The American Naturalist*. – 2005. – Iss. 166. – № 2. – P. 231-245.

599. Poyatos F. New perspectives in nonverbal communication: studies in cultural anthropology, social psychology, linguistics, literature, and semiotics. – Pergamon, 1983. – 408 p.

600. Poyatos F. *Nonverbal Communication Across Disciplines: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction*. – John Benjamins Publishing, 2002. – 458 p.

601. Rakitin S. R. Software verification and validation for practitioners and managers / S. R. Rakitin. – Artech House, Inc., 2001. – 414 p.

602. Rapoport A. The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach / A. Rapoport. – University of Arizona Press, 1990. – 253 p.

603. Reid J. E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique). 2nd ed. / J. E. Reid. – Williams & Wilkins, 1977. – 360 p.

604. Remland M. S. The effects of nonverbal involvement and communication apprehension on state anxiety, interpersonal attraction, and speech duration / M. S. Remland, T. S. Jones // *Communication Quarterly*. – 1989. – Iss. 37. – P. 71-81.

605. Remland M. S. The importance of nonverbal communication in the courtroom / M. S. Remland // *Atlantic Journal of Communication*. – 1994. – Iss. 2. – № 2. – P. 124-145.

606. *Routledge Handbook of Surveillance Studies* // David Lyon, Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty. – Routledge, 2012 – 437 p.

607. Rules Governing Medicinal Products in European Union. – Vol. 2A. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-2/vol2a_chap1_rev6_201612.pdf

608. Schefflen A. E. *Body Language and the Social Order; Communication as Behavioral Control*. – Prentice Hall Trade, 1972. – 192 p.

609. Scherer H. S. Sprechen im situativen Kontext: Theorie und Praxis der Analyse spontanen Sprachgebrauchs. – Stauffenberg, 1984. – 362 p.
610. Scientific method / Merriam-Webster, Incorporated : Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/scientific%20method>
611. Sebeok T. A. Nonverbal communication / T. A. Sebeok // In: Cobley P. The Routledge companion to semiotics and linguistics. – Routledge, 2001. – P. 14-27.
612. Sebeok T. A. Signs: An introduction to semiotics/ T. A. Sebeok. – University of Toronto Press, 2001. – 156 p.
613. Segerstrale U. C. E. Nonverbal communication: Where nature meets culture / U. C. E. Segerstrale, P. E. Molnar. – Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1997. – 320 p.
614. Selye H. History and present status of the stress concept / H. Selye // In : Handbook of stress. – New York : Macmillan, 1982. – P. 7-17.
615. Selye H. Stress in health and disease / H. Selye. – Butterworth-Heinemann, 2013. – 1286 p.
616. Selye H. The stress of life / H. Selye. – New York : McGraw-Hill, 1956. – 324 p.
617. Seron X. Decoding paralinguistic signals: effect of semantic and prosodic cues on aphasics' comprehension // Journal of Communication Disorders. – 1982. – Iss. 15. – № 3. – P. 223-231.
618. Shannon C. E. The mathematical theory of communication / C. E. Shannon, W. Weaver. – The University of Illinois press ; Urbana, 1964. – P. 7. – 125 p.
619. Sherer K. R. Handbook of methods in nonverbal behavior research / K. R. Sherer, P. Ekman. – New York : Cambridge University Press, 1982. – 608 p.
620. Siegman A. W. Nonverbal behavior and communication / A. W. Siegman. – Psychology Press, 2014. – 640 p.
621. Sikman M. The significance of criminalistics approach to fixation of evidential information // Nauka, bezbednost, policija. – 2012. – T. 17. – № 3. – P. 107-119.

622. Skolnick J. H. The ethics of deceptive interrogation / J. H. Skolnick, R. A. Leo // Criminal Justice Ethics. – 1992. – Iss. 11. – № 1. – P. 3-12.

623. Stromwall L., Granhag P. A. How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges / L. Stromwall, P. A. Granhag // Psychology, Crime and Law. – 2003. – Iss. 9. – № 1. – P. 19-36.

624. The importance of non-verbal communication in professional interpretation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aiic.net/page/1662/the-importance-of-non-verbal-communication-in-profession/lang/1>

625. The Polygraph and Lie Detection. – National Academies Press, 2003. – 416 p.

626. Thompson A. E. Sex differences in the ability to recognise non-verbal displays of emotion: A meta-analysis / A. E. Thompson, D. Voyer // Cognition and Emotion. – 2014. – Iss. 28. – № 7. – P. 1164-1195.

627. Trager G. Culture and Communication: A Model and an Analysis / G. Trager, E. Hall // Explorations: Studies in Culture and Communication. – N.-Y., 1954. – № 3. – P. 137-149.

628. Trompenaars F. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business. – London: Nicholas Brealey Publishing, 1993. – 275 p.

629. Von Wright G. H. Explanation and Understanding. – Cornell University Press, 2004. – 256 p.

630. Vrij A. Detecting Lies And Deceit: The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice. – West Sussex, UK: John Wiley & Sons, 2000. – 276 p.

631. Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Front Cover. Aldert Vrij. Wiley, Apr 15, 2008 – Psychology – 502 p.

632. Wainwright G. R. Body language / G. R. Wainwright. – McGraw-Hill/Contemporary Books, 1985. – 208 p.

633. Wallbott H. G. Nonverbal Phenomena / H. G. Wallbott // Soziolinguistik, part 1: ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gessellshaft. – 2004. – P. 666-677.

634. Waltman J. L. Nonverbal elements in courtroom demeanor / J. L. Waltman // FBI Law Enforcement Bulletin. – 1984. – Iss. 53. – P. 21-23.

635. Wells G. L. et al. Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads // Law and Human behavior. – 1998. – Iss. 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/74bf/c7268c2d7299d66c70411dea1f903a9d032e.pdf>

636. Wells G. L. Eyewitness identification: Psychological research and legal policy on lineups / G. L. Wells, E. P. Seelau // Psychology, Public Policy, and Law. – 1995. – Iss. 1. – № 4. – P. 765-791.

637. Wiegand P. Forensic validation of the STR systems SE 33 and TC 11 / P. Wiegand, B. Budowle, S. Rand, B. Brinkmann // International journal of legal medicine. – 1993. – Iss. 105. – № 6. – P. 315-320.

638. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein. – London : Routledge & Kegan Paul, 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Wittgenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu

639. Włodarczak M. Communicative needs and respiratory constraints / M. Włodarczak, M. Heldner, J. Edlund. – Proceedings of Interspeech, 2015. – P. 3051-3055.

640. Wright J. Art as a function of cognitive development: Constructivism, evolution, and communication // Open Journal of Art and Communication. – 2014. – Iss. 1. – Vol. 1. – P. 1-7.

641. Zebrowitz L. A. Face and body physiognomy: nonverbal cues for trait impressions / L. A. Zebrowitz, J. M. Montepare, M. A. Strom // Nonverbal Communication. – 2013. – Iss. 2. – № 10. – P. 263-295.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1. Аналіз кримінальних проваджень

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

за результатами вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень)

За спеціально розробленою анкетою вивчено матеріали 486 кримінальних справ (проваджень) (Одеська обл., Київська обл., Львівська обл., Івано-Франківська обл., Дніпропетровська обл., Черкаська обл., Чернігівська обл., Миколаївська обл., Херсонська обл., Сумська обл., Донецька обл., Луганська обл.) за 2010-2015 рр.

№ п/п	Загальні дані по справі (провадженню)	Результати вивчення (%)
1.	Кількість кримінальних справ (проваджень) (КК України):	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	85
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	24

1.	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	15
	Розділ 6. Злочини проти власності	90
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	45
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	50
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	55
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	40
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	56
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	26

2.	Чи проводився огляд місця події:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	90
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	60
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	80
	Розділ 6. Злочини проти власності	50
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	60
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	70
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	80
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	70

3.	При проведенні огляду місця події брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	80
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	70
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	60
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	20
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	10
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	40
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

4.	Чи проводився обшук:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	90
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	40
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	70
	Розділ 6. Злочини проти власності	80
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	60
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	70
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	80
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	90
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

5.	При проведенні обшуку брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	40
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	20
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	20
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	30
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	30
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	20
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

6.	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як допит:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	100
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	100
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	100
	Розділ 6. Злочини проти власності	100
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	100
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	100
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	100
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	100
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

7.	При проведенні допиту брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	20
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	30
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	40
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	10
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

8	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як слідчий експеримент:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	30
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

9	При проведенні слідчого експерименту брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	50
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	50
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	40
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	50
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	30
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

10	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як освідування особи:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	40
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	30
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	40
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	30
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	10
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	20
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

11	При проведенні освідчування особи брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	50
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	40
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	80
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	40
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	30
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	50
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

12	Чи проводилася така дія, як допит обвинуваченого/потерпілого:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	100
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	100
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	100
	Розділ 6. Злочини проти власності	100
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	100
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	100
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	100
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	100
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

13	При проведенні допиту обвинуваченого/ потерпілого брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	0
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

14	Чи проводилася така дія, як допит експерта:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	20
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	10
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	10
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

15	При проведенні допиту експерта брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

16	Чи проводилася така дія, як допит свідка:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	95
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	75
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	38
	Розділ 6. Злочини проти власності	87
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	66
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	79
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	54
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	97
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	81
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	43

17	При проведенні допиту свідка брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

Примітка: в таблиці значення округлені до десятих в бік збільшення.

Додаток 2. Анкета № 1

I. Загальні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стать: - чоловік – 198 - жінка – 90			
2.	Ваша посада: - слідчий – 264 - оперативний працівник – 24			
3.	Освіта: - повна вища – 277 - незакінчена вища – 11 - професійно-технічна – 0 - повна середня – 0			
4.	Стаж роботи: - до 3-х років – 40 - до 5-х років – 68 - до 10-х років – 112 - більше 15-и років – 68			

II. Основні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	266	21	1
2	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	223	40	25

3	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	104	144	40
4	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	165	107	16
5	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	67	188	33
6	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	66	193	29
7	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	106	159	23
8	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	228	46	14
9	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	248	31	9

10	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	237	46	5
11	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	228	48	12
12	Чи є у Вас власна методика дослідження невербальної інформації?	57	222	9
13	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію слідчим невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	207	61	20
14	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати при проведенні слідчих та інших дій можливостей невербальної інформації?	227	42	19
15	Чи є об'єктивними показання підозрюваних (обвинувачуваних, підсудних) по обставинам провадження?	71	153	64
16	Чи є об'єктивними показання свідків по обставинам провадження?	129	73	86
17	Чи є об'єктивними показання потерпілих по обставинам провадження?	128	74	86

18	Чи є допит, слідчою дією, яка найчастіше проводиться при розслідуванні злочинів?	255	27	6
19	Чи займають ідеальні докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	161	81	46
20	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	186	65	37
21	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	85	191	12
22	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	204	66	18
23	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	88	121	79
24	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	91	139	58
25	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	148	99	41

Додаток 3. Анкета № 2

I. Загальні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стать: - чоловік – 304 - жінка – 84			
2.	Ваша посада: - прокурор – 330 - інше – 58			
3.	Освіта: - повна вища – 383 - незакінчена вища – 4 - професійно-технічна – 0 - повна середня – 1			
4.	Стаж роботи: - до 3-х років – 55 - до 5-и років – 86 - до 10-и років – 185 - більше 15-и років – 62			

II. Основні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	359	24	5
2	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	301	50	37

3	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	156	161	71
4	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	171	190	27
5	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	51	267	70
6	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	53	262	73
7	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	147	204	37
8	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	305	55	28
9	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	342	31	15
10	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	293	65	30

11	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	277	79	32
12	Чи є у Вас власна методика дослідження невербальної інформації?	59	283	46
13	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію невербальних проявів учасниками кримінального провадження?	225	107	56
14	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати в кримінальному провадженні можливостей невербальної інформації?	243	106	39
15	Чи займають ідеальні докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	213	139	36
16	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	228	102	58
17	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	70	305	13
18	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	232	111	45
19	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	120	182	86

20	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	94	198	96
21	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	198	137	53

Додаток 4. Анкета № 3

I. Загальні відомості:

№	Посада_суддя	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стаття: - чоловік – 146 - жінка – 108			
2.	Вік: - до 30-и років – 16 - до 50-и років – 137 - більше 50-и років – 101			
3.	Освіта: - вища юридична – 217 - вища юридична та інша спеціальність – 37			

II. Основні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи впливає на Вашу ступінь довіри до показань процесуальний статус учасника кримінального провадження?	71	174	9
2	Чи виявляли Ви на судовому засіданні брехливі показання учасників кримінального провадження?	224	24	6
3	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину?	56	195	3

4	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (потерпілим)?	40	212	2
5	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (свідком)?	31	217	6
6	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання?	56	196	2
7	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (потерпілим)?	24	228	2
8	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (свідком)?	50	202	2
9	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (експертом)?	12	240	2
10	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (обвинуваченим)?	7	236	11
11	Чи зустрічалося в практиці апеляційне оскарження вироків за ст.ст. 383, 384 КК України?	49	201	4
12	Чи зустрічалося в практиці касаційне оскарження вироків за ст.ст. 383, 384 КК України?	9	229	16

13	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження особи злочинця і удосконалення існуючих?	204	39	11
14	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	197	46	11
15	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	154	70	30
16	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	104	138	12
17	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	77	152	25
18	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	192	46	16
19	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації під час судового провадження?	131	100	23
20	Чи використовували б Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	155	79	20

21	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію суддями невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	141	89	24
22	Чи є об'єктивними показання підозрюваних (обвинувачуваних, підсудних) по обставинам провадження?	45	91	118
23	Чи є об'єктивними показання свідків по обставинам провадження?	88	41	125
24	Чи є об'єктивними показання потерпілих по обставинам провадження?	103	37	114
25	Чи складають неречові докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	98	113	43
26	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	120	84	50
27	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	38	201	15
28	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	123	102	29
29	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	60	122	72

30	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	40	142	72
31	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до судового провадження спеціаліста у сфері невербальної інформації?	96	121	37

Додаток 5. Анкета № 4

I. Загальні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша посада: - судовий експерт з однієї спеціальності – 8 - судовий експерт з декількох спеціальностей – 11			
2.	Стаж роботи: - до 3-х років – 2 - до 5-х років – 6 - до 10-х років – 4 - більше 15-и років – 7			
3.	Ваша стать: - чоловік – 10 - жінка-9			

II. Основні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи вважаєте Ви потрібною (перспективною) розробку нових комплексних методик дослідження особи злочинця і удосконалення існуючих?	18	0	1
2	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	19	0	0
3	Чи верифікуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	15	1	3

4	Чи проводите Ви дослідження невербальної інформації в експертних цілях (в межах судових експертиз)?	3	15	1
5	Чи проводите Ви дослідження невербальної інформації як спеціаліст (у межах слідчих дій та інших розшукових заходів)?	8	11	0
6	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	10	9	0
7	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	9	9	1
8	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	4	12	3
9	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці засоби дослідження невербальної інформації?	1	15	3
10	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	7	12	0
11	Чи є в постановках про призначення експертиз питання про дослідження невербальних проявів?	2	14	3

12	Чи маєте Ви можливість дослідити невербальну інформації з матеріалів, що були надані на експертизу?	5	9	5
13	Чи є у Ваших висновках відповіді на питання про результати дослідження Вами невербальної інформації?	3	13	3
14	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації під час експертних досліджень?	12	6	1
15	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	14	3	2
16	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію експертом невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	10	8	1
17	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	12	3	4
18	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	6	11	2
19	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	12	3	4
20	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	8	4	7

21	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	7	6	6
22	Чи долучають Вас слідчі в якості спеціаліста при плануванні та організації слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та інших розшукових заходів?	6	12	1
23	Чи долучають Вас слідчі в якості спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій?	7	12	0
24	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	13	3	3

**Додаток 6.
Анкета № 5**

I. Загальні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1.	ВНЗ (студенти): - молодший бакалавр – 0 - бакалавр – 259 - спеціаліст – 113 - магістр. – 149			
2.	Курс: - 1-ий – 262 - 4-ий – 259			
3.	Форма навчання: - Денна-519 - Заочна-2 - Вечірня-0 - Дистанційна-0			

II. Основні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	518	1	2
2	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	514	3	4
3	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	334	138	49

4	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	191	301	29
5	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	247	274	0
6	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	82	357	82
7	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	494	0	27
8	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в межах криміналістики?	440	54	27
9	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	137	329	55
10	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	494	0	27

11	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	439	55	27
12	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію слідчим невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	440	54	27
13	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати при проведенні слідчих та інших дій можливостей невербальної інформації?	467	27	27
14	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	413	81	27
15	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	138	273	110
16	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	111	328	82
17	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	385	82	54

Наукове видання

О. П. Ващук

**НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ**

Монографія

Українською мовою

Верстка – Н.М. Ковальчук

Підписано до друку 03.02.2017 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 24,99. Тираж 300. Замовлення № 1217м-563.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.